Richard C. Lewontin · Steven Rose · Leon J. Kamin

Genlerimizden İbaret Değiliz

Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası

Yordam Kitap

R. C. LEWONTIN • S. ROSE • L. J. KAMIN • GENLERİMİZDEN İBARET DEĞİLİZ

Leon J. Kamin (1927-2017)

IQ'nun kalıtsallığı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Amerikalı psikolog. En önemli çalışması, 1974 tarihli *The Science and Politics of IQ*'dur. [IQ'nun Bilimi ve Siyaseti]. Öğrenme teorileri alanında çalışmaları ve önemli kuramsal katkıları bulunmaktadır.

Richard C. Lewontin (1929)

Amerikalı evrim biyoloğu, matematikçi, genetik bilimci. Yazılarında genetik determinizmle ve genetiğin aşırı basitleştirilmesiyle mücadele etti, organizma-çevre arasındaki karşılıklı şekillendirme ilişkisini ortaya koymaya çalıştı. Evrimsel biyoloji ve bilim üzerine dersler verdi.

Steven Rose (1938)

İngiliz nörolog. Richard Lewontin ve Leon Kamin ile birlikte "radikal bilim hareketi"ni destekledi. Hilary Rose ile birlikte yayımladığı son dönem kitapları: *Genes, Cells, and Brains: the Promethean promises of the new biology* [Genler, Hücreler ve Beyin: Yeni Biyolojinin Prometheusçu Vaatleri, Verso, 2012] ve *Can Neuroscience Change Our Minds?* [Nörobilim Fikrimizi Değiştirebilir mi?, Polity, 2016].

Eserin Orijinal Adı

Not in Our Genes
Biology, Ideology, and Human Nature
(Pantheon Books, 1984)

Çeviri Hakkında

Türkçe Basıma Önsöz: *Gülden Kurt Gevinç*
Önsöz ve Teşekkür: *Gülden Kurt Gevinç*
Birinci Bölüm: *Başak Ergil*
İkinci Bölüm: *Neşe Yıldırım*
Üçüncü Bölüm: *Neşe Yıldırım*
Dördüncü Bölüm: *Başak Ergil*
Beşinci Bölüm: *Gülden Kurt Gevinç*
Altıncı Bölüm: *Neşe Yıldırım*
Yedinci Bölüm: *Demet Marti Şeftalicioğlu*
Sekizinci Bölüm: *Demet Marti Şeftalicioğlu*
Dokuzuncu Bölüm: *Demet Marti Şeftalicioğlu*
Onuncu Bölüm: *Demet Marti Şeftalicioğlu*

Metnin tamamı Gülden Kurt Gevinç tarafından
İngilizce aslıyla karşılaştırılarak gözden geçirilip yayıma hazırlanmıştır.

Genlerimizden İbaret Değiliz

Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası

Richard C. Lewontin
Steven Rose
Leon J. Kamin

Yordam Kitap: 324 • **Genlerimizden İbaret Değiliz** • Lewontin, Rose ve Kamin

ISBN 978-605-172-296-2 • *Çeviri*: Kolektif • *Kitap Editörü*: Gülden Kurt Gevinç

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner

Birinci Basım: Ağustos 2018

© Pantheon Books, 1984 © Yordam Kitap, 2015

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti.** (Sertifika No: 12028)

İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44

Başakşehir - İstanbul

Tel: 0212 565 01 22

Genlerimizden İbaret Değiliz

Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası

İçindekiler

Türkçe Basıma Önsöz 11

Önsöz ve Teşekkür 17

BİRİNCİ BÖLÜM
Yeni Sağ ve Eski Determinizm 21

İKİNCİ BÖLÜM
Biyolojik Determinizm Politikaları 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Burjuva İdeolojisi ve Determinizmin Kökeni 62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Eşitsizliğin Meşrulaştırılması 91

BEŞİNCİ BÖLÜM
IQ: Dünyayı Gruplara Ayırmak 115

ALTINCI BÖLÜM
Değişmeyen Ataerki 174

YEDİNCİ BÖLÜM
Zihni Biçimlendirerek Toplumu Biçimlendirmek 217

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Şizofreni: Determinizmler Çatışması 258

DOKUZUNCU BÖLÜM
Sosyobiyoloji: Toplam Sentez 305

ONUNCU BÖLÜM
Yeni Biyoloji, Eski İdeoloji 350

Dizin 381

İnsan, bazı an, kaderinin efendisidir:
Suç, sevgili Brütüs, yıldızlarda değil,
Suç bizdedir; kul olduğumuz için...

Jül Sezar I, ii

Türkçe Basıma Önsöz

Genlerimizden İbaret Değiliz kitabını Türkiye'den okurlarla buluşturdukları için yayıncımıza ve çevirmenlerimize teşekkür ediyoruz. Yine de bu basım için şu önemli uyarı yapılmalı. İlk basımı 1984 yılında yapılan kitabımız, büyük oranda, o yıllarda özellikle İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gündemde olan konular üzerine yazılmıştı. Bu nedenle, farklı şekillerde acil birtakım kültürel ve siyasi mücadelelere odaklanmış durumdaki bir ülkenin yeni nesil okurlarına ilk bakışta biraz gizemli gelebilir. Her şeye rağmen, kitapta ortaya koyduğumuz analizlerin sizlerde bir çağrışım yapacağını umuyoruz.

O dönemdeki temel meselemiz, özellikle, yaşam bilimleri ile biyotıp alanındaki teori ve uygulamaların geç 20. yüzyıl ile erken 21. yüzyıl kapitalizminin egemen ideolojisi ile nasıl eklemlendiği konusuydu, ki bugün de meselemiz bu. *Genlerimizden İbaret Değiliz*'e 2014 yılının bakış açısıyla bakınca hem ne kadar çok şeyin değişmiş olduğunu hem de pek çok şeyin hiç değişmediğini görüp şaşırıyoruz. Bugünün bütünüyle küreselleşmiş neoliberal ekonomisi, bu kitabın tüm bölümlerinde eleştirilen metodolojik bireyciliğe ve indirgemeciliğe hiç olmadığı kadar yakın. Aradan geçen otuz yılda, küçük ölçekli genetik ve nöroloji bilimleri günümüzün muazzam tekno-bilimlerine dönüştü. Bu dönüşümlere rağmen –ya da belki bu dönüşümler yüzünden–, tüm modern ekonomilerin temel niteliği olan zenginlik, statü ve güç eşitsizliğindeki artışı acımasız biyolojik yasalara dayandıran determinist argümanlar, popüler anlayıştaki yerini koruyor. Sınıflar, cinsiyetler ve ırklar arasındaki evrim, genetik ve nöroloji tarafından

"haklı çıkarılmış" hiyerarşiler, zaman zaman modern, daha onarıcı bir dil ile maskelense de bütün şiddetiyle devam ediyor.

Genlerimizden İbaret Değiliz, şu iddiaların eleştirel bir analizini yapıyor:

1. Bireyler ve sözde "ırklar" arasındaki zekâ farklılıklarının kalıtsal –yani genetik– temeli,
2. Ataerkinin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin biyolojik bir temele oturtulması,
3. Kural dışı davranışların tıbbi bir çerçeveye oturtulması,
4. Biyolojik psikiyatrinin yükselişi,
5. Sosyobiyolojinin küreselleşen savları.

Son olarak, daha iyi bir alternatif teori önermeksizin eleştirmek yetersiz olacağından, yaşam süreçlerinin büyük belirsizliğine ve kitabımızın son cümlesine atıfla söyleyecek olursak biyolojimizin bizi nasıl özgür kıldığına dair farklı bir anlayışın temel özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koyuyoruz.

Bilimde yaşanan gelişmelerin bu eleştirileri nasıl etkilediğini ayrıntılarıyla sıralamak altından kalkması zor bir iş olurdu ama kısaca:

1

Zekânın –IQ'nun– kalıtsallığı argümanı, zekânın ilk olarak IQ testleri ile ölçülen şey olduğu, ikinci olarak büyük oranda genetikle belirlendiği ve üçüncü olarak "ırklar" arasındaki ortalama IQ farklarının temelinin genetik farklılıklar olduğu önermelerine dayanıyor. *Genlerimizden İbaret Değiliz*, bu üç önermenin de yanlış olduğunu ortaya koyuyor. Geçen zaman içinde olanlar, vardığımız sonucu değiştirmiyor.

i. IQ testlerine yönelttiğimiz ya da başkalarının yönelttiği eleştiriler, bu testlerin bugün artık kullanılmıyor olmasında etkili olmuş olabilir. Günümüzde hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde demode olmuş durumdalar. Bununla birlikte, ortalama yoksul ve işçi sınıfından ailelerin çocuklarının IQ testlerinde orta-üst sınıf ailelerden gelen çocuklara nazaran daha

kötü sonuçlar alıyor olması, İngiltere ve Amerika'daki neoliberal kuramcılar tarafından, bugün "zihinsel sermaye" adı verilen şeyden mahrum daimî bir alt sınıfın varlığını açıklamak ve haklı göstermek amacıyla kullanıldı.

ii. 1980'li yıllarda hâlâ büyük oranda dördüncü bölümde incelediğimiz ikizler üzerine yapılan çalışmalara dayanan genetik argümanların yerini, 2000'li yıllarla birlikte insan genomunun kodunun çözülmesine varan, gen dizilemede yaşanan ilerlemeler aldı. Deterministler, genomu meydana getiren 3 milyar DNA baz çiftinin dizilimi ile, her insanın kaderinin yazılı olduğu bir "yaşam kitabı" elde edeceğimizi iddia ettiler. Gerçekte ise, yaşamın her insanın genomundaki 22 bin civarı gen tarafından belirlenmesi şöyle dursun, dizileme göstermiştir ki önemli olan, gelişme (epigenetik) sırasında genlerin nasıl okunduğu ve düzenlendiğidir. Tıpkı bizim kitabın son bölümünde ileri sürdüğümüz gibi...

1990'lı yıllarda yaşanan ve İnsan Genomu Projesi'ni mümkün kılan teknik gelişmeler o günden bugüne devam ediyor ve bir insanın genomunun tamamı, 100 dolar civarında bir para karşılığında ve bir hafta içinde dizilebiliyor. Bu gelişmeler, "zekâ geni" avının da yolunu açtı. Bu avın başarısızlığı göz alıcıydı! Böyle temel genler tespit edilemediği gibi, bu kapsamda olması muhtemel genler de kalıtsallık meselesinin sadece çok küçük bir bölümünü açıklayabildi. Genetik, "eksik kalıtım"dan[1] bahsetmeye başladı. Kimileri de bütün bu genetik paradigmasının çöktüğü sonucuna vardı.

iii. Dizilemede yaşanan ilerleme ile birlikte, -kitapta ısrarla üzerinde durduğumuz gibi ve yeni genetiği kullanarak biyolojiyi yeniden ırksallaştırma yönündeki birtakım çabalara rağmen- geleneksel, geniş kapsamlı ve biyoloji temelli ırk sınıflandırmalarının (Siyahlar-Beyazlar vb.) sürdürülemez olduğu kabul edilmiş oldu. Yine de popülasyon grupları arasında gen dizilimi farklı-

1 Eksik kalıtım sorunu: Gen varyasyonunun kalıtsal hastalık ve özellikler bakımından öngörü sağlamada yetersiz kaldığını ifade etmek için kullanılan kavram. *-çev.*

lıkları sözkonusu olduğundan "biyocoğrafik soy" gibi elverişsiz bir ifade gündeme geldi.

2

Feminist biyolog ve sosyologların şiddetli ve sürekli eleştirilerinin konusu olsa da, altıncı bölümde tartışılan o bilindik ataerki argümanları hemen hemen hiçbir değişikliğe uğramadan devam ediyor. Evrimsel psikolojinin yükselişine (bkz. beşinci bölüm), Buzul Çağı'ndaki toplumsal cinsiyet ilişkilerini "sabitleme" amaçlı fanteziler eşlik ediyor. Sözgelimi erkekler, doğurganlığı işaret eden vücut hatlarına sahip genç kadınlarla birlikte olmayı tercih ederken, kadınların daha yaşlı, baskın ve güçlü erkekleri tercih ettiği hükmü veriliyor. Doğum öncesi gelişimin ilk evrelerinde hormonların oynadığı rol, "Beynin Organizasyonu Teorisi" adı altında resmiyet kazanıyor. Buna göre hamileliğin aşağı yukarı son üç ayında bir testosteron patlaması yaşanıyor ve bu patlamanın o zamana kadar kadınsı olan beyni erkeksileştirdiği söyleniyor, yani meşhur bir erkek yazarın "temel fark" şeklinde tanımladığı şey meydana geliyor. Feminist eleştirmenlerin de etraflıca incelediği üzere, bu biyolojik determinist argümanlar, son 50 yılın teknolojik ve toplumsal değişikliklerinin ortaya çıkardığı toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki büyük değişimi tümüyle göz ardı ediyor.

3

Kural dışı davranışların tıbbi bir çerçeveye oturtulması hız kesmeden sürüyor. Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme gibi beyin görüntüleme tekniklerinin ortaya çıkışı ile birlikte, bir kişinin akıl hastalığına yatkın olmasına neden olan beyin bölgelerinin, hatta bu kişinin "terörist düşünceler"e sahip olup olmadığının tespitinin bile mümkün olduğu iddia ediliyor. Yedinci bölümde incelenen Minimal Beyin Disfonksiyonu'na bugün artık Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) adı veriliyor ve Karşıt Olma-Karşı Gelme Bozukluğu ve Davranış

Bozukluğu gibi diğer kötü davranışlarla birlikte Amerikalı psikiyatristlerin güncel tanı defterine eklenmiş bulunuyor. Bu etiketler adaletsizliği veya devlet baskısını protesto edenlere de şımarık okul çocuklarına da aynı kolaylıkla yapıştırılıyor. 1980'li yıllarda daha ziyade bir Amerikan hastalığı olan DEHB dünyaya yayılmış durumda; İzlanda'dan Avustralya'ya kadar pek çok ülkede çocukların yüzde 5-10 kadarına bu tanı koyuluyor. Türkiye'de görülme sıklığı ise dünya çapında üst sıralarda; 2013 yılında yüzde 12-13 civarında ve *sözde* semptomların tedavisinde kullanılan ilaçlar, özellikle de ritalin için kesilen reçete sayısı, son 5 yılda ikiye katlanmış. Fakat DEHB tanısı koyulan çocukların beyinlerinde bir sorun olduğu ve ritalinin bilhassa bu sorunu tedavi ettiği iddiası doğru değil. Fakat artık ritaline internetten de kolayca erişilebiliyor, derslerine çalışan "normal" öğrenci sayısını artırarak dikkati toplayıp öğrenmeyi kolaylaştırmak için kullanılıyor.

4

Tıpkı kural dışı davranışların tıbbi bir çerçeveye oturtulması gibi, yedinci ve sekizinci bölümlerde incelediğimiz biyolojik psikiyatri iddiaları da hızla yayılıyor. Dünya Sağlık Örgütü, dünyayı kasıp kavuran bir depresyon "salgın"ından söz ediyor. Üniversitelerde ve devasa ilaç şirketlerinde ("Big Pharma") yürütülen tüm o yoğun araştırmalara ve genetik alanındaki büyük ilerlemeye rağmen, şizofreniye ve depresyona yol açtığına inanılan genler ve biyokimya, henüz tanımlanabilmiş değil. IQ konusunda olduğu gibi bu konuda da "eksik kalıtım" sözkonusu. *Big Pharma* açısından daha kötü olansa şu: Bu hastalıkların tedavisi için görünürde yeni bir ilaç yok! Uzun zaman önce patent dışı kalmış 1980'lerin ilaçları daha fazla geliştirilemiyor. Öyle ki ilaç şirketlerinin çoğu bu alandan çekilerek kanserin o daha güvenli sularına yelken açıyor.

5

Sosyobiyoloji, insana odaklanan dalı hariç, sakinlemiş durumda; etoloji literatüründeki toplumsal davranışları ve çiftleşme stratejilerini açıklayan pek çok yaklaşımdan sadece biri haline geldi. Yine de bu çalışmalar, hâlâ, burada eleştirdiğimiz adaptasyoncu perspektifle yürütülüyor. Bu arada insan sosyobiyolojisi de ad değişikliğine uğradı, evrimsel psikoloji şeklinde yeniden markalaştı. Şimdi artık insan doğasının –tabii bu ifadeyle ne kastediyorsak– Buzul Çağı'nda sabitlendiği ve evrimleşmek için de yeterli zaman geçmediği iddia ediliyor. Yani "internet çağının vücudunda taş devrinin zihniyetini taşıyoruz." Bu değişimin iyi taraflarından biri evrimsel psikolojinin, sosyobiyolojinin aksine, insana dair evrensel özelliklerin altını çizmesi ve ırkçı tipolojilere yer vermemesi. Tabii cinsiyet rollerine bolca yer veriliyor (bkz. ikinci bölüm). Kemikleri, mağara resimlerini ve höyüklerde bulunan pek az sayıdaki eşyayı saymazsak, Buzul Çağı'ndaki atalarımızın toplumsal ve psikolojik yaşamlarına dair gerçek bir fikrimiz yok; fakat evrimsel psikologların spekülasyonlarında, ideolojik eğilimleri hariç, hiçbir sınır yok. Oysa evrimsel değişim hızı konusunda yanılıyorlar. İnsan fizyolojisinde ve davranışlarında birkaç bin yılda meydana gelen hızlı değişim bugün gayet iyi biliniyor ve hiç de mümkün görünmeyen bir evrimsel duraklamadan ziyade insan biyolojisinin ve kültürünün eşzamanlı evriminden bahsetmek çok daha uygun.

Sonuç olarak, *Genlerimizden İbaret Değiliz*'in son cümlesindeki şu ifade bugün hiç olmadığı kadar doğrudur: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama kendi keyiflerine göre değil, kendi seçtikleri koşullar içinde değil, zaten mevcut olan koşullar içinde yaparlar." Zaten mevcut olan biyolojik, tarihsel, teknolojik, kültürel ve toplumsal koşullar içinde...

Steven Rose, Leon Kamin ve *Richard C. Lewontin*
Ocak 2015

Önsöz ve Teşekkür

Genlerimizden İbaret Değiliz'in evrim genetiği uzmanı (Lewontin), nörobiyolog (Rose) ve psikolog (Kamin) olan yazarları olarak, son on beş yılda biyolojik determinist yazında meydana gelen artışı ve biyolojik determinizmin, Batı toplumlarındaki sınıflar, toplumsal cinsiyetler ve ırklar arasındaki statü, zenginlik ve güç eşitsizliklerinin nedenlerini indirgemeci bir insan doğası teorisi temelinde tespit edebileceğine dair büyük büyük iddialarını kaygıyla izliyoruz. Üçümüz de bu on beş yılın önemli bir bölümünde, determinist ideolojinin görünür olduğu baskı biçimlerine karşı araştırma, yazma, konuşma ve eğitim çalışmalarında bulunduk, açık siyasi faaliyetler içinde olduk. Toplumsal olarak daha adil –sosyalist– bir toplum yaratma umudumuzu koruduk. Eleştirel bilimin böyle bir toplum yaratma mücadelesinin önemli bir parçası olduğuna inanıyoruz. Öte yandan, bugün çoğu bilimin toplumsal işlevinin; egemen sınıfın, toplumsal cinsiyetin ve ırkın çıkarlarını korumaya çalışmak ve daha adil bir toplum yaratılmasını engellemek olduğuna da inanıyoruz. Yine de, eleştirel ve özgürleştirici bir bilimin mümkün olduğuna dair inancımız, hepimizin ayrı ayrı, farklı yollarla ve derecelerde 1970-80'ler boyunca Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de radikal bilim hareketi adıyla anılan gelişmelere dahil olmamıza yol açtı.

Biyolojik determinizmin bilimsel ve toplumsal kökenlerini sistematik bir incelemeye tabi tutma ve günümüzdeki toplumsal işlevlerini analiz edip bilimsel iddialarını ortaya koyma ihtiyacı

hissettik. Ama bunun da ötesinde, farklı bir perspektiften bakmak ve biyoloji ve psikolojinin "insan doğasının doğası" üzerine alternatif, özgürleştirici bir bakış açısı sunabileceğini göstermek de gerekliydi. İşte bu nedenle *Genlerimizden İbaret Değiliz.*

Kitabın yazımı yıllar aldı. Bu, kısmen, birbirimizden kilometrelerce uzakta çalışıyor olsak da bir dizi bağımsız bölümden ziyade bütünlüklü, tutarlı bir kitap yazmak istememizin sonucuydu. Ayrıca bu uzun doğum süreci, bizim de fikirlerimizi geliştirmemize, başlangıçtaki eleştirel pozisyondan son bölümdeki daha sentetik ifadelere ulaşmamıza yardımcı oldu. Fikirlerimizin uygulama, tartışma, polemik ve mücadele düzeylerinde sürekli sınanması da sürece büyük katkı sağladı. İçimizden birinin (Rose) 1980 Nisanı'nda Bressanone, İtalya'da yapılan Biyolojinin Diyalektiği konferansına katılması ve buradan kazandığı muazzam deneyim inanılmaz ölçüde faydalı oldu. Yazım işinin büyük bölümü, birimizin (yine Rose) Harvard'daki Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu süreçte ve Vermont, Maine ve bu iki yerin İngiltere'deki benzeri olan Wharfedale'de yapılan yoğun toplantılarda tamamlandı.

Hepimiz; sevgililerimize, dostlarımıza, meslektaşlarımıza, öğretmen ve öğrencilere entelektüel ve duygusal anlamda bir şeyler borçluyuz. Elbette bu borç, ilgili kişilerin adlarını burada veya dipnotlardaki referanslarda anmakla ancak kısmen ödenebilir. Yine, kaçınılmaz olarak, ne biz ne de adlarını andığımız kişiler fikirlerinin ve birlikte yaptığımız tartışmaların ne derece ve ne şekilde düşüncelerimizi biçimlendirdiğinin her zaman farkında olabilmişizdir.

Fakat burada özellikle anmak istediğimiz isimler de var: Biyolojinin Diyalektiği Grubu ile Irkçılık, IQ ve Sınıflı Toplumla Mücadele'nin üyeleri, Martin Barker, Mike Cooley, Stephen Gould, Agnes Heller, Ruth Hubbard, Phillip Kitcher, Richard Levins, Mary Jane Lewontin, Eli Messinger, Diane Paul, Benjamin Rose, Hilary Rose, Michel Schiff, Peter Sedgwick ve Ethel Tobach.

Söylemeye gerek yok ki bu isimlerin, bundan sonraki tüm isabetli yorumlardan sorumlu olsalar da, kusurlarda herhangi bir payları yoktur.

Bir türlü sonu gelmeyen taslaklar halindeki el yazmaları; Açık Üniversite'den Jane Bidgood ve Beverley Simon, Harvard'dan Becky Jones ve Princeton'dan Elaine Bucsik tarafından tape edildi. Açık Üniversite kütüphanesinden Laurie Melton, anlaşılmaz durumdaki pek çok referansı düzenledi.

Son olarak gösterdikleri sabır için yayıncılarımız Pantheon, Penguin ve Mondadori'ye teşekkür ediyoruz.

(1984)

YENİ SAĞ VE ESKİ DETERMİNİZM

Yeni Sağ ve eski biyolojik determinizm

1980'lerin başı, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde iktidara gelen yeni muhafazakâr yönetimlerle özdeşleştirilir. Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın muhafazakârlığı, birçok açıdan, önceki yirmi küsur yıl boyunca iki ülkede de hükümetlerin temel niteliği olan liberal muhafazakârlığa dayalı siyasal mutabakattan belirgin bir kopuş anlamına gelir ve genellikle Yeni Sağ[2] olarak tanımlanan tutarlı ve açıkça muhafazakâr bir ideolojide[3] ifadesini bulur.

2 Yeni Sağ ideolojisi için bkz. Green, P. (1981). *The Pursuit of Inequality*. New York: Pantheon Books. Amerikan muhafazakârları için bkz. Steinfels, P. (1979). *The Neo-Conservatives*. New York: Simon Schuster. İngiltere ve Thatcherizm için bkz. Barker, M. (1981). *The New Racism*. London: Junction Books. *Marxism Today*'deki makale dizisi için bkz. Jacques, M. (Ekim 1979) s. 6-14; Hall, S. (Şubat 1980) s. 26-28; Gough, I. (Temmuz 1980) s. 7-12.

3 Burada ve kitap boyunca *ideoloji* terimini belirli bir anlamda kullandığımızı belirtmemiz gerekir. İdeolojiler, bir toplumu belirli bir zamanda yöneten fikirlerdir. Bu fikirler, var olan bir toplumsal düzenin "doğallığını" ifade eder ve bu düzenin sürmesini destekler: Egemen sınıfın düşünceleri her çağın egemen düşünceleri olmuştur. Yani, bir toplumdaki egemen maddi güç, aynı zamanda o toplumun egemen düşünsel gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf, bunun sonucunda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder. Böylece zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri, genellikle, maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin ideal ifadesinden başka bir şey değildir. Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi*. Ahmet Kardam ve Sevim Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Yeni Sağ ideolojisi, Avrupa ve Kuzey Amerika'da, önceki on yıl boyunca yoğunlaşan toplumsal ve ekonomik krizlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ülke dışında; Afrika, Asya ve Latin Amerika'da sömürgeciliğin, siyasi ve ekonomik sömürünün boyunduruğundan kurtulma konusunda kararlılık gösteren ulusal güçlere karşı mücadele yürütülüyordu. Ülke içinde ise işsizlik artmış, ekonomi nispeten kötüleşmiş, yeni ve şiddetli toplumsal hareketler baş göstermişti. Avrupa ve Kuzey Amerika, 1960'lı yıllarla 1970'lerin başında bir kısmı gerçekten de devrimci nitelik taşıyan yeni hareketlere sahne olmuştu: Meritokrasi yanlısı yönetici seçkinlere karşı işçilerin, Beyaz ırkçılığına karşı Siyahların, ataerkil düzene karşı kadınların, eğitimdeki otoriterliğe karşı öğrencilerin ve sosyal yardım bürokratlarına karşı bu hizmetten yararlananların tepkileri sözkonusuydu. Yeni Sağ ideolojisi; önceki yıllarda bu hareketlere verilen liberal tepkiyi, devlet müdahalesindeki sürekli artışı ve güçlü kurumların, bireyleri kendi hayatlarını kontrol edemez hale getirecek ve böylece Viktorya Dönemi'nin "bırakınız yapsınlar" ekonomisi ile özdeşleştirdikleri geleneksel değerleri aşındıracak şekilde büyümesini eleştiriyordu. Hareket, liberalizmin kendisinin de kabul ettiği bir kargaşa dönemine girmesi ve ideoloji arenasının Yeni Sağ'a görece açık hale gelmesiyle, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde daha da güçlendi.

Liberal mutabakatın kurumlarına yönelik tehditler karşısındaki cevabı her zaman aynı olmuştur: toplumsal iyileştirme, eğitim projeleri, yerleşim yerlerinin ve şehir merkezlerinin yenilenmesi gibi müdahale programlarında artış. Buna karşın Yeni Sağ'ın teşhisi, bu liberal tedavinin, kapitalist sanayi toplumunun erken aşamasındaki "doğal" değerleri gitgide ortadan kaldırdığı ve başka hastalıklara yol açtığıdır. Muhafazakâr kuramcı Robert Nisbet'in ifadesiyle, Yeni Sağ, günümüzde "akrabalık, yerellik, kültür, dil, okul ve toplumsal dokuyu oluşturan diğer unsurlar

üzerindeki geleneksel otoritenin çökmesi"[4] karşısında ortaya çıkan bir tepkidir.

Fakat Yeni Sağ ideolojisi, salt muhafazakârlık anlayışının ötesine geçmiş ve bireylerin karşılıklı yükümlülüklere sahip olduğu organik toplum anlayışından uzaklaşmıştır. Devlet gücünün artması ve otoritenin azalması karşısındaki serzenişlerinin –hatta Milton Friedman'ın monetarizminin bile– altında, bireyin topluluk karşısında önceliğine vurgu yapan felsefi bir bireycilik geleneği yatar. Bu felsefede, örneğin kısa vadeli kârı en üst seviyeye çıkarmak için ormanların yok edilmesi gibi, birey haklarının toplum hakları karşısında mutlak bir önceliğe sahip olduğunu savunan ahlaki bir yönün yanında, toplumun kendisini oluşturan bireylerin toplamından ibaret olduğunu ileri süren ontolojik bir yön de vardır. Bu yöntemsel bireyciliğin kökeninde insan doğasına ilişkin bir görüş yatar ki, bu kitabın asıl amacı da işte bu görüşün karşısında durmaktır.

İnsan doğasına ilişkin bu görüş, felsefi anlamda oldukça eskidir; burjuva toplumunun 17. yüzyıldaki doğuşuna ve Hobbes'un; rekabet, karşılıklı korku ve ün arzusunun görüldüğü bir insan ilişkileri hali ve *bellum omnium contra omnes*, yani herkesin herkesle savaşı şeklinde tanımladığı insan varoluşu anlayışına kadar uzanır. Hobbes'a göre toplumsal örgütlenmenin amacı, insanlık durumunun bu önüne geçilmez özelliklerini bir düzene koymaktır[5]. Hobbes'un insanlık durumuna dair bu görüşü, onun insan biyolojisi anlayışına dayanır; buna göre insanı belirleyen, biyolojinin kaçınılmaz gerçekleridir. Bu tür bir inanç, bu kitabın konusu olan ve sonraki sayfalarda tekrar tekrar değineceğimiz ikili bir felsefi anlayış barındırır.

Bunlardan ilki, hem nesneler dünyasını hem de insan toplumlarını açıklamaya yönelik bir dizi genel yöntem ve biçim anlamı-

4 R. Nisbet'den aktaran M. Jacques (a.g.e.).

5 Ryan, A. (1973). "The Nature of Human Nature in Hobbes and Rousseau." J. Benthall (der.), *The Limits of Human Nature* (s. 3-20). London: Allen Lane.

na gelen *indirgemecilik*'tir. Daha kapsamlı ifade edecek olursak, indirgemeciler, karmaşık bütünlerin –örneğin moleküllerin veya toplumların– özelliklerini, o molekülleri veya toplumları oluşturan birimlerle açıklamaya çalışır. Sözgelimi, bir protein molekülünün özelliklerini, yalnızca atomlarını oluşturan elektron ve protonların özelliklerinin belirlediğini ve sözkonusu protein molekülünün özelliklerinin sadece bu birimler ışığında öngörülebileceğini savunurlar. Aynı şekilde, bir toplumun özelliklerinin de o toplumu oluşturan bireylerin davranış ve eğilimlerinin toplamından başka bir şey olmadığını öne sürerler. Örneğin toplum "saldırgan"dır çünkü o toplumu oluşturan bireyler "saldırgan"dır. Başka bir deyişle indirgemecilik, bir bütünü oluşturan birimlerin, bu birimlerin oluşturduğu bütünü ontolojik olarak öncelediğini iddia eder. Yani birimler ve bu birimlerin özellikleri, bütünden *önce* var olur ve birimlerden bütüne uzanan bir nedensellik zinciri sözkonusudur.[6]

İkinci anlayış da ilkiyle bağlantılıdır; bazı açılardan onun özel bir türüdür de denilebilir. Bu anlayış, *biyolojik determinizm*'dir. Biyolojik deterministlerin sorduğu temel sorular şunlardır: Bireyler neden böyledir? Bireyler neden bu şekilde davranır? Yanıtları ise şöyledir: İnsan hayatı ve davranışları, bireyi meydana getiren hücrelerdeki biyokimyasal özelliklerin kaçınılmaz sonucudur ve bu özellikler bireyin genlerindeki bileşenlerce belirlenmiştir. Sonuç olarak genden bireye ve bireyden tüm bireylerin davranışları toplamına dek uzanan bir belirleyiciler zinciri, insan davranışlarına –dolayısıyla tüm topluma– hâkimdir. Böylece deterministler, insan doğasını genlerin belirlediğini öne sürmüş olurlar. İyi toplum; ya ideolojinin etkisi altına almak istediği eşit-

6 Biyoloji ve psikolojide indirgemeciliğin daha güçlü bir savunusu için bkz. Bunge, M. (1981). *The Mind-Body Problem.* Oxford: Pergamon. Boden, M. (1972). *Purposive Explanation in Psychology.* Cambridge & Mass.: Harvard University Press. Wilson, E. O. (1979). *The Mental As Physical.* London: Routledge & Kegan Paul. Crick, F. (1982). *Life Itself.* London: Macdonald. Monod, J. (1997). *Rastlantı ve Zorunluluk.* Vehbi Hacıkadiroğlu (çev.). Ankara: Dost Yayınları. Luria, S. (1976). *Life: The Unfinished Experiment.* London: Souvenir Press.

sizlik ve rekabet gibi insan doğasının temel özellikleriyle uyumlu bir toplumdur ya da bir ütopya olarak kalacaktır çünkü insan doğası, fiziksel doğanın gerçeklerine dayandırılmayan keyfî bir "iyi" kavramı ile mutlak zıtlık içindedir. Bu anlayışa göre, toplumsal olguların sebepleri, bir toplumsal durumdaki aktörlerin biyolojisinde yatar ve 1981 yılında birçok İngiliz şehrinde patlak veren gençlik isyanlarının sebepleri de "aile, okul, çevre ve genetik kalıtımdan kaynaklanan arzu yoksunluğu ve beklenti eksikliği"nde[7] aranmalıdır.

Dahası biyoloji, başka bir deyişle "kalıtım", her zaman kaçınılmazlığı ifade etmek amacıyla kullanılır: Biyolojik olan her şeyi doğa vermiş, bilim de kanıtlamıştır. Biyoloji değişmezdir; bu nedenle üzerinde tartışılamaz. İngiltere Sosyal Hizmetler Bakanı Patrick Jenkin, 1980 yılındaki bir televizyon röportajında, çalışan annelerden bahsederken bu anlayışın bir örneğini sergiler:

> Açıkçası, annelerin babalarla aynı çalışma haklarına sahip olduklarını düşünmüyorum. Tanrı çalışma konusunda eşit haklara sahip olmamızı isteseydi, kadın ve erkeği yaratmazdı. Bunlar biyolojik gerçekler; bir çocuğun annesine ihtiyacı vardır.

Tanrının ve bilimin çifte meşrulaştırma amacıyla kullanılması, Yeni Sağ ideolojisinin tuhaf ama alışılagelmiş bir özelliğidir. Yeni Sağ, insan doğasına ilişkin güçlü otorite kaynaklarını doğrudan kullanmayı sever.

Bu kitapta inceleyeceğimiz ve eleştireceğimiz indirgemeci ve biyolojik determinist önermeler şunlardır:

- Toplumsal olgular *bireylerin* davranışlarının toplamıdır.
- Bu davranışlar, nesneler gibi ele alınabilir, yani bazı bireylerin beyninde bulunan özellikler şeklinde *şeyleştirilebilir.*
- Bu şeyleştirilmiş özellikler bir tür ölçek ile ölçülebilir; böylece bireyler taşıdıkları özellik miktarına göre sıralanabilir.

7 *The Guardian* (Londra), 14 Temmuz 1981.

- Bu özelliklerle ilgili nüfus normları belirlenebilir: Bir bireyin herhangi bir normdan sapması, sözkonusu bireyin tedavi gerektiren tıbbi sorunları olduğunu gösteren bir *anormallik*tir.
- Şeyleştirilen ve tıbbi bir çerçeveye oturtulan bu özelliklerin *sebebi*, bireyin beyninde meydana gelen olaylardır ve bu olaylar, belirli biyokimyasal maddelerdeki miktar değişimleriyle ilgilidir ve anatomik olarak saptanabilir.
- Bu biyokimyasal maddelerin yoğunluğundaki farklılaşma genetik veya çevresel olabilir; buna bağlı olarak da farklılıkların "kalıtım derecesi" veya *kalıtsallığı* ölçülebilir.
- Bu şeyleştirilmiş özellikler anormalleştiğinde, tedavi amacıyla istenmeyen genler (soy ıslahı, genetik mühendisliği gibi yollarla) ortadan kaldırılabileceği gibi, biyokimyasal anormallikleri düzeltecek özel ilaçlar ("sihirli mermiler") bulunabilir veya istenmeyen davranışların oluştuğu beyindeki ilgili bölgeler uyarılabilir, hatta ameliyatla alınabilir. Bu durumda usulen bazı çevresel müdahalelere değinilse de asıl reçete "biyoloji"ye yöneliktir.

Bazı bilim insanları, bu önermelerden birine ya da birkaçına inanıyor veya bu çerçevede çalışmalar yapıyor olsalar da, kendilerini bizim kullandığımız anlamda tam bir determinist olarak görmüyor olabilirler fakat bu genel analitik yaklaşıma bağlılık, determinist yöntemin temel özelliğidir.

Biyolojik determinizm (biyolojizm), sanayileşmiş modern kapitalist toplumlarda rastlanan statü, zenginlik ve güç eşitsizliklerinin açıklanmasında ve insan davranışlarının "temel özellikleri"ni toplumların doğal nitelikleri olarak tanımlamada etkin bir yol olmuştur. Toplumsal reçetesini birebir doğadan alan Yeni Sağ, bu görüşe bir siyasi meşrulaştırma aracı olarak sıkı sıkıya bağlanmıştır çünkü eşitsizliklerin belirleyicisi biyolojiyse, o halde bunlar kaçınılmaz ve değişmezdir. Dahası liberallerin, reform yanlılarının ve devrimcilerin bu eşitsizlikleri toplumsal araçlarla giderme girişimleri "doğaya karşı gelmek" demektir. Britanya Ulusal Cephesi'ne göre ırkçılık, "bencil genler"imizin bir

ürünüdür.[8] Bu tür siyasi özdeyişler, ideologlarla da sınırlı değildir: Biyolojik deterministler, bilimsel uğraşlarının, Oxford'lu sosyobiyolog Richard Dawkins'in ifadesiyle[9] "salt insan siyasetinin ötesinde" olduğunu söyleseler de, aslında toplumsal ve siyasi yargılar dile getirirler. Bu noktada bir örnek yeterli olacaktır: Dawkins, evrimin genetik temellerini anlatan ve Amerika'daki üniversitelerde davranış evrimi derslerinde okutulan *Gen Bencildir* kitabında, "doğal olmayan" refah devletini şöyle eleştirir:

> Aileyi, ekonomik açıdan kendine yeten bir birim olmaktan çıkardık ve yerine devleti koyduk. Fakat çocuklar için yapılan garantili yardımları da kötüye kullanmamak gerek (...) Çoğu durumda bakabileceklerinden fazla çocuk sahibi olan bireyler fazlasıyla bilgisiz olduklarından, bilinçli olarak ve art niyetle bu hakları kötüye kullandıklarını öne sürmek yersiz. Bana göre, bu insanları bile bile bu konuda cesaretlendiren güçlü kurum ve yöneticilerden şüphelenmek daha yerinde olacaktır.[10]

Mesele, biyolojik deterministlerin bir anlamda naif siyasi ve toplumsal düşünürler olmalarından ibaret değil. Anlaşılması gereken, tüm o tarafsızlık ve nesnellik iddialarına rağmen, aslında bilimin "salt" insan siyasetinin ötesinde olmadığı ve olamayacağıdır. Bilimsel kuramın evrimi ile toplumsal düzenin evrimi arasındaki karmaşık etkileşim, bilimsel araştırmanın açıklamayı hedeflediği insan ve doğa konularında ortaya attığı araştırma sorularının büyük oranda toplumsal, kültürel ve siyasi önyargılardan etkilenmesine neden olmaktadır.[11]

8 Bu düşünce, *The New Nation*'ın Yaz 1980 ve Sonbahar 1980'de yayımlanan birinci ve ikinci sayılarında yer alan ve Ulusal Cephe kuramcısı R. Vernall tarafından kaleme alınan iki makalede öne sürülmüştür.

9 Richard Dawkins'in ırkçı ve faşist ideolojilere destek çıkmakla suçlanması üzerine yaptığı savunma için bkz. (1981). *Nature*, (289): 528.

10 Dawkins, R. (2001) *Gen Bencildir*. Asuman Ü. Müftüoğlu (çev.), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

11 Bu tartışma hakkında bkz. Rose, H. ve Rose, S. (1976) (der.). *The Political Economy of Science*. London: MacMillan ve (1976). *The Radicalisation of Science*. London: MacMillan.

Kitabımızın iki aşamalı bir hedefi var: Öncelikle, genel olarak biyolojik determinizmin kökenleri ve toplumsal işlevleriyle ilgileniyoruz (takip eden iki bölüm bunu amaçlıyor); ikinci olarak biyolojik determinizmin; eşitlik, sınıf, ırk, cinsiyet ve "akıl hastalıkları" konularında doğa ve insan toplumlarının sınırları üzerine ortaya attıkları savların ne kadar boş olduğunu sistematik olarak incelemek ve açıklamak istiyoruz. Çalışmamızı belli temalar üzerinde yoğunlaşarak yürüteceğiz: IQ kuramı, cinsiyetler ve ırklar arasında var olduğu öne sürülen "yetenek" farklılıkları, siyasi itirazlara karşılık verilirken tıbbın kullanılması ve son olarak modern sosyobiyolojinin evrimci ve adaptasyoncu açıklamalarındaki genel kavramsal strateji. Esas itibarıyla bu plan, biyolojik determinizmin "insan doğasının doğası" konusundaki iddialarının incelenmesi anlamına geliyor.

Bu iddiaları incelerken ve biyolojik determinizmin sözde bilimsel, ideolojik ama çoğu kez yöntem açısından bile eksik bulgularını ortaya koyarken bizim nasıl bir duruş benimsediğimizin açıklığa kavuşturulması hem bizler hem de okurlarımız için önemli.

Biyolojik determinizmi eleştirenler, kaynağını bu görüşten alan ve görünürde bilimsel olan insanlık durumuna ilişkin yargıların ideolojik rolüne sık sık dikkati çekerler. Biyolojik deterministlerin, aksi yöndeki iddialarına rağmen, toplum üzerine siyasi ve ahlaki çıkarımlarda bulunmaları ve yazılarının ideolojik meşrulaştırma aracı olarak kullanılması, tek başına iddialarının bilimsel değeri hakkında fikir vermez.[12] Biyolojik determinizmi eleştirenler, genellikle, bu anlayışın vardığı siyasi sonuçları beğenmemekle suçlanır. Biz, bu sonuçlardan hoşlanmadığımızı açıkça kabul ediyor ve şu anda içinde yaşadığımız toplumdan çok daha iyi bir toplum yaratmanın mümkün olduğuna inanıyoruz; zenginlik, güç ve statü eşitsizliklerinin "do-

12 Science for the People, (1977). *Biology as a Social Weapon.* Minneopolis, & Minn.: Burgess.

ğal" olmadığı ve bu eşitsizliklerin, insanın yaratıcı gücünü herkesin faydasına kullanacağı bir toplumun kurulmasını önlemek üzere dayatılan toplumsal engeller olduğu kanısındayız.

Bize göre değerler ve bilgi arasındaki ilişki, bu toplumda bilimle uğraşmanın ayrılmaz bir parçası, fakat deterministler bu tür bir ilişkiyi ya yadsıyor ya da ortadan kaldırılması gereken, olağandışı, patolojik bir durum olarak kabul ediyor. Olgular ile değerlerin, uygulama ile kuramın, "bilim" ile "toplum"un ayrı olduğu iddiası, indirgemeci düşüncenin beslediği ve 19. yüzyılın "bilimsel gelişme" olarak adlandırdığı söylencenin (bkz. üçüncü ve dördüncü bölümler) bir parçası olan bilginin parçalara ayrılması anlayışının bir uzantısı. Biyolojik determinizmin toplumsal etkilerini eleştirmek niyetinde değiliz çünkü bunların savunulacak bir tarafı yok. Bizim amacımız, dünyanın biyolojik determinizm gözüyle anlaşılamayacağını ve dünyayı açıklamada biyolojik determinizmin temelden hatalı bir anlayış olduğunu göstermek.

Burada kullandığımız "dünya" kelimesine dikkat çekmek gerekiyor çünkü biyolojik determinizme yöneltilen eleştirilerin sadece insan toplulukları hakkındaki yargıları için geçerli olduğu ve hayvanlarla ilgili iddialarının az çok geçerli sayıldığı görüşünden kaynaklanan bir başka yanlış anlaşılma da var. Bu düşünce sık sık ifade edilir (örneğin dokuzuncu bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımız E. O. Wilson'ın kitabı *Sociobiology: The New Synthesis* [Sosyobiyoloji: Yeni Sentez][13]). Liberal eleştirmenler, kitapta, yazarın insan sosyobiyolojisini tartıştığı ilk ve son bölümlerin sorunlu, aradaki bölümlerin ise doğru olduğu görüşündedir. Bize göre durum bu değil: Biyolojik determinizmin insan toplumları hakkında söyledikleri, biyolojinin diğer alanları hakkında söylediklerinden çok daha yanlıştır çünkü bu konuları

13 Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge & Mass.: Harvard University Press. Buradan sonra *Sosyobiyoloji* olarak kullanılacaktır. *-ed. notu*

incelerken kullandıkları basitleştirici ve yanlış ifadeler daha korkunçtur. Fakat bunun nedeni, sadece insan dışındaki hayvanlar için geçerli olacak bir kuram geliştirmiş olmaları değildir; ister Amerika Birleşik Devletleri'ni veya İngiltere'yi, ister savanalarda yaşayan babunları veya kavgacı Siyam balıklarını incelemek için kullanılsın, bu kuram ve yöntem yine de temelden hatalıdır.

İnsan topluluklarını yöneten güçler ile diğer organizmaların topluluklarını yöneten güçler arasında gizemli veya aşılamaz bir uçurum yoktur; biyoloji, insanlık durumuyla gerçekten de ilişkilidir fakat bu ilişkinin biçimi ve düzeyi, biyolojik determinizmin iddia ettiği kadar belirgin değildir. Genellikle biyolojik determinizme karşı ileri sürülen antitez, biyolojinin doğumla bittiği ve o andan itibaren kültürün devreye girdiğidir. Bu antitez de karşı olduğumuz bir tür kültürel determinizm doğurur çünkü kültürel deterministler de toplumda, bir açıdan indirgemeci de olan dar (ve biricik) nedensellik ilişkileri tanımlar. Oysa insanlık ne biyolojisinden ayrı düşünülebilir ne de tamamen ona bağlıdır.

Biyolojik determinist ve Yeni Sağcı yazının kimi itirazlarında, 1970'lerin devrimci hareketlerindeki bazı ütopik yazı ve görüşlere egemen olan biyolojiyi yadsıma düşüncesine bir tepki olarak, "apaçık ortada olan"ın yeniden tasdikini benimseyen bir anlayış geliştirilir. 1968 sonrasının İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Yeni Sol anlayışında insan doğasını neredeyse tümüyle şekillendirilebilir kabul etme ve biyolojiyi yadsıyarak sadece toplumsal inşayı temel alma eğilimi vardı. Çocukluğun çaresizlikleri, deliliğin varoluşsal sancıları ve yaşlılık döneminin kırılganlıkları güç eşitsizliklerini yansıtan basit etiketler haline gelmişti.[14] Oysa biyolojinin bu şekilde yadsınması gerçekte yaşa-

14 Bu konuda "anti-psikiyatristler" örnek gösterilebilir. Bkz. Szasz, T. (1971). *The Manufacture of Madness*. London: Routledge & Kegan Paul. Ingleby, D. (1981). *Critical Psychiatry: The Politics of Mental Health*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin. Foucault, M. (1971). *Madness and Civilization*. London: Tavistock ve Foucault takipçilerinden Donzelot, J. (1980). *The Policing of Families: Welfare versus the State*. London: Hutchinson.

nanlara o kadar aykırıydı ki, bu nedenle insanlar yeniden gün yüzüne çıkan biyolojik determinizmin "sağduyu" çağrıları karşısında en çok ideolojik anlamda savunmasız kaldılar. Üçüncü bölümde, kültürel determinizmin yaşadığımız dünyanın gerçek bilgisini karartma bakımından en az biyolojik determinizm kadar baskıcı olduğunu savunuyoruz. Bu kitabı yazmaktaki amacımız, birtakım şaşmaz doğruları bir şablon veya katalog gibi sunmak değil. Biz, biyolojik ile toplumsal arasındaki ilişkinin bütüncül bir anlayışına giden yolu işaret etmek amacındayız.

Bu anlayışı, indirgemecinin karşıtı, yani diyalektik olarak tanımlıyoruz. İndirgemeci açıklama, bütünün özelliklerini, bütünü oluşturan parçaların doğasındaki özelliklere bağlar. Bu özellikler, parçalar karmaşık yapılar halinde birleşmeden önce ve bu süreçten bağımsız olarak da mevcuttur. Farklı kısmi nedenlere görece ağırlıklar vermek ve bir nedenin önemini, tek faktör değişirken tüm diğer faktörleri değişmez sayarak değerlendirmek indirgemeciliğe has bir özelliktir. Diyalektik açıklama ise, aksine, parçaları bütünün içindeki birleşimlerinden ayırarak soyutlamaz; parçaların özelliklerinin bu birleşimden kaynakladığına inanır. Diğer bir deyişle diyalektik bakış açısına göre, bütünün ve parçaların özellikleri birbirlerini karşılıklı olarak belirler. İnsanların bireysel özellikleri, varlıklarını yalıtılmış bir biçimde sürdürmez; toplumsal yaşamın sonucu olarak ortaya çıkar ve toplumsal yaşam da bitki ya da başka bir şey değil de insan olmamızın bir sonucudur. Demek ki diyalektik yaklaşım, dünyayı, bir hayli çeşitli ve birbirleriyle çakışmayan açıklamalara sahip –kültür ve biyoloji, ruh ve beden gibi– farklı türden olgulara ayıran kültürel ve düalist açıklama biçimlerine karşıdır.

Diyalektik açıklama, maddi evrenin tutarlı, birleştirici ama indirgemeci olmayan bir anlatımını sunmayı hedefler. Diyalektiğe göre evren bir bütündür fakat sürekli bir değişim halindedir; herhangi bir anda gördüğümüz olgular, süreçlerin bir parçasıdır ve bu süreçlerin geçmişi veya geleceği sadece süreci meydana geti-

ren birimler tarafından belirlenmez. Bütünler, özellikleri betimlenebilen birimlerden oluşur fakat bütünlerin oluşumu sırasında bu birimler arasında meydana gelen etkileşim, parçalarından nitelik bakımından farklı ürünlerin ortaya çıkması ile sonuçlanan bir karmaşa doğurur. Mesela kek yapmayı ele alalım: Ürünün tadı, farklı sürelerde yüksek ısıya maruz bırakılan –yağ, şeker, un gibi– farklı bileşenlerin karmaşık bir etkileşiminin sonucudur. Sonuçta elde edilen üründe tüm bileşenlerin (ve bu bileşenlerin belli bir süre yüksek ısı altındaki değişimlerinin) katkısı olmasına rağmen, bu ürün artık yüzde şu kadar un, yüzde şu kadar yağ şeklinde ayrıştırılamaz. Böyle karmaşık etkileşimlerin sürekli yaşandığı bir dünyada, geçmiş de büyük önem kazanır. Bir organizmanın şimdi nerede ve ne durumda olduğu, sadece şu anki oluşumuna değil bileşenlerin mevcut ve ilerideki etkileşimleri üzerine farklı ihtimaller doğuran bir geçmişe de bağlıdır.

Bu tür bir dünya görüşü; indirgemeciliği ve ikiliği, doğa/yetiştirilme veya kalıtım/çevre gibi antitezleri ortadan kaldırır; ayrıca değişimin yalnızca sabit ve önceden tanımlı yollarla mümkün olabileceği ve bileşenlerin sabit ve sınırlı bir etkileşim içinde olduğu durağan dünya düşüncesini reddeder. İlerleyen bölümlerde, biyolojik determinizm karşısındaki fikirlerimizi geliştirirken –mesela genotip-fenotip veya zihin-beyin arasında ilişkileri çözümlerken (beşinci bölüm)–, bu anlayışın açıklamasına da yer verilecektir.

Burada tek bir örneği, organizmanın çevresiyle ilişkisini ele alalım. Biyolojik determinizm, insan ya da değil tüm organizmaların evrimsel süreçle çevrelerine adaptasyon sağladığını, başka bir deyişle; genetik çeşitlilik, mutasyon ve doğal seçilim süreçleri ile doğup geliştikleri çevredeki üreme şanslarını artırmaya uygun olduklarını kabul eder. Organizmaların -özellikle de insanın- mutlak şekillenebilir bir yapısı olduğunu öngörür çünkü organizmalar edilgen ve alıcıdır, içinde bulundukları ve yok olmamak için adaptasyon sağlamaları gereken "çevre"nin dayattığı bir

dizi değişiklik sonucu gelişmiştir. Biz ise bu yaklaşımın karşısına, birbirinden bağımsız veya sadece tek yönlü bir etkilenmenin olduğu organizma-çevre ilişkisini değil, organizma ile çevresinin sürekli ve aktif iç içeliği yaklaşımını koyuyoruz. Çünkü organizmalar bir çevreyi algılamakla kalmaz, aynı zamanda bu çevrenin alternatiflerini arar ve bu çevrede bulduklarını da değiştirir.

Bakteri bulunan bir tabağa bir damla şekerli çözelti koyarsanız, bakteriler aktif şekilde ve en uygun yoğunluğun olduğu bölgeye ulaşana kadar şekere doğru ilerler, böylece düşük şekerli ortamı da yüksek şekerli bir ortam haline getirirler. Sonra şeker molekülleri üzerinde çalışıp bu molekülleri farklı bileşenlere ayırırlar; bazılarını emerek, bazılarını da çevreye salarak, çoğunlukla da daha asidik bir ortam yaratarak çevrelerini değiştirirler. Bu olduğunda, bakteriler asiditesi yüksek ortamdan kaçarak asiditesi düşük ortama geçerler. Bu küçük çaplı örnekte; bir organizmanın tercih edilen bir çevre "belirlemesi", bu çevre üzerinde çalışarak onu değiştirmesi, sonra da bu çevreye bir alternatif "seçmesi" durumunu görüyoruz.

Yahut yuva yapan bir kuşu ele alın. Kuru bitki sapları, saplar yuva yapmak için kullanılmadığı sürece, kuşun çevresinin bir parçası değildir. Kuş, kuru bitki saplarını kullandığı zaman ise hem kendi çevresini hem de diğer organizmaların çevresini değiştirmiş olur. "Çevre", içindeki tüm organizmaların faaliyetlerinden dolayı sürekli bir değişim halindedir. Bir organizma için, -avlayan, avlanan ya da sadece bulundukları ortamı değiştirenler de dahil olmak üzere- tüm diğer organizmalar "çevre"nin bir parçasıdır.[15]

Bu da demek oluyor ki çevre-organizma ilişkisi, insan dışı organizmalar için bile biyolojik determinizmin önerdiği basit-

15 Dawkins gibi ilk biyolojik deterministlerden birinin bile önünde sonunda çevre fikriyle uzlaşması ilginçtir. *Genişlemiş Fenotip* (Alfa Yayınları, 2018) kitabında* Dawkins, bir organizmanın çevresini bile organizmanın "bencil genler"inin bir ürünü gibi göstermek için yoğun çaba sarf eder.

*Orijinal metinde kitap, Dawkins'in son kitabı olarak zikredilmiştir. *-ed. notu*

leştirici modellerden uzaktır. Bu durum bilhassa bizim türümüz için geçerli. Tüm organizmalar, öldüklerinde, sonraki nesillere biraz farklı bir çevre bırakır; özellikle insanlar çevrelerini öylesine sürekli ve ciddi dönüştürür ki, her nesil açıklanmayı bekleyen bir dizi yeni sorunla ve yeni seçimlerle karşı karşıya kalır. Biz, kendi seçtiğimiz koşullar altında olmasa da, tarihimizi kendimiz yaparız.

"İnsan doğası" kavramı, tam da bu sebeple birtakım önemli sorunlar doğurur. Biyolojik deterministler için "insan doğası değiştirilemez" lafı, insanlık durumuna ilişkin tüm açıklamaların amentüsüdür. Amacımız, tam olarak açıklanması mümkün olmayan aşırı muğlak bir kavram olduğuna inansak da, eşzamanlı biçimde hem biyolojik hem de toplumsal olarak inşa edilen bir "insan doğası"nın *var olduğunu* yadsımak değil. Dokuzuncu bölümdeki sosyobiyoloji tartışmamızda da, sosyobiyoloji destekçilerinin insanın "temel özellikleri" dediği kavramlardan en önemlilerini inceleyeceğiz.

Elbette, insanlığın kesinlikle önemsiz olmayan temel özellikleri vardır: insanlar iki ayaklıdır; hayvanlar arasında hassas kavrama ve nesne yapma becerisi bakımından benzersiz olan ellere sahiptir; ayrıca konuşabilirler. Yetişkin insanların hemen tamamının bir metreden uzun ve iki metreden kısa olması, çevrelerini algılama biçimlerini ve çevreleriyle girdikleri etkileşimi derinden etkiler. İnsanlar karınca kadar olsalardı, dünyamızı oluşturan nesnelerle tamamen farklı ilişkilerimiz olurdu. Aynı şekilde gözlerimiz, bazı böcekler gibi morötesi dalga boylarına duyarlı olsaydı veya organlarımız, kimi balık türleri gibi elektrik alanlara duyarlı olsaydı, birbirimizle ve diğer organizmalarla etkileşimimizin kapsamı kuşkusuz çok farklı olurdu. Kuşlar gibi kanatlarımız olsaydı, çok farklı bir dünya kurabilirdik.

İnsan organizmalarının aradığı ve yarattığı çevreler bu anlamda doğalarıyla uyum içindedir. Peki, bu ne demektir? İnsan kromozomları, fenotip oluşumunda morötesi görüş, elektrik

alanlara duyarlılık veya kanat gibi özellikler taşıyan genler içermeyebilir. Aslında, kanatlar sözkonusu olduğunda, insan ağırlığındaki organizmaların uçmalarını sağlayacak kadar büyük ve güçlü kanatlar geliştirememesinin genetikten tamamen bağımsız yapısal sebepleri de vardır. Doğrusu istenirse, insanlık tarihinin önemli bir bölümü boyunca bu tür şeyleri yapabilmek insan doğasına aykırı da sayılmıştır. Öte yandan, hepimizin bildiği gibi, günümüz toplumunda tüm bunları yapabiliyoruz: morötesi görebiliyor, elektrikli alanları tarayabiliyor ve makine, rüzgâr hatta pedal gücü sayesinde uçabiliyoruz. Şüphesiz, çevresini tüm bu faaliyetleri kendi sınırlarına (ve genotipinin sınırlarına) dahil edecek şekilde değiştirmek "insan doğası"nda *var olan* bir özelliktir.

Çevremize yönelik davranışlarımızın biyolojik bir karşılığı olsa bile toplumsal bir karşılığı olması gerekmez. Açlık, açlıktır (antropolog Lévi-Strauss, açlığı, insanın karmaşık yapısal tipolojisinin temeli olarak tespit eder) fakat çiğ eti elle yiyerek giderilen açlık, pişmiş eti çatal bıçakla yiyerek giderilen açlıktan oldukça farklıdır. Tüm insanlar doğar, çoğu ürer ve hepsi ölür; yine de bu davranışlara yüklenen toplumsal anlam kültürden kültüre ya da bir kültürün içinde bağlamdan bağlama değişir.

Bundan dolayı insan doğasına ilişkin söylenebilecek tek akıllıca şey, kendi tarihini inşa etmenin bu doğanın bir "parçası" olduğudur. Bu tarih inşasının sonucu ise, bir kuşaktaki insan doğasına dair sınırların sonraki kuşakta hükmünü yitirmesidir. Zekâ kavramını ele alalım. Eski kuşakta karmaşık, uzun bir çarpma veya bölme işlemi yapma yetisini, ancak okula gitme şansı yakalayan bir çocuk elde edebilirdi. Çoğu çocuk bu noktaya hiç gelemez, şu veya bu sebepten işlem yapma yeteneğinden yoksun yetişirdi. Bugünse, sadece temel bir eğitimle bile böyle bir hesap gücü, hatta fazlası hesap makinesi kullanmayı becerebilen beş yaşındaki bir çocuk için mümkündür. Yani bir kuşağın zekâsının ve yaratıcılığının ürünleri, sonraki kuşakların hizmetine sunulur ve insanlığın başarı ufku böyle genişler. Bugün bir okul ço-

cuğunun "zekâ"sı, terimin tüm makul anlamlarıyla, Viktorya Dönemi'ndeki yaşıtından, hatta feodal bir bey veya Yunanlı bir köle sahibinden farklı ve birçok bakımdan daha ileridir. Zekânın ölçümü bile tarihsel olarak tesadüfi bir durumdur.

Tarihini inşa etmek insan doğasının bir parçası olduğu ve tarihimizin inşası nesnelerle olduğu kadar düşünce ve kelimeler aracılığıyla da gerçekleştiği için, biyolojik determinist düşünceler ile bu fikirlere karşı geliştirilen savlar da tarihe dahildir. IQ ölçümünün babası Alfred Binet, IQ sonucunu çocuğun yeteneklerinin sabit bir ölçümü olarak gören "vahşi kötümserliğe" karşı çıkmış ve bunun, çocuğun hiç değişmeyeceğini varsaymak anlamına geldiği gibi yerinde bir tespit yapmıştır. Biyolojik determinist fikirler, toplumumuzdaki eşitsizlikleri koruma ve insan doğasını istenen kalıba sokma girişiminin, bu fikirlerin yanlışlarını ve siyasi içeriğini gün ışığına çıkarmak da eşitsizlikleri ortadan kaldırma ve toplumumuzu dönüştürme mücadelesinin bir parçasıdır. Doğamızı bu mücadele ile dönüştürürüz.

İKİNCİ BÖLÜM

Biyolojik Determinizm Politikaları

Londra'ya giderken tanışan Oliver Twist ile "usta yankesici" Jack Dawkins arasındaki fiziksel ve zihinsel zıtlık anlatımı oldukça dikkat çekicidir. Yankesici; "kalkık burunlu, düz suratlı, alelade yüzlü, çarpık denecek kadar yamuk bacaklı ve küçük delici gözlerinde hain bakışları olan bir çocuk"tur. Böyle bir tipten beklendiği üzere konuşması da mükemmel değildir: "Gece Londra'da olcam," der Oliver'a, "orada yaşayan möhüm bir adam tanıyom. Kalcak yeri bedavadan ucuza veriyo..." Londralı lümpen proleterler arasındaki en adi suçlulardan başka bir arkadaşı olmayan, kimsesiz, eğitimsiz on yaşındaki bir sokak çocuğundan daha fazlasını da bekleyemeyiz. Ya da bekleyebilir miyiz? Öte yandan Oliver'ın tavırları kibar, konuşması ise mükemmeldir. "Çok aç ve yorgunum" der Oliver; gözleri dolu doludur konuşurken. "Uzun bir yol kat ettim, tam yedi gündür yürüyorum." Oliver "zayıf, solgun bir çocuk"tur ama "sağlam bir yüreği" vardır. Üstelik 19. yüzyıl İngiliz kurumlarının en kötüsünde, yani kilisenin yoksullar evinde doğmuş, anne sevgisinden mahrum ve eğitimsiz büyümüştür. Hayatının ilk dokuz yılını "yoksulluk yasalarını delen yirmi otuz kadar çocuk suçluyla birlikte, bol yemek ve çok kıyafet zahmeti(!) çekmeden geçirmiştir." Peki ama Oliver, narin yapısını tamamlayan bu duyarlı ruhunu ve mükemmel İngilizcesini, bütün o üstüpü toplama işi arasında ne vakit edinmiştir? Romanı sürükleyip götüren asıl gizemin de anahtarı olan cevap; yediği yulaf lapası

olsa da damarlarında dolaşan kanın üst-orta sınıf kanı olmasıdır. Oliver'ın babası toplumda iyi bir yere sahip ve varlıklı bir ailenin oğlu, annesi ise bir deniz subayının kızıdır. Onun hayatı, kalıtımın yetiştirilme tarzı üzerindeki gücünün kesin bir kanıtıdır. *Oliver Twist*, doğduğu andan itibaren yetimhanede yetiştirilse de bir çocuğun karakterinin ve zihinsel özelliklerinin biyolojik ailesine benzeyeceğini iddia eden günümüzün evlatlık çalışmalarının 19. yüzyıl versiyonu gibidir. Görünüşe göre, belirleyici olan kandır.

Oliver ile Usta Yankesici arasındaki karşıtlığa Dickens tarafından getirilen açıklama, son 150 yılda iddiayı da aşarak kapsayıcı bir kurama dönüşen ve bireyin ahlaki ve zihinsel niteliklerinin kalıtsal olduğu düşüncesine dayanan genel biyolojik determinizm ideolojisinin bir türüdür. Aslında Dickens'ın açıklaması, insanın toplumsal varlığına ilişkin bütüncül bir düşünce sistemi oluşturma girişimidir; bunu yaparken de şu iki temel prensibe dayanır: Toplumsal olaylar bireylerin davranışlarının doğrudan bir sonucudur, bireysel davranışlar da doğuştan gelen fiziksel özelliklerin doğrudan bir sonucudur. Biyolojik determinizm, insan yaşamını, neden-sonuç ilişkisini gen → insan → insanlık şeklinde kurarak açıklayan indirgemeci bir açıklamadır. Hatta açıklamadan da fazlasıdır; bu, bildiğimiz siyasettir. Çünkü statü, zenginlik ve güç eşitsizlikleri barındıran toplumsal düzenler biyolojik yapımızın doğrudan bir sonucuysa, o halde, birtakım devasa genetik mühendisliği projeleri hariç, hiçbir uygulama toplumsal yapıda veya bu yapıdaki birey ve grupların konumlarında kayda değer bir değişiklik yapamaz. Biz "doğal"ız, demek ki değişemeyiz. Mücadele edebilir, yasalar çıkarabilir, hatta devrimler yapabiliriz ancak hepsi boş yere sarf edilen çabalardır. Arka planında biyolojik insan davranışı kuralları olan bireyler ve gruplar arası doğal farklılıklar, toplumu düzenleme amaçlı cahilce çabalarımızı önünde sonunda başarısızlığa uğratacaktır. Çünkü *tahayyül edilebilecek* en iyi dünyada yaşamıyor olabiliriz ama *mümkün olan* en iyi dünyada yaşamaktayız.

Yukarıda söylediğimiz gibi, biyolojik determinist teoriler on beş yıldır Amerika ve İngiltere'deki, son dönemde de bazı Batı Avrupa ülkelerindeki siyasi ve toplumsal mücadelelerin önemli bir faktörü haline geldi. Toplumsal olayları biyoloji temelli açıklamaya yönelik bu son dalga, 1969'da *Harvard Educational Review*'da [Harvard Eğitim Dergisi] yayımlanan ve Siyahlarla Beyazların IQ testlerindeki performans farklılıklarının çoğunlukla genetik olduğunu ileri süren Arthur Jensen makalesi ile başladı.[1] Toplumsal eylemler açısından buradan çıkan sonuç şuydu: Hiçbir eğitim programı Siyahlarla Beyazların toplumsal statülerini eşitleyemez ve Siyahların genetik açıdan yatkın oldukları mekanik görevler için eğitilmeleri daha uygundur. Çok geçmeden, Siyahların genetik açıdan alt seviyede oldukları iddiası genel olarak işçi sınıfını da kapsayacak şekilde genişletildi ve yine Harvard'da psikoloji profesörü olan Richard Herrnstein tarafından bu iddiaya popülerlik kazandırıldı.[2] Bu determinist tez, hızla, sosyal politika tartışmalarına dahil edildi. Yoksula yönelik "iyi niyetli ihmal"in Amerikan hükümetindeki sözcüsü sayılan Daniel P. Moynihan, Washington'da esen *Jensenizm* rüzgârının farkına varmıştı. Sosyal devlet ve eğitim harcamalarındaki büyük kesintileri haklı gösterecek nedenler bulmakta zorlanan Nixon yönetimi de genetik açıklamayı bilhassa faydalı buldu.

İngiltere'de bir başka akademisyenin, psikolog Hans Eysenck'in desteklediği ırklar arasında biyolojik temelli bir IQ farklılığı olduğu iddiası da Asyalı ve Siyah göçüne karşı yürütülen kampanyanın ayrılmaz bir parçası oldu.[3] Göçmenlerin sözde entelektüel düşüklüğü, hem göçmenler arasındaki yüksek işsiz-

1 Jensen, A. R. (1969). "How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?" *Harvard Educational Review* (39): 1-123.

2 Herrnstein, R. J. (1971). *IQ in the Meritocracy*. Boston: Little Brown.

3 Eysenck, H. J. (1971). *Race, Intelligence and Education*. London: Temple Smith ve (1973). *The Inequality of Man*. London: Temple Smith. Bu kitapları, dikkati açıkça bu konuya çeken *How to Combat Red Teachers* gibi Ulusal Cephe kitapları izledi (Londra, 1979).

lik ve sosyal yardım talebi oranlarını açıklamış hem de göçün sınırlandırılmasını haklı çıkarmıştı. Dahası, modern biyolojinin Asyalıların, Afrikalıların ve Yahudilerin genetik olarak daha aşağı olduklarını ispatladığı propagandasını yapan faşist Ulusal Cephe de ırkçılığını bu iddia ile meşrulaştırmaktaydı.

Biyolojik determinist görüşün doğrudan siyasi sonuçlar doğuran bir yönü de, erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti açıklamasıdır. Cinsler arasında yapı, bilişsel yetenek ve "doğal" toplumsal roller açısından temel biyolojik farklılıklar olduğu iddiası, geçtiğimiz on yılda kadın hareketinin siyasi taleplerine karşı verilen mücadelede önemli rol oynadı. Eşit Haklar Tasarısı ile Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda değişiklik yapılmasını engellemek için yürütülen başarılı kampanya, sosyobiyoloji uzmanlarının erkeğin toplumsal üstünlüğünün değiştirilemez olduğu şeklindeki iddialarından büyük ölçüde faydalandı. Tasarı için verilen mücadelenin en yoğun günlerinde, Amerika'nın en çok okunan gazete ve dergileri, Harvard'dan E. O. Wilson gibi akademisyen biyologların görüşlerini öne çıkarıyordu. Wilson, "Gelecek toplumların en özgür ve eşitlikçi olanlarında bile (...) erkekler, büyük ihtimalle, siyasi hayattaki, iş hayatındaki ve bilimdeki orantısız rollerini oynamaya devam edeceklerdir" diyerek okurlara güvence veriyordu.[4]

Biyolojik determinizm, evrensel insan davranışlarının karakteristik özelliklerinin veya geniş gruplar arasındaki toplumsal statü farklılıklarının değişmezliğini ileri sürerken, tek tük görülen sapmalar için de biyolojik tedaviler öneriyordu. Davranışların nedeni genler ise, kötü davranışların nedeni kötü genlerdi ve toplumsal hastalıkların tedavisi, kusurlu genleri onarmaktan geçiyordu. Böylece biyolojik determinizmin üçüncü siyasi etkisi, "toplumsal sapma"yı, özellikle de şiddeti açıklamak oluyordu. Amerikan şehirlerindeki Siyah ayaklanmaları, mahkûmların

4 Wilson, E. O. (12 Ekim 1975) "Human Decency is Animal", *New York Times Magazine*, s. 38-50.

toplu veya bireysel isyanları ve gitgide arttığı söylenen bireysel şiddet suçlarının hepsi, bir şiddet bilincinin oluşmasına katkıda bulunuyor ve bu bilinç, "yasa ve düzen" adı altında bir savunma ve bunu haklı çıkaracak düzeyde nedensellik taşıyan bir açıklama gerektiriyordu. Biyolojik determinizm kusuru insan beyninde arıyordu. Sapkın davranışın, davranışları yöneten bir organdaki sapma sonucunda ortaya çıktığı düşünülüyor, uygun tedavi olarak da ilaç veya cerrahi öneriliyordu. Çoğu mahkûmdaki toplumsal sapma problemi, ilaçla ve hayvan davranışı psikolojisinin koşullandırma yöntemleriyle "tedavi" edildi. Dahası, genel şiddet patlaması hallerinde önerilen müdahale, psiko-cerrahi ve psiko-farmakolojinin birlikte uygulanmasıydı. Nitekim psiko-cerrahlar Mark ve Ervin, *Violence and the Brain*[5] [Şiddet ve Beyin] adlı kitaplarında şu görüşü ileri sürüyorlardı: 1960-70'li yıllarda meydana gelen çok sayıdaki ayaklanmaya, sadece Amerikan "getto"larındaki *bazı* Siyahlar katılmıştı; demek ki buralardaki *tüm* Siyahların maruz kaldığı toplumsal koşullar şiddetin sebebi olamazdı. Şiddet olayları hastalıklı beyinlerin ürünüydü, tedavisi de buna göre olmalıydı.

Ancak deterministlerin biyolojik bir açıklama ve tedavi önerdikleri hasta beynin tek belirtisi açık şiddet değildi. Okulda çabuk sıkılma veya yerinde duramama gibi davranışlar sergileyen çocuklar ya "hiperaktivite" ya da "minimal beyin disfonksiyonu" sorunu yaşıyordu. Yine, kusurlu beyin, toplumsal örgütlenmelerle bireylerin kabul edilemez etkileşimlerinin de nedeni olarak görülüyordu. Bunun siyasi sonucu şu oldu: Toplumsal yapı asla sorgulanamadığı için değiştirilmesi de düşünülemezdi; bireyin bu yapıya uyum sağlayacak şekilde değişmesi ya da kusurlu biyolojik yapısının sonuçlarına katlanması ve tecrit edilmesi gerekirdi.

Son dönemde, hastalıklı beyinden kusurlu bedene doğru bir

5 Mark, V. H. ve Ervin, F. R. (1970). *Violence and the Brain.* New York: Harper & Row.

genişleme yaşandı. Zararlı kimyasallar, yüksek ses ve elektromanyetik radyasyon gibi bazı çalışma koşullarının kalıcı solunum hastalıkları, sinir sistemi bozuklukları ve kanser gibi kronik hastalıkların çoğundan sorumlu olduğu artık biliniyor. Bu bilgiler ışığında ilk akla gelen çözüm, çalışma koşullarını işçi lehine düzenlenmek olmalıyken, onun yerine ciddi ciddi önerilen şey, işçilerin istihdam edilmeden önce zararlı maddelere hassas olup olmadıklarının araştırılması. Böylece zararlı maddelere "aşırı" hassas olanlar istihdam edilmeyecek.[6]

Biyolojik determinizmin son dönemdeki tüm bu siyasi tezahürlerinin ortak noktası, güçsüzlerin siyasi ve toplumsal taleplerine açıktan muhalefet etmeleridir. İngiltere ve Amerika'da savaş sonrası dönemin, bilhassa son yirmi beş yılın bir özelliği de, geçmişte pek de baskın olmayan taleplerde bulunmuş grupların gitgide daha militanca davranışlar sergilemeleri oldu. Bu militanlık, kısmen, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik ve toplumsal değişimlerin bir sonucuydu. İngiltere, İngiliz Milletler Topluluğu'nun yeni ülkelerindeki Asya ve Afrikalıları, ciddi boyutlara ulaşan işgücü eksikliğini gidermek üzere göçe teşvik ediyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise çok sayıda Siyah ve kadın, endüstriyel işgücü ve silahlı kuvvetler bünyesine alınmıştı. Fakat savaş sonrasının ekonomik patlaması kısa sürdü ve 1950'lerin sonlarında İngiltere'de, 1960'ların başlarında da Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomik sıkıntılar baş gösterdi. İngilizlerin önceleri yabancı bir ırka mensup tebaa olarak gördüğü Asya ve Afrikalılar, artık, daralan ekonomiden iş ve sosyal hizmet talep eden ve gitgide göze batan göçmenler olmuştu. Amerika'daki Siyah militanlığı ise ekonomi rahatlarken bile artmaya devam ediyordu. Güç durumdaki çoğunluğun istikrarsız azınlık tarafından sürekli kuşatma al-

6 Bkz. Powledge, T. (2 Eylül 1976). "Can Genetic Screening Prevent Occupational Disease?" *New Scientist*, s. 486; Kilian D. J., Picciano, P. J. ve Jacobson, C. B. (1975). "Industrial Monitoring, a Cytogenetic Approach" *Annals of the New York Academy of Sciences*, s. 269; Beckwith, J. (1977). "Recombinant DNA: Does the Fault Lie Within Our Genes?" *Science for the People*, 9: 14-17.

tında tutulduğu yönünde güçlü bir kamuoyu her iki ülkede de oluşmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Siyah militanlığı, mahkûmlar gibi hiç hesapta olmayan grupları bile radikalleştirmiş, mevcut düzenin kendinden menkul iyiliği –ve üstünlüğü– varsayımı tehditkâr bir meydan okuma ile karşılaşmıştı. Malcolm X gibi Siyah radikal entelektüeller, suçun ve tutukluluğun bireyin toplumsal patolojisine dayalı yorumunu değiştirip buna bir siyasi mücadele boyutu kattı. İngiltere'de 1981 yazında meydana gelen ayaklanmalarda yankılanan görüş şu oldu: Mademki "her türlü mülkiyet hırsızlıktır", o halde hırsızlık da mülkiyetin yeniden bölüşümünün adil bir biçimidir. İngiltere ve Amerika'daki sanayi işletmelerinde çalışan Siyahlar da zar zor istihdam edilip ilk önce işten çıkarılan kesim olduklarını ileri sürerek işverenlere ve geleneksel işçi sendikası hareketine karşı bağımsız bir emek kavgası başlatıyordu.

Yeni gerginlik merkezleriyle birlikte, köklü değişiklikler yaratma imkânı geleneksel olmayan alanlara kaydı. 1960'larda; işverenler, sendikalar ve hükümet üzerinde ciddi bir baskı uygulayan kitlesel kadın hareketleri başladı. Çöküş halindeki İngiliz hafif sanayisindeki işçi hareketleri, hastane hizmet personeli örgütlenmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal yardım hakkı örgütlerinin kurulması büyük oranda kadınların işiydi (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal yardım hakkı örgütleri özellikle Siyah kadınların...).[7] Sosyal yardımlar için yürütülen bu hareket, kadınlara ve kadınların bakmakla yükümlü olduğu çocuklara ödenen yardımı sessiz sedasız bir sadakadan yüksek sesle talep edilen bir hakka dönüştürdü.

1960'lı yıllara, genel olarak, eski mutabakatların beklenmedik çöküşü ve toplumsal mücadelelerdeki artış damgasını vurdu. Mahkûmlar, baskıcı ve şiddet yanlısı gördükleri polis ve gardiyanlara karşı daha fazla hak talep ediyorlardı. Öğrenciler, üniversite

7 Rose, H. (1973) "Up Against the Welfare State: The Claimant Unions", *Socialist Register*, R. Miliband ve J. Saville (der.), London: Merlin Press, s. 179-204.

ve okulların meşruiyetini sorgulamaya başlamıştı ve Amerikalı gençler kitleler halinde devletin askere alma yetki ve hakkını reddediyordu. Tüketici ve çevre örgütleri, özel sermayenin kamu yararını gözetmeksizin üretim yapma hakkına karşı çıkıyor, üretim süreçlerini devletin düzenlemesini talep ediyordu.

1950'lerin başında İngiltere'de, 1960'lı yıllarda da Amerika'da düşmeye başlayan görece refah seviyesi göçmenlerin, Siyahların ve kadınların yarattığı bu ekonomik baskıyı yönetmeyi gitgide zorlaştırıyordu. Refahı göz ardı ederek ne özel sermaye ne de büyük oranda özel sermayenin temsilcisi olan devlet tatmin edici bir güce ve devamlılığa erişebilirdi. Bu nedenle sermaye sahipleri, üretim süreçlerini; devlet, polisi ve mahkemeleri; okul ve üniversiteler de müfredatı ve öğrencileri kontrol etmeliydi.

Biyolojik determinist düşünce ve tartışmalarda 1970'lerin başında yaşanan artış, artık karşılanamaz boyuta ulaşan sert taleplere bir yanıt ve baskının gücünü, meşruiyetini reddederek azaltma girişimiydi. Siyahların eşit ücret ve toplumsal statü talepleri gayrimeşrudur, diyorlardı, çünkü Siyahlar iyi kazandıran ve yüksek soyutlama gerektiren işler için biyolojik olarak yetersizdir. Kadınların eşitlik talepleri temelsizdir çünkü erkek egemenliği evrimsel süreç içinde nesilden nesle aktarılarak genlerimize yerleşmiştir. Ailelerin okuma yazma bilmeyen çocuklarının eğitimi için okulların yeniden yapılandırılmasına ilişkin talepleri karşılanamaz çünkü bu çocukların beyninde işlev bozukluğu vardır. Siyahların mal sahiplerine ve tüccarlara karşı giriştikleri şiddet, mülksüz olmanın verdiği güçsüzlüğün değil beyin lezyonunun bir sonucudur. Her hak talebi için bu hak talebinin meşruiyetini çürüten ve kılıfına uydurulmuş bir biyolojik açıklama vardı. Biyolojik determinizm "kurbanı suçlama"nın[8] etkili ve kolay yolu. Şu halde, bir yandan mağdurların taleplerine cevap verme olasılığı azalır, diğer yandan mağduriyet bilinci yükselirken, bi-

8 Ryan, W. (1971) *Blaming the Victim*, New York: Pantheon Books.

yolojik determinizm daha fazla gündemde olmasına ve çeşitlenmesine şaşmayalım.

Fakat hak talepleri azalsa da tümüyle yok olmuyor. Bu kitabın basımından önceki on yılda, Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan toplumsal huzursuzluklar görece azalmıştı. IQ, genetik ve ırka duyulan ilginin yeniden artması, insan doğasına ilişkin sosyobiyolojik kuramın keşfi, beyindeki bir rahatsızlık ile toplumsal şiddet arasındaki belirgin bağlantı gibi konular daha eski ve çalkantılı dönemlerde kalsa da determinist kuramın üretimi günümüze değin sürdü. Bu, kısmen, fikir üretiminin kendi yolunda ilerlemesinden kaynaklanıyor; yani itici gücünü toplumsal olaylardan alsa da entelektüel hayatın toplumsal örgütlenmesi ile ilerleyen bir süreç sözkonusu. Sözgelimi Siyahların bilişsel yetenekler bakımından Beyazlara göre genetik olarak aşağı olduğunu iddia eden Jensen ve Eysenck, eleştirilere cevap verebilmek ve kamusal kimlikleriyle kariyerlerinin gerektirdiği kanıtı bulmak için bu iddiayı daha da ileri taşımak zorundaydı. Yine, E. O. Wilson insan doğasına ilişkin sosyobiyolojik kuramını açıkladığında, diğer yazarların kuramın malûm albenisinden faydalanmak amacıyla bir dizi çalışma yayımlaması da kaçınılmaz olmuştu.

Ne var ki, toplumsal mücadelenin anlık gereksinimlerine aldırmayan biyolojik determinist çalışmaların süregelen üretimi ve popülaritesi, daimi bir çözüme ihtiyaç duyan toplumumuzun epeydir devam eden çelişkilerinin de bir sonucu. Toplumun belirgin özelliklerinden olan statü, zenginlik ve güç eşitsizlikleri, bu toplumsal düzeni savunan özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi söylencelerle apaçık bir zıtlık içinde. Biyolojik determinizm de doğrudan bu eşitsizliğe hitap ediyor ve bunun doğal ya da adil veya hem doğal hem de adil olduğunu söylüyor. Şu halde biyolojik determinizmin köklerini anlamaya yönelik her girişimin, muhakkak burjuva toplumunun köklerine de bakması gerekiyor.

Edebî ve bilimsel kurgular

Yeni bilimselliği temsil ettiğini iddia etse de aslında biyolojik determinizmin geçmişi eskilere dayanır ve 19. yüzyıldan bu yana hem edebî hem bilimsel (ve bir o kadar da kurgusal) bir geçerlilik taşır. Emile Zola'nın *Rougon-Macquart* roman serisi, birtakım bilimsel gerçeklerin kaçınılmaz sonuçlarını göstermeyi hedefleyen "deneysel romanlar"dır. Buradaki "gerçek", bireyin yaşamının kalıtsal yatkınlıkların sonucu olduğu ve çevresel etmenler yaşamın ontogenetik seyrini geçici olarak değiştirse de sonuçta kalıtsal özelliklerin ağır bastığıdır. *Meyhane* romanındaki çamaşırcı Gervaise, kendi çabalarıyla yoksulluktan kurtulmuştur ve başarılı bir işletmenin sahibidir. Gervaise bir gün, dirseklerine kadar kirli çamaşıra batmış halde otururken, "çamaşır yığınlarına doğru eğildi; üzerine bir bitkinlik çökmüştü (...) sanki insana ait bu pis kokudan sarhoş olmuş gibi, yüzüne geniş bir gülümseme yayıldı, gözleri donuklaştı. Odayı dolduran kirli çamaşır kokusu sanki nefesini kesmiş ve ilk defa vücuduna bir uyuşukluk gelmişti." Gervaise özüne dönmüş, ayyaş ve tembel babası Antoine Macquart'ın kanına karıştırdığı aşağılık ve pis olana meyletme özelliği ortaya çıkmıştı. Kızı Nana ise daha beş yaşındayken terbiyesiz, fena oyunlar oynardı ve büyüdüğünde de bir hayat kadını olmuştu. Nana'nın babası Coupeau alkol bağımlılığı yüzünden hastaneye kaldırıldığında, doktor hemen "Babanız da içer miydi?" diye sormuştu. Rougon'lar ve Macquart'lar aslında aynı anneden gelen iki koldu. Kadının kanunen de evli olduğu ilk eşi Rougon, güvenilir bir çiftçiydi; aşığı olan Macquart ise saldırgan ve dengesiz bir suçluydu. Bu iki birliktelikten iki soy meydana geldi: azimli, hırslı, başarılı Rougon'lar ve ahlaksız, alkolik, sabıkalı Macquart'lar. Gervaise ve Nana işte bu ikinci soydan geliyordu. Zola'nın romanlarının önsözünde söylediği gibi, "Soyaçekimin tıpkı yerçekimi gibi kendi kanunları vardı."[9]

9 Zola, E. (1871). *La Fortune des Rougon*. Paris: Verboeckhoven.

İlk bakışta bir tutarsızlık varmış gibi görülebilir. Kendi çabalarıyla kendini yetiştirmiş, atalarından miras toplumsal bağları koparmış birey teması, 18. yüzyılın burjuva devrimleri ve 19. yüzyılın liberal reformlarıyla ilişkilendirdiğimiz bir temadır. Kuşkusuz bu devrimlerin tek bir amacı vardır, o da kalıtsal hak ilkesine karşı çıkmak ve bu ilkenin yerine, özgür ve rekabetçi bir mutluluk arayışının her yeni nesille tekrar ve tekrar başladığı düşüncesini yerleştirmektir. Zola bir sosyalist ve cumhuriyetçiydi; imtiyazların doğuştan geldiği fikrine şiddetle karşıydı. Kilise karşıtı olarak nam salmıştı ve ünlü Dreyfus savunması da monarşinin askerlerinden oluşan aristokrat sınıfı hedef almıştı. Öte yandan, Zola'nın durumunda edebî anlamda bir tutarsızlıktan bahsetmek mümkün değil. Zola'nın "duygunun, arzunun, tutkunun, tüm insani tezahürlerin" kalıtımla belirlendiği düşüncesine bağlılığı, Üçüncü Cumhuriyet'in aristokrasi ve Kilise karşıtı radikal burjuvazisinin benimsediği dünya görüşünün aslî bir unsuruydu. Dördüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımız bu dünya görüşü; hem eşitsiz ve hiyerarşik bir toplumun gerçekleri ile özgürlük ve eşitlik ideolojisini bağdaştırma yönünde bir girişim hem de burjuva devriminden beri bilimin temel niteliği olan dünyayı indirgemeci bir yöntemle açıklama çabasının mantıksal bir sonucuydu.

Zola'nın *Rougon-Macquart* romanları, Lombroso ve Broca tarafından ileri sürülen ve kalıtsal fiziki özelliklerin zihinsel ve ahlaki özellikleri belirlediği şeklindeki bilimsel iddialara dayanıyordu. Yüzyılımızın büyük bölümünde, güya kalıtım yoluyla devraldıkları günah ve erdemleriyle üniversitelerde okutulan psikoloji metinlerini süsleyen ve hayal ürünü bir aile olan İyi Kallikak'lar ile Kötü Kallikak'ların[10] edebiyat alanındaki prototipi, Rougon-Macquart aileleriydi. Günümüzde biyolojik deterministler, modern bilimin basit ve nesnel gerçeklerinin, biyolojinin kader olduğuna inanmaktan başka seçenek bırakmadığı izlenimini yaratıyorlar. Aynı iddia

10 Örneğin bkz. Garrett, H. F. (1955). *General Psychology.* New York: American Book.

19. yüzyılda, Lombroso'nun kriminal antropolojisi için de ortaya atılmıştı. Artık kimse Lombroso'nun bir insanın katil olup olmadığını anlamak için kafasının şekline[11] bakılabileceği iddiasına itibar etmiyor ama bugün de kromozom şekillerine bakılarak bu tespitin yapılabileceği söyleniyor. 1876'nın kriminal antropolojisi ile 1975'in kriminal sitogenetiği[12] arasında kesintisiz bir bilimsel akış var ama determinist iddialar, kanıt ve argüman bakımından bugün de yüzyıl önce olduğu gibi yetersiz. İlerici kalıtımcı görüşün "bilim" kolu, işçi sınıfının aşırı çoğalması nedeniyle "ulusal soy"un bozulacağına dair saplantılı korkusu yüzünden Sosyal Darvinizm ile beraber hareket etmişti. İngiltere'de Francis Galton ile himayesindeki Karl Pearson, yüzyılımızın ilk otuz yılı boyunca seçici üreme fikrini büyük bir gayretle savunacak olan öjeni hareketini 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında başlatmıştı. Yetenek farklılıklarını ölçmenin ve gruplamanın mümkün olduğu inancıyla, Pearson'ın zamanından bu yana biyometri adıyla bilinen ve genetik araştırma alanında mihenk taşı sayılacak çok sayıda multifaktöriyel istatistik tekniği geliştirildi.[13]

Ama İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki öjeni hareketlerinin tarihi içinde ilerici hareketlerin de zaman zaman biyolojik determinizmin görüşlerini benimsediğini bilmek gerekir. Aralarında George Bernard Shaw, Sidney ve Beatrice Webb gibi figürlerin de yer aldığı 20. yüzyıl başı İngiliz Fabian sosyalistleri, Beyazların üstünlüğüne ve İngiliz "ırk"ının dünyaya yayılmaya yazgılı olduğuna inanan sosyal emperyalistlerdi.

11 Lombroso, C. (1887). *L'homme criminal*. Paris: Alcan.

12 Jacobs, P. A., Brunton, M., Melville, M. M., Brittan R. P. ve McClamont, W. F. (1970). "Agressive Behaviour, Mental Subnormality, and the XYY Male." *Nature*, (208): 1351-1352. Saldırganlık ve XXY üzerine bir kaynakça araştırması için bkz. Pyeritz, R., Schrier, H., Madansky, C., Miller, L. ve Beckwith, J. (1977). "The XYY Male: The Making of a Myth" *Biology as a Social Weapon*. Minneapolis: Burgess. Bu gelişmeyi incelemek için bkz. Chorover, S. (1979). *From Genesis to Genocide*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

13 Genetik, öjeni ve istatistik arasındaki ilişkinin tarihçesi için bkz. MacKenzie, D. A. (1981). *Statistics in Britain, 1865-1930*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

İngilizler, biyolojinin kendilerinden yana olduğundan ve Anglosaksonların diğer "ırk"lar karşısında genetik üstünlük sergilediğinden emin oldukları için, sosyalist çevreler dışındaki asıl kaygı toplumsal sınıfların biyolojisine yönelikti. Pearson'ın öğrencisi olan Cyril Burt sayesinde, IQ testi aracılığıyla insanlar arasındaki farklılıkları ölçen araçlar ile Burt'ün IQ farklarının büyük ölçüde kalıtsal olduğu yönündeki kanaati, eğitim sistemini belli bir sınıfın çıkarlarına uygun olarak yeniden yapılandırma yolunda en güçlü silahlar oldu (beşinci bölümde göreceğimiz gibi sözkonusu iddiaları destekleyen "kanıt"lar uydurma eğilimi de cabası). İşçi sınıfından ailelerin çocuklarının ayrımcılığa maruz kalıp üniversitelere neredeyse hiç öğrenci gönderemeyen ikinci derece okullara gitmelerini sağlayan "on bir yaş baraj sınavı"nı bu yapılanmaya örnek verebiliriz.

Birleşik Devletler'deki öjenistlerin ilgisi ise büyük oranda ırk farklılıkları üzerine yoğunlaştı. Hatta aşırı kapitalizmin meşrulaştırılmasında İngiltere'den ziyade Amerika'da Sosyal Darvinizmden faydalanılmıştı. Sosyal Darvinizmin ideoloğu Herbert Spencer, Birleşik Devletler'de çok etkili olsa da, belki de hiç kimse bu ruhu John D. Rockefeller kadar net bir şekilde yansıtamamıştır. Rockefeller bir iş yemeğinde şunları söylemişti:

> Büyük bir işletmenin büyüme süreci, en güçlünün hayatta kalmasından ibarettir (...) Bu, iş hayatında kötü bir eğilim değildir. Sadece doğa kanunlarının işleyişidir.[14]

Çok sayıda yeni göçmenle nüfusu artan Amerika'daki Sosyal Darvinciler ve öjeni ideologları için asıl önemli olan, meselenin ırk boyutuydu. İndirgemeci bir yaklaşımla, birey ve gruplar arasındaki performans farklarının kökenlerinin psikolojinin temel konusu olduğunu düşünen ve 1920'lerden itibaren davranış bilimlerine yön veren psikologlar kuşağı da bu gruba dahildi.

14 Aktaran Hofstadter, R. (1959). *Social Darwinism in American Thought*. New York: Braziller.

1924'te, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi ülkeye yapılacak göçlerin, ağırlıklı olarak Doğu ve Güney Avrupalıların aleyhine kısıtlamasını sağlayan kanunu onayladı. Kongre süreci öncesinde; Slav, Yahudi, İtalyan vb. kökenlilerin zihinsel açıdan tutuk oldukları ve bunun ırksal veya yapısal olduğu yönünde beyanatlar veren Amerikan zihinsel test hareketi liderleri, çıkarılan kanuna bilimsel bir meşruiyet sağlamıştı.[15] Aynı argüman on yıl sonra, Almanların ırk ve öjeni kanunlarına dayanak oluşturdu, istenmeyen bir zihinsel ve ahlaki saflaştırma başladı ve iş, Auschwitz Toplama Kampı'nda son buldu. Biyolojik deterministlerin ve öjenistlerin bilimsel saygınlık talepleri, "Nihai Çözüm"ün gerçekleştiği gaz odalarında ağır biçimde zarar gördü. Buna rağmen Arthur Jensen, Burt'ten kırk ve 1939-1945 savaşından otuz yıl sonra, İngilizlerin sınıf kaygıları ile Amerikalıların saplantılı ırk fikirlerini birleştiren kalıtımcı iddiaları yeniden gündeme getirdi. İngiltere'deki National Front [Ulusal Cephe] ve Fransa'daki Nouvelle Droite[16] [Yeni Sağ]; bölgecilik, kabilecilik ve yabancı düşmanlığının milyonlarca yıllık evrim sürecinde genetik yapısına işleyerek insanın bir parçası haline geldiğini savunan Harvard profesörü E. O. Wilson'ı otorite kabul edip referans göstererek ırkçılığın ve Yahudi düşmanlığının olağan olduğunu, ortadan kaldırılamayacağını öne sürdü.

---

15 Birleşik Devletler'de IQ testi hareketinin tarihçesi için: Kamin, L. (1974). *The Science and Politics of IQ*. Photomac, Md: Erlbaum. Chase, A. (1980). *The Legacy of Malthus*. Urbana: University of Illinois Press. Pickens, D. P. (1968). *Eugenics and the Progressives*. Nashville: Vanderbilt University Press. Blum, J. M. (1978). *Pseudoscience and Mental Ability*. New York: Monthly Review Press. Eckberg, D. L. (1979). *Intelligence and Race*. New York: Praeger. Ludmerer, K. M. (1972). *Genetics and American Society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. İngiltere için ise bkz. Stepan, N. (1982). *The Idea of Race in Science*. London: Macmillan. Evans B. ve Waites, B. (1981). *IQ and Mental Testing*. London: Macmillan. Ayrıca bkz. başyazarı Ashley Montagu olan ünlü *UNESCO Statement on Race*, (1950, Montagu).

16 Bkz. Verrall, R. (Yaz 1980). *New Nation*. Fransa için Brunn, J. (1978). *La Nouvelle Droite*. Paris: Oswald. "J. P. Hebert" (1977) (müstear), *Race et intelligence*. Paris: Copernic.

Biyolojik deterministler, ileri sürdükleri doktrinlerin tarihsel olarak tehlikeli birtakım siyasi sonuçlar doğurup doğurmamasının, doğaya ilişkin nesnel meselelerle ilgisiz olduğunu savunuyorlardı. 19. yüzyılda Harvard'da zooloji profesörü olan ve o dönemde Amerika'nın en saygın bilim adamı sayılan Louis Agassiz şöyle yazıyordu:

> Bizim, insanın fiziksel ilişkilerinden kaynaklanan konuları sadece bilimsel konular olarak ele almaya ve onları siyasetle ya da dinle ilişkilendirmeden araştırmaya hakkımız vardır.[17]

1975 yılında, yine bir Harvard Üniversitesi profesörü ve biyolojik determinist olan Bernard Davis, "Ne din ne de siyasi tutkular doğanın kanunlarına hükmedebilir"[18] diyerek bir tür güvence veriyordu. Bu doğruydu; öte yandan, belli ki siyasi tutkular Harvard profesörlerinin doğa kanunlarına ilişkin *söylediklerine* hükmedebiliyordu zira saygın profesör Agassiz şöyle diyordu:

> Bir zencinin beyni, ana rahmindeki yedi aylık Beyaz bir bebeğin tam gelişmemiş beynine eşdeğerdir.[19]

Agassiz ayrıca, Siyah bebeklerin kafataslarındaki sutürlerin Beyaz bebeklerdekine oranla daha erken kapanması nedeniyle Siyah çocuklara fazla bir şey öğretmenin imkânsız olduğunu, çünkü beyinlerinin kısıtlı kafatası kapasitelerinin dışında gelişemeyeceğini de söylemişti.

Kuşkusuz, aralıksız devam eden determinist tartışmalardan doğan çirkin siyasi sonuçlar, bu tartışmalardaki nesnel doğruları değerlendirmenin kriteri olamaz. Ne var olana bakarak olması gerekeni, ne olması gerekene bakarak var olanı çıkarsayabiliriz;

17 Agassiz, L. (1850). "The Diversity of Origin of the Human Races" *Christian Examiner* (49): 110-145.

18 Davis, B. (1975) "Social Determinism and Behavioural Genetics", Science (189): 1049.

19 L. Agassiz'den aktaran Stanton, W. R. (1960). *The Leopard's Spots: Scientific Attitudes Towards Race in America.* Chicago: University of Chicago Press, s. 106.

bunu yapmaya çalışmamalıyız da... (Gerçi biyolojik deterministler bunu sürekli yapar; "genetik açıdan doğru ve doğal olarak da tümüyle adil ahlak kuralları" talep eden E. O. Wilson örneğinde olduğu gibi.[20]) Biyolojik deterministlerin dünyayı açıklarken yaptıkları hataları, bu hataların siyasi kullanımlarını gündeme getirmeden de incelemek, anlayabilmek mümkün. Kitabın sonraki bölümleri de büyük oranda bu hataların açıklanması amacını taşıyor. Fakat bu hatalar ile siyasi olaylar arasında ilişki kurulmazsa; sözkonusu hataların nasıl ortaya çıktığı, neden belli bir dönemin popüler ve bilimsel anlayışını yansıttığı ve neden öncelikle bu anlayışla ilgilenilmesi gerektiği kavranamaz. Louis Agassiz'in gerçek olmayan şeyleri gerçekmiş gibi göstererek sergilediği olağandışı entelektüel sahtekârlık da yakın bir tarihe kadar gizli tutulan anıları okunmadan kolay kolay anlaşılamaz çünkü Siyahlara yönelik nefreti ve antipatisi, Amerika'ya ayak bastığı gün başlar; Agassiz, daha ilk karşılaşmada, Siyahların maymunlardan biraz daha üstün olduğunu zaten "bilmektedir."

Biyolojik determinist görüşü savunanlar kendi içlerinde bir çelişki yaşarlar. Teorilerini meşru kılmak için, bu teorilerin toplumsal ilişkilerden arındırılmış bir bilim anlayışının olağan gelişiminin sonucu olduğu izlenimini vererek siyasi olaylarla her türlü bağı reddederler. Fakat bir yandan da nesnel bilim anlayışlarının siyasi ve toplumsal sonuçlarını açıklamak üzere gazete ve popüler dergilerde yazılar yazan, yasama organları huzurunda tanıklık yapan, ünlüler gibi televizyona çıkan siyasi aktörler haline gelirler. Bilim insanı kimliğinden siyasi figüre, siyasi figürden bilim insanı kimliğine, durum neyi gerektiriyorsa ona göre geçiş yaparlar ve meşruiyetlerini bilimden, gündemlerini de siyasetten alırlar. Determinist gerçekler ile bu gerçeklerin siyasi rolü arasında bağ kurmak gibi bir gereklilik olmasa da, bilim otoritesi

20 Wilson, E. O. (1975), s. 575. Biyolojiden ahlak kuralı çıkarmakla ilgili diğer girişimler için bkz. Potter, V. R. (1972) *Bioethics*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall. Pugh, G. E. (1977). *The Biological Origin of Human Values*. New York: Basic Books.

olarak meşruiyetlerinin siyaseten tarafsız görünmelerine bağlı olduğunu gayet iyi bilirler. Bir anlamda biyolojik deterministler, kendilerinin ve akademik öncüllerinin savunduğu bilimin toplumsal ilişkilerden ayrılığı söylencesinin mağdurudurlar.

Bilim insanlarının rolü

Bir siyasi ideoloji olarak biyolojik determinizmin önemli bir özelliği, bilimsel olma iddiasıdır. Toplumun doğasına ilişkin iddialarını belli kabullerin sağduyulu ve mantıklı uygulamalarına borçlu olan (örneğin Platon'unki gibi) siyasi felsefelerin aksine biyolojik determinizm, insan türlerinin materyalist doğasının modern bilim ışığında araştırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia eder. Bu yaklaşım, her türlü bilginin temeli olarak bilimsel rasyonelliği gören d'Alembert ve Diderot'nun *Encyclopédie*'sinin ruhunu yansıtır. Birinci bölümde söylediğimiz gibi, bu düşüncenin siyasi felsefedeki en yakın öncülü Hobbes'tur; sadece rekabetçi bir insan doğası modeli benimsediği için değil, aynı zamanda siyasi felsefesini toplum içindeki atomik bireyler argümanından çıkarsamış sıkı bir mekanik materyalist olduğu için de... Determinizmin Zola'nın eserlerindeki gibi edebî tezahürleri bile esin kaynaklarını bilimin bulgularından alır. Tabii Zola, antropolojiye belirgin göndermeleri ve iyi tasarlanmış "deneysel" romanları ile bir istisnadır.

Devrim öncesindeki doğa felsefesinin aksine, bilimin temel niteliği, "bilim insanı" denilen ve kendi kendini doğrulayan uzmanlardan oluşan özel bir grubun etkinliği olmasıdır. İngilizcede 1840 yılına kadar "bilim insanı" [*scientist*] diye bir kelime yoktur. Meşruiyet için "bilimsel" kelimesine, nihai otorite olarak da bilim insanlarına başvurmak doğal olarak modern zamanlara özgü bir durumdur. Bilim insanının nesnelliği, tarafsızlığı ve ("gerçeği bulma tutkusu" hariç) tutkudan arınmışlığı ile toplumsal ilişkiler, bilimde somutlaşan nesnelere dönüşür. Bilim, ideolojinin meşrui-

yet kaynağı haline geldiğinden, bilim insanları da kamusal bilinci oluşturacak somut biçimlerin üreticileri olur. 20. yüzyılın geliştirmeye değil araştırmaya dayalı bilimi özellikle üniversitelerde ve onlarla ittifak halindeki birtakım kurumlar bünyesinde üretildiğinden, biyolojik determinizmin hayata geçirilmesinde en önemli rolü üstlenen kurumlar üniversiteler olmuştur. Elbette üniversiteler sadece araştırma kurumları değildir. Teknik okullarda, araştırma programları olmayan yükseköğretim kurumlarında ve iki yıllık bölümlerde ders verecek olan kadroları da üniversiteler yetiştirir. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin bir kısmını doğrudan bir kısmını da dolaylı olarak, yani öğretmen yetiştiren kurumlardaki öğretim görevlilerini eğiterek yetiştirmiş olurlar. Orta sınıfların üst tabakaları ise doğrudan üniversite eğitimi alır. Televizyon, gazete ve dergiler, üniversiteleri, uzmanlık bilgisinin ve "bilgiye dayalı görüş"ün kaynağı olarak kabul eder. Böylelikle üniversiteler, biyolojik determinizm ideolojisini yaratma, yayma ve meşrulaştırma işlevi görür. Sınıflar arası mücadelede biyolojik determinizm bir silahsa, o halde üniversiteler birer silah fabrikasıdır; öğretim ve araştırma görevlileri de bu fabrikaların mühendisleri, tasarımcıları ve üretim elemanlarıdır. Bu kitapta, en saygın, başarılı ve seçkin bilim insanlarımıza ve profesörlerimize ait çalışmaları ve onlardan alıntılayacağımız çıkarımları tekrar tekrar inceleyeceğiz. Söylediklerinin bazıları saçma, bazıları da son derece şaşırtıcı gelecektir. Biyolojik determinizmin en kötü ve zararlı tezahürlerinin, birtakım uçuk kaçık insanların veya popülerlik meraklısı bazı kendini bilmezlerin değil de bilim çevrelerinin ve akademinin önemli üyelerinin ürünü olduğunu anlamak son derece önemlidir. Nobel ödüllü Konrad Lorenz, Almanya'daki Nazi imha kampanyasının devam ettiği 1940 yılında, hayvan davranışı üzerine yazdığı bilimsel bir makalede şöyle demiştir:

> Eğer seçilime uygun özelliklerden yoksun insan türünün evcilleştirme kaynaklı yozlaşma yüzünden mahvolmasını istemiyorsak; dayanıklılık, kahramanlık ve toplumsal faydanın seçilimi

> (...) insan ürünü kurumlar eliyle yapılmalı. Devletin temeli olarak ırk düşüncesi, şimdiye dek bu açıdan oldukça faydalı oldu.[21]

Lorenz'in yaptığı, altmış yıl önce "aşağı bir ırkın aşamalı olarak imhasına karşı, pek çok açıdan oldukça saçma bir hassasiyet olmasına" şaşıran öjeninin kurucusu Sör Francis Galton'ın görüşlerini esas almaktı.[22] Galton için aşamalı olan bu süreç, Lorenz'in becerikli arkadaşlarının ellerinde çok daha hızlı hale geldi. Göreceğimiz üzere, Galton ve Lorenz istisna da değillerdi.

Biyolojik determinizm ve "kötü bilim"

Bazı biyolojik determinizm eleştirileri, bu yaklaşımı sadece kötü bilim olduğu gerekçesiyle bir kenara iter. Tabii verileri mevcut kanaatlere uyacak şekilde manipüle etmenin, ortaya çıkan gerçekleri gizlemenin, mantık dışı önermeler ortaya atmanın, yapılmamış deneylerden sahte veriler elde etmenin kabul edilebilir bilimin sınırlarını aştığı evrensel olarak kabul ediliyorsa, o halde biyolojik determinizmi destekleyen epeyce bir "kötü bilim" olduğu söylenebilir. Bununla beraber, problem bundan çok daha karmaşıktır.

"Bilim", bazen, bilim insanları ile görev aldıkları toplumsal kurumların, onlara ve çalışmalarına geçerlilik ve meşruiyet sağlayan dergi, kitap ve laboratuvarların, meslek kuruluşlarının ve akademilerin tümünü ifade etmek için kullanılır. Kimi zaman da, dünyadaki her türlü şey arasındaki ilişkileri araştırmanın aracı olarak bilim insanları tarafından kullanılan bir dizi yöntem ve elde edilen sonuçlara güvenilirlik sağladığı düşünülen kanıtlara ilişkin temel kurallar anlamındadır. "Bilim"in üçüncü anlamı ise toplumdaki "bilim" kurumlarının "bilim"in yöntemlerini kullanmak suretiyle doğruluğunu iddia ettiği ve gerçek fenomenlerle ilişkili olgu, kanun, teori ve ilişkiler bütünüdür.

---

21 Lorenz, K. (1940). "Durch Domestikation verursachte Stölunchen arteigenen verhaltens" *Zeit für Angewandte Psychologie und Characterkunde* (59): 2-81.

22 Galton, F. (1883). *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. 2. basım, New York: Dutton.

Toplumdaki bilim kurumlarının bilimsel yöntemleri kullanarak olguların dünyasına ilişkin *söyledikleri* ile olguların gerçek dünyası arasında ayrım yapmak son derece önemli. Bu yöntemleri kullanan toplumsal kurumlar, çoğunlukla dünyaya dair doğruları dile getirirler ama zaman zaman "bilim" adına konuşan kimi insanların iddialarının birer saçmalık olduğunu unutmak bizim için tehlike arz eder.

Peki, bu kurumlara gösterilen ilginin sebebi nedir? Çağdaş Batı toplumlarında bilim, bir kurum olarak, bir zamanlar Kilise'nin sahip olduğu otoriteyi taşımaktadır. "Bilim" ya da bilim namına onun (çoğunlukla erkek olan) temsilcileri konuştuğunda başkasına laf düşmez. "Bilim", burjuva ideolojisinin nihai meşrulaştırıcısıdır. "Bilim"e karşı çıkmak, gerçekleri değil değerleri tercih etmek, sadece beşerî kanuna değil doğanın kanunlarına da karşı çıkmaktır.

Bilim ve bilimin iddiaları karşısında neyi savunduğumuzu daha açık ifade edelim: Biz, bir bilimsel iddiayı savunan kişilerin siyasi felsefelerinin ya da toplumsal konumlarının o iddiayı yok saymak veya geçersiz kabul etmek için yeterli olduğunu iddia *etmiyoruz*. İddianın kaynağına dair açıklama ile iddianın kendisi aynı şey değildir. (Aksi haller felsefecilerin "genetik safsatası" dedikleri şeydir.) Biz, içinde yaşadığımız dünyada meydana gelen olay, olgu ve süreçlerle ilgili her türlü tanım veya açıklama karşısında sorulması gereken iki soru olduğunu *savunuyoruz*.

Birinci soru iç mantıkla ilgilidir ve şu şekildedir: Tanım veya açıklama doğru mu? Yani, tanım veya açıklama, gerçek dünyadaki olay, olgu ve süreçlerin gerçekliğiyle örtüşüyor mu?[23] Batılı

23 Bu soruyu sormak, hakikat kavramını kuşatan felsefi bir mayın tarlasına girmektir. Bu mayın tarlasına girmemek amacıyla biz de en azından bilimde hakikati yansıtan ifadelerin değerlendirilmesi için uygun olan temelde işlevsel bir tanım önereceğiz. Bu tanımda gerçek fiziksel dünyada bir olay, olgu ya da süreç hakkındaki doğru bir durum (a) farklı gözlemcilerce bağımsız olarak doğrulanabilmeli; (b) kendi içinde tutarlı olmalı; (c) ilgili olaylar, olgular ya da süreçlerle ilgili diğer ifadelerle tutarlı olmalı; (d) belli biçimlerde müdahaleye maruz kaldığında (müdahale ettiğimizde) bir olay, olgu ve sürece ne olacağına ilişkin doğrulanabilir tahminler ve hipotezler üretebilmelidir.

bilim felsefecilerinin çoğu, bilimin iç mantığıyla ilgili bu sorunun bilimin temel meselesi olduğuna inanır ya da inandığını iddia eder. Pek çok bilim insanının öğrendiği ve büyük ölçüde Karl Popper ve takipçileri gibi felsefecilerin eserlerine dayanan bilimsel gelişme modelinde bilim; teori oluşturma ve sınama, varsayım ve çürütme şeklinde aralıksız devam eden soyut bir süreç içinde gelişir. Bu modelin daha güncel Kuhn'cu versiyonunda ise durum şudur: "Normal" bilimin varsayım ve çürütmeleri, bu varsayım ve çürütmeleri şekillendiren bütün bir çerçevenin (paradigma) sarsıldığı "devrimci" bilim dönemlerinde sekteye uğrar. Bütün bu teori oluşturma sürecinin bilim yapılan toplumsal çerçeveden bağımsız olarak işlediğine inanılsa da bu devrimci bilim dönemlerinde aynı veri parçaları, tıpkı çevrilen bir kaleydoskopta olduğu gibi, birtakım yeni örüntüler içinde yeniden konumlandırılır.[24]

Açıklama ve tanımlamalara ilişkin aynı derecede önemli ikinci soru ise, bilimi kuşatan toplumsal matrisle ilgilidir. 19. yüzyılda Marx ve Engels'in işaret ettiği, 1930'larda Marksist akademisyenler kuşağının geliştirdiği, günümüzde ise çok sayıda sosyoloğun üzerine kafa yorduğu, çarpıttığı ve izinsiz alıntılar yaptığı bilimsel gelişme teorilerini anlamak, bilimsel gelişmenin dünyadan kopuk bir biçimde ilerlemediğini anlamak demektir. Bilim insanlarının sordukları soruların, uygun kabul edilen açıklama türlerinin, kapsanan paradigmaların ve kanıtların değerlendirmesinde kullanılan ölçütlerin tümü tarihsel olarak görecelidir. Bu süreç; sanki bilim insanları sevişmeyen, yemek yemeyen, tuvalete gitmeyen, hiç düşmanı veya siyasi görüşü olmayan programlanabilir robotlarmış da çalışmaları da doğal

24 Bilimsel kuramların statüsüyle ilgili tartışmalar için bkz. Lakatos, I. ve Musgrave, A. (1970). *Criticism and the Growth of Knowledge.* Cambridge: Cambridge University Press. Laudan, L. (1977). *Progress and Its Problems.* Berkeley: University of California Press. Bhaskar, R. (1978). *A Realist Theory of Knowledge.* Hassocks, Sussex, England: Harvester.

dünyaya dair birtakım soyut ve derin düşüncelerden ileri geliyormuş gibi ilerlemez.[25]

Bilimsel bilginin özerkliğine ilişkin içselci, pozitivist geleneğin, feodal toplumdan modern kapitalist topluma geçişte yaşanan toplumsal ilişkilerin nesneleştirilmesi sürecinin bir parçası olduğu ancak bu perspektiften anlaşılabilir. Bu nesneleştirme, kişinin toplumdaki rol ve statüsünün o kişinin nesnelerle olan ilişkisi tarafından belirlenmesi ile sonuçlanırken, kişiler arası temasların biçimi, nesnelerle olan bu ilişkinin rastlantısal bir sonucu gibi görülür. Bilim insanlarının; birbirleriyle, devletle, patronlarıyla, sermayeyi ve üretimi elinde bulunduranlarla özel ilişkileri olan insanlar değil dışsal ve nesnel olan doğayla uğraşan, sırlarını keşfetmek için onunla mücadele eden kişiler olduğu düşünülür. Bu nedenle bilim, bilim insanlarının yaptığı şey olarak tanımlanmaz, bilim insanları, bilim yapan kişiler olarak tanımlanır. Ancak bilim insanları toplumun genel olarak nesneleştirilmesine iştirak etmekten çok daha fazlasını yapmış, bu nesneleştirmeyi, "bilimsel nesnellik" adı verilen bir mutlak iyi mertebesine çıkarmışlardır. Nasıl ki toplumun nesneleştirilmesi genel anlamda kapitalizmin büyük üretici güçlerini serbest bıraktıysa, bilimsel nesnellik de dünyanın gerçek bilgisini edinme yolunda ilerici bir adım oldu. Hepimiz, böyle bir nesnelliğin, dünyayı insani amaçlar için değiştirme gücünü epeyce artırdığı konusunda hemfikiriz. Ancak bu nesnellik vurgusu, bilim insanlarının birbirleriyle ve toplumla olan gerçek toplumsal ilişkilerini maskelemiştir. Bu ilişkileri yadsıyan bilim insanları, maskelerin düşüp toplumsal gerçekliğin ortaya çıkması durumunda, güvenilirlik ve meşruiyet kayıplarına karşı daha zayıf bir hale gelirler.

25 Bilimsel bilginin ve bilimin toplumsal içeriğine dair bir tartışma için bkz. Rose H. ve S. Rose (1976). *The Political Economy of Science*, London: Macmillan. Ayrıca Rose, H. ve Rose, S. (1979). "Radical Science and its Enemies", *The Socialist Register*, Miliband ve Saville (der.), s. 317-335.

Herhangi bir tarihsel anda kabul edilebilir görülen bilimsel açıklamalar hem toplumsal belirleyicilere hem de toplumsal işlevlere sahiptir. Bilimin gelişimi, şu iki mantık türü arasındaki kesintisiz gerilimin bir sonucudur: gerçek maddi dünyaya karşılık gelme ve bu dünyaya ilişkin gerçeği yansıtma iddiasındaki bilgiyi elde etme yönteminin iç mantığı ile bu toplumsal belirleyicilerin ve işlevlerin dış mantığı. İkincisini yadsıyan muhafazakâr felsefeciler de, iç mantığı tümüyle yok saymak isteyen günümüzün daha popüler sosyologları da, hem gerçeğin hem de toplumsal işlevin sınanması gibi ikili bir nihai sınavı bulunan bilime temel dinamiğini veren bu gerilimin rolünü ve gücünü anlama konusunda aynı derecede başarısızdır.

Öyleyse bir alandaki en güvenilir, en iyi finanse edilen, en saygın, statüsü en yüksek bilim insanlarının ürettiği bilime "kötü bilim" diyebilmek için, bilimin uygulanmasına bakan değil soyut bir felsefeye dayanan bir tür bilimsel çalışma ideali oluşturmak gerekir. Batılı psikoloji araştırmalarının bir dalının elli yılı aşkın süredir önemle üzerinde durduğu konu, her bireyin yapısal özelliği olduğu düşünülen bilişsel yeteneği ölçecek testler hazırlanması olmuştur. İnsan genetiği alanındaki araştırmaların büyük bölümü ise karakter özellikleri ile zihinsel özelliklerin kalıtsallığına ve kromozomik temellerine ilişkin çalışmalardan oluşur. Biyolojik determinizmin en yeni biçimi olan sosyobiyoloji de üniversitelerdeki onlarca yeni "sosyobiyolog" pozisyonu ve konuya özel yeni akademik dergiler sayesinde ayrı bir araştırma alanı olarak meşrulaştırılmıştır. Ciddi miktarda finanse edilen, dergi hakemlerinin ve akademik seçici kurulların incelemesine tabi ve uygulayıcılarına şövalye nişanı, Kraliyet Topluluğu bursu, Ulusal Bilim Madalyası gibi ödüller getiren bir bilim, "bilim" sözcüğüne yüklenen çok sayıda anlamdan biridir.

Köklü akademik dergilerde makaleleri yayımlanan matematikçiler 1+1=3'tür diye iddia etse, bu "kötü matematik" değil sadece "matematik" olur. Tabii aklı başında hiç kimse bu toplama

işlemini ev inşa ederken kullanmaz. O halde, biyolojik determinizmi incelerken karşılaşılan sorun, "iyi bilim"i "kötü bilim"den ayırmak değildir. Bu, sahtecilik durumlarında sözkonusu olabilir ama asıl sorun, "normal" bilimin büyük bölümünde kullanılan yöntembilim, kavramsallaştırma ve retoriğin, aydınlatılması amaçlanan dünyada, yani nesnel ilişkilerin gerçek dünyasında nasıl bu kadar az karşılık bulduğunu sorgulayabilmektir. Biyolojik deterministler, gelişim genetikçilerinin uzun zaman önce birbirinden ayrılamaz olduklarını kanıtladığı yaradılış ve yetiştirilme kavramlarını neden ayrı nedenlermiş gibi kabul ederler? Neden istatistik yöntemlerini, bu yöntemleri bulanların geçersiz saydığı şekillerde kullanırlar? Neden hiçbir kontrole tabi olmayan deneyler yaparlar? Neden, kendilerine göre bir mantıkla sebepleri sonuç, korelasyonu nedensellik, sabiti değişken olarak alırlar?

Biyolojik determinizmin "kötü bilim" değilse de en azından pozitif fizik ve moleküler biyoloji bilimlerinin aksine "çağdışı", "eleştirmeyen" veya "yumuşak" bilim olduğu ileri sürülebilir. Biyolojik determinizm, bilimin sunabileceği en iyi şey değildir ve sürekli eleştiri ve eğitimle bu yaklaşım sahiplerinin daha titiz bir tutum takınması umulabilir. Üstelik bu argümanlarda doğruluk payı da var. Biyolojik determinizmin bazı iddialarının "kötü bilim", planlı sahtekârlık, manipülasyon vb. sebeplerle geçersiz kılınması gibi, diğer iddiaları da daha dikkatli bir deney yaklaşımı ve çıkarım mantığıyla geçersiz kılınabilir ve kılınmaktadır.

İnsan davranış genetiği, sosyobiyoloji ve insan biyopsikolojisi alanlarında kabul edilebilir görülen kanıt ölçütleri ya da makul şüphe dengesi, yakın ve ilişkili alanlardakinden kesinlikle çok daha az zorlayıcıdır. İstisnai örnekler, kontrolsüz deneyler, heterojen verilerin aşırı analizi ve ölçüm yerine geçen dayanaksız görüşler, biyolojik determinist literatürün ortak özelliğidir. Örneğin insan zekâsının kalıtsallığı üzerine yapılan çalışmalar, biyometrik genetiğin özel bir dalıdır. Fakat önde gelen insan ve davranış genetiği dergilerinde, önemli insan genetikçilerinin

editörlüğü ve hakemliğinde ardı ardına yayımlanan çalışmalarda, *Agronomy Journal* [Bilimsel Tarım Dergisi] ve *Animal Science* [Hayvan Bilimi] gibi dergilerde asla hoş görülemeyecek çok temel deney planı ve analiz hataları yapılmıştır. İnsan üzerine yazıyor olmak, kimseye mısır çalışmalarına kadar uzanma hakkı tanımaz. *Quod licet Jovi non licet bovi!*[26]

Ancak bizim biyolojik determinizm eleştirimiz çok daha temel bir seviyede. İnsanın toplumsal davranışlarıyla ilgili çalışmaları niteleyen "kötü bilim" veya "sosyal bilim" ifadeleri, deterministlerin cevap aradıkları soruların kaçınılmaz bir sonucu. Deterministler, bireyin ontolojik olarak topluma öncelikli olduğu ve kişisel özelliklerin biyoloji tarafından belirlendiği görüşüne sıkı sıkıya bağlı. Sonraki bölümlerinde göreceğimiz gibi, bu bağlılığın çok kuvvetli belirtileri var. Deterministler açısından ortada kalan soru ise kişisel özelliklerin belirlenme derecesi ve biyoloji aracılığıyla ya da biyolojiye rağmen nasıl değişebildiği. Çoğu biyolojik determinist için belirlenim derecesi bir mesele bile değil; tek ilgi alanları determinist görüşlerini destekleyici kanıtlar üretmek. Her durumda "sosyal", hatta "kötü" bilim, amaca hizmet eden bir araç haline geliyor. İlgili taraflar arasında, "şüpheleri isteyerek sürüncemede bırakmak" suretiyle işleyen ve uygun eleştiri düzeyinin belirlendiği zımni bir anlaşma ve yaratıcıları tarafından onaylanan ve meşrulaştırılan bir bilimsel bilgi bütünü sözkonusu. Bu durumda ortaya çıkan sonucu eleştirmek yetmez. Öncelikle sonucun yansıttığı ideolojinin kaynağına bakmak gerekir. Bir sonraki bölümde göreceğimiz bu ideoloji, 17. yüzyılda Avrupa feodalizminden doğan burjuva toplumunun temel bir özelliğidir ve halen hâkimiyetini sürdürmektedir.

26 Herkes her şeyi yapamaz anlamında Latince deyiş. *–ed. notu*

Burjuva İdeolojisi ve Determinizmin Kökeni

Feodal Avrupa toplumunun ilk dönemlerinde kişilerle nesneler arasındaki ilişkiden ziyade kişiler arasında kurulan temel toplumsal ilişkilerin kapsamını günümüzde anlayabilmek zor. Lordlar ve vassallar ile derebeyleri ve serfler arasındaki ilişkiler, iki taraf için de kati ancak adilane olmayan yükümlülükleri beraberinde getiriyordu. Mal, toprak, araç gereç, ürün gibi maddi şeylerle ilişkiler ve bireyin (çalışma yükümlülüğü, seyahat etme özgürlüğü, özgürlüğün alınıp satılması gibi) toplumsal faaliyetlerinin sınırı, yine her birey için tek önemli unsur olan statü ilişkileriyle ve değiştirilemez biçimde belirlenmekteydi. Serfler toprağa bağlı çalışırlardı ve toprakla ilişkiyi belirleyen de toplumsal statü olduğundan, lordlar onları kovamazdı. Önceleri lord ya da vassal öldüğünde yenilenebilir olan derebeylik düzeni, yavaş yavaş soyla geçen ve derebeylerinin zorla kabul ettirdiği düzenlemeler haline geldi.

Bu toplumsal sistemin altında yatan ve onu meşrulaştıran şey önce lütuf, sonra kutsal hak olarak görülen bir ideolojiydi. İnsanlar, toplumsal hiyerarşideki pozisyonlarını tanrının lütfunu bahşetmesinin ya da esirgemesinin bir sonucu gibi görmekteydi; krallar da mutlak yönetme haklarını aynı temele dayandırıyordu. Tanrının lütfu olan soyluluk kanla intikal ettiğinden soyun başındaki kişiye bahşedilmesi sorgusuz sualsiz kabul edilen bir durumdu. Biyolojik mirasçılar (sadece meşru olanlar)

için saygınlığı garantilediği gibi nesiller boyu sürecek istikrarlı toplumsal ve ekonomik ilişkileri de güvence altına alıyordu. Louis d'Outre-Mer'in okçusunun soyundan gelen Normandiyalı Bellême Ailesi örneğinde olduğu gibi, toplumsal hiyerarşideki pozisyon değişiklikleri, saygınlığın bahşedilmesi ya da geri alınması ile açıklanmaktaydı. I. Charles, tanrının lütfuyla İngiltere kralı olmuştu ama, Cromwell'in alaycı bir şekilde dile getirdiği gibi, bu saygınlık kesilen başıyla birlikte elinden alınmıştı.

Tanrı tarafından meşrulaştırılan toplumsal ilişkilerin bu değişmez dünyası, hem doğal dünyanın değişmezliğine dair hâkim görüşü yansıtıyor hem de yansımasını böyle bir dünyada buluyordu. Günümüzün özü itibarıyla ilerici ve değişen dünya görüşünün aksine, feodalizmde evrenin, merkezinde dünya olan bir dizi kristal küreye sabitlenmiş parlak ışıklar gibi dönüp duran güneş, ay ve yıldızlarla birlikte, günlere ve mevsimlere bölünmüş daimi bir dans halinde döndüğü düşünülüyordu. Bu dünyada yaşayan insanlar da bizzat tanrısal yaratımın en önemli parçalarıydı. Doğa ve insanlık, tanrıya ve onun yeryüzündeki temsilcilerine, dünyevi ve ruhani efendilere hizmet etmek için var olmuştu.

Böyle bir dünyada hem toplumsal hem de doğal değişim sınırlıydı. Toplumsal düzen de ilahi düzen gibi değiştirilemezdi. İnsanlar konumlarını bilir, buna uygun olarak doğar ve yaşardı. Bu çok doğaldı ve tıpkı doğa gibi dünyevi, gündelik düzeylerde sürekli değişmekle birlikte daha geniş ölçekte düşünüldüğünde temel olarak değiştirilemezdi. Henüz, tüm olayları çarkın dişlisine, kasnağına indirgeyen ve doğrusal bir neden-sonuç zinciri içinde birbirine bağlayan makine metaforunun hükmetmediği bu kapitalizm öncesi dünyada, tutarsız ya da örtüşen açıklamalara karşı hoşgörülü olmak daha kolaydı. Olayların nedenleri birbirleri ile tutarlı olmak zorunda değildi. Örneğin hastalık, tek başına doğal bir olgu da olabilirdi, tanrıdan gelen bir felâket de... Nesneler tekil, atomistik ve ayrı değildi; akışkan, çeşitli ve birbirine dönüşebilen şeylerdi. İnsanlar kurda, kurşun altına dö-

nüşebilir ve hayırdan şer, şerden hayır çıkabilirdi. Hem İncil'de anlatılan tek tek yaratılmış ve Âdem ile Havva'dan bu yana değişmeden varlıklarını sürdüren canlılara hem de bireylerin değişebilir olduklarına aynı anda inanmak mümkündü. Yarı at yarı insan yaratıklara ve hamileliklerinde yaşadıkları olaylar sonucu canavarlar doğuran kadınlara dair sayısız efsane vardı.

Henüz uygun hâkimiyet düzeneği kurulmadığından insanın dünyayla ilişkisi hâkimiyet değil birlikte var olma üzerine kuruluydu. Bu da insanın içinde yaşadığı doğal dünyaya saygı duymasını, onunla bütünleşmesini gerektiriyordu. Nihayetinde, uzun dönemde durağan, kısa dönemde değişken olan bu dünyaya dair hiçbir anlayış, sürekli bir değişim ve dönüşüme ve etkin bilimsel deney tekniklerine dayanıyor olamazdı; pasif bir idrak şeklinde ifade edilmek zorundaydı. Bu nedenle açıklamalar, ampirik veriler değil Antik Yunan'daki veya İncil'deki eski yazılar referans kabul edilerek yapılmaktaydı.

Burjuva toplumunun yükselişi

Feodal toplumun artan ticarete, üretime ve nihayetinde kapitalist sisteme çok uygun olmadığı açıktır. Öncelikle, her bireyin farklı rollere sahip olabilmesi ve diğer insanlarla ilişkilerinde bazen satıcı bazen alıcı, bazen üretici bazen tüketici, bazen mal sahibi bazen de kullanıcı olabilmesi için toplumsal ve ekonomik yaşama ilişkin eski söylemin yıkılması gerekmekteydi. Artık sahip olunan roller, hayat boyu süren toplumsal ilişkilerden ziyade, üretim ve değişim nesneleri ile kurulan anlık ilişkilere bağlıydı.

İkinci olarak, bireyler "özgür" olmalıydı; ama sadece belli bir anlamda. Bir yere ve kişiye bağlılık ortadan kaldırılmalı ve işçilere, ticaret hayatına katılmaları ve üretimde işgücü olarak yer alabilmeleri için topraktan ve efendilerinden ayrılma özgürlüğü tanınmalıydı. Aynı şekilde toprak sahiplerinin de yetersiz ve verimsiz üretim sistemlerinden kurtulma, toprağı devretme özgürlüğü ol-

malıydı. İngiltere'de, 13. yüzyıl gibi erken bir tarihte başlayıp 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda zirve yapan çitleme hareketi, büyük toprak parçalarının yoğun olarak ekilip biçilmesini ve otlak olarak tutulmasını amaçlıyordu. Topraklara bu şekilde el konulması, gelişen sanayinin ihtiyacı olan seyyar ücretli emekçi ordusunu yarattı. Özgürlük de, Macpherson'ın "sahiplenici bireycilik" şeklinde ifade ettiği[1], kişinin kendi bedenine sahip olma özgürlüğü anlamına geliyordu. Büyük ölçekli sanayi üretimi, sermaye sahiplerine emek gücünü satan ücretli işçiler tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu sistemin işlemesi için, işçinin kendi emek gücünün, yani başkasının malı değil kendi kendisinin sahibi olması gerekiyordu.

Tabii bahsedilen işçilerin büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğunu belirtmeliyiz. Mevcut yeni koşullarda verimli çalışılabilmesi için kadın-erkek arasındaki eski işbölümünün sağlamlaştırılması gerekiyordu. Erkek dışarıda üretici işçi, kadın ev içinde üreme işçisi olarak çalışmaktaydı. Kadının vazifesi hem erkek işçi için çalışma şartlarının gerektirdiği yenilenme ve istirahat imkânlarını sağlamak hem de yeni neslin genç işçilerini yetiştirmekti. Kadınların, nadiren de olsa, üreme işlerinin yanında doğrudan ücretli işçi olarak faaliyet göstermesi de mümkündü. Bu işbölümü 19. yüzyıla gelindiğinde istikrarlı bir şekilde güçlendirildi. Erkekler, feodal toplumun aksine, artık başkalarının sahibi değildi ama başka birine sahip olamasalar da kadınlara sahiptiler. Toplumsal düzen sadece kapitalist değil aynı zamanda ataerkildi.

Gelişen ekonomik ilişkilerin üçüncü şartı, büyüyen burjuva toplumundaki varsayıma dayalı eşitlikti. Girişimcilerin, taşınır-taşınmaz mülk edinme ve elden çıkarma gereksinimleri vardı. Bu da onların soylular karşısındaki durumunu düzeltecek, daha da önemlisi siyasi güce erişmelerini sağlayacak bir hukuk sistemi gerektiriyordu. Uygulamada bu, halk tabakasından kişilerin oluşturduğu bir parlamento üstünlüğüyle başarıldı. 17. yüzyıl-

1 Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism.* New York: Oxford University Press.

da ortaya çıkmakta olan kapitalist düzenin temsil ettiği üretim şekli, yeni bir dizi teknik problemin tüm yönleriyle çözümünü gerektirmekteydi. Ticaret ve alışveriş toplumu, tüccar gemileri için yeni ve daha isabetli navigasyon tekniklerine, hammadde çıkarmak ve işlemek için de yeni yöntemlere ihtiyaç duyuyordu. Bu problemlerin çözümü için geliştirilen teknikler ve bu çözüm sürecinde elde edilen tüm bilgiler, insanlık tarihindeki önemli dönüşümlerden birini, modern bilimin tam da 17. yüzyıl Kuzeybatı Avrupası'na uzanan doğuşunu temsil etmekteydi.

Bilginin kapitalizm öncesi eski biçiminden farklı olarak yeni bilimsel bilgi pasif değil aktifti. Geçmişte filozoflar evren üzerine kafa yorardı; buna karşın, Newton sonrası dünyadaki bilimde kuramın sınanması uygulama yoluyla oluyordu. Bu kurala ideolojik biçimini veren de Francis Bacon'ın yazılarıydı. Dünyaya dair gerçeklerin istikrarlı bir şekilde elde edilmesi ve dünyanın bu gerçekler ışığında ve deneysel yöntemlerle değiştirilmesi, yeni teorilerin olmazsa olmazıydı. Artık eski düşünürlerin bilgece sözlerini aktarmak yeterli değildi ve eğer bu sözler günün gözlemleriyle uyumlu değilse dikkate bile alınmıyordu. Yeni kapitalizm gibi yeni bilim de insanlığın cehaletten ve feodal kölelikten kurtularak özgürleşmesine vesile olmuştu. (Bu dönüşüm, Brecht'in *Galile* oyununda çok güzel ifade edilmiştir.) Hatta Newton'ın hareket kanunu gibi en soyut fizik açıklamaları bile gelişmekte olan sınıfın toplumsal ihtiyaçlarından kaynaklanmış gibi görünmekteydi.[2] Böylelikle bilim, aralarındaki bağın dile getirilmesi bir iki yüzyıl sonraya kalsa da, sermayenin yeni dinamiğinin ayrılmaz bir parçası olmuştu.[3]

---

2 Bu ilişki, ilk kez, kendinden sonraki bilim tarihi yazınını değiştirecek olan bir Boris Hessen makalesinde ele alınmıştır. Bkz. Hessen, B. (1931). "Science at the Crossroads", N. Bukharin *ve diğerleri* (der.), Moscow: Kniga.

3 Örneğin bkz. Raverz, J. R. (1971). *Scientific Knowledge and Its Social Problems.* London: Allen Lane. Yine bkz. Rose, H. ve Rose, S. (1969). *Science and Society.* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.

Burjuva bilimsel ideolojisinin söylemi

Bilimin toplumsal belirleyenlerini tespit etmek ve egemen sınıfın bakış açısından belirlenen toplumsal ihtiyaçları yansıtacak şekilde belli sorunları öne çıkarıp diğerlerini göz ardı etmeye yol açan güçleri ortaya koymak görece kolaydır. Daha zor olansa, bilimsel bilginin doğasının toplumsal düzen tarafından nasıl yapılandırılmış olduğunu görmektir. Fakat böyle bir ilişki mutlaka olmalıdır. Gerek evreni incelemek gerekse olgu ve süreçlerin zengin karmaşasından yola çıkarak açıklayıcı ilkelere ve birleştirici hipotezlere varmak için sistemleştirme yapılması ve toplumsal düzenin deneyimlerine doğal dünyayı araştıranların deneyimleri eklenerek elde edilecek sistemleştirme araçlarının kullanılması gerekir.

Tam da bu noktada ideoloji kavramı büyük önem kazanır çünkü ideoloji, insanların sahip oldukları anlayışların içinde bulundukları toplumsal düzen tarafından dönüştürülme yollarını net bir şekilde ortaya koyar. Burjuva biliminin ilgilendiği konuları ve açıklama yöntemlerini anlamak için, burjuva ideolojisinin destekleyici unsurlarını anlamak gerekir.

Burjuva ekonomisinin yükselişi döneminde toplumsal ilişkilerin kökten değiştirilmesi, doğal olarak, bu yeni ilişkilerin ifadesi olan ideolojinin yükselişini de beraberinde getirdi. Günümüzde hâkim olan bu ideoloji, hem inşa edilmekte olan toplumsal düzenin doğal dünya üzerinden yansıtılmasını sağlıyordu hem de yeni düzeni, doğanın sonsuz ilkelerini takip eden bir düzen gibi gösteren meşrulaştırıcı bir siyaset felsefesiydi. Burjuva düzeninin nihai zaferini işaret eden 17 ve 18. yüzyıllardaki devrimlerden ve kralların katlinden çok daha uzun zaman önce, entelektüeller ve siyaset yazarları, bu devrimleri açıklayan ve haklı çıkaran bir felsefe oluşturmuştu.

Şu halde, Aydınlanma filozofları tarafından ileri sürülen ilkelerin, burjuva toplumsal ilişkilerinin taleplerine karşılık gelmesi

hiç de şaşırtıcı değil. Yeni burjuva düzeninin özgürlük ve eşitlik vurgusu, yeni sınıfın aristokrasinin ve Kilise'nin kontrolünden kurtulma mücadelesinin devrimci retoriğini ortaya koyuyordu. Bu özgürleştirici retorik, nihayetinde, burjuva sınıfının zaferinin ardından, günümüzün burjuva düzenindeki çelişkileri de içinde barındırır hale geldi.

18. yüzyılda burjuva düzeni ve onun bilimsel rasyonellik ideolojisi arasındaki uyumun en tipik örneği, gizlice yayımlanan Fransız *Encyclopédie*'dir. Editörü fizikçi ve matematikçi d'Alembert olan *Encyclopédie*'nin temel vurgusu, baştan sona insan kurumlarının ve fiziksel dünyanın seküler ve rasyonel bir analiziydi. İnanç, doğaüstü ve geleneğe dair dinsel temaların aksine, bilimsel rasyonellik unsurunun yeni teknolojik keşiflere dayalı üretici güçlerin gelişmesi için temel bir gereklilik olduğu açıktır. Üretim faaliyetlerinin geleneksel ilişkilere değil de kârlılık ve verimlilik hesaplarına bağlı olduğu imalathanelerdeki emek de yeniden oluşturulmalı ve düzenlenmelidir. Makine-evren modeli, basit bir metafor olmanın ötesine geçmiş ve dünyaya nasıl bakılacağına dair "kerameti kendinden menkul" bir gerçeklik haline gelerek entelektüel hegemonya kazanmıştır.

Burjuvazinin doğaya bakışı

Burjuvanın doğaya bakışı, belli başlı temel indirgemeci ilkeler çerçevesinde düzenlenen ve geliştirilen bilimin etrafında şekillendi ve bu bilimi şekillendirdi. Önce Galile, sonra özellikle Newton ile birlikte modern fiziğin yükselişi, doğal dünyayı düzenledi ve parçalarına ayırdı. Sayısız renk, doku, farklı ve süreksiz nesne çeşitliliği içindeki bu yüzeysel dünyanın ardında, yeni bilim, saat aksamı gibi şaşmadan işleyen değişmez fizik kanunları uyarınca birbirleriyle etkileşime giren bir mutlak kütleler dünyası keşfetti. Nedensellik ilişkisi; düşen nesneleri, cisimlerin hareketini, gelgitleri, Ay'ı ve yıldızları birbirine bağlıyordu. Tanrı

ve ruh hükmünü yitirdi ya da saat gibi işleyen bu mekanizmayı harekete geçiren bir "nihai sebep" onların yerini aldı. (Aslında Newton hem mistik hem de dindar bir yaşam sürmüştür ve bu onun hayatındaki küçük garipliklerden sadece biridir çünkü Newton'cı düşüncenin bıraktığı etki, onun kişisel felsefesinin tam aksi olmuştur.) Feodal dünyanın evren anlayışı böylece gizemini yitirdi, bir bakıma sihrini kaybetti.

Elbette bu değişim, yükselen dünya görüşünün ters düştüğü kimi çıkarlarla mücadele etmeden gerçekleşmedi. Kopernik ve Galile gibi astronomlar gök cisimlerinin dünya merkezli hareket modelini güneş merkezli dünya modeliyle değiştirdiğinde, bu sadece kozmolojinin konusu değildi; Kilise için de bir tehdit ve tanrının yeryüzündeki gölgesi olan Kilise merkezli dünya düzenine de bir karşı çıkıştı. Astronomlar, yeni kapitalizmin verdiği ruh ile, hem ruhani hem dünyevi anlayışa aynı anda karşı çıkıyorlardı. Bu karşı çıkışı en açıkça dile getiren Bruno bu nedenle yakılırken, Galile'nin fikir değiştirmesine imkân verilmiş; Kopernik'in kitabının yayımlanmasına ise, güneş merkezli dünya hesaplamaları kolaylaştıran bir model olduğu için ve gerçekle karıştırılmaması şartıyla izin verilmişti.

Newton'dan sonraki yeni dünyada, ruhani ve dünyevi düzen bir kere daha birbirleriyle uyum içinde görünüyordu. Yeni fizik, ticaret ve alışveriş usulleri gibi, statik değil dinamikti. Eski dünya anlayışının yerine bir dizi soyutlama geçmişti. Buna göre, cisimler arasındaki tüm etkileşimlerin altında, parçalarına ayrılabilen ve değişmez kütleler arasındaki bir dizi soyut güç yatıyordu. Eğik Pisa Kulesi'nden yarım kilo kurşun ve yarım kilo tüy bırakıldığında, ilk yere düşen kurşun olacaktır çünkü hava basıncı ve sürtünme kuvveti gibi sebepler tüyün hızını daha fazla keser. Ama Galile ve Newton'ın denklemlerinde, yarım kilo kurşun ve yarım kilo tüy aynı anda yere düşer çünkü hareket kanununun kuramsal denklemlerinde *soyut* yarım kilo kurşun ile *soyut* yarım kilo tüy, eşdeğer ve değişmez kütlelerdir.

Sohn-Rethel, bu soyutlamaların yeni kapitalizmin mal değişimi dünyasıyla paralellik gösterdiğine dikkati çeker.[4] Her nesnenin, bağlı olduğu özellikleri ve kütlesi veya aynı kütle ya da değerdeki nesnelerle değiştirilebileceği denk bir değeri vardır. Ticari alışveriş zamansızdır, gerçek dünyadaki anlaşmazlıklarla değiştirilmemiştir. Örneğin para; zamanla, elden ele geçerek kısmen zarar görmüş ya da aşınmış olsa da değeri değişmez. Üstelik belli bir değişim değerinin soyut bir simgesidir. Bu görüş, 19. yüzyıla kadar egemen olmamıştı. Tüm ısı ve enerji biçimlerinin, elektromanyetizma ve kimyasal reaksiyonların birbirlerinin yerine geçebildiğinin, bunun sadece bir sabitle ilgili olduğunun ve ısının mekanik eşdeğerliliğinin Joule tarafından ispatlanması (sonradan kütle ve enerjinin eşdeğerliliği de Einstein tarafından ispatlanacaktır) ekonomik indirgemecilikte karşılık bulunca, tüm insani faaliyetlere de peni, şilin ve pound bazında değer biçilebilmişti.[5]

İnsanlar artık ruhları kurtarılmış bireylerdir ama sadece tıka basa yemek yeme ihtiyacı duyan ve böylece işgüçlerinden azami artık değer sağlanabilen, bir günde saatlerce çalışmaya muktedir eller haline gelirler. Dickens, 19. yüzyılda yükselen kapitalist sistemin özünü, Coketown'lu Thomas Gradgrind karakteriyle betimler. Karakter:

> Cebinde her daim bir çarpım tablosu, cetvel ve ölçek taşıyan, insan doğasının her parselini ölçmeye, tartmaya ve ederini söylemeye hazır biridir. Bu, basit bir rakamlar meselesi, bir aritmetik

4 Sohn-Rethel, A. (1978). *Mental and Manual Labour.* London: Macmillan.

5 Herhangi bir şüpheye yer bırakmamak için, bilimsel süreçlerin anlaşılmasında iki çeşit kriter olduğunu tekrar vurgulamak istiyoruz. Bizler, doğru iddialarla ilgili ya da bilimsel açıklamalar dışında bir şey söylemeden de belli bir dünya görüşünün toplumsal belirleyicilerini, nasıl ve neden ortaya çıktıklarını açıklayabiliriz. Joule'un ısının mekanik eşdeğerliliği veya Einstein'ın kütle-enerji eşdeğerliliği çalışmalarının belli oranda kolaylaştırıcı bir ortamda yapılmış olması, kimseye bu çalışmaları doğru ya da yanlış şeklinde tanımlama ve bir sonuca varma hakkı tanımaz. Joule ve Einstein'ın iddialarının doğruluğunu yargılama kriteri, bilim ve toplumsal düzen arasındaki ilişkiye değil, bilim ve gerçek dünya arasındaki ilişkiye dayanmalıdır. "Genetik Safsatası"nı kesinlikle önermiyoruz.

sorunudur (...) Üretici için artık zamanın kendisi bir makine haline gelmiştir: çok fazla malzeme işleyen, çok yiyen, çok çalışan ve çok fazla para kazandıran bir makine...[6]"

Burjuva toplumu için insanlık ve doğa, yeni egemen sınıfın çıkarları için sömürülen, ehlileştirilen, kontrol altında tutulan yabancı bir güç ve hammadde elde edilen bir kaynak haline gelmiştir. Ancak doğanın kapitalizm öncesi dünyasından dönüşüm henüz tümüyle tamamlanmış değildir.

Buraya kadar genel anlamda bilimi ve fiziği de bilimin tamamı gibi ele aldık. Peki, fizikçilerin bu yeni saat metaforlu mekanik görüşü, yaşayan organizmaların durumunu nasıl etkiledi? Nasıl ki modern fizik Newton'la başladıysa, modern biyoloji de filozof, matematikçi ve biyoloji kuramcısı Descartes'la başlamış olmalı.[7]

Descartes, *Söylemler* kitabının (1637) beşinci bölümünde, canlı ve cansızlardan oluşan dünyayı bir makineye (*bête machine*) benzetir. Bu Kartezyen makine imgesi, bilime hâkim olmuş ve burjuvazinin gerek kişilere gerekse kişilerin içinde yer aldığı "makine"lere ilişkin görüşünü meşrulaştıran temel metafor haline gelmiştir. Makinenin canlı organizmalar için model alınması ama bunun tam tersinin olmaması kritik bir öneme sahip. Makine, tıpkı feodal düzendeki "toplumsal beden" gibi, burjuva üretim ilişkilerinin karakteristik simgesi. Bedenler, parçalarına ayrıldıklarında temel özelliklerini kaybeden bölünmez bütünler.

Parçalarına ayırdığın yaratıklarla akıyor hayat,
Ve keşfettiğin anda kaybediyorsun.[8]

Oysa makineler anlaşılabilir, parçalarına ayrılıp tekrar birleştirilebilir. Her parça, farklı ve çözümlenebilir işleviyle faydalı-

6 Dickens, C. (1969). *Hard Times*. Penguin Edition, s. 48, 126.

7 Doğanın tahakkümü teması için bkz. Leiss, W. (1974). *The Domination of Nature*. Boston: Beacon. Yine bkz. Schmidt, A. (1973). *The Concept of Nature in Man*. London: New Left Books.

8 Pope, A. *Moral Essays*, Epistle 1 to Lord Cobham.

dır ve makinenin birbirleriyle etkileşimli farklı parçaları, kanun benzeri bir düzen içinde bir bütün olarak çalışır.

Descartes'ın makine modeli çok kısa süre içinde insan dışı organizmalardan insan organizmalarına genişletildi. Birçok insani fonksiyon, hatta çoğu, başka hayvanlardaki fonksiyonlarla benzerdi, böylece mekaniğe de indirgenmesi mümkündü. Ancak insanlar bilinç, öz bilinç ve akla sahipti ki bu, bir Katolik olan Descartes için ruh anlamına geliyordu. Tanrının üflediği nefes şeklinde tanımlanan ruh, sadece bir mekanizma olamazdı. Dolayısıyla tabiatta iki tür öz vardı: fiziğin mekanik kanunlarına konu olan madde ve insanların ölümsüz parçası, bilinci olan, maddi olmayan akıl ya da ruh gibi bir öz. Ruh ve madde nasıl bir etkileşim içindeydi? Descartes'a göre, beynin belli bir bölgesiyle, yani kilit öneme sahip pineal bezle bu beze bağlı olan akıl/ruh birleştiğinde, vücut mekanizması harekete geçmekteydi.

Böylece, takipçilerinin düalizm dediği ve Descartes Dogması olarak bilinen Batı bilimsel düşüncesinin kaçınılmaz ancak tehlikeli ayrımı gerçekleşti. Gördüğümüz üzere indirgemeci materyalizm, insanları bir hiç olarak değil "sadece" moleküllerinin hareketi olarak kabul eder. Mekanizma paradoksuna çözüm sunan düalizm ise, dine ve indirgemeci bilime, ideolojik üstünlük için kaçınılmaz olarak ihtiyaç duydukları ve belki bir iki yüzyıl daha sürebilecek çekişmelerden kurtulma imkânını veriyordu. Bu, zamanın kapitalist düzeniyle bağdaşan bir çözümdü çünkü günlük çalışma düzeninde insanın sadece fiziksel bir mekanizma gibi görülmesini sağlıyor, itirazsız bir sömürüyü de somutlaştırıyordu. Pazar günleri ise, mekanik düzene maruz kalsa da gündelik hayatın stresinden etkilenmemiş, sınırlandırılmamış manevi ruhun özgür iradesi ve ölümsüzlük iddiası ileri sürülerek ideolojik kontrol gerçekleştiriliyordu. Bugün bile düalizm, mekanik materyalizmin küllerinden çeşitli şekillerde ve sürekli olarak doğmaktadır.

Materyalist biyolojinin gelişimi

18 ve 19. yüzyılın daha kendinden emin ve gelişmekte olan bilimi için düalizm, daha mükemmel bir mekanik materyalizme doğru atılan önemli bir adımdı. Fizik biliminin saat mekanizması ve hidrolikten elektriğe, manyetiğe, telefon santrallerine, bilgisayar sistemlerine doğru ilerlemesiyle birlikte metaforlar değişip daha karmaşık bir hale gelse de itici güç indirgemeci kalmaya devam etti. 18. yüzyılın yenilikçi rasyonalistleri için bilim, dünyanın fiziksel hallerinin sınıflandırılması demekti. Belli bir zamanda tüm parçacıkların eksiksiz bir tanımlaması yapılabilseydi, her şey önceden öngörülebilir olurdu. Evren belirliydi ve hareket kanunu atomlardan yıldızlara uzanan bir aralıkta ve eksiksiz biçimde uygulanıyordu. Yaşayan organizmalar da bu kanunun dışında değildi. Lavoisier'nin yaşamın enerji kaynaklarının ve solunum sürecinin, kömürün yanmasını sağlayan işleyişle benzer olduğunu (yani besinlerin dokularda yandığını) kanıtlaması belki de bu yaklaşımın en çarpıcı doğrulamasıydı. Yaşamın moleküllere indirgenebilir olduğunu söyleyen programatik anlayış, ilk defa hayata geçiyordu.

Ancak vücut kimyasalları alanındaki gelişmeler yavaş ilerledi. Canlı organizmaların özünün, karmaşık olmakla birlikte "sıradan" kimyasallardan oluştuğunun ispatlanması, 20. yüzyılın başlarını buldu. Proteinler, lipidler, nükleik asitler gibi dev biyolojik moleküllerin mevcut çözümsel araçlar bakımından zorluğu devam etti. Mekanikçilerin yaşamın kimyaya indirgenebileceği şeklindeki programatik anlayışları sürse de büyük ölçüde inanç temelliydi. Basit vücut kimyasallarının ilk inorganik sentezlerinden sonra, yüzyıl boyunca yapılamayan dev moleküllerin moleküler doğasıyla ilgili çözümlemeler başladı. (Fakat 1950'lere kadar hızlı bir ilerleme yaşanmadı.) En güncel inanış, ikinci derecede öneme sahip olanlardan kesin biçimde ayrılan bazı özel

"yaşam gücü" etkili moleküller olduğudur. Cansız kimyasallarla ilgili çalışmalar 1920'lere kadar sürmüştür.[9]

Bununla birlikte, 19. yüzyılın önde gelen biyokimyacılarının ve fizyologlarının çalışmalarını belirleyen, tümüyle indirgemeci bir program oldu. 1845'te dört önemli fizyolog; Helmholtz, Ludwing, Du Bois-Reymond ve Brucke, kendilerini, vücuttaki tüm süreçleri fizyo-kimya terimleri ile açıklamaya adadılar.[10] Bu fizyologları başkaları izledi. Örneğin; insanlar yediklerinden ibarettir, ruh fosforla ilgili bir konudur, böbreklerin üre salgılaması gibi beyin de düşünce salgılar şeklinde iddiaları olan Moleschott ve Vogt gibi mükemmel mekanik materyalistler ile Virchow,[11] hücre teorisinin gelişiminde önemli figürler olmuşlardır. Ayrıca, toplumsal düşüncelerin insan vücudunun çalışmasına benzer şekilde tanımlanabileceğini savunan uzun süreli bir toplumsal düşünce geleneğinin de parçasıdırlar.

Bu grubun devrimci nitelikteki niyetlerini anlamak önemlidir. Makine düzenine karşı duydukları felsefi sorumluluklarını, ortodoks dinî ve batıl itikatlara karşı verilen mücadelede bir silah olarak görmüşlerdir. Bazıları militan Ateist, toplumsal reformcu, hatta sosyalisttir. Bilim; yoksulların perişanlığını azaltacak, kapitalistlere karşı koşulları güçlendirecek, hatta toplumu demokratikleştirmeye yardımcı olacak bazı önlemler alacaktır. Onların iddiaları, 19. yüzyıldaki burjuva toplumunun hâkim ideolojisi açısından bilim ile din arasındaki müthiş üstünlük mücadelesi-

9 Driesch, H. (1914). *The History and Theory of Vitalism.* London: Macmillan. Ayrıca bkz. Fruton, J. S. (1972). *Molecules and Life.* New York: John Wiley.

10 Virchow, R. (1850). "The Mechanistic Concept of Life", çeviriyi aktaran Lelland, J. K. (der.) (1958). *Disease, Life and Man.* Stanford, California: Stanford University Press. Ayrıca bkz. Loeb, J. (1964). *The Mechanistic Concept of Life.* D. Fleming önsözü ile yeni basım,Cambridge Mass.: Harvard University Press.

11 Virchow'un görüşleri iki taraf için de kullanışlı olmuştur: Onun "beden politik" vurgusu, hastalıkların, temelde, mikroplardan ziyade toplumdan kaynaklandığını öne süren bir argümana da işaret ediyordu. Sosyal hekimlik vurgusu ise, ilerici ve indirgemeci olmayan uygulamalarıyla beraber, 19. yüzyıldaki fizyolojik düşüncenin radikal toplumsal niyetleri ile baskıcı ideolojisi arasındaki çelişkinin bir parçasıydı.

nin bir parçasıydı. Mücadelenin akıbeti belliydi ama nihai mücadele fizyolojik indirgemecilik değil Darvinci doğal seçilimdi. Grubun en tanınan filozofu olan Feuerbach'ın mekanik materyalizm yorumu Marx'ın ünlü tezlerinin tam aksiydi.[12]

Feuerbach Üzerine Tezler, Marx'ın (daha ziyade de Engels'in) dünya ve insanlığın dünyadaki yeriyle ilgili indirgemeci olmayan ancak materyalist kurallarla formüllenen ve mekanik materyalizmin ötesine geçen uzun soluklu girişimleri (diyalektik materyalizm) için çıkış noktası oldu. Ama Batı geleneğindeki baskın biyolojik bakış açısı içinde, barışçı amaçlarından sıyrılan ve 20. yüzyıl sonunda egemen ideoloji haline gelecek olan Moleschott'un mekanik materyalizmi galip geldi. Günümüzde, "düzensiz bir molekül hastalıklı bir zihne yol açar" iddiasındaki biyokimyacılar[13] veya saldırgan yoksulların beyinlerindeki bazı bölgelerin kesilip çıkarılmasıyla iyileşeceklerini savunan psikologlar, Moleschott'çu gelenek içinden konuşmaktadır.

Ancak mekanik materyalist dünya resmini tamamlamak için çok önemli bir adıma daha ihtiyaç vardı: doğa ve yaşamın kaynağı meselesi. Canlının cansızla ilişkisindeki gizem, ilk mekanikçiler açısından bir çelişkiydi. Yaşam "sadece" kimyasal bir olay ise, uygun fiziko-kimyasal karışımla yaşamı yeniden yaratmak mümkün olabilirdi. Nihayetinde canlının sadece canlıdan meydana gelebileceğinin Pasteur ile kesin olarak kanıtlanması yüzyılın biyolojik zaferlerinden biridir; kendiliğinden oluş gerçekleşmemiştir. Bu çelişki, kimyasal indirgemeciler ile biyolojik dirimselci okula mensup olanlar arasında polemiklere yol açtı ve çözüm, her ne kadar yaşam başka canlı organizmalardan kaynaklansa ve kendiliğinden oluşmasa da her canlı kuşağının doğal

12 Marx. K. (1845). "Iheses on Feuerbach," Marx, K. ve Engels, F. (1969). *Selected Works*, vol. 1. Moscow: Progress Publishers.

13 Biyokimyacı W. L. Byme tarafından 1979 yılında Kansas City'de toplanan "Learning Disability [Öğrenme Güçlüğü]" konulu bir konferansta öne sürülmüştür.

seçilim sürecinin bir sonucu olarak değiştiğini, evrim geçirdiğini gösteren Darvinci sentezde bulundu.

Evrim teorisiyle birlikte, yaşamın anlaşılması için çok önemli olan yeni bir unsur, yani zaman meselesi gündeme geldi.[14] Türler aklın alamayacağı şekilde ortaya çıkmamışlardı; geçmişteki daha "basit" ya da "ilkel" biçimlerden türemişlerdi. Evrimsel bir bakış açısıyla yaşamın kökenine bakıldığında, içinde temel kimyasal reaksiyonların meydana geldiği o ilk sıcak kimyasal karışım hayal edilebilirdi. Canlı türleri işte bu prebiyotik karışımdan meydana gelmişti. Darwin kökenlerle ilgili tahminlerde bulunmuştu ama asıl teorik gelişme, 1920'lerde, biyokimyasal genetik bilimci Haldane ve biyokimyacı Oparin sayesinde elde edilir (ki tesadüf eseri ikisi de, bilinçli olarak, mekanik olmayan diyalektik bir çerçevede çalışmaya gayret etmiştir). Teoriyi destekleyen deneyler ise ancak 1950'lerde başlamıştır.

Bir anlamda burjuva dünya görüşünü yücelten evrim teorisi, sonraki gelişmeleriyle bu görüşün çelişkilerini de yansıtmıştır. Statik feodal düzenin çöküşü ve devamlı değişen ve gelişen kapitalizmin onun yerini alması, değişkenlik kavramının biyolojiye girmesine yardımcı oldu. Günler ve mevsimler halinde ilerleyen düzene dair o çok eski anlayış ve doğum-yetişkinlik-ölüm şeklindeki "basit" yaşam akışı, feodalizmi şekillendirmişti ama şimdi her nesil, nitelik olarak atalarınınkinden çok farklı bir dünya deneyimliyordu. Bu değişim, yükselen 18. yüzyıl burjuvazisi için ilerlemeciydi. Zamanın ibresi değiştirilemez biçimde ileriyi işaret ediyordu; geriye sarma yoktu. Hem dünya hem de dünya üzerindeki yaşam anlayışı dönüşüm geçirmişti. Jeoloji, yavaş yavaş, dünyanın evrim geçirdiğini, nehirlerin ve denizlerin hareket ettiğini, kaya katmanlarının zaman içinde birbiri üstüne bindiğini, hem de bu sürecin İncil'deki yaradılış ve tufan söylencesinin aksine, istikrarlı, tek biçimli ve binlerce, milyonlarca yıla varan bir

14 Jacob, F. (1974). *The Logic of Living Systems.* London: Allen Lane.

süreç olduğunu fark ediyordu. Tek biçimcilik ilkesi, 20. yüzyılın başlarında Lyell gibi jeologlar sayesinde İncil'de geçen dünyanın yaratılma tarihini (M.Ö. 4004) yanlışlıyordu.

Peki, yaşamın kendisi? Türlerin benzerlik ve farkları ve bariz biçimde birbirini takip eden türler, basit bir rastlantıdan fazlası olmalıydı. Kaya oluşumlarında keşfedilen ve yaşları tahmin edilebilen fosiller, bir zamanlar var olan bazı türlerin artık var olmadığını ve yeni türlerin ortaya çıkmış olduğunu gösteriyordu. Evrimcilik doktrini artık kaçınılmazdı. Başlangıçta, Lamarck ve Erasmus Darwin gibi 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı zoolog filozofları için evrim teorisi ilerici ama ilahî düzenle ihtilaf halinde olmayan bir teoriydi. Lamarck'a göre, tıpkı insanların artık tek bir yerde sabit olmayıp –liberal söylenceye göre– kendi çabalarıyla toplumsal hiyerarşide yükselebilmesi gibi, türler de mücadele ederek, çevre şartlarına göre değişerek ve bu değişimi yavrularına aktararak mükemmelliğe kavuşmuştu. Erasmus Darwin'e göre de evrim, kusursuz ve uyumlu bir geleceğe doğru akan, ileri, yukarı doğru bir değişimdi.

19. yüzyıl ortalarının zorlu koşulları içinde evrimsel değişim mekanizmalarını doğal seçilim ile açıklayan Charles Darwin olmuştu. Malthus'un insan toplumlarına ilişkin açıklamalarından yola çıkan Darwin, insanların, hayatta kalabilecek olandan fazla çocuk sahibi olmasının ve bu çocuklar arasından çevreye uyum sağlaması muhtemel olanların hayatta kalıp aynı üreme döngüsünü devam ettirmesinin evrimsel değişimin itici gücü olduğunu fark etti. Üstelik doğal seçilim yoluyla ilerleyen Darvinci evrimin sadece insan dışı türleri değil insanı da kapsadığı hemen görüldü. İki taraftan da pek çok insan tartışmaya müdahil olmamak için dirense de bilim ile din arasındaki nihai anlaşmazlığın zeminini hazırlayan bu tespit oldu. Darvinci teori, gerek karşıtlarının gerek savunucularının gözünde, Batı toplumunun hâkim ideolojisi olan Hıristiyanlığa fizyolojik mekanikçilerin programatik açıklamalarından çok daha fazla meydan okuyordu.

Newton sonrası dönemde ortodoks Hıristiyanlık etkisini kaybetmeye başlamış ve doğal dünyanın başlangıçtaki nedeni kabul edilen ve hâlâ hayatın, özellikle de insan kaderinin yöneticisi olarak görülen bir tanrı inancına kadar gerilemişti. Darvinizm, insanı ilgilendiren konular üzerindeki hâkimiyeti tanrının güçten düşmüş ellerinden çekip aldı ve ilahî gücü, artık iradesiyle insan eylemlerini bile belirleyemeyecek olan, en iyi ihtimalle silik, ilkel bir ilk nedene indirgedi.

Sonuç, burjuva toplumunun meşrulaştırıcı ideolojisinin biçimini sonsuza dek değiştirmek oldu. Her şeyi görkemli ve güzel kılan, ister şatosundaki zengin bir hükümdar ister fakir bir köylü olsun her insanın konumunu belirleyen tanrı söylencesine artık inanılmayacaktı; egemen sınıf tanrıyı tahtından indirmiş, yerine bilimi koymuştu. Aslında, hâlâ toplumsal düzenin insan dışı güçler tarafından belirlendiği düşünülüyordu ancak bu güçler artık tanrısal değil doğaldı. Toplumsal düzenin bu yeni meşrulaştırıcısı eskisinden de zorlu ve elbette, o günden bugüne de bizimle olmaya devam ediyor.

Doğal seçilim teorisi ve fizyolojik indirgemecilik, bir ideolojinin –tanrının– yerine başka bir ideolojinin, mekanik materyalist bilimin geçmesini sağlama çabasının tartışmalara gebe ve güçlü ifadeleri. Yine de, en iyi ihtimalle, henüz tümüyle keşfetmedikleri bir yolda yürüyen programatik ifadeler. Sözgelimi Darvinizm, o dönemde bir gen teorisi bulunmadığından, kendi teorisinin doğru olması için çok önemli olan kalıtsal değişimlerin sürekliliğini açıklayamamıştır. Bu sorunun çözümü için, Mendel'in 1860'larda yaptığı deneylerin yeniden keşfiyle birlikte, 20. yüzyılın hemen başında geliştirilen genetik teorisini beklemek gerekecektir. Bu durum da, 1930'lardaki yeni Darvinci senteze ve biyolojik olguları tekil ve özü itibarıyla diğerine eklenen nedenler, yani genetik ve çevre kaynaklı faktörler olarak bölme yönündeki bitmek bilmez çabalara, başka bir deyişle biyometri bilimine yol açmıştır.

Davranışın nicelleştirilmesi

Moleschott'un, böbreğin üre salgıladığı gibi beynin de düşünce salgıladığı iddiası, 19. yüzyıl materyalist iddialarının belki de en aşırısıydı fakat felsefenin nihai amacının da bir ifadesiydi. Sadece yaşam değil bilinç ve insan doğası da cetvellerin, ölçeklerin ve kimyasal fırınların dünyasında yerini almalıydı. Bunu başarmak için öncelikle bir davranış teorisine ihtiyaç vardı. Davranış, insani eylemlerin ruh, özgür irade ve insan karakterinin tuhaflıkları kaynaklı ve bilim insanlarından ziyade romancılar için elverişli olan sürekli ve sadece kısmen öngörülebilir akışı olarak görülmüyordu. Artık davranış tekil değil çoğul düşünülmek ve davranış(lar) da münferit ve parçalarına ayırılabilir ve her biri tek tek incelenebilir bir dizi birim gibi ele alınmak zorundaydı. Bedeni sadece bir makine gibi görmek yeterli değildi; davranışın kontrolü ve düzenlenmesinde beynin rolü, araştırmanın odak noktası haline gelmişti.

Bir okula göre beyin, bütün bir doku kütlesinin bütüncül işlevleri gibi görülen özelliklere sahip bütünleşik bir organdı. Bir diğerine göre ise işlevler beynin farklı bölgelerinde yer alıyordu ve birbirlerinden bağımsızdı. Bu ikinci iddia, 18. yüzyılın sonlarında Fransa ve Almanya'da başlayan Gall ve Spurzheim'in frenoloji okulu tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre tüm insan becerileri, matematik gibi yetenekler, müzik tutkusu veya çok çocuk sahibi olma arzusu gibi eğilimler bağımsız birimlere ayrılabilmektedir.[15] Dahası bu beceri ve eğilimler beynin farklı bölgelerinde yer almaktadır ve bunların derecesi, bireyin kafa ya da kafatası şekline bakarak dış görünüşten de anlaşılabilmektedir. 19. yüzyılın ortalarındaki ortodoks bilim, frenolojinin ampirik iddialarına, bir dönem revaçta olsalar da pek kulak asmamıştır ancak temeldeki iddiaların önemli bir kısmı aynı şekilde devam etmiştir. Bu iddialar, beynin belli bölgelerinde yer alan ölçülebi-

15 Örneğin bkz. Young, R. M. (1970). *Mind, Brain and Adaptation in the Nineteenth Century.* New York: Oxford University Press.

lir farklılıklarla ilgilidir. 19. yüzyıl sonlarında bir nöropsikoloji okulu, beynin farklı bölgelerinin farklı işlevleri yönettiğini açıklamıştır. Bu açıklama; ölmeden önce işlev bozuklukları üzerinde çalışılmış bir grup hastanın beyinlerine otopsi yapılması, Fransa-Prusya Savaşı'nda beyin yaralanması sonucu ölmek üzere olan askerlerin davranışlarının dehşet verici yöntemlerle incelenmesi ve hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin sonucuydu. Konuşma, hafıza, duygulanım, duyular, motor işlevler ve bağlantı fonksiyonları ile ilişkili beyin bölgeleri vardı. Bunu, bireyler arasındaki davranış farklılıklarının beyin yapısındaki farklılıklarla açıklanabileceği görüşü izledi. Yaşarken kafa çevresiyle ya da ölümden sonra tartılarak ölçülen beyin boyutunun zekâ ve başarıyla ilişkisi olup olmadığı hakkında çok fazla tartışma vardı. Konuyu saplantı haline getiren birkaç seçkin 19. yüzyıl nöroanatomisti, meslektaşlarını merakla incelemiş ve kendi beyinlerini analizlerinin yapılabilmesi için bağışlamışlardı. 19. yüzyıl anatomist ve antropologlarının sistemli olarak bulguları çarpıtarak kadın ve erkek beyni arasındaki boyut farklılıklarının biyolojik olarak anlamlı olduğunu ya da Siyahların Beyazlardan daha küçük beyinleri olduğunu ispatlama girişimleri, Stephen J. Gould'un ayrıntılı değerlendirmeleriyle etkileyici biçimde ortaya koyulmuştur.[16]

Beynin boyutuyla ilgili takıntı 20. yüzyıla kadar sürdü. Ölümlerinden sonra Lenin ve Einstein'ın beyinleri üzerinde çalışıldı. Lenin'in beyni üzerinde çalışmak için kurulan beyin araştırma enstitüsü, yıllarca süren çalışmalardan sonra olağandışı bir şey bulamasa da enstitü önemli bir araştırma merkezi olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Asıl mesele ise şudur; nöroanatominin, ölmüş seçkin bir bilim insanının ya da siyasetçinin beynini incelemeye can atmasını gerektirecek akla uygun sorular yoktur.[17]

16 Gould, S. J. (1981). *The Mismeasure of Man*. New York: Norton.

17 Nobel ödüllü, yetmişlik Dr. William Shockley'in, Kaliforniya'da bir "genetik havuz"a, nesli için tohumlarını bağışlamadaki coşkusunun nedenlerini öğrenmek için sorulacak sorulardan daha faydalısı yoktur. Belki de orada, "yüksek IQ"lu çocuklar için umut veren taşıyıcıları döllemek üzere kullanılmaktadır.

Gerçekte bir kişinin ölümünden sonra ya da yaşarken incelenen beyin yapısı ya da boyutuyla entelektüel performansı arasında gözlemlenebilen hiçbir ilişki yoktur. Hastalık nedeniyle belirli bir beyin hasarı, lezyon, tümör, yaşlılığa bağlı bunama ya da alkolizm sonucu beynin küçülmesi gibi istisnalar vardır; yalnız bu durumlarda dahi karşı örnekler göstermek mümkündür.[18] Genel olarak yaş, boy vb. etmenler de hesaba katıldığında beynin ağırlığı ile vücut ölçüleri arasında bir ilişki vardır fakat kişiler arasındaki performans farklılıklarının nedenleriyle ilgili araştırmalar, sadece beynin yapısını incelemenin ötesine geçmelidir.

Buna rağmen 19. yüzyıl sonlarında İtalyan Cesare Lombroso tarafından geliştirilen kriminoloji teorisine dayanan büyük kafa, yüksek kaşlar ve zekâ arasında bir ilişki olduğu varsayımı hâlâ yaygın. Yüzyılın başlarında frenolojik kuramlaştırma faaliyetlerinin artmasıyla birlikte Lombroso, suçluların belli temel fizyolojik özelliklerle tanımlanabileceğini söylemiştir:

> Suçlular, doğaları gereği; zayıf kafatası kapasiteli, kaba ve geniş çeneli, göz çevreleri çıkıntılı, anormal ve orantısız kafalı (...) sivri kulaklı, eğri ya da düz burunludur. Renk körü, genellikle solak ve kas gücü bakımından zayıftırlar (...) Ahlaki dejenerasyonları fiziksel özellikleriyle uyum içindedir. Suça eğilimleri, çocukluklarında; mastürbasyon, zalimlik, hırsızlığa yatkınlık, aşırı değersiz hissetme duygusu ve fevri bir karakter olarak kendini gösterir. Doğaları gereği tembel, ahlaksız olurlar, cesaret, vicdan ve sağduyudan yoksundurlar, (...) el yazıları acayiptir, (...) konuşmaları çoğunlukla dağınıktır (...). Aşağı ırk türünün (...) genel özellikleri (...)[19]

Lombroso ve takipçileri, fiziksel özelliklere bakarak antisosyal davranış eğilimlerini öngörebilecek bir sistem oluşturmaya çalışırlar. Hapishanelere kadar yayılan araştırmalarında

18 Priestly, B. L. ve Lorber, J. (1981). "Ventricular Size and Intelligence in Achondroplasia," *Zeitscbrift fur Kinderchirurgie* (34): 320-326.

19 C. Lombroso'dan aktaran Chorover, S. (1979). *From Genesis to Genocide*. Cambridge Mass.: MIT Press, s. 179-180.

katillerin "soğuk, donuk, kanlanmış gözlü, kıvırcık gür saçlı, keskin çeneli, uzun kulaklı, ince dudaklı", sahtekârların "soluk tenli ve cana yakın, küçük burunlu, geniş ağızlı, kel ve saçları erken beyazlayan" ve cinsel suçluların "parlak gözlü, güçlü çeneli, kalın dudaklı, gür saçlı ve büyük kulaklı" oldukları sonucuna varırlar.[20]

Böylece, günümüzde inanılan suçlu kromozomlar teorisinin açıkça öncülü olan bir suçlu yüzler teorisi, yani rasyonel bir kriminoloji mümkün olabilmiştir. Lombroso'nun bu tipolojisi, suçlularla ilgili bugünkü söylencelere temel olmuş ve belirgin bir bilimsel destek sağlamıştır. Söylenceler her zaman kitle kültürüne doğru yolunu bulur; Agatha Christie örneğinde olduğu gibi. İlk kitaplarından birinde, üst sınıf İngiliz kahramanını, komünist işbirlikçinin buluşma yerine gelişini gizlice gözetlerken görürüz:

> Usulca merdivenleri çıkan adam, Tommy'ye çok yabancıydı; ayaktakımından olduğu besbelliydi. Düşük kaşlar, suçlulara özgü bir çene, zalim bir yüz ifadesi genç adam için yeni olsa da Scotland Yard'ın bir bakışta tanıyacağı türdendi.[21]

Şüphesiz Lombroso da bir bakışta tanırdı.

Bu tür bir kriminolojinin altında davranışların da, boy ve saç rengi gibi, karakteristik ve değişmez özellikler olarak görülebileceği fikri yatar. İndirgemeci biyolojik determinizmin yürüttüğü araştırmalarda da farklı insanların davranışlarını uygun skalalarla karşılaştırmanın mümkün olduğu ima edilir. Davranışlar sözkonusu olduğunda ya hep ya hiç yoktur. Tıpkı boy gibi davranış da sürekli yeniden belirlenen bir değişkendir: *A* kişisi, *B* kişisinden daha fazla ya da *C* kişisinden daha az saldırgandır. Boyu ölçmek için kullanılan cetveller gibi saldırganlık, suç vb. davranışlar için de uygun skalalar tasarlanırsa, bütün popülasyonun dağılımını bu skalada görmek mümkündür.

20 Chorover, S. (1979), s. 180.

21 Christie, A. (1922). *The Secret Adversary*. New York: Dodd & Mead, s. 49.

Beşinci bölümde tartışılan zekânın IQ testiyle ölçümüne rasyonellik sağlayan da işte bu tür bir dağılım oluşturma fikridir. Eğer bir popülasyon içindeki herkes, belli özellikler bakımından doğrusal bir skala üzerinde konumlandırılabilirse, ünlü çan "normal" eğrisi oluşur; çoğunluk dışındakiler de anormal veya sapkın olur.

Sapkınlık kavramını çok kolay kabul ettiğimiz ve "doğal" gördüğümüz için kavramın yakın geçmişte, burjuva toplumunun gelişim aşamalarında nasıl ortaya çıktığını hatırlamak önemli. Toplumdan uzaklaştırılarak hapishanelerde, akıl hastanelerinde veya hastanelerde tedavi edilen suç, delilik gibi kavramlar, hatta bizzat hastalık kavramı 17. yüzyılda yavaş, 19. yüzyıla doğru hızlanan bir tempoyla gelişti.[22] Burjuva devriminden önce insan doğasına ilişkin herhangi bir teori yok değildi. Tipolojik teori, insan mizacının; sakin, aksi, asabi, neşeli şeklinde dört temel kategori ile belirlendiğini savunuyordu. İlk Günah ve insanın değişmez kötülüğü kavramları, hayır işi ya da iman yoluyla telafi olasılığıyla çatışmaktaydı. Elbette delilik ve hastalık durumlarında uygulanan ceza kanunları da vardı. Oysa Ortaçağ'da ve kapitalist toplumun ilk evrelerinde, sonrasına nazaran, farklılıklar çok daha fazla hoş görülürdü. Seyyar satıcılar, serseriler, dilenciler ve acayip tipler hayatın bir parçasıydı: Brueghel, Hogarth tablolarındaki figürleri ya da 18. yüzyıl pikaresk romanlarını düşünün. 19. yüzyılın indirgemeci materyalizmi ise bu çeşitliliği kontrol etmenin, düzenlemenin, kısıtlamanın yollarını aradı. Ya da Dickens'in *Bay Pickwick'in Serüvenleri* gibi ilk romanlarındaki karakter bolluğunun, yeni burjuva toplumunun konformizmini tasvir ettiği *Dombey ve Oğlu* veya *Zor Zamanlar* gibi sonraki romanlarında geçirdiği dönüşümü düşünün. Sanayi toplumunun toplumsal kurumları, sadece bir normun, sapılacak bir ortalama kavramının varlığı

22 Örneğin bkz. Scull, A. T. (1979). *Museums of Madness: The Social Organisation of Insanity in 19th Century England*. London: Allen Lane.

durumunda anlam kazanan sapkınlık halini gitgide daha az hoş görmeye başladı.[23]

Davranışın kökeni

İndirgemeci bakış açısına göre davranışlar, insan ilişkileri dahilinde bir norma göre ölçülüp sınıflandırılabilir veya bir şekilde "beynin içine" yerleştirilebilir. Peki, davranış nasıl ortaya çıkar? Bu soru da 19. yüzyıldaki kuramlaştırma çalışmalarının en önemli meselelerinden biriydi. Davranışların ve insan doğasının kalıtsallığının Disraeli'den Dickens ve Zola'ya kadar Viktorya Dönemi romancılarının temel konularını nasıl şekillendirdiğini açıkladık. Charles Darwin, davranışların, hatta en önemsiz olanların bile, edinilmiş olmaktan ziyade kalıtsal olduğunu söyleyen teorisini, *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili* kitabında açıkça ifade eder. Kitaptan küçük bir alıntı:

> Adamın biri, uyumak için sırt üstü yatıp sağ kolunu yüzüne, alın hizasına doğru yavaşça kaldırarak hızlıca bıraktığında el bileği sertçe burun kemiğine çarpardı. Adamın dikkate değer bu acayipliğini karısı keşfetmişti (...) Adam öldükten yıllar sonra, oğlu, aileye özgü bu durumundan hiç haberi olmayan bir kadınla evlendi. Kadın da tastamam aynı acayipliği kocasında gözlemlemişti fakat adamın burnu çok çıkıntılı olmadığından, o zamana dek darbe yüzünden herhangi bir acı duymamıştı... Çocuklarından biri, kızları da aynı acayipliği kalıtım yoluyla edinmişti.[24]

23 Aslında, normlara bakış açısı anlamında, kültürler arasındaki farkların hâlâ çok fazla olduğunu bu kitabın yazımı sürecinde fark ettik. Bize göre Amerika'daki eğitim sistemi, çocukları "normalaralıkta" ya da alternatif olarak normalden sapmış şeklinde sınıflandırmakla gereğinden fazla ilgili. Amerikalı anne-babaların, çocuklarının "norm dışı" olduğunu duyma ihtimali, muhtemelen, çocuklar için daha geniş bir davranış skalasının bulunduğu -ya da çocuklardan çok fazla şeyin beklenmediği- İngiltere'deki anne-babalardan fazladır.

24 Darwin, C. (1872). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray. Bu anekdotu nasıl açıklamalı? Bize göre anekdot, günümüzde popüler olan ayrılmış tek yumurta ikizlerine dair ilginç hikâyelere veya ESP*, UFO ve bükülen kaşıklar üzerine yapılan araştırmalara benziyor. Önce kuşku duyarak işe başlayalım ve bilimsel araştırma ve açıklamaların, her şeyden önce, uzun zaman ayrı kalmış özdeş ikizlerin ilk bakışta aynı görünen davranışlarında olduğu gibi, genelde daha yakından bakınca hızla kayboluveren istisna ve tesadüfleri değil düzenli ve tekrar eden olguları anlamaya yönelik olduğunu belirtelim.
*ESP [Extrasensory Perception]: Duyu ötesi algı, altıncı his. *-ed. notu*

Darwin anekdot toplayadursun, Galton bu tür davranışları ölçüyor, niceliğini belirliyor ve kalıtsallık kurallarını tanımlamaya girişiyordu. Tabii asıl mevzu kalıtsallık veya Darwin'in bahsettiği kişiye özgü özellikler değildi. Darwin'in zamanından bugüne kadar genetik alanındaki çalışmaların insan davranışına bu büyük ilgisi, iki temel konu üzerine yoğunlaşıyordu: zekânın kalıtsallığı ile zihinsel hastalıkların veya suçun kalıtsallığı. Psikometri alanında (beşinci bölümde değinilen IQ gibi) kanıtlar toplanmasındaki amaçlardan biri de çevre tarafından şekillendirilmekten ziyade doğuştan gelen davranışın kalıtsallık derecesini ölçmekti. Bu noktada, "yaradılış mı, yetiştirilme mi?" şeklinde yüzeysel bir zıtlık başlıyordu.

"Kalıtsal Deha"[25] kitabındaki teknikler yetersiz olsa da hemen sonrasında yeni sorular sorulmuş, yeni yöntemler geliştirilmiş ancak bunlar da Darwin ve Galton'dan modern biyolojik deterministlere kadar geçen yüzyıl boyunca hemen hemen hiç değişmeden kalmıştır. Suç ve yozlaşmanın biyolojik temelli olduğu şeklindeki zalim anlayışta ısrarcı olup büyük öjeni hareketine, kısırlaştırma kanunlarına ve Nazi Almanyası'nın ırkçı bilimine yol açan bu yüzyılın acıklı tarihinden sıklıkla bahsedilmiştir.[26] Amacımız bu tarihi anlatmak değil. Bizim ilgilendiğimiz, daha çok indirgemecilik felsefesinin ve bu felsefenin biyolojik determinizm ile iç içe geçişinin sosyobiyoloji ve moleküler biyolojinin modern sentezi haline nasıl dönüşebildiğidir.

Merkez Dogma: mekanik programın özü

Fizyolojinin kimyasallaştırılması, davranışın nicelleştirilmesi ve genetik evrim teorisi gibi 19. yüzyıl temaları, biyolojik kuram ve yöntemin son otuz yılda yaşadığı inanılmaz gelişim olmasaydı

25 Galton, F. (1969). *Hereditary Genius.* London: Macmillan.

26 Örneğin bkz. Gould, S. J. (1981); Chase, A. (1980). *The Legacy of Malthus.* Urbana: University of Illinois Press; Chorover, S. (1979) ve Evans, B. ve Waites, B. (1981). *IQ and Mental Testing.* London: Macmillan.

basit programatik görüşler olarak kalırdı. Çünkü bunların doğruluğunu kanıtlamak için sloganlardan ve matematikten fazlasına ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Gereken şey, dev moleküllerin yapısını belirlemek, hücrenin mikroskobik iç yapısını incelemek, her şeyden evvel de hücre içindeki her bir molekülün dinamik ve karşılıklı etkileşimini araştırmak için kullanılacak yeni ve güçlü makineler ve teknikler geliştirmekti. 1950'lere gelindiğinde vücuttaki her bir organın –kasların, karaciğerin, böbreklerin vb.– davranışını, mekanikçi anlamda ve her bir molekülün özelliği ve değişimi ile birlikte tanımlamak ve açıklamak mümkün olmaya başlamıştı. Mekanikçinin rüyası!

20. yüzyılda biyolojinin "taçlı zaferi" olan genetik kodun açıklanmasıyla birlikte, 1950'lerin genetikçilerinin ve mekanikçi fizyologlarının ilgi alanları kesişmeye başladı. Fakat bu durum mekanikçi programa kuramsal bir ilave de gerektirdi. O zamana dek biyolojik evrenin ve insanlık halinin bütünüyle kavranabilmesi için *bileşim* (organizmadaki moleküller), *yapı* (moleküllerin boşlukta düzenlenme şekli) ve *dinamikler* (moleküller arası kimyasal değişimler) üçlüsünü anlamanın yeterli olduğu iddia ediliyordu. Şimdi bunlara dördüncü bir kavramın, *bilgi*nin eklenmesi gerekiyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında güdümlü füze sistemlerini tasarlama girişimlerinden ve 1950 ve 1960'larda bilgisayar ve elektronik endüstrileri için teorik altyapı oluşturma sürecinden doğan bilgi kavramının kendisi de ilginç bir tarihe sahip. Sistemlerin ve sistem faaliyetlerinin, sadece sistem içi kütle ve enerji akışı olarak değil –moleküler yapıların birbirlerine komut gönderebildiği veya bilgi iletebildiği– bir bilgi alışverişi olarak da görülebileceğinin anlaşılması, teori kaleydoskopunu salladı ve bir anlamda Crick, Watson ve Wilkins'in DNA molekülünün çift sarmal yapısının da nesiller arası genetik komutlar taşıyabileceğini fark etmelerini sağladı. Moleküller, moleküller arası enerji değişimleri ve moleküllerin taşıdığı bilgiler, mekanik görüşün nihai zaferi anlamına geliyor ve Crick tarafından yeni moleküler biyolojinin "merkez

dogma"sı olarak adlandırılan "DNA → RNA → protein[27]" şeklindeki formülde ifadesini buluyordu. Başka bir ifadeyle, moleküller arasında, kalıtsal moleküle tarihsel ve ontolojik üstünlük veren tek yönlü bir bilgi akışı vardı. Sosyobiyologların "bencil gen" argümanlarının altında yatan, aslında, organizmanın bir DNA'nın başka bir DNA molekülü yapmasından başka bir şey olmadığı ve her şeyin, birkaç yüzyıllık indirgemecilik tarihi boyunca bir zincir şeklinde devam eden önoluşçuluk anlamında, genlerde olduğu iddiasıdır.

DNA'nın proteine yazılımı sürecine ilişkin bu tür bir formülasyonun üstlendiği ideolojik düzenleyici işlev ne kadar vurgulansa azdır. Crick'ten çok önce hücre biyokimyasının kullandığı imgelem, enerjinin belli ürünlere dönüştürülmesinde uzmanlaşan işlevlere sahip ve bir bütün olarak organizma ekonomisi içinde kendi rolünü oynayan fabrika imgelemiydi. Crick'in formülasyonundan on yıl kadar önce de, vücuttaki enerji değişiminde görevli kilit moleküllerden birini, ATP'yi keşfetmiş olan Fritz Lipmann, kendi metaforunu neredeyse Keynes öncesi ekonomi terimleri ile oluşturmuştu: ATP, vücudun enerji para birimiydi. Belli hücresel bölgelerde üretilen ATP, "enerji bankası"na yatırılıyor ve bu bankada "cari hesap" ya da "birikim hesabı" olarak tutuluyordu. Nihayetinde, mali politikalarla vergi politikalarının uygun oranda karışımı sayesinde, hücrenin ve vücudun enerji hesapları açık vermiyordu. [28]

Crick'in metaforu, üretim kaygılarının denetim ve yönetimin gerisinde kalmaya başladığı 1960'lı yılların sofistike ekonomileri

27 Crick ve "Merkez Dogma" için bkz. Crick, F. H. C. (1957). *Symposium of the Society for Experimental Biology* (12): 138-63; (1973). *Perspectives in Biology and Medicine* (17): 67-70 ve (1970). *Nature* (227): 561-563. Crick'e göre, "Bir kez proteinin içine giren bilgi bir daha çıkamaz." Monod içinse, "organizmanın tümüne, genetik mesajın kendisinin nihai epigenetik ifadesi olarak bakılmalıdır." Aktaran Judson, H. (1979). *The Eighth Day of Creation*. London: Cape, s. 212.

28 Rose, H. ve Rose, S. (1971). "The Myth of the Neutrality of Science", *The Social Impact of Modern Biology*, W. Fuller (der.), London: Routledge & Regan Paul, s. 283-294.

içindi. Bilgi teorisi; denetim, geri bildirim ve ileri besleme döngüleri ve düzenleyici mekanizmaları sayesinde bu yeni dünyaya daha uygundu ve moleküler biyologlar da hücreyi yeni bir açıdan, yani DNA haritalarının yorumlandığı ve bir dizi gerekliliğe yanıt olarak protein son ürünlerini üretecek hammaddelerin yapıldığı bir montaj fabrikası gibi görüyordu. Herhangi bir güncel moleküler biyoloji kitabını okuduğunuzda, hücrenin tanımlanmasında bu metaforların oynadığı merkezî rolü göreceksiniz. Protein sentezine dair çizimler bile, genellikle ve kasıtlı olarak "montaj hattı" tarzında yapılır. Ve bu metafor sadece yeni biyoloji öğretme biçimlerine egemen olmuyor: Metafor ve metafordan doğan dil, bizzat moleküler biyologların kendi deney programlarını algılama ve tanımlama biçimlerindeki temel özellik haline geliyor.

Sadece moleküler biyologlar da değil. Çift sarmallı bir bilgi teorisinin mümkün kıldığı fizyoloji ve genetik sentezi, yavaş yavaş insandan toplumlara ve toplumların kökenine kadar genişletildi. E. O. Wilson'ın *Sosyobiyoloji: Yeni Sentez* ve Richard Dawkins'in *Gen Bencildir* gibi biyolojik determinist kitaplarındaki bütünleşmiş indirgemeci dünya görüşü, ontolojik olarak genin bireyden, bireyin toplumdan öncelikli olduğunu[29] ifade ederken açıkça moleküler biyolojinin merkez dogmasına dayanmış ve yine açıkça 1960-70'lerin gitgide karmaşıklaşan kapitalist toplumlarını yönetmek için geliştirilen bir dizi ekonomik kavramı ödünç almıştır: Fayda-maliyet analizi, yatırım fırsat maliyeti, oyun teorisi, sistem mühendisliği ve iletişim vb. kavramlar, arsızca doğal alana transfer edilmiştir.

Sosyobiyolojinin dünya görüşü, insanın toplumsal düzenine ilişkin araştırmaları temel alarak tanımlanır ve beklendiği, daha önce Darvinizmde de yaşandığı üzere, nihayetinde bu toplumsal düzenin meşrulaştırıcısı haline gelir; iktisatçıların monetarist

29 Jacques Monod'ya göre "Aile ve hücreler arasında kesin bir mantıksal benzerlik vardır. Bu etki, kendisi de DNA'da yazılı olan proteinin yapısında tümüyle yazılıdır." Aktaran Judson, H. (1979), s. 212.

teorilerin insanın biyolojik durumu ile uyumlu olduğunu söylemeleri gibi[30]. Sonraki bölümlerde bu sürecin örneklerini bol bol göreceğiz. Şimdilik sadece Crick'in "merkez dogma" formülasyonunun şeffaf ve doğrudan yapısının ve kullanılan yarı-dinsel dilin mekanik geleneğin temel ideolojik kaygısını nasıl benimsediğini ve yansıttığını vurgulamak istiyoruz.

Mekanik materyalistler için, Descartes tarafından başlatılan büyük programın geniş çerçevesi büyük oranda tamamlanmıştı. Geriye sadece ayrıntıları düzenlemek kalıyordu. İnsan beyni ve bilinç gibi son derece karmaşık sistemler üzerine çalışanlar için bile yolun sonunu görebilmek mümkündü. Beynin kimyasal bileşimi ve hücre yapısı, tek tek tüm birimlerinin elektro özellikleri, hatta uyum içinde çalışan beyin dokusunun büyük bölümü hakkında çok fazla şey biliniyordu. Görme merkezinin çözümleyici hücrelerinin veya elektroşok verilen bir sümüklüböceğin geri çekilme refleksinin bağlantılarını biliyorduk; öfke, korku, açlık, cinsel istek veya uykuyu düzenleyen beyin bölgelerini tanıyorduk. Bu noktada mekanikçilerin iddiaları son derece açıktı: Darwin destekçisi T. H. Huxley, 19. yüzyılda, zihni buharlı trenin ıslığıyla bir tutuyordu; ona göre zihin fizyolojik bir işlevin yan ürünüydü. Şartlı refleksi tanımlayan Pavlov da psikolojiyi fizyolojiye indirgeyecek anahtarı bulduğuna inanıyordu. İndirgemecilik alanında gerisi çorap söküğü gibi geldi. Bu geleneğe göre moleküller ve hücre faaliyetleri davranışın nedeniydi ve moleküllerin nedeni de genler olduğuna göre, belirli bir olağandışı genden, mesela şiddet suçlarına ve şizofreniye giden zincir kırılabilirdi.

Kitabın buradan sonraki bölümleri büyük oranda bu nedensellik zinciri iddialarının yetersizliğini hem teorik hem ampirik olarak açıklamaya ve bu iddiaların insanlık durumuna ilişkin biyolojik determinist görüşlerin savunusunda oynadıkları ide-

30 Örneğin bkz. Hirschleifer, J. (1977). "Economics from a Biological Viewpoint", *Journal of Law and Economics* (20, I): 1-52.

olojik rolün analizine ayrıldı. Ancak bu yapıldıktan sonra bu indirgemeci modellerin maddi dünyanın gerçekliği ve karmaşıklığı ile daha fazla uyum içinde olan bir biyoloji yoluyla nasıl aşılabileceğini gösterebiliriz. Ama önce burjuva ideolojisinin ikili düzleminin, yani özgürlük ile toplumsal alanda eşitlik ihtiyacının çelişkilerini incelemeliyiz. Bunun için de feodalizmden doğan burjuva toplumuna kadar gideceğiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EŞİTSİZLİĞİN MEŞRULAŞTIRILMASI

Feodal toplumdan burjuva toplumuna geçiş sürecine, burjuvazinin 14. yüzyıldaki nüve halinden başlayarak ve 17. yüzyıl sonrasında artan şekilde ihtilaf ve mücadeleler damgasını vurmuştur. Spartaküs'ün ve Nat Turner'ın önderlik ettiği köle isyanları veya Almanya ve Rusya'daki çiftçi isyanları gibi serf ayaklanmalarının Roma toplumundaki ve feodal toplumlardaki düzeni bozması gibi, burjuva toplumuna da 19. yüzyıl İngilteresi'nde yaşanan Kaptan Swing'in ot yakma ve makine kırma olayları ve belli aralıklarla gündeme gelen cadı avı öykülerinin güçlendirdiği ataerki damgasını vurmuştur. Son yıllarda da başkaldırılar öne çıkıyor; Amerika'da Siyahlar, Polonya'da işçiler, İngiltere'de ise işsiz gençlik başkaldırıyor. Bu örneklerin hepsi yapı bakımından aynı; mülksüzlerin mülk sahiplerine karşı şiddeti patlamaya hazır bir bomba ve patlama meydana geldiğinde karşılarında devletin organize polis güçlerini buluyorlar. Ama iktidar sahiplerinin şiddete şiddetle karşılık vermek zorunda kalmaları kendileri açısından olumsuz bir durum çünkü şiddete başvurulan hesaplaşmaların sonuçları her zaman kestirilebilir değil. Bu hesaplaşma yayılabilir, mal ve servetler zarar görebilir, üretim sekteye uğrayabilir ve mülk sahipleri mal ve ürünlerinin keyfini süremez olur. Mücadelenin, –hukuk, parlamenter süreç ve müzakere gibi– kurumsal bir düzeye taşınabilmesi daha iyi sonuçlar doğurur. Bu

kurumlar da iktidar sahiplerinin elinde bulunduğundan, bu süreçlerle elde edilen sonuçlar elbette onaylanır. Düzenin bozulması konusunda başarı kaydedilmesinden korkuluyorsa ödün verilmesi gerekebilir, verilecek ödünler de küçük, yavaş, hatta aldatıcı olabilir. İktidar sahipleri, mümkünse bu mücadeleyi tümüyle ortadan kaldırmak ya da hiç değilse kendi idarelerindeki kurumlar dahilinde kalacak şekilde sınırlamak durumundadır. Bunların her ikisi için de ideoloji silahına gerek vardır. İktidar sahipleri ve onların temsilcileri, kendilerine karşı mücadele edenleri, egemen toplum düzeninin meşruiyeti ve kaçınılmazlığı konusunda ikna etmek suretiyle çok etkili bir biçimde savunmasız hale getirirler. Bir şey doğru ise insan buna karşı koymamalıdır; hele bir şey kaçınılmaz ise bu karşı koyuş asla başarılı olamayacaktır.

17. yüzyıla kadar meşruiyeti ve kaçınılmazlığı lütuf ve tanrısal hak öğretileri aracılığıyla yayan ana organ, Kilise'dir. İsyancı bir din adamı olan Luther bile çiftçilerin efendilerine boyun eğmelerini buyurmuştur. Dahası, açıkça düzen yanlısı davranmıştır:

> Barış adaletten daha önemlidir; barış adalet için değildir ama adalet barış içindir.[1]

İdeolojik silahların insanları adalete ve mevcut toplumsal düzenlemelerin kaçınılmazlığına inandırdıkları oranda, toplumda köklü bir değişiklik başlatmak amacını güden her türlü girişimin de eski düzenin meşruiyetini ortadan kaldıracak, aynı zamanda yeni bir düzen için de zemin oluşturacak ideolojik karşı silahlar kullanması zorunludur.

Çelişkiler

Burjuva devriminin toplumsal ilişkilerde yarattığı değişiklik, rasyonelliğe ve bilime bağlılıktan fazlasını gerektiriyordu. Bireylerin –seyahat edebilme, kendi işgüçleri üzerinde tasarruf, farklı ekonomik ilişkilere girebilme gibi konularda– özgür

1 Luther, M. (1530). *On Marriage.*

ve eşit olmaları gereksinimi, bireysel özgürlük ve eşitliği tanrının –en azından erkeklere– bahşettiği mutlak haklar olarak ele alan anlayış tarafından desteklendi. Fransızların *Encyclopédie*'si sadece rasyonel bir teknik çalışma değildi. Diderot, Voltaire, Montesquieu, Rousseau ve diğer yazarlar, *Encyclopédie*'yi siyasi liberalizmin bilimsel rasyonelliğine uyumlu bir bildiriye dönüştürdü. Locke'un İngiliz Devrimi'ni savunan *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* başlıklı yapıtından, Paine'in Fransız Devrimi'ni savunan *İnsan Hakları* adlı yapıtına dek geçen yüzyıl, rakipsiz kabul edilen bir özgürlük ve eşitlik ideolojisinin ortaya çıkma ve gelişme dönemiydi. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazanlar şöyle diyordu: "Şüphesiz ki insanoğlu eşit yaratılmıştır ve Yaratıcı ona devredilemez birtakım haklar bahşetmiştir; bu haklar arasında yaşama, özgürlüğü ve mutluluğu [*yani zenginliği*[2]] arama hakkı da vardır."

Fakat Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarları "insanoğlu eşit yaratıldı" derken, kelimenin tam anlamıyla bir "oğul"dan bahsediyorlardı çünkü yeni cumhuriyetteki bu haklardan kadınlar yararlanamıyordu. Yine, insanoğlu derken "tüm insanlar"ı da kastetmiyorlardı çünkü Siyahların köleleştirilmesi Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra da devam etti. Devrimci burjuvazinin bildirilerinde temel aldığı evrensel ve aşkın terimlere karşın, kurulmakta olan toplumlar çok daha kısıtlıydı. Gereksinilen şey tüm insanların eşitliği değil, eskinin imtiyazlıları olan asillere ilaveten tüccarların, üreticilerin, avukatların ve vergi toplayanların eşitliğiydi. İhtiyaç duyulan özgürlükler; yatırım yapma, mal ve emek alıp satma, ticaret ve iş konularında feodal kısıtlamaların engellemesiyle karşılaşmaksızın herhangi bir zamanda herhangi bir yerde dükkân açabilme ve kadınlara, üreme işçileri olarak sahip olabilme özgürlükleriydi. Tüm insanların mutluluğu arama özgürlüğü ise gereksiz görülüyordu. Orwell'in *Hayvan Çiftliği*'nde olduğu gibi; herkes eşitti, bazıları daha da eşitti.

2 Köşeli parantez içi yazarlara ait. *–ed. notu*

İdeolojik doğrulama sağlayacak bir temel oluştururken karşılaşılan sorun, ilkelerin uygulamanın gerektirdiğinden daha genel olmasıydı. Liberal demokrasinin kurucuları, sınıfları ve ataerkini ortadan kaldıracak bir ideolojiye değil kemikleşmiş aristokrasiye karşı burjuvazinin, yani bir sınıfa karşı diğerinin yengisini haklı çıkaracak ve meşrulaştıracak bir ideolojiye gerek duyuyorlardı. Mücadelelerinde *menu peuple*'ün, yani sıradan insanın, küçük çiftçinin ve köylünün de desteğine ihtiyaçları vardı. "Bazıları için özgürlük ve adalet!" sloganıyla devrim yapılabileceğini tahayyül etmek zor. Böylece artık gerçekler ideolojiye yetişemiyordu. Burjuva devriminin söylemini oluşturanlar, gereklilikten ve kısmen de olsa mecburiyetten, kurmayı amaçladıkları toplumsal gerçeklikle çelişen bir dizi felsefi ilke ortaya koydular.

Burjuvazinin eski düzen karşısındaki bu son zaferi, eskiden devrimci bir sınıfa ait yıkıcı silahlar olan özgürlük ve eşitlik fikirlerinin artık iktidardaki sınıfın meşrulaştırıcı ideolojisi olması anlamına geliyordu. O zaman da şimdi de sorun, Devrim'in yarattığı toplum ile Devrim'in taleplerini dayandırdığı ideoloji arasında gözle görülür bir karşıtlık olması. Fransa'da kölelik, 1801'de zaferle sonuçlanan köle ayaklanmasına dek St. Dominik'te, bundan elli yıl sonrasına dek de Martinik'te sürdü. İngiliz sömürgelerinde köleliğin kaldırılması 1833'ü, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1863'ü bulur. Oy kullanma hakkı, köle olmayanlar için bile büyük oranda sınırlandırılmıştı. İngiltere'de 1832'deki Reform Kanunu'ndan sonra, hâlâ yetişkin nüfusun sadece yaklaşık yüzde 10'unun oy kullanma hakkı vardı; 1918'e kadar da erkeklere genel oy hakkı tanınmadı. Kadınlara oy hakkı tanınması ise Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920, İngiltere'de 1928, Belçika'da 1946, İsviçre'de ise 1981 yılını buldu. Kadınların mülk edinme ve erkeklerle eşit koşullarda istedikleri işe girebilme hakları konusunda ise hâlâ bir sonuca varılmış değil.

Daha da önemlisi, ekonomik ve toplumsal güç son derece eşitsiz biçimde dağıtılıyor ve ufukta daha etkili bir yeniden dağıtım da görünmüyor. Eşitlik fikrine karşın, kimileri kendilerinin ve başkalarının yaşamları üzerinde hak sahibiyken, çoğunluk için bu geçerli değil. Geride kalan ise zengin ve yoksul insanlar; yani üretim araçlarını ellerinde bulundurarak kontrolü altında tutan işverenler ve kendi çalışma koşullarını bile belirleyemeyen işçiler. Genel olarak erkekler kadınlardan, Beyazlar ise Siyahlardan daha fazla güç sahibi. Gelirin yüzde 20'sinin en tepedeki yüzde 5'i meydana getiren ailelerin elinde toplanması, en düşük gelirli yüzde 20'lik kesime ise gelirin yalnızca yüzde 5'inin düşmesi, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'deki gelir dağılımı eşitsizliğini apaçık ortaya koyuyor. Servet dağılımında ise daha büyük bir çarpıklık göze çarpıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın en zengin yüzde 5'lik kesimi, bütün servetin yüzde 50'sine sahip; ev, araba, giysi vb. mallar dikkate alınmazsa bu durumda servetin tamamı en zengin yüzde 5'e[3] ait oluyor[4].

Ekonomik eşitliğin son üç yüzyılda ciddi oranda arttığı da öne sürülemez. 1688'de Gregory King'in ocak vergisi kayıtlarından derlediği ve kesin olmayan rakamlara[5] bakılacak olursa, Şanlı Devrim dönemindeki ailelerin en yoksul yüzde 20'si gelirin yüzde 4'üne sahipken, en zengin yüzde 5 aile gelirin yüzde 32'sini elinde bulunduruyordu. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca gelir dağılımında bir miktar eşitlik eğilimi kaydedildi fakat bu rakamlar parasal geliri esas aldı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımdaki işgücü oranı yüzde 40'tan yüzde 4'e düştü; böylelikle en yoksul kesim geçimlik tarımdan çekildiğin-

3 Örneğin, tüm şirket hisselerinin yüzde 60'ını yüzde 1'lik kesim elinde bulunduruyor; en zengin yüzde 5'in sahip olduğu hisseler ise yüzde 83 oranında.

4 Bkz. Jencks, C. (1972). *Inequality*, yedinci bölüm, New York: Basic Books. Ayrıca bkz. Townsend, P. (1980). *Powerty*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

5 Trevelyan, G. M. (1942). *English Social History*. New York: Longmans, s. 277'deki tablo.

den reel gelir kaybı hesaba katılmamış oldu. Öte yandan, belli aralıklarla Yoksullara Yardım Kanunu'nun ve sosyal yardım ödemelerinin kapsamının genişletilmesi, gelirin yeniden dağılımı konusunda etkili oldu; fakat bu süreç de çok düzensiz ilerledi. 1840'larda Çartist Hareket'in en hararetli zamanlarında sanayi işletmelerinde çalışan yoksul işçilerin, Tudor dönemindeki köylü atalarından varlıklı olduklarını söylemek zor; üstelik 19. yüzyılın başlarında yoksulların daha büyük bir sefalet içinde olduklarının birçok kanıtı da var.[6] Geçtiğimiz yüzyılda gelirin yeniden dağıtımının bile eşitliğe dayalı bir toplum yaratma konusunda etkili olduğu pek söylenemez. Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyah çocukların ölüm oranı, Beyaz çocukların ölüm oranının 1,8 katı; Siyahların ortalama yaşam süresi ise Beyazlara göre yüzde 10 daha az.[7] İngiltere'deki işçi sınıfı ailelerinde bebeklerin doğum sırasında ölüm oranı, nitelikli meslek sınıflarına oranla iki kattan fazla[8].

Siyasi ideolojiler, insanları ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin nedenleri, ahlakı ve geleceği konusunda ayrıştırabilir ancak kimse böyle bir eşitsizliğin varlığını reddedemez. Burjuva toplumu da, tıpkı yerini aldığı aristokrat feodal toplum gibi, bünyesinde statü, zenginlik ve güç açısından büyük farklılıklar barındırır. Zaman içinde büyüyen ekonomiden dolayı her neslin –en azından şimdiye kadar– bir önceki nesilden varlıklı olmasının yanında işgücünde yaşanan (üretim ekonomisinden hizmet ekonomisine geçiş gibi) büyük değişimler de bu farklılıkları gizlemiştir.

6 Bkz. Deane, P. ve Cole, W. A. (1969). *British Economic Growth, 1688-1959.* Cambridge: Cambridge University Press.

7 Amerika Birleşik Devletleri İstatistik Bürosu (1975) *Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970,* Washington D.C.: Ticaret Bakanlığı.

8 Doyal, L. (1979). *The Political Economy of Health,* London: Pluto ve (1982). *The Black Report: Inequalities in Health,* P. Townsend ve N. Davidson (der.), Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

İktidar sahipleri ile bu iktidar altında yaşayanlar arasındaki sürekli savaşım, ideoloji ve gerçeklik arasındaki -feodal dönemde olmayan- çelişki yüzünden burjuva toplumunda şiddetlenmiştir. Aristokrasinin alaşağı edilişini meşru kılan siyasi özgürlük ve özellikle eşitlik ideolojisi, eşitlik düşüncesinin ciddiye alındığı takdirde hâlâ çok yıkıcı olabildiği bir toplum yaratılmasını sağladı. 1871'de kurulan Paris Komünü, 1968'deki öğrenci/işçi ayaklanmaları, İngiltere ve Amerika'daki kenar mahallelerde çıkan Siyah ayaklanmaları adaletsizliğin son bulması ve eşitlik hedefleriyle yola çıkmıştı. Eğer yaşadığımız toplum gerek mülk sahipleri gerekse mülksüzler için adil bir yer olacaksa, şüphesiz ki toplumsal yaşamın gerçeklerinin ahlaki zorunluluklarla uyumunu sağlayacak farklı bir özgürlük ve eşitlik anlayışına gerek var. Biyolojik determinizm ideolojisinin geliştirilmesinin asıl sebebi ise toplumsal düzenin bozulmasını engellemek ve kendini haklı çıkarma ihtiyacını karşılamaktır.

Çelişkilerin üstesinden gelmek: biyolojik determinizmin üç iddiası

Eşitlik ideolojisi, eşitsizliği toplumsal yapıdan çıkarıp bireylerin doğasına mal ederek bu eşitsizliğin hükmettiği toplumların oluşumuna karşı çıkmış olmaz; aksine bunu destekleyen bir silaha dönüşür. Öncelikle, toplumdaki eşitsizliklerin bireylerin doğuştan gelen farklı nitelik ve yeteneklerinin doğrudan ve kaçınılamaz bir sonucu olduğu ileri sürülür. Herhangi biri başarılı olup zirveye ulaşabilir; fakat ulaşıp ulaşamaması kişinin iradesinin veya karakterinin doğuştan güçlü mü güçsüz mü olduğuna bağlıdır. İkincisi, liberal ideoloji kültürel determinizmi benimseyerek yaşam koşullarını ve eğitimi vurgular; biyolojik determinizm ise başarı ve başarısızlıkları büyük oranda bireyin genlerine kodlanmış olarak görür. Bu yaklaşıma göre nitelik ve yetenekler, ailede nesilden nesle geçecektir. Son olarak da bireyler arasındaki bu tür

biyolojik farklılıkların hiyerarşik bir toplum gerektirdiği çünkü statü, zenginlik ve güç hiyerarşilerinin biyolojinin belirlediği insan doğasının parçası olduğu öne sürülür. Bu unsurların üçü de mevcut toplumsal düzenlemelerin tamamen haklı çıkarılması için gereklidir.

Modern burjuva toplumunu biçimlendirmede bireysel farklılıkların belirleyici rolü, oldukça açık biçimde ortaya konulmuştur. 19. yüzyıl Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Lester Frank Ward, eğitim konusunda şöyle yazar:

> [Eğitim] hiyerarşinin her türünü yıkmaya yönelik bir güçtür. Yapay eşitsizliklerin tümünü ortadan kaldırır, doğal eşitsizliklerin ise gerçek düzeylerinde kalmalarını sağlar. Bir bebeğin gerçek değeri (...) sadece ve sadece bir şeyler yapabilme yeteneği kazanma kapasitesine bağlıdır.[9]

İngiliz sosyolog Michael Young, 1960'larda kaleme aldığı *The Rise of the Meritocracy*[10] [Meritokrasinin Yükselişi] başlıklı hicvinde, bu meseleyi günümüzdeki haliyle ele almıştı. Bu seçkinciliğe çok yakında biyolojik destek de bulunacaktı. 1969'da, Kaliforniya Üniversitesi'nden Arthur Jensen, IQ ve başarı konusundaki makalesinde şu iddiada bulundu:

> Kabul etmeliyiz ki insanların meslek gruplarına ayrılması asla tam anlamıyla "adil" değildir. En iyi ihtimalle umabileceğimiz şey, kişilerin gerçek niteliklerinin fırsat eşitliği sayesinde doğanın gruplandırma gücüne temel oluşturmasıdır[11].

Bu doğal eşitsizliğin siyasi sonuçlarının gözümüzden kaçması olasılığına karşı, bazı deterministler bu sonuçları daha da açıkça ortaya koyar. Seçkinciliğin en etkili taraftarlarından biri olan Harvard Üniversitesi'nden Richard Herrnstein şu açıklamayı yapar:

---

9 Ward, L. F. (1903). *Pure Sociology.* London: MacMillan.

10 Young, M. (1961). *The Rise of the Meritocracy.* Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

11 Jensen, A. R. (1969). "How much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?", *Harvard Educational Review,* (39): 15.

> Büyük olasılıkla, geçmişin ayrıcalıklı sınıfları biyolojik açıdan ezilenlerden daha üstün değillerdi; işte bu yüzden devrimin az çok başarıya ulaşma şansı vardı. Toplum, sınıflar arasındaki yapay engelleri kaldırarak biyolojik engellerin ortaya çıkışını desteklemiş oldu. İnsanlar toplum içinde doğal yerlerini alabildikleri zaman, tanım gereği, üst sınıf mensuplarının kapasitesi zaten alt sınıftakilere oranla yüksek olacaktır[12].

Buradaki mantık gayet açıktır. *Ancien Régime*'in, yani eski feodal rejimin özelliği toplumsal hareketliliği önleyen yapay engellerdi. Burjuva devrimlerinin yaptığı ise bu keyfî ayrımları ortadan kaldırarak doğal farklılıkların kendini hissettirmesine olanak tanımaktı. Bu durumda, "eşitlik", yetenek ya da statü değil fırsat eşitliği olarak karşılık bulmuştur. Hayat bir koşu gibidir. O tatsız, eski günlerde aristokratlar yarışa önde başlıyordu (hatta talimatları üzerine doğrudan galibiyetleri ilan ediliyordu), oysa artık herkes yarışa aynı anda başladığından en iyiler kazanacaktır. En iyiler ise, biyolojik ölçütlerle belirleniyordu. Bu açıklamaya göre toplum, yapay toplumsal uzlaşımların engellemesi olmaksızın istek ve yetenekleri doğrultusunda toplumsal hiyerarşi içinde düşüşe ya da yükselişe geçen ve özgürce hareket eden bireylerden, yani toplumsal atomlardan oluşur. Toplumsal hareketlilik, tamamen açık ve adildir; ya da öyle olması için yapılabilecek tek şey, arada bir kanunlarda yapılacak küçük bir değişiklik, basit bir düzenlemedir. Böyle bir toplum, doğal olarak, mümkün olabildiği kadar eşitlik üretmiştir. Bunun dışındaki farklılıklar ise kişinin gerçek niteliğindeki doğal farklardan kaynaklanan ve azaltılması mümkün olmayan bir eşitsizlik alt sınırını oluşturur. Burjuva devrimleri başarılı olmuştur çünkü tek yaptıkları şey yapay engellerin ortadan kaldırılmasıdır; fakat yeni devrimler başarısız olacaktır çünkü doğal engelleri ortadan kaldıramayız. Biyolojik açıdan "aşağı" olan grupların, biyolojik açıdan "üstün" olanların elinden iktidarı alamayacaklarını biyolojinin hangi ilkesinin ga-

12 Herrnstein, R. (1973). *IQ and the Meritocracy*. Boston: Little, Brown, s. 221.

ranti altına aldığı tam olarak açık değildir fakat "doğal" hiyerarşilerin beraberinde genel bir istikrar getirdiği üstü kapalı ama net bir biçimde ortaya konulmaktadır.

Biyolojik determinizm, eşitlik fikrini bu şekilde allayıp pullayarak onu yıkıcı değil meşrulaştırıcı bir ideale ve toplumsal denetim aracına dönüştürür. Toplumdaki farklılıklar adil ve kaçınılmazdır çünkü doğaldır. Bundan dolayı statükoyu kökten değiştirmek fiziksel olarak imkânsızdır ve bunu denemek de ahlaken yanlıştır.

Bu toplum anlayışının siyasi sonucu, devlet faaliyetlerine ilişkin bir reçetenin dayatılmasıdır. Devletin toplumsal programı, toplumsal durumu "doğal olmayan" bir eşitliğe yönlendirmek olamaz çünkü bu, nasıl yapılırsa yapılsın, "yapay"lığından ötürü olanaksızdır; bunun yerine devlet, bireylerin doğuştan gelen özelliklerinin onları yatkın kıldığı konumlara ulaşabilmeleri için gerekli olan hareketliliği destekleyecek zemini sağlamalıdır. Fırsat eşitliğini destekleyen kanunlar teşvik edilmelidir; fakat belli bir sanayi dalındaki iş kontenjanının sözgelimi yüzde 10'unu Siyahlara ayırma güvencesi veren yapay kotalar yanlıştır çünkü bunlar "doğal" eşitsizlik düzeyini aşağı çekme girişimi sayılır. Benzer biçimde Siyahlarla Beyazlara ya da işçi sınıfı çocuklarıyla üst sınıf çocuklarına aynı eğitimi vermek yerine, okullar çocukları IQ testleri ya da "on bir yaş baraj sınavı" aracılığıyla sınıflandırmalı ve herkes "doğal" eğitim ortamına yerleştirilmelidir. Böylece eğitim, doğuştan gelen yeteneklere göre toplumsal sınıflandırmaları mümkün kılan aslî kurum olmuştur. "Hiyerarşinin her türünü yıkmaya yönelik güç", "yaygın eğitim"dir.[13]

Biyolojik determinizmin, toplumsal eşitsizliğin doğuştan gelen bireysel farklılıklardan kaynaklandığı iddiasının ardından gelen ikinci ve önemli aşama, *doğuştan gelen* ile *genetik olan*ın eşit sayılmasıdır. Prensipte, bireyler arasında doğuştan gelen ama biyolojik olarak kalıtsal olmayan farklılıklar olması mümkündür. Gerçekten de eşitsizliği bireylerin karakter ve iradelerinin

13 Ward, L. F. (1903).

başarı veya başarısızlığına dayandıran açıklamalar, çoğunlukla fazla ileri gidemez. Biyolojik açıdan bakıldığında, deney hayvanı olarak kullanılan türlerin bireyleri arasında görülen belli belirsiz fizyolojik ve morfolojik farklılıkların önemli bir bölümünün, gelişim sürecinde ortaya çıkan ve kalıtsal olmayan rastlantıların sonucu olduğu görülebilmektedir. Doğuştan gelen farklılıklara ilişkin gündelik anlayışın da bu farklılıkları kalıtsal kabul ettiği söylenemez. Doğuştan gelen niteliklerle kalıtım yoluyla edinilen niteliklerin bir tutulması, biyolojik determinizmin bir özelliğidir.

Doğuştan gelen nitelikleri ödüllendiren bir toplumda yaşıyor olduğumuzu savunan kuram ile genel gözlemler arasında önemli bir fark var. Ebeveynlerin toplumsal güçlerini bir şekilde çocuklarına aktardığı ortadadır. Petrol kodamanlarının oğulları bankacı olmaya, petrol sektöründe çalışan işçi çocukları ise bankalara borçlanmaya meyillidir[14]. Rockefeller kardeşlerden birinin, Standard Oil'a ait bir benzin istasyonunda hayatını geçirmesi olasılığı düşüktür. Elbette belli bir miktar toplumsal hareketlilik var fakat ebeveynlerin ve çocuklarının toplumsal statüleri arasındaki korelasyon oldukça yüksek. Sözgelimi Blau ve Duncan'ın çok alıntılanan ve Amerika'daki mesleki yapılanmayı ele alan çalışması, beyaz yakalı işçilerin yüzde 71'inin oğullarının da beyaz yakalı işçi olduğunu, mavi yakalı işçilerin yüzde 62'sinin oğullarının bu kategoride çalıştığını gösteriyor.[15] İngiltere'ye ilişkin rakamlar da farklı değil. Öte yandan bu gibi rakamlar toplumsal sınıfların sabitlik derece-

14 Bu ilişkiye, insan performansının belli yönlerini ölçmeye yarayacak birçok antropometrik tekniği bulan Francis Galton ilk kez 19. yüzyılda dikkat çekmiştir. Galton, zekâ ölçme tekniklerinin ve zekânın kalıtsal doğasına ilişkin kuramların babasıdır. 1869 yılında, *Hereditary Genius* [Kalıtsal Deha] adlı kitabında, birçok önde gelen Viktorya Dönemi piskoposunun, yargıcının, bilim adamının, vb. aile ağaçlarını incelemiş, babalarının ve büyükbabalarının da piskoposluk, yargıçlık, bilim adamlığı gibi mesleklere yatkın olduğunu göstermiş, dehanın kalıtsal olduğunu ve Viktorya Dönemi'nde yaşayan yüksek tabaka erkeklerin arasında orantısız olarak yoğunlaştığını iç rahatlığıyla ortaya koyarak konuyu sonuçlandırmıştır. Ona göre, İngiltere'deki diğer sınıflara ve Avrupa'daki diğer ülkelere mensup kişilerin deha düzeyleri daha düşüktür; en düşük dehası olanlar da Beyaz olmayan "ırklar"dır.

15 Blau, P. ve Duncan, O. D. (1967). *The American Occupational Structure.* New York: John Wiley.

sini yeteri kadar gösteremiyor çünkü beyaz ve mavi yakalı işçiler arasındaki geçişlilik; gelir, statü, çalışma koşullarının kontrolü ve güvenlik açılarından yatay bir nitelik taşıyor. Bazı mesleklerin doğası da nesilden nesle değişebiliyor. Günümüzde temel üretimde çalışan işçi sayısı, hizmet sektöründe çalışanların sayısından az. Fakat muhasebeciler, tezgâh başında dikilmedikleri ve masabaşı işi yaptıkları için daha az proleter sayılamazlar ve "beyaz yakalı işçiler"in çoğunluğunu oluşturan satış görevlileri, tüm meslek grupları içinde hem en düşük maaşı alan hem de güvenceden en yoksun kesimdir. Peki ebeveynler, toplumsal statülerini meritokratik sürece rağmen çocuklarına aktarıyor olabilirler mi? Burjuva toplumunda, aristokratik öncelindeki gibi, yapay ve kalıtsal imtiyazlar yoksa, o halde toplumsal gücün çocuklara aktarımı da doğal olmalı. Yani imtiyaz farklılıkları sadece doğuştan gelmiyor, aynı zamanda biyolojik olarak kalıtsal. Genlerimizde var!

Kalıtımın toplumsal ve biyolojik iki anlamının birleştirilmesi, toplumsal gücün nesilden nesle aktarımını meşrulaştırır. Ancak ayrıcalıkların genlerden geldiğini kabul etmek şartıyla, her bireyin niteliklerine göre toplum terazisinde düşüşe ya da yükselişe geçtiği, fırsat eşitliği olan bir toplumda yaşadığımız öne sürülebilir. Böylece 19. yüzyıl edebiyatına nüfuz etmiş olan insan davranışının ve buna bağlı olarak toplumsal statünün kalıtsallığı anlayışı, bir tür entelektüel miras –yani aristokratik fikirlerin burjuva dünyasında dirilişi– olarak değil, aksine, burjuva toplumunun gerçeklerini açıklamak için tutarlı bir şekilde geliştirilen bir konumlanış olarak anlaşılabilir.

Bireyler arası kalıtsal nitelik ve yetenek farklarına ilişkin iddia, burjuva toplumsal düzenlemelerinin adil ve kaçınılmaz olduğu yolundaki savı eksiksiz hale getirmeye yetmez. Determinist in hesaplaşması gereken mantıksal zorluklar da vardır. Öncelikle bir şeyin nasıl "olduğuna" bakarak nasıl "olması gerektiği" konusunda çıkarsamalar yapan doğalcılık yanıl-

gısı sözkonusudur. Bireyler arasında biyolojik farklılıklar olup olmaması tek başına "adil" olanın ne olduğu konusunda fikir vermez. Adalet düşüncesine doğanın gerçeklerinden hareketle varılamaz; ancak, elbette, doğal olanın iyi olduğu düşüncesini peşinen kabul ederek yola çıkmak da mümkündür. (Bu durumda trahom hastalığından dolayı bebeklerin kör olmasını da "adil" saymak gerekir.) İkincisi, "doğuştan gelen" ile "değişmez olan"ın bir tutulması, doğal olanın yapay olana hükmettiğini ima eder. Oysa insan türünün tarihi, doğaya karşı kazanılan toplumsal zaferlerin, yerinden oynatılan dağların, birleştirilen denizlerin, kökü kurutulan hastalıkların, hatta insanlık uğruna değiştirilen türlerin tarihidir. Tüm bunların "doğanın kanunlarına uygun olarak" yapıldığını söylemek, birtakım kısıtlamaları olan maddi bir dünyada yaşadığımızı söylemekten öteye gitmez. Fakat bu kısıtlamaların neler olduğu her durum için yeniden belirlenmelidir. "Doğal" demek, "sabit" demek değildir. Doğa, doğaya uygun olarak da değiştirilebilir.

Bunlar, determinizme karşı geliştirilen birkaç biçimsel itirazdan ibaret değildir; siyasi güçleri de vardır. Bireylerin toplumsal işlevlerini yerine getirebilme yeteneği bakımından doğuştan getirdikleri farklar, her zaman, hiyerarşik bir toplumun gerekli olduğu şeklinde yorumlanmamıştır. Marx, *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde, komünist toplum konusundaki görüşünü "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" şeklinde özetler. İngiliz Komünist Partisi üyesi ve *Daily Worker* gazetesi köşe yazarı olan J. B. S. Haldane ve Bolşevik Devrimi sonrası Sovyetler Birliği'nde çalışan ve o dönemde kendini Marksist olarak tanımlayan H. J. Muller gibi genetikçiler, 1930'larda, insan davranışının önemli özelliklerini genlerin etkilediğini (bizim katılmayacağımız bir biçimde) savundular[16]. Ancak ikisi de, doğuştan gelen bireysel farklılıklara karşın toplumsal ilişkilerin kökünden değişti-

16 Örneğin Muller, H. J. (1935) *Out of the Night*. New York: Vanguard Press.

rilebileceğine ve sınıfların ortadan kaldırılabileceğine inanıyordu. Sosyal demokratlar ve liberaller de aynı fikri ortaya koydular. 20. yüzyılın önde gelen evrimcilerinden Theodosius Dobzhansky, *Genetic Diversity and Human Equality*'de[17] [Genetik Çeşitlilik ve İnsanların Eşitliği] ressamlarla boyacıların, berberlerle cerrahların genetik olarak farklı olduklarına inanmasına rağmen hepsinin maddi ve manevi olarak eşit şekilde ödüllendirileceği bir toplum kurabileceğimizi söyler.

Görüldüğü üzere, bireyler arasında yetenek açısından kalıtsal farklılıklar olduğu yolundaki basit iddia, hiyerarşik toplumun sürdürülmesini haklı çıkarma konusunda yetersiz kalmıştır. Bu kalıtsal farklılıkların, farklı güç ve ödüllerin olduğu bir toplumu gerektirdiğini ve bunun adil olduğunu da öne sürmek gerekir. İnsan doğasına ilişkin kuramlar işte bu rolü üstlenir ve biyolojik deterministlerin iddialarından üçüncüsünü oluşturur. Birey ya da gruplar arasında var olduğu ileri sürülen biyolojik farklılıklara ek olarak, tüm insanlarda ve toplumlarda birtakım biyolojik "yatkınlıklar"ın da olduğu ve bu yatkınlıkların hiyerarşik düzendeki toplumların oluşmasıyla sonuçlandığı varsayılmaktadır. İşte bu toplumlardaki bireyler,

> (...) kendi sektörlerine ayrılan sınırlı kaynaklar için birbirleriyle yarışırlar. Bu rolleri oynayanlardan en iyi ve en girişimci olanlar, genellikle ödüllerden orantısız bir pay alırken, en az başarılı olanlar daha az cazip olan diğer görevlere getirilirler.[18]

Birey ve gruplar arasındaki kalıtsal farkların statü, zenginlik ve güç hiyerarşisine dönüşmesine "insan doğası"nın yol açtığı iddiası, biyolojik determinizm ideolojisine son noktayı koyar. İktidara gelmelerini haklı çıkarmak için yeni orta sınıf "doğuştan gelen nitelikler"in ödüllendirildiği bir toplum talebinde bulunmak zorundaydı. Şimdi de, bu konumlarını korumak için, doğuştan gelen

17 Dobzhansky, T. (1973) *Genetic Diversity and Human Equality.* New York: Basic Books.

18 Wilson, E. O. (1975), s. 554.

niteliklerin kendilerini serbestçe ortaya koyabildiklerinde mutlaka ödüllendirileceğini çünkü "iktidar" ve "ödül" hiyerarşisi oluşturmanın "insan doğası"ndan kaynaklandığını iddia ediyorlar.

İnsan doğası üzerine

"İnsan doğası"na başvurmak bütün siyasi felsefelerin özelliğidir. Hobbes, doğal durumun, "herkesin herkesle savaşı" olduğunu öne sürmüştür; Locke ise, bunun aksine, insanın doğal durumunu hoşgörü ve akıl olarak görmüştür. Sosyal Darvinizm, "dişleri ve pençeleri kırmızı doğa"yı insanların ilkel durumu olarak yorumlamış; Kropotkin ise insan doğasının temelinde işbirliğinin ve yardımlaşmanın yattığını öne sürmüştür. Tarihî ve diyalektik materyalizmi insan doğasının değişmezliğine karşı olan Marx bile, insan türünün doğasının temelini kendi ihtiyaçlarını karşılamak için dünyayı dönüştürmek olarak görür. Marx'a göre, insan insanlığını çalışarak gerçekleştirir.

Biyolojik determinizm, yukarıda dile getirdiğimiz gibi, insan doğası ideolojisini büyük ölçüde Hobbes'tan ve Sosyal Darvincilerden alır çünkü bunlar, burjuva ekonomi politiğinin temelini oluşturan ilkeleri barındırır. Hobbes'un ideolojisi, en çağdaş kisvesi olan sosyobiyoloji bünyesinde, insana özgü toplumsal örgütlenmenin belirgin özellikleri olarak gördüğü işbirliği ve özgeciliği bile temeldeki rekabetçi mekanizmadan yola çıkarak türetir. İlkelerini doğrudan doğruya Darwin'in doğal seçilim düşüncesine dayandıran sosyobiyoloji; kabileciliği, girişimci etkinlikleri, yabancı düşmanlığını, erkek egemenliğini ve toplumsal tabakalaşmayı evrim süreci sırasında oluşan insan genotipinin zorunlu kıldığını öne sürer. Biri kaçınılmazlık diğeri adalet olmak üzere toplumsal düzeni meşrulaştırmaya ve sürdürmeye yarayan iki savı vardır. Nitekim E. O. Wilson, *Sosyobiyoloji*'de şöyle yazar:

> Eğer, önümüzdeki yüzyıl içinde kurulması kaçınılmaz görünen planlı toplum, mensuplarını bilerek ve isteyerek, bir zamanlar yı-

> kıcı fenotiplere Darvinci bir üstünlük veren gerilim ve çatışmalardan uzak tutacak olursa, diğer fenotipler de yıkıcı fenotiplerle birlikte yok olacaktır. Bu şekilde, yani en aşırı ve genetik anlamıyla toplumsal denetim, insanı insanlığından çıkaracaktır.[19]

Bu durumda, toplumu planlamaya çalışmadan önce insan genotipine ilişkin en kesin bilgiyi beklememiz gerekir. Hatta "genetik açıdan doğru ve doğal olarak da tümüyle adil ahlak kuralları" anlayışının da beklemede kalması gerekecektir.[20]

Kültürel indirgemecilik mi?

Biyolojik deterministi görüşü eleştirenlerin ortaya koydukları alternatif çözümler sık sık hedef gösterilir. Bir savın hatalı yönlerini açığa çıkarmak için alternatif üretmenin gerekmediğini vurgulasak da, bir alternatif önermek istiyoruz. Ancak bu önerimizi hangi çerçevede sunduğumuzu açıklığa kavuşturmak gerek. Biyolojik deterministler, kendilerini eleştirenler hakkında tartışırken, onları "radikal çevreciler" olarak nitelendiriyorlar; yani bu kişilerin, insanlığın durumunun ve farklılıklarının biyolojiden tümüyle ayrı tutulmasının mümkün olduğunu öne sürerek biyolojik determinizme tamamen karşı gelmelerini ele alıyorlar. Gerçekten de bu tür savlarla ortaya çıkan düşünce akımları var. Biz onlardan değiliz. İnsanlık durumunu tam olarak kavrayabilmek için; biyolojik ve toplumsal unsurların bütünleştiği, bu unsurları, birine üstünlük ya da ontolojik açıdan öncelik tanımadan, diyalektik olarak ilişkilendiren ve bunu yaparken bireye ve topluma ilişkin düzlemler arasındaki farkı epistemolojik olarak ayırt eden, birini diğerinin altında ezmeden ve hiçbirinin varlığını yadsımadan bu süreci yürütebilen bir anlayışa gereksinim olduğunda ısrarcıyız. Bu noktada, kültürel indirgemeci düşüncenin başlıca biçimlerine ve yanılgılarına kısaca değinmek gerek. Bunlar iki gruba ayrılı-

19 a.g.e, s. 575.

20 a.g.e.

yor. İlki, toplumsal olana bireysel olan karşısında ontolojik açıdan öncelik tanıyor ve bundan dolayı biyolojik determinizmin tam bir antitezini oluşturuyor. İkincisiyse, toplumsal olan karşısında bireysel olana hak ettiği önemi verirken sanki bireyin biyolojisi yokmuş gibi davranıyor.

Kültürel indirgemeciliğin ilk türüne; "vülger" Marksizm, sosyolojik görececilik ve anti-psikiyatri ve sapma teorisi dahilindeki bazı eğilimlerde rastlamak mümkün. Vülger Marksizm; insanın bilincinin, bilgisinin ve kültürel ifadelerinin ekonomik üretim ve bunun doğurduğu toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiğini öne süren bir ekonomik indirgemecilik biçimi. Bu durumda doğal dünyaya ilişkin bilgiler, bireyin üretim araçlarıyla ilgili sınıfsal durumunu dile getiren bir ideoloji olmaktan öteye gitmez ve ekonomik düzenle birlikte değişir. Bireyleri hemen hemen en ufak ayrıntılarına kadar belirleyen şey, içinde bulundukları toplumsal koşullardır: Ekonomi tarihinin demir kanunları, tarihsel açıdan yoğrulmaya son derece müsait bir "insan doğası" belirler ve otomatik olarak insan edimlerinin sebebini oluşturur. Hastalık, depresyon ve gündelik yaşamın acıları kapitalist ve ataerkil toplum düzeninin kaçınılmaz sonuçlarından başka bir şey değildir. Tek "bilim" ekonomidir. İnsan bilincini yalnızca ekonominin bir yan ürünü olarak görerek küçümseyen bu tür bir indirgemecilik, tuhaf bir şekilde Sosyal Darvinizme oldukça yakındır: Solda bunun ifadelerine, Kautsky'den günümüzün Troçkist birtakım kuramcılarına dek (örneğin Ernest Mandel[21]) uzanan toplumsal ve siyasi yazılarda rastlamak mümkündür.

21 Örneğin E. Mandel'in bilim konusundaki tartışması için bkz. (1978). *Late Capitalism*. London: Verso & New Left Books. Geçerli Sovyet düşüncesi konusunda bkz. Millionschikov, M. (1972). *The Scientific and Technological Revolution: Social Effects and Prospects*. Moscow: Progress Publishers. Tuhaf ama bu determinist düşünce, 1970'lerin radikal bilim hareketi sırasında birçok özgürlükçünün yazılarında da ele alınmıştır. Bkz. Young, R. M. (1977). "Science is Social Relations", *Radical Science Journal*, (9): 61-131; ayrıca bkz. RSJ Kolektifi (1981). "Science, Technology, Medicine and the Socialist Movement", *Radical Science Journal*, (11): 1-70. H. Rose ve S. Rose'un eleştirileri için bkz. (1979). "Radical Science and Its Enemies", *Socialist Register*, R. Miliband ve J. Saville (der.), London: Merlin, s. 317-334.

Tüm insan davranışlarının ardında yatanları açıklamada kullanılan bu ekonomik indirgemeciliğe, Georg Lukács[22] ve Agnes Heller[23] gibi Marksist filozofların ve Mao Zedong[24] gibi devrimci uygulayıcı ve kuramcıların, insan bilincinin dünyayı yorumlama ve değiştirmedeki gücünü temel alan anlayışlarıyla karşılık vermek istiyoruz; sözkonusu bu güç biyolojik ve toplumsal unsurların diyalektik bir biçimde ve zorunlu olarak birleşmesine dayanıyor. Başka bir deyişle biyolojik ve toplumsal unsurlar, iki ayrı alan ya da bir edimin iki ayrılabilir bileşeni değil, ontolojik açıdan sınırdaş iki unsur olarak ele alınır.

Burjuvazinin ekonomik indirgemeciliği, her türlü insan davranış ve inancının "çıkarlar" tarafından belirlendiğini öne süren bir kültürel çoğulculuk biçimini alır. Buna göre doğal dünyanın "gerçek"leri, bu gerçeklere ilişkin inançlara tabidir ve bir grup bilim insanının öne sürdüğü doğruluk savlarıyla diğer bir grubunki arasında yargıya varmanın bir yolu yoktur. Wilson, Dawkins ve Trivers'ın sosyobiyoloji konusunda yazdıkları, kendi toplumsal konumlarını geliştirerek elde edecekleri çıkarları yansıtır. Bizim yazdıklarımız da bizim çıkarlarımızı yansıtır. Bizler de onlar da, bilgi sosyologlarının antropolojik incelemelerinin nesnesi olabiliriz. "Çıkar" denilen bu bataklık arazide nasıl olup da sağlam bir kaya bulabildikleri belirsiz olsa da, bu sosyologların "doğru"luk savları, tuhaf bir biçimde, kendi çıkarlarının etkisi altında kalmamış olabilir. "Bir toplumsal ilişki olarak bilim" argümanının en açık ifadesine Barnes, Bloor ve Shapin gibi Edinburgh'lu tarihçilerin, sosyolog ve bilim felsefecilerinin yazılarında rastlanabilir.[25]

Bu tür bir kuramsal düşüncenin uygulamada nasıl işlerlik kazandığı, son yirmi yılda güçlü bir gelişme kaydetmiş olan iki

22 Lukács, G. (1988). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Yılmaz Öner (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

23 Heller, A. (1977). *The Theory of Need in Marx*. London: Allison & Busby.

24 Tse-tung, M. (1962). "On Practice", *Selected Works*, Beijing: Foreign Language Press, s. 375.

25 Örneğin bkz. Barnes, B. ve Shapin, S. (1979). *Natural Order*. London: Sage.

sosyoloji kuramında, yani sapma ve anti-psikiyatri kuramlarında görülür. Bu kültürel indirgemecilere göre, toplumsal etiketlemenin sonucu olmayan hiçbir bireysel davranış yoktur. Biyolojik deterministler bir çocuğun okulda sergilediği aykırı davranışları bu çocuğun genlerine bağlar, gettolardaki şiddete "elebaşları"nın beyinlerindeki anormal molekülleri sebep gösterir ve toplumdaki erkek egemenliğini evrimsel hayatta kalma mekanizmalarının bir parçası olarak ele alırken, sapma kuramı, bu tür olguların tümünü yalnızca "etiketleme" olarak görür. Bir çocuk "aptal" diye etiketlenmektedir, bir şizofren ise "deli" diye; çünkü toplumun günah keçilerine ihtiyacı vardır.[26] Bu durumda tedavi, çocuğu ya da şizofreni yeniden etiketlemektir; böylece hoş ve aydınlık bir noktaya varılacaktır. Gerek çocukların yeniden etiketlenmesinin en ünlü örneklerinden biri olan ve öğretmenlerine "geç geliştiği" söylenen çocukların IQ puanlarında artış sağlayan "Sınıfta Pygmalion"[27] yaklaşımı,[28] gerek şizofreninin yorumlanmasında kullanılan Laing yaklaşımı, bu tür bir bakış açısından ortaya çıkmıştır. Yine, yalnızca toplumdaki beklentilerin bir ürünü olarak tanımlanan ve kendilerine ayrı bir varoluş atfedilmeyen bireylerin tümüyle şekillendirilebilir olduğu varsayılır. Bu bireylerin ontolojik konumları ve biyolojik doğaları yok sayılmıştır. Toplumsal etkileşimin ve bireylerin kendilerini tanımlaması sürecinde etiketlemenin önemini yadsımak amacında değiliz fakat bir çocuğun sınıf içi performansının yalnızca öğretmenlerinin sandığı sebeplerden kaynaklanmadığını, bir şizofrenin düştüğü varoluşsal umutsuzluğun ve sergilediği akıldışı davranışların yalnızca ailesi

26 Bu düşüncenin bir eleştirisi için bkz. Sedgwick, P. (1982). *Psychopolitics*. London: Pluto.

27 Rosenthal, R. ve Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the Classroom*. New York: Holt, Rinehart & Winston.

28 Burada sözü edilen "Sınıfta Pygmalion" kavramı, aslen "Pygmalion etkisi" olarak bilinir ve öğretmenlerin öğrencileriyle ilgili olumlu beklentilerinin, onlara karşı olumlu davranışlar sergilemesiyle sonuçlandığını, dolayısıyla beklentinin öğretmenin sınıf içi davranışını etkilediğini, hatta belirlediğini öne süren yaklaşımı esas alır. *-çev.*

ve doktorları tarafından deli olarak etiketlenmesinin sonucu olmadığını tekrar ve ısrarla belirtmek istiyoruz.

Kültürel indirgemeciliğin, burada değinmek istediğimiz ikinci türünde ise davranışların açıklamaları yine birey düzeyinde aranır fakat bu birey biyolojik olarak boş, yani kültürel bir *tabula rasa* olarak kabul edilir ve geçmiş deneyimleri, üzerinde her türlü etkiyi bırakabilirken biyolojinin etkisi yok sayılır. Böyle bir bireyin ileri aşamadaki gelişimlerinin de büyük ölçüde geçmiş deneyimlerince belirlendiği düşünülür. Biyolojik determinizm gibi, bu tür bir indirgemecilik de mağduru suçlayarak sonuçlanır; ama bu mağduriyetin sorumlusu artık biyoloji değil kültürdür.

Bu yaklaşımı benimseyenlerin bir kısmı bireysel psikolojiyi, bir kısmı da kültürel antropoloji ve sosyolojiyi esas alır. Psikolojideki yaklaşım, büyük ölçüde, insanların anketlere verdikleri yanıtlara, birtakım basit işlerdeki performanslarına ve bir dizi ayrıntılı istatistiksel işleme bel bağlayan psikometri yöntemi aracılığıyla gerçekleştirilir. İnsanın eylemleri, kafasındaki kara kutuda nesneleştirilmiş, somut ve tekil parçalara indirgenir. Örneğin Spearman, Burt ve Eysenck'e göre zekâ, bölünmez bir parçadır; Guilford'a göre ise 120 farklı etmene ayrılabilir. Her ikisinde de kullanılan yöntemler benzerlik gösterir. İnsanın eylemlerinin, amaçlarının, niyetlerinin ve karşılıklı ilişkilerinin zor kavranan dinamiği, matematiksel zarafet ve biyolojik anlamsızlıklardan oluşan çoklu ilişkiler şeklinde sabitlenir. Bu kara kutunun ölçümü, Amerikan psikolojisinde 1930'lardan 1960'lara dek hüküm süren davranışçılık kuramı aracılığıyla, belirli girdilerin belirli çıktılara yol açtığı, adaptasyon göstererek davranışlarını değiştirebilen, başka bir deyişle destek, ödül ve ceza olumsallıkları karşısında öğrenebilen bir sisteme bağlanır. Önceleri Watson'ın, daha sonraları da B. F. Skinner'ın çevresinde gelişen bu akımın görünürdeki aşırı çevreciliği, yalnızca içi boşaltılmış insanlık anlayışını ve bireylerin kontrolüne ilişkin güdümleyici yaklaşımını gizlemeye yara-

yan bir maskedir[29]. Skinner, beyaz önlüklerini giyer giymez her türlü değer yargısından arınan yarı ilahlardan oluşmuş ve kendilerine teslim edilen mağdurlara hangi doğru davranışları zorla benimsetecekleri konusunda karar verme yetkisine sahip üstün insan kadroları eliyle çocukların veya mahkûmların davranışlarını denetleyip güdümlemekle yakından ilgileniyordu. *Otomatik Portakal* romanı ve aynı adlı film, insanlarla ilgili bu tarz düşünmenin ve onlara bu şekilde davranmanın olası sonuçlarından birini işlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri genelindeki birçok cezaevinde, İngiltere'deki cezaevlerinin ünlü Davranış Kontrol Üniteleri'nde, "eğitsel açıdan normalin altında" kişiler için oluşturulan kurumlarda ve davranışçı kuram doğrultusunda eğitim görmüş birçok öğretmenin düşünce tarzında karşımıza çıkan gerçeklik, sözü edilen roman ve filmde betimlenen kurmaca dünyaya çok benziyor olabilir.

Kültürel sosyoloji ve antropolojide kültürel indirgemecilik, etnik ve sınıfsal alt kültürlerin nesilden nesle ve tamamen kültürel bağlantılar aracılığıyla aktarıldığını öne süren ve sözkonusu alt kültürlerin üyeleri için farklı başarı ve başarısızlık kalıpları sunan kuramların bünyesinde barınır. "Yoksulluk kültürü" buna bir örnektir. Yoksullar anında doyum istemeleriyle, kısa vadeli planlarla, şiddetle ve istikrarsız aile yapılarıyla tanımlanır. Bu nitelikler burjuva toplumuna uyum göstermediğinden, yoksulların bu yoksulluğu süreklidir ve böyle bir kültürden gelen çocukları da bu döngüden kaçamaz. Yoksunluk döngüsü kuramını, İngiltere'deki Thatcher hükümetinin baş ideologlarından Sör Keith Joseph açıkça destekler.[30] Öjenik kaygıları, onu, yoksulların doğum kontrolüne erişiminin kolaylaştırılmasını savunmak için genetik değil kültürel bir savı kullanmaya itmiştir. (Açıkça daha

29 Skinner, B. F. (1972). *Beyond Freedom and Dignity*. London: Cape.

30 İngiltere Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu'nun Sör Keith'in bu kuramının doğruluğunu "kanıtlayabilecek" araştırmalara müsaade etmesi, Thatcher'ın eğitim bakanı olarak görev yaptığı sürede bu kurulu ortadan kaldırma girişimlerinin temel sebebi olarak görülmektedir.

genetikçi bir bakış açısından 1930'larda da benzer sonuçlara varılır. İngiltere'de refah devletinin mimarı olan Lord Beveridge, yoksulluk genlerden kaynaklandığına göre devlet yardımından yararlanan işçilerin kısırlaştırılmasıyla yoksulluğun da ortadan kaldırılabileceğini öne sürmüştür.)

Deterministler, tartışmanın kapsamını "kültürel açıdan yoksun" olanlarla sınırlı tutmayıp başarıyla yukarı tırmanabilenleri de katarak genişletir ve Amerika Birleşik Devletleri'nde nitelikli mesleklerde çalışan kesimde, özellikle akademisyenler arasında Yahudilerin orantısız temsilini, ilim irfana önem veren bir kültürel gelenek ve antisemitizmin ekonomik sonuçlarından korunmak için mesleki uzmanlığa ihtiyaç duyulması üzerinden açıklarlar. Japon ve Çin kökenli uzmanların sayısında son zamanlarda görülen artışa da benzer bir açıklama getirirler.

Kültürel kalıtıma mekanikçi bir dayanak sağlayacak fiziksel ilkelere başvuramadıklarından, kültürel indirgemecilerin "yumuşak"[31] bir bilimi, hatta bilimsellikten uzak insancıl bir kurguculuğu temsil ettiği düşünülür ve meşruiyetleri "sert" biyolojik deterministlerin (elbette bu kesim de doğal bilimsel doku ölçeğinin "yumuşak" tarafındadır) ağır eleştirilerine hedef olurlar. Fakat bu tür bir kültürel determinizm, siyasi eylemin temeli olarak daha zararlı, başka bir yumuşaklıkla sakatlanmış durumdadır. Eğer kalıtım yoluyla geçen toplumsal eşitsizlikler kaçınılmaz biyolojik farkların sonucuysa, bu durumda eşitsizliğin ortadan kaldırılması bu insanların genlerini değiştirmemizi gerekli kılar. Öte yandan bireyselliğe dayalı liberal bir tür kültürel indirgemecilik de sadece insanların kafalarının ya da başkalarının onlar hakkındaki görüşlerinin değiştirilmesini gerektirir. Bundan do-

31 İngilizce'de "soft science" ve "hard science" ifadeleri, bilim dallarını nicelleştirilebilirlik, nesnellik, ölçülebilirlik gibi "bilimsellik" ölçütleri ışığında ayıran ve genel olarak sosyal bilimleri "yumuşak", doğa bilimlerini "sert" olarak tanımlayan bir anlayıştır. Bu ayrım, sosyal bilimleri ikincilleştirmesi sebebiyle yoğun eleştiri almıştır. *-çev.*

layı başkaları siyasi yapıda bir değişiklik öngörürken, bireyselliğe dayalı bu tür bir kültürel indirgemecilik çoğunlukla genel ve tek tip bir eğitime bel bağlar.

Bu inanç açısından kötü haber ise, eğitimde son seksen yılda yaşanan muazzam eşitliğin aynı oranda bir toplumsal eşitlikle sonuçlanmamış olmasıdır. 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 17 yaşındaki nüfusun yalnızca yüzde 6,3'ü lise mezunuyken, günümüzde bu oran yüzde 75'e çıkmış fakat servet ve toplumsal iktidar dağılımındaki eşitsizlik süregelmiştir.[32] Aslında kültürel indirgemecilik, halk eğitiminin bu sınıfsal yapıyı ortadan kaldırmadaki büyük başarısızlığı sebebiyle doğrudan eleştiriye uğramaktadır. Arthur Jensen'ın 1969'da *Harvard Educational Review*'da IQ üzerine yazdığı ve biyolojik determinizmin yeniden yükselişinin işareti olan makalenin anafikrini açılış cümlesi ortaya koyar: "Yardımcı eğitimler denenmiş ve başarısız olmuştur." Yardımcı eğitimlerin denenip denenmediği, başarısız olup olmadığı bir yana, şunu söyleyebiliriz: Batı dünyasında herkes Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi* yapıtını okuyup anlayabilseydi, buna bağlı olarak işsizlerin sayısı azalmayacak, sadece işsiz kalmış olan bu insanlar daha eğitimli olacaktı.

Bireyselliğe dayalı bu tür bir kültürel indirgemecilik, toplumdaki belli rolleri ve statüleri üstlenen insanların oranının mevcut beceri ve yeteneklere göre belirlendiği varsayımında biyolojik determinizmle hemfikirdir. Yani sözgelimi doktor talebi sonsuzdur ama doktor sayısını belirleyen şey, bu role uyacak becerinin azlığı olacaktır. Aslında bu durumun tersi de doğru görünmektedir: Belli meslekleri üstlenen insan sayısı potansiyel "arz"dan neredeyse bağımsız yapısal ilişkilerle belirlenir. Yalnızca bankacılar çocuk sahibi olsaydı, banker sayısında bir değişiklik olmazdı;

32 Ünlü bir Fransız sosyolog, "Neden daha iyi eğitimli bir Fransa her zamanki kadar eşitsizdir?" konulu bir seminer vermişti. Biyolojik deterministler için değilse de bakış açılarına kanıt olarak bu konuyu öne sürecek kültürel deterministler için bu gerçekten de bir sorun oluşturmaktadır.

fakat biyolojik determinizm ve kültürel indirgemecilik bunun aksini öngörmektedir.

Burjuva toplumunun gelişiminin hem ciddi bir çelişki yarattığını hem de bu çelişkiyle hesaplaşmanın yolunu bulduğunu öne sürdük. Bu çelişki, özgürlük ve eşitlik ideolojisi ile iktidarsızlık ve eşitsizlik üreten gerçek toplumsal dinamik arasındadır. Bu çelişkiyle hesaplaşmanın bir yolu olarak, basit toplumsal ve biyolojik nedensellik modelleri aracılığıyla, toplumsal gerçeğe ilişkin temelden hatalı açıklamalar yapan indirgemeci bir doğa bilimi anlayışı ortaya koyulmuştur.

Bu çelişki; toplumsal sınıflar, ırklar, cinsiyetler arasındaki eşitsizlikler ve toplumsal sapma gibi farklı bağlamlarda da göze çarpar. Bu bağlamların hepsinde, sözkonusu meseleyi ayrıntılı olarak ele almak üzere indirgemeci, biyolojik determinist kuramın bir türü ortaya atılır. "Buna neden olan bir gen var" şeklindeki açıklama biçiminin bir kez yerleştirilmesinden sonra, otizmden "sıfır kazanç toplumu"na dek birçok bireysel ve toplumsal olguyu içeren araştırma ve kuram programları yürütülür. Kitabın sonraki bölümlerinde, güncel ve siyasi açıdan çok önemli olan bu çelişkileri ve bunları çözme girişimlerini ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Bu incelemenin amacı, sadece, sözkonusu durumlarda rastlanan birtakım özel hataları tespit etmek değil, biyolojik determinist iddiaların gelecekte kaçınılmaz olarak kullanılacağı durumları açığa çıkaracak bir model sunmaktır.

IQ: Dünyayı Gruplara Ayırmak

IQ testinin kökenleri

Toplumsal güç aileden gelir. Bir çocuğun gelir sıralamasında ilk yüzde 10'luk dilimde yer alacak bir yetişkin olma ihtimali, anne babası en yüksek yüzde 10 içinde bulunan çocuklarda, en düşük yüzde 10'da yer alan anne babaların çocuklarına göre 10 kat fazladır.[1] Fransa'da işçi sınıfı çocuklarının okulda başarısız olma oranı, nitelikli işlerde çalışanların çocuklarının başarısızlık oranının 4 katıdır.[2] Peki, kalıtsal ayrıcalıkları 18. yüzyılda ortadan kaldırmış olduğunu iddia eden bir toplumdaki kalıtıma dayalı toplumsal güç farklılıklarını nasıl açıklayacağız? Tek bir açıklama, yani kalıtsal ayrıcalıkların burjuva toplumunun bir parçası olduğu ve gerçek eşitlik anlamında burjuva toplumunun yapısal olarak çok da yardımcı olmadığı açıklaması, son derece rahatsız edici ve tehditkâr; kargaşa ve huzursuzluk tohumları ekiyor, Watts ve Brixton'daki gibi kent ayaklanmalarına yol açıyor. Bunun alternatifi ise başarılı olanın kendi özünde bir hüner sahibi olduğunu ve bunu kan yoluyla aktardığını varsaymaktır: Kalıtsal ayrıcalık, kısaca, miras alınan yeteneklerin kaçınılmaz

1 Bowles, S. ve Nelson, V. (1974). "The Inheritance of IQ and the Intergenerational Transmission of Economic Inequality," *Review of Economics and Statistics* (54): No. 1.

2 Schiff, M., Duyme, M., Dumaret, A. ve Tomkiewicz, S. (1982). "'How Much Could We Boost Scholastic Achievement and IQ Scores?' Direct Answer from a French Adoption Study," *Cognition* (12): 165-196.

bir sonucu haline gelir. Bu, zihin testi hareketi tarafından yapılan açıklamadır ve hareketin temel argümanını altı önermelik bir dizi şeklinde özetlemek mümkündür. Bu önermeler bir bütün olarak ele alındığında toplumsal eşitsizliğe görünürde mantıklı bir açıklama da getirirler.

1. Statü, zenginlik ve güç farklılıkları vardır.
2. Bu farklılıklar, doğuştan gelen ve farklı yeteneklerin, bilhassa da farklı "zekâ"nın sonucudur.
3. IQ testleri, doğuştan gelen bu yeteneği ölçmeye yarayan araçlardır.
4. Zekâ farklılıkları, büyük oranda, kişiler arasındaki genetik farklılıkların sonucudur.
5. Bunlar genetik farklılıkların sonucu olduğundan yetenek farklılıkları da sabittir, değiştirilemez.
6. Kişiler arasındaki yetenek farklılıklarının çoğu genetik olduğundan ırk ve sınıflar arasındaki farklılıklar da genetiktir, değiştirilemez.

Argüman, izaha muhtaç ama su götürmez bir gerçekle başlasa da devamında gelenler, olgusal hatalar ile temel biyolojideki kavramsal yanlış anlamaların bir karışımıdır.

Görünüşe göre 1905'te ilk zekâ testini yayımlayan Alfred Binet tümüyle iyi niyetliymiş. Binet'nin kendini adadığı pratik sorun, o dönemde Paris'teki sıradan devlet okullarında verilen eğitimden yararlanamayacak çocukları tespit etmekte kullanılacak kısa bir test oluşturmaktı. Binet, çocukların sorununu "zekâ"larının gerektiği gibi gelişmemiş olmasıyla açıklıyordu. Zekâ testi, teşhis koymak için bir araç olarak kullanılacaktı. Test bir çocukta zekâ eksikliği olduğunu tespit ettikten sonra bir sonraki adım çocuğun zekâsını artırmaktı. Bu, Binet'ye göre, uygun "zihinsel ortopedi" kurslarıyla yapılabilirdi. Buradaki önemli nokta, Binet'nin hiçbir zaman, testin bir çocuktaki birtakım "sabit" veya "doğuştan" niteliklerin bir ölçümü olduğunu ileri sürmemiş olmasıdır.

Bir kişinin zekâsının nicelik olarak sabit olduğunu ve artırılamayacağını iddia eden birine Binet'nin cevabı açıktı: "Bu vahşi kötümserliğe itiraz etmeli ve direnmeliyiz."[3]

Binet'nin testinin temel ilkesi inanılmaz derecede basitti. Test edilecek tüm çocukların benzer kültürel geçmişlere sahip olduğu varsayımından hareket eden Binet, büyük çocukların, küçüklerin yapamadığı zihinsel görevleri yerine getirebilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bir örnekle anlatmak gerekirse, 3 yaşındaki ortalama bir çocuğun ayları saymasını bekleyemeyiz ama 10 yaşındaki normal bir çocuğun bunu yapabilmesini bekleriz. Şu halde, ayları sayamayan 10 yaşındaki bir çocuk ihtimal ki pek zeki değildir. Binet'nin yaptığı da basitçe budur; çocukluğun her yaş evresi için uygun bir "entelektüel" görevler dizisi oluşturmak. Örneğin 8 yaşındaki ortalama bir çocuğun geçebileceği, 7 yaşındaki ortalama bir çocuk için çok zor ve 9 yaşındaki ortalama bir çocuk için de çok kolay olan görevler vardı. Bu görevler sekiz yaşın "zihinsel yaş"ını da tanımlıyordu. Bir çocuğun zekâsı, birbirine sıkı sıkıya bağlı zihinsel yaş ile biyolojik yaş arasındaki ilişkiye dayanıyordu. Zihinsel yaşı biyolojik yaşından büyük bir çocuk "parlak" ve ileriydi; zihinsel yaşı biyolojik yaşından küçük olan ise "alık" ve geriydi. Elbette çoğu çocuğun zihinsel ve biyolojik yaşları aynıydı. Binet'nin haklı olduğunu düşünmesine neden olan da, sınıftaki çocukların test ettiği zihinsel yaşlarının, öğretmenlerin hangi çocuğun fazla, hangisinin az "zeki" olduğuna dair yargılarıyla örtüşme eğilimi göstermesi oldu. Bu tabii şaşırtıcı değildi çünkü Binet'nin testindeki malzeme ve yaklaşım yöntemleri, çok büyük oranda eğitim sisteminde kullanılanlara benziyordu. Binet'ye göre, eğer bir çocuk zihinsel yaş olarak yaşıtlarının iki yıl gerisindeyse tedavi amaçlı bir müdahalenin şart olduğu apaçıktı. İki Belçikalı müfettiş, inceledikleri çocukların zihinsel yaşlarının Binet'nin incelediği Parisli çocuklarınkinden

3 Binet, A. (1913). *Les idées modernes sur les enfants*. Paris: Flammarion, s. 140-141.

daha yüksek olduğunu söylediklerinde, Binet, Belçikalı çocukların özel okula gittiğini ve yüksek toplumsal sınıflardan geldiğini söylemiştir. Ona göre özel okullardaki küçük sınıflar, artı "kültürlü" bir evde verilen eğitim türü, Belçikalı çocukların neden daha zeki olduklarını açıklayabilirdi.

Binet testinin çevirmenleri ve testi Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'ye ithal edenler ortak bir ideolojiyi, hem de Binet'nin ideolojisi ile büyük oranda çelişen bir ideolojiyi paylaşır gibidirler. Bu kişiler, zekâ testinin doğuştan gelen ve değiştirilemez, genetik kalıtım ile belirlenmiş bir özelliği ölçtüğünü iddia etmişlerdir. Binet 1911 yılında, erken bir yaşta öldüğünde Galtoncu öjenistler İngilizce konuşulan dünyadaki zekâ testi hareketinin kontrolünü tümüyle ele aldılar ve determinist ilkelerini çok daha ileri götürdüler. Sadece kişiler değil toplumsal sınıflar ve ırklar arasındaki zekâ ölçümü farklılıklarının da genetik kökenli olduğu iddia ediliyordu. Test artık teşhis koymaya yarayan, eğitimciler için faydalı bir araç gibi değil kontrolsüzce üremesi "devletin toplumsal, ekonomik ve ahlaki refahına (...) tehdit" oluşturacak genetik (yani tedavisi mümkün olmayan) kusurları tespit etmeye yarayan bir araç gibi görülüyordu.[4] Lewis Terman, 1916 yılında Stanford-Binet testini Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasaya sürerken "düşük zekâ seviyesi" hakkında şunları yazıyordu:

> Güneybatıdaki İspanyol-Kızılderililer ve Meksikalı aileler arasında ve ayrıca zenciler arasında çok yaygındır. Bunların alıklıkları görünüşe göre ırksaldır veya hiç değilse geldikleri ailenin kanında bulunmaktadır (...) Yazar, genel zekâ bakımından fevkalade önemli ve herhangi bir zihinsel terbiye projesiyle yok edilemeyecek ırksal farklılıklar keşfedileceğini (...) öngörmektedir.
>
> Bu gruptakilerin çocuklarının özel sınıflarda toplanması lazımdır (...) Soyutlama yetenekleri yoktur ama genellikle iyi işçi olurlar (...) Bu kişilerin üremelerine izin verilmemesi gerektiği

4 Terman, L. M. (1917). "Feeble-minded children in the Public Schools of California." *School and Society* (5): 165.

konusunda toplumu ikna etmek şu an için pek olası değildir ama soy ıslahı açısından bakarsak aşırı hızlı üremeleri sebebiyle ciddi bir sorun teşkil ederler.[5]

Aslında Terman'ın Stanford-Binet testi, Binet'nin Fransızca maddelerinin çevirisinden ibaret olsa da iki önemli değişiklik barındırıyordu. Öncelikle, farklı yaş gruplarından çocuklar için olan maddelerin yanına yetişkin zekâsını ölçmeye yaradığı söylenen bir dizi madde de eklenmişti. İkinci olarak, sadece biyolojik yaş ile zihinsel yaşı belirtmek yerine, bu ikisi arasındaki oranı gösteren "zekâ katsayısı", yani IQ hesaplaması da yapılabiliyordu. Buradan çıkan açık sonuç, genler tarafından belirlenen IQ'nun hayat boyu sabit kaldığı idi. Binet testinin bir diğer çevirmeni olan Henry Goddard, 1919 yılında Princeton Üniversitesi'nde verdiği derste, neden bazılarının zengin bazılarının ise fakir, bazılarının işsiz ama bazılarının iş sahibi olduğunu açıklarken "zihinsel düzeylerin sabit niteliği" kavramına atıfta bulunur. "Böylesine geniş bir zihinsel kapasite yelpazesi varken toplumsal eşitlik gibi bir şeyden bahsedilebilir mi? (...) Dünyadaki zenginliğin eşit paylaşımına gelince... Bu da aynı şekilde saçmadır."[6]

Binet testinin İngiltere'deki asıl çevirmeni olan Cyril Burt'ün Galtoncu öjenistlerle bağlantısı, Amerikalı çağdaşlarına göre çok daha ortadadır. Burt'ün babası, Galton'u tedavi eden doktordu ve Galton'un tavsiyeleri, onun İngilizce konuşulan ülkelerdeki ilk okul psikoloğu olarak atanması sürecini hızlandırmıştı. Burt, 1909 gibi erken bir tarihte bile, Oxford şehrindeki okullu çocuklardan oluşan iki küçük gruba üstünkörü uygulanan birtakım testler yapmıştı. Bir okuldaki çocuklar, Oxford'lu hocaların, Kraliyet Derneği üyelerinin, vs. oğullarından oluşuyordu; diğer okuldaki çocuklar ise sıradan kasabalıların oğullarıydı. Burt, bi-

5 Terman, L. M. (1916). *The Measurement of Intelligence*. Boston: Houghton Mifflin, s. 91-92.

6 Goddard, H. H. (1920). *Human Efficiency and Levels of Intelligence*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 99-103.

rinci sınıf okuldaki çocukların testlerde daha başarılı olduğunu, bunun da zekânın kalıtsal olduğunu ispatladığını iddia ediyordu. Bu bilimsel olarak ifade edilen ve 1909 yılında *British Journal of Psychology*[7] dergisinde yayımlanan sonuç, Burt'ün bundan altı yıl önce Oxford'da lisans öğrencisi iken defterine yazdığı şu nottan da çıkarılabilirdi:

> Yoksulluk, kronik yoksulluk sorunu: toplumsal hasar zor yoluyla kontrol altına alınmadan veya diğerlerinin türlerini yaymaları engellenmeden sorunun çözümü için pek az ümit var.

Burt, 1971'deki ölümüne kadar, IQ'nun kalıtım yoluyla aktarımına dair öjenist araştırmalarına devam etti; Kral'ından şövalye nişanı, Amerikan Psikoloji Derneği'nden madalya aldı. Yayımladığı veri yığınları, savaş sonrası dönemin seçmeli eğitim sistemi ile bağlantılı olan İngiliz "on bir yaş baraj sınavı"nın oluşturulmasına katkı sağladı. 1947 yılında şöyle yazıyordu:

> Zekâ, çocuğun okulda veya sonrasında söylediği, düşündüğü, yaptığı ya da yapmaya teşebbüs ettiği her şeyin içindedir (...) Eğer zekâ doğuştan geliyorsa, çocuğun zekâ derecesi de değişmez şekilde sınırlı olacaktır.

Dahası, ona göre:

> Kapasite elbette içeriği sınırlandırıyor olmalıdır. Bir litrelik kabın bir litreden fazla süt alması imkânsızdır; o halde bir çocuğun eğitim hedeflerinin de eğitim kapasitesinin izin verdiği ölçünün üzerine çıkması aynı şekilde imkânsızdır.[8]

Binet testinin Galtoncuların elinde ne hale geldiği bundan daha açık ifade edilemezdi. Eğitimcilere, özel eğitici uygulamalarla müdahale etmeleri gereken zamanı göstermek üzere tasarlanmış olan testin şimdi "eğitim kapasitesini ölçme" amaçlı oldu-

7 Burt, C. (1909). "Experimental Tests of General Intelligence," *British Journal of Psychology* (3): 94-177.

8 Burt, C. (1947). *Mental and Scholastic Tests*. 2. basım, London: Staples ve (1961). *The Backward Child*. 5. basım, London: University of London Press.

ğu söyleniyordu. Bir çocuk okulda başarısızsa yahut bir yetişkin işsiz kalmışsa, bu, genetik olarak aşağı olduğu ve hep de öyle kalması gerektiği içindi. Sorun okulda ya da toplumda değil daha aşağı bir seviyede olan o kişideydi.

IQ testi, uygulamada, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve İngiltere'deki kalabalık işçi sınıfının ve azınlıkların çocuklarını daha düşük seviyede ve bir yere varmayan eğitim yollarına doğru yöneltmek için kullanıldı.[9] Yine de testin aldığı tepkiler, eğitim kurumlarının ötesine taştı. Birleşik Devletler'deki test hareketi, 1907 yılında başlayan ve genetik olarak daha aşağı durumdaki "dejenereler"i hedef alan zorunlu kısırlaştırma kanunlarına geçişle doğrudan ilişkiliydi. Ayrıntılı kategoriler, farklı eyaletlerdeki suçluları, aptalları, embesilleri, epilepsi hastalarını, tecavüzcüleri, delileri, ayyaşları, uyuşturucu bağımlılarını, frengi hastalarını, ahlaki ve cinsî sapıkları, "hastalıklı ve dejenere kişileri" kapsıyordu. Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi tarafından 1927 yılında anayasaya uygunluğu açıkça ilan edilen kısırlaştırma kanunları, biyolojik determinizmin temel iddiasını, yani dejenere niteliklerin genlerle aktarıldığını kanuni bir gerçeklik olarak tespit etmiş bulunuyordu. Amerikan ordusunun I. Dünya Savaşı sırasındaki IQ testi programı Güney ve Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin testte düşük puan aldığını açıkladığında, bu sonucun "Alplilerin" ve "Akdenizlilerin" genetik olarak "Kuzeylilerden" aşağı olduğunu gösterdiği söylenmişti. Ordunun IQ verileri, kamuoyunda ve 1924 tarihli Göçmen Kanunu üzerine Kongre'de yapılan tartışmalarda sık sık gündeme geldi. Bu açıkça ırkçı kanun, Amerikan göçmen politikasının niteliği olan "milli köken kotası" sistemini getiriyordu. Kotanın amacı, Güney ve Doğu Avrupa'nın genetik olarak aşağı insanlarının göçünü doğrudan ve mümkün olduğunca engellerken Kuzey ve Batı Avrupa'dan gelecek "Kuzeyli" göçünü

9 Bu uygulamaya Amerikan eğitim sisteminde "*tracking* [takip, izleme]", İngiliz eğitim sisteminde ise "*streaming* [sınıflandırma]" adı verilmektedir.

teşvik etmekti. Bu kanunla ilgili ayrıntılı incelemeler, başka kaynaklarda yapılmıştır.[10]

Bugün birçok psikolog (hatta belki çoğu) ırklar ve/veya etnik gruplar arasındaki IQ farklarının genetik temelli açıklanamayacağını kabul ediyor. İnsan ırk ve popülasyonlarının gen havuzları bakımından olduğu kadar kültürel çevre ve deneyim anlamında da farklılaştığı apaçık bir olgu. Bu nedenle gruplar arasındaki ortalama katsayı farklılıklarına genetik nedenler atfetmenin hiçbir anlamı yok; bilhassa da IQ testindeki türden sorulara cevap verebilmenin büyük oranda kişinin geçmiş deneyimlerine bağlı olduğu ortadayken... Sözgelimi I. Dünya Savaşı sırasındaki Ordu Alfa[11] testinde; Polonyalı, İtalyan ve Yahudi göçmenlerden Smith & Wesson marka ürünleri seçmeleri ve profesyonel beysbol takımlarının takma adlarını söylemeleri istenmiştir. İngilizce bilmeyen göçmenler için Ordu Beta testi, "doğuştan gelen zekâ"nın "sözlü olmayan" bir ölçümünü verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu testte de göçmenlerden bir dizi çizimde eksik olan şeyi işaret etmeleri istenmiştir. Çizimler arasında, ağ bulunmayan bir tenis kortu da bulunmaktadır. Böylece, soruya cevap veremeyen göçmen, yetişkinler için bu tür testler icat eden ve tenis oynayan psikologlara genetik olarak aşağı görünmüştür.

IQ testi neyi ölçer?

IQ testlerinin "zekâ"yı ölçtüğünü nereden biliyoruz? Testler ilk hazırlandığında, sonuçların bir şekilde kıyas edilebileceği bir zekâ

10 Kamin, L. (1974). *The Science and Politics of IQ*. Potomac, Md.: Erlbaum; Ludmerer, K. (1972). *Genetics and American Society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press; Haller, M. (1963). *Eugenia: Hereditarian Attitudes in American Thought*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press; Karier, C. (1973). *The Making of the American Educational State*. Urbana: University of Illinois Press ve Stepan, N. (1982). *The Idea of Race in Science*. London: Macmillan.

11 1917 yılında başlayan ve Amerikan askerlerinin zihin ve duygu durumlarını ölçmek ve buna göre bir sınıflandırma yapmak amacıyla tasarlanan test hareketidir. Okuma yazma bilen ve İngilizce konuşan askerler Ordu Alfa, okuma yazma bilmeyen veya İngilizce konuşamayan askerler de Ordu Beta testlerine alınmıştır. *-ed. notu*

kriteri herhalde mevcuttu. Genelde "zeki" kabul edilen insanlar iyi ve belli ki "aptal" olan diğerleri de kötü sonuçlar almış olmalı; aksi halde test kabul görmezdi. Binet'nin orijinal testi ile testin İngilizceye uyarlanmış halleri, öğretmenlerle psikologların mevcut zekâ anlayışlarına karşılık gelecek şekilde oluşturulmuştu. Fakat testler, okul performansı açısından istikrarlı bir gösterge elde edebilmek için, özellikle Terman ve Burt'ün elinde çokça kurcalanmış, büyük oranda standart hale getirilmiştir. Örneğin erkek çocuklarını kız çocuklarından ayıran test maddeleri kaldırılır çünkü testin bu farkı ortaya koymak gibi bir amacı yoktur. Öte yandan, toplumsal sınıflar, etnik gruplar ya da ırklar arasındaki farklılıklar çıkarılıp atılmaz çünkü testin ölçmeyi *amaçladığı* tam da budur.

Bugün artık IQ testleri biçim ve içerik açısından oldukça farklı ancak hepsi de, eski standartlarla uyumlu oldukları ölçüde geçerli kabul ediliyor. IQ testlerinin yayıncı kuruluşlar tarafından bir ticari mal olarak ve yüzlerce kopya halinde yayımlanıp dağıtıldığını hatırda tutmak lazım. Reklamlarında söylendiği gibi, bu tür testlerin satılmasına neden olan asıl şey, Stanford-Binet testinin sonuçlarıyla mükemmel uyum göstermeleri. Çoğu; kelime dağarcığı, sayısal muhakeme, kıyas muhakemesi ve şekil tanıma testlerini bir araya getiriyor. Bazıları belirli ve açık kültürel referanslarla dolu: Çocuklardan İngiliz edebiyatından figürleri tanımaları bekleniyor (Wilkins Micawber kimdir?); sınıfa dayalı yargılarda bulunmaları isteniyor (Aşağıdaki 5 kişiden hangileri; marangoz, tesisatçı ve duvarcı ile benzerlik taşır? 1. postacı 2. avukat 3. kamyon şoförü 4. doktor 5. ressam); toplumsal olarak kabul edilebilir davranışlar hakkında fikir yürütmeleri gerekiyor (Okula geç kalacağını fark ettiğinde ne yapmalısın?); toplumsal stereotipleri anlayıp anlamadıkları sorgulanıyor (Bazı yönlerden zencilere benzeyen kız mı, bebek yüzlü Avrupai kız mı, "hangisi daha güzel?"); birtakım muğlak kelimeleri tanımlamaları isteniyor (ter attırıcı, cüce, yer katı). Elbette bu soruların "doğru" cevapları okuldaki başarının da göstergesi oluyor.

Diğer testler ise "sözsüz" ve resim açıklamalarından veya geometrik şekil tanımlamalarından oluşuyor. Tüm testler –en çok da sözsüz olanlar–, test edilen kişinin; içeriksiz, bağlamsız zihin egzersizleriyle, bir otoritenin gözetiminde ve her tür testin değişmezi olan örtük ödül vaadi ya da ceza tehdidi altında uzun süreler harcama becerisini edinmiş olup olmamasına bağlı. Tekrar etmek gerekirse, bu testler haliyle okuldaki başarıyı öngörebiliyor çünkü ödevlerin içerik ve şartlarını taklit ediyorlar.

O halde IQ testleri, birtakım genel zekâ teorisi ilkelerinden yola çıkılarak tasarlanmış değil ve sonuç olarak da toplumsal başarının bağımsız bir göstergesi olamaz. Aksine, bir yandan okul performansı ile bağlantılı olması için ampirik olarak değiştirilir ve standardize edilirken, diğer yandan testleri başka bir bağımsız kanıt olmaksızın geçerli saymak amacıyla "zekâ"nın ölçüldüğü fikri dayatılıyor. Oysa bu gizemli "zekâ"nın ne olduğunu iyi anlamak gerek. En azından bir psikolog, E. G. Boring bunu "zekâ testlerinin ölçtüğü şey" olarak tanımlamıştır.[12] Çocukların okul başarılarını makul oranda doğru öngören testler bulunduğu ampirik bir olgu. Bu testlerin "zekâ" ölçüsü olarak pazarlanması ise bizi yanıltmamalı ve onlara sahip olduklarından fazla değer atfetmemeliyiz.

Davranışı şeyleştirmek

Davranış ölçümünün mümkün olup olmaması, birazdan açacağımız arka plandaki temel bazı varsayımlara bağlı. Öncelikle, ölçülecek olan belirli bir "nitelik"i tüm yönleriyle veya uygulama düzeyinde tanımlamanın mümkün olduğu varsayılır. Bu türden birtakım nitelikler (örneğin boy), görece sorunsuz alanlardır. "Boyun kaç?" sorusuna santimetre, *feet* ya da inç cinsinden cevap vermek kolaydır. "Ne kadar sinirlisin?" sorusuna cevap vermekse o kadar kolay değil. Sinirlilik halinin uygulama düzeyinde ta-

12 Boring, E. G. (1923). "Intelligence as the Tests Test It," *New Republic* (34): 35-36.

nımlanması gerekir; sözgelimi verili bir test durumunda bulunan ve deneyi yapan kişi tarafından kendisine bu soru sorulan kişi, soruya ne sıklıkla deneyi yapanın suratının ortasına bir yumruk indirerek cevap verir, gibi. Bu hiç de yersiz bir örnek değil. Bir yarasadaki "saldırganlık", kafesine bir fare koyup davranışlarını ve fareyi öldürene kadar geçen süreyi incelemek suretiyle ölçülür. Buna literatürde "mürisidal davranış [fare öldürme]" adı verilir; muhtemelen de gerçekten bilimsel bir şey ölçtüğünü düşünen deney sahibini pek mutlu eder. Ama nihayetinde bu alandaki araştırmalar, Boring daireselliğine mecburdur; yani zekâ, zekâ testlerinin ölçtüğü *şey*dir.

O halde "nitelik", kişinin farklı koşullar altındaki davranışlarının değişik yönlerinde kendini gösteren ve arka planda yatan bir nesne gibi kabul edilir. Böylece "saldırganlık"; karısını döven erkek, grev yapanların grev kırıcılarını boykot etmesi, gençlerin futbol maçından sonra kavga etmesi, Siyah Afrikalıların bağımsızlıkları için sömürgeci efendileriyle mücadele etmesi, generallerin bir termo-nükleer savaşı başlatacak olan düğmelere basması veya Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin Olimpiyatlar'da ya da uzay yarışı alanında rekabet etmesi gibi durumlarda insanın açığa çıkardığı şeydir. Arka plandaki nitelik, yarasalardaki fare öldürme davranışının altında yatanla birebir aynıdır.

İkinci olarak, niteliğin bireyin değişmez bir özelliği olduğu varsayılır. Saldırganlık ve zekâ, belirli bir durumdan doğan süreçler ve o durum içindeki ilişkilerin parçası olarak değil hepimizde mevcut, açılıp kapatılabilen ve belli bir hacmi olan rezervuarlar gibi görülür. Biyolojik determinist argüman, şehirlerdeki ayaklanmalarda ortaya çıkan öfke ve saldırganlığı, kişiler ile onların toplumsal ve ekonomik şartları arasındaki etkileşimden doğan bir durum ve kolektif eylemin dışavurumu –yani toplumsal bir fenomen– gibi görmek yerine, bireysel saldırganlıkların bir toplamı olarak tanımlar. Bu nedenle Mark ve Ervin gibi psikocerrahlar, şehir gettolarındaki ayaklanmalara yol açan fiziksel

lezyonları bulup tedavi etmek amacıyla bir araştırma programı çağrısı yapar (bkz. yedinci bölüm).

Böylece fiiller, ad olarak yeniden tanımlanır; etkileşim süreçleri şeyleştirilir ve bireyin içinde konumlandırılır. Dahası, saldırganlık gibi şeyleştirilen fiillerin katı, sabit ve tekrar ve tekrar ölçülebilen şeyler olduğu varsayılır. Aynı boyumuz gibi, bugünden yarına fazla değişmezler; hatta bunları ölçmek üzere tasarlanan testler böyle bir değişim olduğunu söylerse, testlerin kötü olduğu düşünülür. Ölçülen "nitelik"in değişken olduğu varsayılmaz, araçlarımızın daha isabetli olması gerektiği kabul edilir.

Psikometri ve norm takıntısı

Zihinsel ölçüm hareketinin üçüncü ve en önemli önermesi, şeyleştirmede saklıdır. Süreçler, gerçekten kişilerin özelliği olan şeylerse ve sabit, nesnel kurallarla ölçülebiliyorsa, o halde bu niteliklerin yerleştirilebileceği bir skala olmalıdır. Bu skalanın öyle ya da böyle metrik bir skala olması gerekir ve skala vasıtasıyla bireyleri karşılaştırmak da mümkün olmalıdır. Eğer bir kişinin saldırganlık derecesi 100, bir diğerininki 120 ise, o halde ikincisi ilkinden yüzde 20 daha saldırgan demektir. Buradaki mantık hatası açık: Kişilerin rastgele puanlar aldıkları testler yaratmanın mümkün olduğu gerçeği, test ile ölçülen niteliğin metrik olduğu anlamına gelmez. İllüzyona neden olan, skaladır. Boy metriktir ama mesela rengi ele alalım. İnsanlara, kırmızıdan maviye uzanan bir dizi renk verip bunları 1'den (en kırmızı) 10'a (en mavi) kadar sıralamalarını isteyebiliriz. Ama bu, 2 ile belirtilen rengin gerçekten de 1 ile belirtilen renkten iki kat daha mavi olduğu anlamına gelmez. Sıralama ölçeği keyfî bir ölçektir ve çoğu psikometri testi de aslında bunun gibi sıralama testleridir. Eğer bir yarasa beş dakika içinde on fare, ikinci bir yarasa ise aynı sürede on iki fare öldürüyorsa, buradan hemen ikinci yarasanın yüzde 20 daha saldırgan olduğu sonucu çıkmaz. Bir öğrenci sınavda 80,

diğeri 40 alıyorsa, bu, ilk öğrencinin ikincinin iki katı kadar zeki olduğu anlamına gelmez.

Ölçeklendirme sorununu aşmak veya kılıfına uydurmak, psikometrinin büyük illüzyonunun önemli bir parçasıdır. İnsanlar boy bakımından farklıdır ve eğer bir popülasyon içinden rastgele seçilecek yüz kadar kişinin boyu grafik ile verilecek olsa muhtemelen normal dağılım veya çan eğrisi içinde yer alacaklardır. Eğer bir skaladaki bölümlemeler çok hassas ise –mesela inç gibi–, çan eğrisi bir hayli geniş olacaktır. *Feet*'ten daha küçük bir ölçümüz olmasaydı ve her insan kendine en yakın olan değere göre ölçülseydi, o zaman çan eğrisi dip noktasında çok daha dar olacaktı. Batı toplumundaki insanların çoğunluğu, beş ile altı ayak ölçüsü[13] arasında bir yerde olurdu. İnç ile *feet* arasındaki oranı, uygun koşullar altında birini diğerine dönüştürmeyi ve hangisini ne zaman kullanacağımızı bildiğimiz halde (örneğin ayağımıza uyacak ayakkabıyı ararken veya bir kapının ideal boyutlarına karar verirken), saldırganlığı veya zekâyı ölçmenin farklı yolları arasındaki karşılaştırılabilir ilişkiyi bilmiyoruz. Hangi skalanın seçileceği, kişinin, skala farklılıklarını geniş ya da küçük göstermek istemesine bağlıdır ve psikometrinin keyfî olarak aldığı karar da budur. "Doğru" skalanın, nüfusun üçte ikisinin bütün nüfus ortalamasının yüzde 15'i içinde yer aldığı skala olduğu kararı –yani meşhur normal dağılım– keyfîdir ancak o kadar büyük bir gücü vardır ki psikometri uzmanları skalarınını sürekli değiştirip bu şartı sağlamaya çalışırlar.

Yine de "norm"un gücü, bir kere yerleştikten sonra, bu çizgisel skala üzerinde bir yere konumlandırılan kişileri yargılamak için kullanılmasından gelir. Normdan sapmalar endişe ile karşılanır. Çocuklarında bazı davranışlar bakımından iki standart norm sapması olduğu söylenen anne babalar, çocuklarının "anormal" olduğuna ve psikometrinin Prokrustes Yatağı'na[14] uyacak biçim-

13 1 ayak = 30,48 cm. *–ed. notu*

14 Yunan mitolojisinde Poseidon'un oğlu. Misafirlerini demirden yatağında yatırır, boyu yatağa sığmayanların bacaklarını keserek ve kısa kalanların bacaklarını çekiştirerek kendi yatağına uydurmaya çalışır. *–ed. notu*

de düzeltilmeleri gerektiğine inanmaya itilir. Psikometri, her şeyden önce, kişilerle ilgilendiği yönündeki tüm iddialarına rağmen, gerçekte ve büyük oranda insanları birbirleriyle kıyaslamakla ve genele uyacak şekilde değiştirmeye çalışmakla uğraşan bir konformist toplum aracıdır.

Toplumsal normlara uyma baskısı ve bu normları yayan ve güçlendiren kurumlar, elbette, tüm insan topluluklarının karakteristik özelliğidir. İleri kapitalist toplumlarda ve Sovyetler Birliği veya Doğu Avrupa gibi günümüz devlet kapitalizmi toplumlarında norm, Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sında ve Orwell'in *1984*'ünde anlatıldığı gibi kendi içinde bir ideolojik silah haline gelir ancak kontrol etmek veya manipüle etmek değil sadece yardım etmek, nasihatte bulunmak isteyenlerin tatlı dili kisvesine bürünür. Açıkça ortaya koyalım: normlar, istatistiki yapay olgulardır, biyolojik gerçekler değildir. Biyolojinin çan eğrileriyle işi yoktur.

Bir toplumsal başarı göstergesi olarak IQ testi

IQ testinin gelecekteki toplumsal başarının iyi bir göstergesi olduğu iddiası, önemsiz ve yanıltıcı olmasının dışında, en basit ifadeyle yanlıştır. Toplumsal başarı gelir ve sosyologların tabiriyle sosyoekonomik statü (gelir, eğitim durumu ve mesleğin birleşimi) ile ölçülecekse, o halde daha yüksek bir geliri veya sosyoekonomik statüsü olan insanların çocukluklarının, IQ testlerinde, daha düşük gelirli ve sosyoekonomik statülü olanlardan daha iyi puanlar aldıkları doğrudur. Örneğin çocukluk dönemi IQ testi sonucu en yüksek yüzde 10 içinde yer alan birinin gelir sıralamasında ilk yüzde 10'a yerleşme ihtimali, IQ testi sonucu en düşük yüzde 10 içinde olan çocuktan elli kat fazladır. Ama asıl soru bu değil. Asıl sorulması gereken şudur: Yüksek IQ'lu bir çocuğun gelir sıralamasında ilk yüzde 10'a yerleşmesi, *tüm diğer şartlar eşit olduğunda* ne kadar mümkündür? Başka bir deyişle, olayların, birbirlerine bağımlı olarak hareket eden ve var olan, çoklu ve karmaşık sebep-

leri vardır. *A*'nın ilk bakışta *B*'nin nedeni gibi göründüğü hallerde bile, kimi zaman daha derinlemesine incelendiğinde görülür ki *A* ve *B*, aslında önceki bir nedenin, *C*'nin sonuçlarıdır. Örneğin, dünya çapında düşünüldüğünde, belirli bir ülke nüfusunun tükettiği yağ ve et miktarı arasında güçlü bir doğru orantı vardır. Zengin ülkeler ikisinden de fazlaca tüketir; fakir ülkeler ise ikisinden de az tüketir. Ancak yağ tüketimi, et yemenin ne nedeni ne de sonucudur. İkisi de insanların yiyecek için harcadığı para miktarının bir sonucudur. Böylece, her ne kadar kişi başı yağ tüketimi istatistiksel olarak kişi başı et tüketiminin göstergesi ise de, tüm diğer şartlar eşit olduğunda hiçbir şeyin göstergesi değildir. Kişi başına düşen gelirin aynı olduğu ülkelerde ortalama yağ ve ortalama et tüketimi arasında özel bir ilişki gözlenmez çünkü ülkeler arasında asıl nedensel değişken, yani gelir farkı yoktur.

IQ testinde gösterilen performans ve ilerideki toplumsal başarı için durum da tam budur. İkisi başa baş gider çünkü aslında ikisi de başka nedenlerin sonuçlarıdır. Bunu anlamak için şu soru sorulabilir: Kişilerin aile geçmişleri ve eğitim dereceleri sabit tutulduğunda, IQ, gelecekteki ekonomik başarının göstergesi midir? Bu sabitlerle, IQ sıralamasında ilk yüzde 10'da yer alan bir çocuğun gelir sıralamasında ilk yüzde 10'a yerleşme şansı, IQ sıralamasının altlarındaki çocuğa göre 50 kat değil sadece iki kat fazladır. Bunun tam aksi, ve daha önemli olan durum ise, ailesi ekonomik başarı sıralamasında ilk yüzde 10'da olan bir çocuğun ileride yine aynı yüzdelik dilimde yer bulma şansı, en fakir aileler sıralamasında ilk yüzde 10'da yer alan bir ailenin çocuğuna göre, iki çocuk da ortalama bir IQ'ya sahip olsa bile, 25 kat fazladır.[15] Bir insanın ortalama üzeri gelir sahibi olmasının ardında yatan asıl neden, IQ'dan ziyade kişinin aile geçmişidir. IQ testlerinde alınan yüksek sonuçlar, sadece belli bir aile ortamının yansımasıdır ve bu değişken sabit tutulduğunda, IQ, ekonomik başarının

15 Bowles, S. ve Nelson, V. (1974). "The Inheritance of IQ and the Intergenerational Reproduction of Economic Inequality," *Review of Economics and Statistics* (56): 39-51.

sadece zayıf bir göstergesi olabilir. Gerçekten de başarıya götüren ve doğuştan gelen bir beceri varsa, IQ testlerinin ölçtüğü bu beceri değildir. Eğer iddia edildiği gibi IQ testleri doğuştan gelen zekâyı ölçüyor olsaydı, zeki olarak doğmaktansa zengin olarak doğmak çok daha iyi olurdu.

IQ'nun kalıtsallığı

Determinist görüşün bir sonraki aşamasında, bireylerin IQ'ları arasındaki farkın, genlerindeki farklılıktan kaynaklandığı iddia edilir. Zekânın kalıtsal olduğu düşüncesi, haliyle, yaradılıştan gelen ve değiştirilemez olan bir şeyin ölçümüne olan bağlılığı nedeniyle IQ testi teorisi üzerine inşa edilmiştir. Amerikan ve İngiliz zihinsel test hareketinin başından itibaren, IQ'nun biyolojik olarak kalıtsal olduğu varsayılmıştır.

Psikometri uzmanlarının metinlerinde "kalıtsal" kelimesi hatalı ifade edilir ve genetik bilimciler tarafından kullanılan teknik anlamı ile karıştırılır, dolayısıyla kalıtsallığın sonuçlarıyla ilgili yanlış çıkarımlara varılır. İlk hata, genlerin zekâyı belirlemesidir. IQ veya herhangi başka bir özellik için genlerin yapıyı belirlediği söylenemez. Bireyin ebeveynleri ile boyu, kilosu, metabolik hızı, hastalığı, sağlığı veya herhangi bir karmaşık yapısal özelliği arasında birebir benzerlik yoktur. Biyolojideki kritik ayrım, biçimsel, psikolojik ve davranış özelliklerinin toplamının ortalaması olarak alınabilecek *fenotip* ile genlerin ifadesi olan *genotip* arasındadır. Kalıtsal olan genotiptir, fenotip değil. Fenotip sürekli gelişip değişirken genotip sabittir. Organizmanın kendisi, çevrenin bir tarihsel döneminde ortaya çıkan gelişim sürecinin bir sonucudur. Ölüme kadar devam eden bu gelişimin her anında, bir sonraki adım da, organizmanın hem genleri hem de içinde bulunduğu fiziksel ve toplumsal çevreyi içeren mevcut biyolojik durumunun sonucunda belirlenir. Bu durum, gelişim genetiğinin ilk kuralını da kapsar: her organizma, genler ile çevrenin, hayatın

her aşamasındaki etkileşiminin eşsiz bir ürünüdür. Biyolojik ilkeye ilişkin bu kitabî bilgi, determinist metinlerde kendine yer bulamamıştır. Yüzyılın ilk yarısındaki önde gelen psikologlardan E. L. Thorndike "Hayat ilerleme değil, birilerinin önüne geçme yarışıdır" demiştir; "belirleyici faktör de kalıtımdır."[16]

Genlerin gelişim sürecinin gerçek sonuçlarını belirlemediği kabul edildiğinde bile yapılan hata, bu defa da sürecin ulaşabileceği sınırların genler tarafından belirlendiğini iddia etmektir. Burt'ün bir litreden fazla süt alması imkânsız olan litrelik kap benzetmesi, genleri kapasitenin belirleyeni olarak kabul eden görüşün en net ifadesidir. Bu argümana göre, genetik kapasite fazlaysa, o halde zengin bir çevre üstün bir organizmanın ortaya çıkmasını sağlar; daha kısıtlı bir çevrede ise aynı kişi aynı oranda başarı gösteremeyecektir. Öte yandan, eğer genetik kapasite zayıfsa, zengin çevre boşa gitmiş sayılır. Organizmaların sadece ve sadece genler tarafından belirlendiği düşüncesi gibi, genetik "kapasite" düşüncesi de yanlıştır. Gen hareketlerine dair bilgilerimiz, değişken bir toplam kapasitenin var olduğunu iddia etmeye imkân vermiyor. Elbette, teoride, mesela bir insanın uzayabileceği belli bir maksimum uzunluk olmalıdır fakat pratikte asla ulaşılamayan bu tümüyle teorik uzunluk ile insanlar arasındaki gerçek değişkenler arasında bir ilişki yoktur. Mevcut durum ile teorik maksimum uzunluk arasında ilişki olmaması, büyüme hızı ile kapasitesinin birbirleriyle bağlantılı olmamasının bir sonucudur. Bazen büyüme hızı en yavaş olanlar, herkesten uzun olur. Genetik türler arası farklılıklar, birtakım hipotetik "kapasite"lerle değil, bazı belirli çevresel şartlar zincirinin sonucu olarak bu genotip için gelişecek belli fenotiplerle en doğru şekilde açıklanabilir.

Fenotip, genotipten gelişse de, bu gelişim doğumdan yetişkinliğe giden bir doğrusallıkta olmaz. Bir çocuğun "zekâ"sı, yetişkin halinde sahip olacağı zekânın sadece küçük bir yüzdesi değildir;

16 Thorndike, E. L. (1903). *Educational Psychology.* New York: Columbia University Teachers College, s. 140.

sanki "litrelik kap" yavaş yavaş doluyormuş gibi bir durum yoktur. Yetişme süreci, beceri eksikliğinden beceri sahibi olmaya doğru giden doğrusal bir ilerleme değildir: bir bebeğin de hayatta kalabilmek için yeni doğan bebek yetkinliğinde olması gerekir; bebek, yetişkinlik halinin küçük bir versiyonu değildir. Gelişim sadece nicelik değil nitelik bakımından da dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir; örneğin emme hareketi ile katı gıdaları çiğneme hareketi veya duyumotor ile bilişsel davranış arasında yaşanan dönüşümler gibi. Fakat bu dönüşümler, determinizmin sıralı evren görüşüne uymaz.

Bir insan popülasyonundaki toplam fenotip değişiminin, birbiriyle etkileşim halinde olan iki kaynağı vardır. Öncelikle, aynı genlere sahip insanlar, hâlâ, fenotip bakımından birbirlerinden farklı olmaya devam ederler çünkü farklı gelişim çevreleri deneyimlemişlerdir. İkinci olarak, popülasyon içinde, aynı çevreden olsalar dahi birbirlerinden ortalama olarak farklı genotipler bulunur. Bir insanın fenotipindeki genotip etkisi ile çevre etkisi ayrıştırılamaz çünkü bu ikisi, organizmayı meydana getirmek için birbirleriyle etkileşime girer; fakat popülasyondaki bir fenotipin toplam değişimi, farklı genotip ortalamaları arasındaki değişim ile aynı genotipe sahip insanlar arasındaki değişim şeklinde ayırmak mümkündür. Farklı genotiplerin ortalama performansları arasındaki değişime, özelliğin (yani incelenen fenotipin göz rengi, boy vb. yönü) popülasyon içindeki *genetik sapması*; aynı genotipten insanlar arasındaki değişime ise özelliğin popülasyon içindeki *çevresel sapması* denir. Genetik sapma ile çevresel sapmanın bir özelliğin evrensel niteliği olmadığını, hangi insan popülasyonunun hangi ortamlar altında incelendiğine bağlı olduğunu belirtmek önemlidir. Bazı popülasyonlar bir nitelik bakımından çok fazla genetik sapma gösterirken, bazılarındaki genetik sapma daha azdır. Bazı çevreler, diğerlerinden daha değişkendir. Bir özelliğin, genetik bilimcilerin kullandığı teknik anlamda kalıtsallığı, o özelliğin genetik sapma sonucu meyda-

na gelmiş olan popülasyon içindeki tüm değişimlerine oranıdır. Şematik bir ifadeyle:

$$\text{Kalıtsallık} = K = \frac{\text{genetik sapma}}{\text{genetik sapma} + \text{çevresel sapma}}$$

Eğer kalıtsallık yüzde 100 ise, o halde popülasyon içindeki tüm değişimler genetiktir. Her bir genotip, fenotip bakımından farklı olacak ancak aynı genotipe sahip insanlar arasında gelişim bakımından bir farklılık olmayacaktır. Eğer kalıtsallık 0 ise, tüm değişim, bir genotip içindeki insanlar arasında olacak ancak genotipler arasında ortalama değişim olmayacaktır. Boy, kilo, vücut şekli, metabolizma faaliyetleri, davranış özellikleri gibi niteliklerin hepsi yüzde 100'ün altında kalıtsallığa sahiptir. Konuşulan dil veya siyasi ve dinî görüş gibi bazı niteliklerin kalıtsallığı ise 0'dır. Biyolojik deterministlerin iddiası, IQ'nun kalıtsallığının yüzde 80 civarında olduğudur. Peki, bu orana nasıl ulaştılar?

IQ'nun kalıtsallığını hesaplamak

Soya ilişkin tüm çalışmalar, akrabalar arasındaki benzerlik üzerine yapılan çalışmalardır. Eğer bir özellik kalıtsal ise, yani farklı genotiplerin farklı ortalama performansları varsa, o halde akrabaların birbirlerine, akraba olmadıkları kişilere nazaran, çok daha fazla benzemesi gerekir çünkü akrabalar, ortak ataların genlerini paylaşır. Kardeşler arasındaki benzerlik, teyze-yeğen arasındaki benzerlikten fazladır, ki teyze-yeğen arasındaki benzerlik de akraba olmadıkları kişilere nazaran fazladır. Nicelik olarak farklı şeyler arasındaki benzerliğin standart ölçüsü, bu şeyler arasındaki korelasyondur ve korelasyon ile bir değişkenin büyük değerlerinin ikinci bir değişken için olan büyük değerlerle, ve küçük değerlerin de küçük değerlerle başa baş gitme derecesi ölçülür. Korelasyon katsayısı, *r*, tam pozitif korelasyon

için +1.0, ilişki olmaması durumunda 0 ve tam negatif korelasyon için -1.0 aralığındadır. Yani, sözgelimi bir babanın gelir durumu ile çocuğun okuduğu yıl sayısı arasında pozitif korelasyon vardır. Ortalama olarak, zengin babaların çocukları daha iyi bir eğitim alırken fakir babaların çocukları daha az eğitim görür. Korelasyon tam değildir çünkü bazı fakir ailelerin çocukları da üniversitede okuyabilir fakat bu ikisi arasındaki korelasyon pozitiftir. Buna karşın, Birleşik Devletler'de ailenin gelir durumu ile bir yıl içinde kaç kere hastanelerin acil servislerine gidildiği arasında negatif korelasyon vardır. Gelir ne kadar azsa, sağlık hizmetlerini özel muayenehane yerine hastanelerin acil servislerinden alma ihtimali o kadar yüksektir.

Korelasyon hakkında bilinmesi gereken önemli bir nokta, iki şeyin birbirlerine oranla nasıl değiştiklerini ölçüyor olduğudur; bu iki şeyin ortalama düzeyleri arasındaki benzerliği ölçmez. Yani, annelerle oğullarının boyları arasındaki korelasyon, uzun anneler uzun oğullara ve kısa anneler kısa oğullara sahip olduğu ancak tüm oğullar tüm annelerden uzun olabileceği için tam korelasyon olacaktır. İlişkili değişme de kimlik gibi sabit değildir. Bu gerçeğin IQ'nun kalıtsallığı bakımından önemi ve anlamı büyüktür. Bir grup baba düşünün; bunların IQ'ları sırasıyla 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102 ve 103 olsun. Bu babaların, doğumdan hemen sonra ayrıldıkları ve üvey babaları tarafından büyütülen kızları olduğunu düşünelim; kızların IQ'ları da sırasıyla 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112 ve 113 olsun. Babaların IQ'ları ile kızların IQ'ları arasında tam bir eşleşme sözkonusudur ve IQ'nun tümüyle kalıtsal olduğu sonucuna varabiliriz çünkü babanın IQ'sunu bildiğimiz takdirde, hangi kızın o babanın kızı olduğunu hatasız söyleyebiliriz. Korelasyon, r = +1.0 olmaktadır zira kızların IQ'ları, babalarının IQ'larından 10 fazladır, yine de üvey aileler tarafından yetiştirilmiş olmanın önemli bir etkisi olmuştur. Şu halde, bir özelliğin tümüyle kalıtsal olduğu iddiası ile özelliğin çevre tarafından önemli ölçüde değiştirilebileceği iddiası birbir-

leriyle tutarsız değildir. Birazdan göreceğimiz üzere, bu verdiğimiz örnek hayalî bir örnek değil.

İkinci olarak, iki değişken arasındaki korelasyon, nedenselliği ortaya çıkaran güvenilir bir kaynak değildir. Eğer *A* ile *B* arasında bir korelasyon varsa ya biri diğerinin nedenidir ya ikisi başka bir nedenin sonuçlarıdır ya da aralarındaki ilişki tümüyle rastlantısaldır. Bir günde içilen sigara sayısı ile akciğer kanserine yakalanma riski arasında bir korelasyon vardır çünkü sigara içmek, akciğer kanserinin nedenlerinden biridir. Kişinin evinin yüzölçümü ile o kişinin ortalama yaşam süresi arasında pozitif korelasyon vardır çünkü büyük evde yaşamak sağlık için faydalıdır ancak bu ikisi aynı nedenin, yani yüksek gelirin bir sonucudur. Son yıllarda Dünya'nın Halley Kuyrukluyıldızı'ndan uzaklığı ile benzin fiyatları arasında negatif korelasyon vardır çünkü farklı nedenlerle biri gittikçe azalırken diğeri artar.[17]

Kalıtsallık, genel olarak, bir özelliğin akrabalar arası korelasyonuna bakılarak hesaplanır. Ne yazık ki insan popülasyonlarında iki önemli korelasyon kaynağı birbirine karışmış durumda. Şöyle ki; akrabalar sadece aynı genleri değil aynı çevreleri de paylaştıkları için birbirlerine benzerler. Genetik olarak ilişkili insanların kontrollü çevrelerde yetiştirildiği deneysel organizmalarla bu sorunun üstesinden gelinebilir fakat insan türünde aile, kafese kapatılamaz. Anne-baba ve çocuklar, ilişkisiz insanlara göre çok daha benzer olabilirler çünkü aynı genleri paylaşırlar, ama aynı zamanda aynı aile çevresini, toplumsal sınıfı, eğitimi, dili de paylaşırlar. İnsan genetikçileri ve psikologlar, bu sorunu çözmek için, ailelerdeki genetik ve çevresel benzerlik bağını kopardığı düşünülen özel birtakım koşullardan istifade eder.

İlk koşul, evlat edinmedir. Evlat edinilen çocuk biyolojik ailesinden ayrı olsa da çocuktaki belirli özellikler ile çocuğun biyolojik ailesi arasında bir korelasyon var mıdır? Doğumdan sonra

17 Kitabın yazıldığı 1980'lerde, Halley Kuyrukluyıldızı Dünya'ya yaklaşmaktaydı. 1986 yılında da Dünya'ya en yakın konumuna gelmiştir. *-ed. notu*

ayrılan özdeş (monozigotik, tek yumurta) ikizler, bazı özellikler açısından benzerlik gösterir mi? Öyleyse, genetik etki vardır denilir. İkinci koşul, çevrenin sabit olduğu, genetik ilişkinin değiştirildiği durumlardır. Özdeş ikizler, birbirlerine çift yumurta (dizigotik) ikizlerinden daha fazla mı benzerler? Bir ailedeki iki öz kardeş, birbirlerine, başka bir ailedeki evlat edinilmiş iki çocuktan daha mı çok benzer? Öyleyse, yine genlerden bahsedilir çünkü, teoride, tek yumurta ve çift yumurta ikizleri benzer çevrelerde yetişir ancak aralarındaki genetik benzerlik aynı değildir.

Bu iki tür gözlemin de zorluğu, sadece arka planda çevre üzerine yapılan varsayımlar doğru olduğu takdirde işe yarayacak olmalarıdır. Evlat edinme üzerine yapılan çalışmaların işe yaraması için evlat edinen aile ile biyolojik aile arasında korelasyon yoktur varsayımının doğru olması gerekir. Evlat edinme sürecinde seçici yerleştirme[18] olmamalıdır. Tek yumurta ve çift yumurta ikizlerinin durumunda da, özdeş ikizlerin diğerlerinden daha benzer bir çevrede yaşamadıkları kabulünün doğru olması gerekir. İleride göreceğimiz üzere, IQ'nun kalıtsal olduğunu kanıtlama telaşı içinde bu sorunlar büyük oranda görmezden gelinmiştir.

Kalıtsallığı ölçme teorileri oldukça gelişmiş bir alan. Yani güvenilir tahminler yapabilmek için denek skalasının ne kadar geniş olması gerektiği gayet iyi bilinir. Seçici evlat edinme durumlarına karşı önlem alan araştırmalar tasarlanması, test sonuçlarının araştırmacının şaşmaz terazisi ile tarafsızca değerlendirilmesi, evlat edinen aileleri temsil etmeyen deneklerden kaynaklanabilecek istatistik hatalarının önüne geçilmesi, tüm bunlar istatistik ve nicel genetik ders kitaplarında ayrıntılı olarak anlatılır. Esasında bunlar, hayvanlarda üreme üzerine çalışan ancak standart metodolojik şartları harfi harfine yerine getirmedikçe araştırma raporlarını genetik dergilerinde yayımlatamayan araştırmacılar tarafından sürekli uygulanan teorilerdir. IQ'nun kalıtsallığı üze-

18 Seçici yerleştirme, evlat edinecek aile ile evlat edinilecek çocuğu, belirli özellikler uyarınca eşleştirme sürecine verilen addır. *-ed. notu*

rine psikometrik incelemeler ise dikkat çekici bir tezat içindedir. Yetersiz örneklem büyüklükleri, yanlı ve öznel yargılar, seçici evlat edinme, "sözde" ayrılmış ikizler, evlat edinilen çocukları temsil etmeyen denekler ve çevre benzerliği üzerine yapılan gereksiz ve kontrolsüz varsayımlar, IQ genetiği literatürü için standart özellikler. Hatta, birazdan göreceğimiz gibi, büyük ve oldukça etkili olmuş sahtekârlıklar da sözkonusu. Psikometrik genetik incelemelerin durumuna da ayrıntılı olarak değineceğiz; bu incelemeler IQ'nun kalıtsallığını sorguladığı için değil bundan çok daha önemli bir konuyu, insan genetiği alanındaki bilimsel inceleme ve güvenilirlik kurallarının neden domuz genetiği alanından farklı olması gerektiğini tartıştıkları için. Bilimsel metodoloji ve sonuçların ideolojik amaçlara göre nasıl eğilip büküldüğünü, o acıklı IQ'nun kalıtsallığı konusundan daha iyi hiçbir şey gösteremez.

Cyril Burt skandalı

IQ'nun genetik olarak belirlendiğine dair açık ara en net kanıt, Sör Cyril Burt'ün hayatını adadığı büyük çalışmadır. 1969'da Arthur Jensen, pek isabetli olarak, Burt'ün çalışmasından IQ'nun kalıtsallığının ölçümünü amaçlayan "en tatminkâr girişim" olarak bahseder. Burt öldüğünde, onu, "bu alanda çalışan hiçbir araştırmacının toplayamadığı sayıda temsili örnek" toplaması sayesinde "bilim tarihinde yerini alacak olan" bir "doğuştan asil" olarak tanımlar.[19] Hans Eysenck, Jensen'ın "onun araştırmalarındaki planlama ve istatistiksel analizin üstün kalitesi"nden bahsettiğini ve Burt'ün çalışmasına "biraz fazla" dayandığını yazar.[20]

Burt'ün elde ettiği veriler, birkaç anlaşılabilir nedenden oldukça etkileyicidir. Öncelikle, bir özelliğin kalıtsal temelini ortaya çıkarmanın, en azından teorik olarak en kolay yollarından biri, ayrılmış tek yumurta ikizleri üzerine çalışmaktır. Ayrılmış olan özdeş ikizler aynı genleri paylaşırlar ama ortak bir çevreyi paylaş-

19 Jensen, A. R. (1972). "Sir Cyril Burt" (vefat ilanı), *Psychometrika* (37): 115-117.

20 Eysenck, H. J. (1973). *The Inequality of Man.* London: Temple Smith.

madıkları varsayılır. Böylece, bazı yönlerden birbirlerine önemli oranda benziyorlarsa, bu benzerliğin sebebi, tek ortak noktaları olan özdeş genleri olmalıdır. Ayrılmış özdeş ikizler üzerinde yapılan ve sözde 53 ikizin incelendiği, bilinen en kapsamlı IQ çalışması, Cyril Burt'e aittir. Burt'ün ortaya koyduğu ayrılmış ikizler arasındaki IQ korelasyonu, şaşırtıcı derecede yüksektir; aynı tür ikizler üzerine yapılan diğer üç çalışmadakinden çok farklıdır. Burt'ün çalışmasının en önemli yanı, ayrılmış ikizlerin yetiştirildikleri çevrelerin benzerliğini niceliksel olarak tek başına ölçebilmiş olmasıdır. Vardığı inanılmaz (ve pek elverişli) sonuç, ayrılmış ikizlerin çevreleri arasında hiçbir korelasyon bulunmadığıdır.

Dahası, genetik bir modeli IQ verilerine uydurabilmek için, kimi yakın kimi uzak çok sayıdaki akraba türleri arasındaki IQ korelasyonlarının ne olduğunu bilmek gerekir. Burt, aynı popülasyon içinde, aynı IQ testini her tür yakınlık derecesinden biyolojik akrabaların tümüne uyguladığını iddia eden tarihteki tek araştırmacıdır. Aslında, kimi akrabalık dereceleri (dede-torun, amca-yeğen, ikinci dereceden kuzenler) için Burt'ün verdiği IQ korelasyonları bu türün bilinen tek örneğidir. Burt'ün tüm akrabalık türleri için verdiği korelasyonlar, IQ'nun hemen tümüyle genler tarafından belirlenmesi halinde beklenecek değerlerle şaşırtıcı bir uygunluk içindedir. Fakat Burt'ün bu kadar önemli bir rol oynayan verilerinin, gerçekten utanılacak ve şüpheli bir şekilde yazılmış ve yayımlanmış olduğu bir gerçektir. Bilinçli bilim meraklıları, Burt'ün iddialarındaki mantıksızlığı, hemen ve şu makul sebeplerle fark edeceklerdir. Öncelikle Burt, "veri"lerinin nasıl, ne zaman veya nerede toplandığı gibi en temel bilgileri bile vermez. Standart bilimsel yayın kuralları, Burt ve yazılarını yayımlayan dergilerin editörleri tarafından tümüyle göz ardı edilir. Sayısı belirsiz, kabaca binlerce akraba çiftine uyguladığını iddia ettiği "IQ testi"nin ne olduğunu dahi söylemez. Çoğu yazısında, sözde akraba örneklemlerinin büyüklüğü de açıklanmaz. Korelasyonlar, bunları destekleyen hiçbir ayrıntı olmadan verilir. Akrabalar arası pek çok

korelasyonun ilk defa sunulduğu 1943 yılındaki yazısı, usule ilişkin ayrıntı olarak sadece şu referansı verir: "Anketlerin bir kısmı, Londra İl Meclisi raporlarında veya başka yerlerde yayımlanmıştır ancak çoğunluğu, yazılı bildirilerde veya lisans tezlerinde kalmıştır.[21]" Aklı başında bilim insanları, genelde, ilgili okurları kendi ilk kaynak ve belgelerine hem de böyle ukalaca yönlendirmez. Okur, Burt'ün böyle çalakalem referans gösterdiği Londra İl Meclisi raporlarının, yazılı bildiri ve lisans tezlerinin hiçbirinin gün yüzüne çıkmamış olduğu gerçeğine şaşırmamalıdır.

Burt'ün usule ilişkin açıklama yaptığı sayılı durumun da, onun bilimsel yazılarını okuyanlarda şüphe uyandırması gerekir. Örneğin 1955 tarihli bir yazısında Burt; ebeveyn-çocuk, büyükanne/büyükbaba-torun ve amca/dayı-yeğen vb. gruplar için elde ettiği IQ sonuçlarının usulünü anlatır: Çocukların IQ verileri, okulda yapılan birtakım belirsiz IQ testlerinin (öğretmenlerin yorumları uyarınca) gözden geçirilmesi sonucu elde edilir. Peki, Burt yetişkinler için olan IQ verilerini nasıl elde etmiştir? Şöyle yazar: "Ebeveynlere ilişkin değerlendirmede, büyük oranda kişisel görüşmelere dayandık; şüpheli ve sınırdaki durumlar olduğunda da açık ya da gizli testler uygulandı.[22]" Yani Burt, yetişkinlerin "IQ"sunu ölçerken nesnel, standart bir IQ testi uyguladığı iddiasında bile bulunmaz. IQ'nun görüşme sırasında tahmin edildiğinden bahsedilir! Profesör Burt'ün Londralı büyükanne/büyükbabalarla sohbet ederken "gizli" IQ testi uygulaması, bilim değil olsa olsa komedidir. Öte yandan, bu ortaya konulan temel üzerinden Burt tarafından açıklanan korelasyonlar, sık sık psikoloji, genetik ve eğitim kitaplarında şaşmaz bilimsel gerçekler olarak verilir. Profesör Jensen, IQ'nun kalıtsallığının hesaplanması konusunda işte bu çalışmayı "en tatminkâr girişim" olarak tanımlar. Burt'ün

21 Burt, C. (1943). "Ability and Income," *British Journal of Educational Psychology* (13): 83-98.

22 Burt, C. (1955). "The Evidence for the Concept of Intelligence," *British Journal of Educational Psychology* (25): 167-168.

usulleri açıktan eleştiriler almaya başladığında, Hans Eysenck savunma amaçlı olarak şunları yazar: "Günümüz araştırmacılarının da onun izinden gitmesini ancak umabilirim.[23]"

Burt'ün iddialarının bilim camiasındaki çöküşü, yayımlanan yazılarındaki birtakım sayısal mantıksızlıklara dikkat çekildiği zaman başlar.[24] Sözgelimi, 1955 yılında Burt, 21 ayrılmış özdeş ikizi incelediğini iddia etmiş ve bazı belirsiz grup zekâ testlerine dayanarak IQ korelasyonunun ,771 olduğunu söylemiştir. 1958 yılına gelindiğinde ise incelenen ikizlerin sayısı "30'dan fazla"dır fakat ne ilginçtir ki IQ korelasyonu ,771 olarak kalmıştır. 1966'da bu kez örneklem büyüklüğü 53 ikize kadar çıkmıştır ancak korelasyon hâlâ tastamam ,771'dir! IQ korelasyonunlarının virgülden sonraki üçüncü basamağa varana kadar aynı kalma eğilimi, Burt'ün hiç ayrılmamış özdeş ikizler üzerine yaptığı çalışmalar için de geçerlidir; örneklem büyüklüğü zaman içinde artarken korelasyon nedense bir türlü değişmez. Virgülden sonraki üçüncü basamağa kadar aynılık, Burt tarafından yayımlanan diğer akraba türlerine ilişkin IQ korelasyonlarında da vardır; öte yandan örneklem büyüklükleri de zamanla artmıştır (kimi durumlarda da azalmıştır). Bu ve benzeri durumlar, Burt'ün verilerinin ve iddia ettiği sonuçların en hafif tabirle ciddiye alınmaması gerektiğini gösterir. 1974 yılında bu kitabın yazarlarından biri, Burt'ün çalışmalarını inceledikten sonra şöyle yazmıştır: "Profesör Burt'ün verdiği rakamlar, günümüzde bilimsel ilgiyi hak etmemektedir.[25]"

Burt'ün bilimsel olarak ifşa edilmesi, Profesör Jensen'ı hızlı bir U dönüşüne sevk eder. Bundan iki yıl önce Jensen, Burt'ü doğuştan asil olarak nitelemiş, geniş ve temsil yeteneği yüksek örneklemleri sayesinde adını bilim tarihine yazdırdığını söylemiştir. 1974 yılında ise, Burt'ü eleştirenlerin çoktan belgelediği saç-

23 Eysenck, H. J. (1974). "H. J. Eysenck in rebuttal," *Change* (6): No. 2.

24 Kamin, L. (1972). "Heredity, Intelligence. Politics and Psychology," *Eastern Psychological Association*, Başkan'ın yayımlanmamış toplantı konuşması.

25 Kamin, L. (1974). *Science and Politics of IQ.*

malıklardan bahsettikten sonra, bu korelasyonların "hipotez sınama açısından yararsız", yani kıymetsiz olduğunu yazar.[26] Fakat bu çalışmaların sahtekârlık değil sadece dikkatsizlik olduğunu iddia eder. Ayrıca, Burt'ün verilerinin dikkate alınmamasının IQ'nun büyük oranda kalıtsal olduğunu gösteren kanıtların ağırlığını çok da azaltmadığını savunur. Bu akılalmaz iddia, Burt'ün çalışmalarının IQ'nun kalıtsallığının hesaplanması açısından "en tatminkâr girişim" olduğu yönündeki geçmişteki kendi iddialarına rağmen ileri sürülebilmiştir.[27]

Burt'ün ortaya koyduğu veriler üzerine yapılan bu tartışmalar, Londra gazetesi *Sunday Times*'ın muhabiri Oliver Gillie olmasaydı, kapalı kapılar ardındaki akademik bir mesele olarak kalabilir ve konu, Burt'ün sahtekârlığına kadar vardırılamayabilirdi. Gillie, Burt'ün iki asistanına, kendisinin editörlüğündeki bir psikoloji dergisinde sözde yazıları yayımlanmış olan Bayan Conway ile Bayan Howard'a ulaşmak ister. Burt'e göre bu kişiler; ayrılmış özdeş ikizlere yapılan IQ testlerinden, diğer akraba türlerine uygulanan testlerden ve Burt'ün yayımlanan veri analizlerinin çoğundan sorumludur. Ama Gillie, bu asistanların var olduğunu gösteren bir belge bulamaz. Burt'ün en yakın çalışma arkadaşları asistanları hiç görmemiştir, onlar hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Evin temizlikçisi, kendisine asistanlar hakkında soru sorduğunda Burt, asistanların Avustralya'ya veya Yeni Zelanda'ya taşındığını söyler; Burt'ün yayımlanan yazılarına bakılırsa, asistanlar İngiltere'deki ikizler üzerinde testler yapmadan önce taşınmışlardır. Sekreteri de Burt'ün zaman zaman Conway ya da Howard imzalı yazılar yazdığını söyler. Gillie, bu bilgiler ışığında, 1976'da gazetenin birinci sayfasında yayımlanan yazısında, Conway ve Howard adlı asistanların hiç var olmayabileceğini iddia eder.[28] Yazı, açıkça, Burt'ü bü-

26 Jensen, A. R. (1974). "Kinship correlations reported by Sir Cyril Burt," Behavior Genetics (4): 24-25.

27 Jensen, A. R. (1969). "How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?" *Howard Educational Review* (39): 1-123.

28 Gillie, O. (24 Ekim 1976). *Sunday Times*, Londra.

yük bir bilim sahtekârlığı yapmakla suçlar. Bu suçlama, sonradan, Burt'ün eski öğrencileri ve bugün iki önemli psikometri uzmanı olan Alan ve Ann Clarke tarafından da desteklenir.

Burt'ün sahtekârlığının kamuoyu önünde ifşa edilmesi, kalıtımcıları canevinden vurur. Profesör Jensen, Burt'e yapılan bu saldırının "insanın zihinsel becerilerinin genetiği üzerine yapılan tüm araştırmaları tümden itibarsızlaştırmaya yönelik" olduğunu yazar ve şöyle devam eder:

> Bu tartışmalarda gördüğümüz o acınası, yıkıcı ve toptancı eleştiriler, "sahtekârlık" ve "uydurmacılık" suçlamaları ile artık sınırı aşmıştır ve bugün artık aramızda olmayan Burt, (...) haklılığını ispatlamak için bu temelsiz hakaretler karşısında hukuki yollara başvuramayacaktır.[29]

Profesör Eysenck, Burt'ün "hizmetlerinden dolayı şövalyeliğe layık görüldüğünü" ve bu suçlamalarda "McCarthyciliğin, açık bir karalama kampanyasının ve kişilik suikastı adı verilen şeyin kokusunu aldığını" söyleyerek savunmaya dahil olur.[30]"

Burt'ü savunurken onu eleştirenlere hakaret etme taktiği kısa zamanda çöker. Burt'ün cenaze merasimindeki konuşma, onun bir hayranı olan Profesör Leslie Hearnshaw tarafından yapılmıştır; Burt'ün kız kardeşi de, 1971 yılında, kıymetli ağabeyinin biyografisini yazma görevini Hearnshaw'a verir ve ona ait özel not ve günlükleri açar. Bu sahtekârlık suçlaması ortaya çıkınca, Hearnshaw, *Bulletin of the British Psychological Society* [İngiliz Psikoloji Derneği Dergisi] için bir yazı kaleme alır; mevcut tüm kanıtları değerlendireceğini söyleyerek Burt'ü eleştirenlerin suçlamalarının yabana atılmaması uyarısında bulunur. Bu uyarı, Burt'ün daha militan kalıtımcı neferlerinin tonunu yumuşatır. Böylece Eysenck, 1978'de, Burt hakkında şöyle yazar:

---

29 Jensen, A. R. (9 Aralık 1976). "Heredity and Intelligence: Sir Cyril Burt's Findings," *Times*'a mektuplar, Londra, s. 11.

30 Eysenck, H. J. (1977). "The Case of Sir Cyril Burt," *Encounter* (48): 19-24.

> Makalelerinden birinde, bir öğrencisine ait olduğunu söylediği ama gerçekte var olmayan bir teze atıfta bulunduğunda, bunu unutkanlık belirtisi olarak yorumlamışımdır.[31]

Hearnshaw tarafından 1979 yılında yayımlanan Burt biyografisinin, bu büyük sahtekârlık şüphesini azaltması gerekiyordu.[32] Fakat Hearnshaw, titiz araştırma ve soruşturmaları sonucunda, Bayan Conway veya Bayan Howard'a veya ayrılmış ikizlere dair dişe dokunur hiçbir iz bulamaz. Burt'ün, verileri sorgulayan muhataplara yazdığı cevaplarında yalan, kaçınma ve tezat belirtilerinin görüldüğü pek çok durum sözkonusudur. Kanıtlar, Burt'ün yaşamının ikizlerin çoğunun sözde incelendiği son otuz yılında herhangi bir veri toplamamış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hearnshaw, üzülerek ve istemeden de olsa Burt'ü eleştirenlerin yaptıkları suçlamaların "özleri itibarıyla geçerli" olduğu sonucuna varmak zorunda kalır. "Sayı uydurulduğu" ve "sahtecilik yapıldığı" kanıtlarla sabittir. Bugün, Burt'ün IQ'nun kalıtsallığına ilişkin hiçbir verisinin ciddiye alınmaması gerektiğine şüphe yok. Bu şaşırtıcı derecede net "veri"lerin kaybedilmiş olması, temel bir IQ kalıtsallığının ispatlanmış olduğu yönündeki iddialar açısından yıkıcı olmuştur.

İyi ama, Burt'ün sahte olduğu açık olan verilerinin, bu alanda çalışan "uzmanlar" tarafından yıllarca ve hiçbir eleştiri getirmeden kullanılmış olduğu gerçeğini ne yapacağız? Belki de Burt olayından çıkarılacak en ahlakî tavır, N. J. Mackintosh tarafından *British Journal of Psychology* [İngiliz Psikoloji Dergisi] için Hearnshaw biyografisi üzerine yazılan incelemede dile getirilmiştir:

> Sahtekârlığın görmezden gelinmesi konusunda, mesele şu ki Burt'ün IQ verilerinin bilimsel olarak kabul edilemez olduğunun en önemli kanıtı, onun günlüklerinin ya da yazışmalarının incelenmesi olmamalıydı. Bu kanıt, bizzat verilerde bulunmalıydı.

---

31 Eysenck, H. J. (1978). "Sir Cyril Burt and the Inheritance of the IQ," *New Zealand Psychologist*.

32 Hearnshaw, L. S. (1979). *Cyril Burt: Psychologist*. London: Hodder & Stoughton.

> Kanıt daha (...) 1961 yılında ortadaydı. Aslında gören gözler için 1958 yılında da açıktı. Ancak 1972 yılına, Kamin, Burt'ün verilerini açıklama konusunda tümüyle yetersiz olduğunu ve korelasyon katsayılarındaki büyük tutarsızlıkları ilk kez işaret edene kadar bunlar görülmedi. O tarihe kadar bu verilere, IQ'nun kalıtsallığının en önemli kanıtı olarak ve neredeyse yarı bele kadar eğilerek gösterilen büyük bir hürmetle atıf yapıldı. "Rakamlar, (...) günümüzde bilimsel ilgiyi hak etmemektedir (...)" cümlesinin her psikoloji kitabına girmemiş olması, büyük bilim camiasının içler acısı halini gösterir.[33]

Burt'ün verilerinin eleştirisiz kabulünün ve "büyük bilim camiasının içler acısı halinin" olağandışı veya esrarengiz olduğunu düşünmüyoruz. Burt tarafından yapılan ve bilim camiası tarafından bilmeden yayılan bu sahtekârlık, önemli toplumsal amaçlara hizmet etti. Profesör Hearnshaw'ın biyografisi, aslında, Burt'ün psikolojisini ve onu bu sahtekârlığa iten nedenleri irdeleyerek psikometrinin itibarını kurtarmıştır. Artık bir asil değil de zaafiyet yaratan ve psikiyatrik olarak üzücü bir bozukluğun kurbanı olan Burt, psikometri sepetindeki çürük elma haline gelmiştir. 1980 yılında İngiliz Psikoloji Derneği, "Burt Bilançosu[34]" yapmaya hazırlanırken saflar yeniden sıklaşmış ve psikometrinin duayenleri, Burt devreden çıkmış olsa da, zekânın kalıtsallığına dair diğer kanıtların hâlâ güçlü olduğu yönündeki inançlarını yinelemiştir. IQ ideolojisinin toplumsal işlevi hâlâ egemen durumdadır.

Ayrılmış tek yumurta ikizleri

Burt devreden çıkınca, ayrılmış tek yumurta ikizlerinin IQ sonuçlarına ilişkin üç çalışma gündeme gelir. İngiltere'de Shields tarafından yapılan en geniş kapsamlı çalışmanın verdiği IQ kore-

33 Mackintosh, N. J. (1980). "Book review of Cyril Burt: Psychologist by J. S. Hearnshaw," *British Journal of Psychology* (71): 174-175.

34 A balance sheet on Cyril Burt (1980), *İngiliz Psikoloji Derneği Dergisi*'ne Ek (33): i.

lasyonu ,77'dir.[35] Newman, Freeman ve Holzinger'ın Amerika'da yaptığı çalışma ,67'lik bir korelasyon bulurken,[36] Juel-Nielsen tarafından Danimarka'da yürütülen küçük çaplı bir çalışma, ,62'lik bir korelasyon bildirmektedir.[37] Görünür değere bakıldığında, bu çalışmalar azımsanmayacak derecede bir IQ kalıtsallığı ortaya koymaktadır. Yine de, görünür değerin alınmaması için pek çok neden var.

Öncelikle, psikologların incelediği ve "ayrılmış" tek yumurta ikizlerinden oluşan deneklerin, temsil anlamında büyük oranda hatalı olduğu açık. Muhtemelen doğum anında ayrılmış ve birbirlerinin varlığından haberdar olmayan ikizler vardır. Bu gerçekten ayrılmış ikizler, bilim insanlarının ikizlere araştırmalarında gönüllü olmaları için yaptıkları çağrıya elbette cevap veremez. Shields'ın çalışmasında incelenen ikizler, televizyon ilanıyla bulunmuştur. Böyle bir yolla bulunan "ayrılmış" ikizler arasında, biyolojik ailelerinin yakın akrabaları tarafından büyütülmüş 27 ikiz vardır. Biyolojik ailelerinden tamamen ayrı ailelerde büyütülen ikizlerin sayısı ise sadece 13'tür. Araştırmada en sık rastlanan durum, ikizlerden birinin öz anne, diğerinin ise anneanne veya teyze tarafından büyütülmesidir.

Ham verilere göre, aynı aile çevresinde büyüyen 27 ikizin IQ korelasyonunun ,83 olduğu bulunabilir; bağlantısız ailelerde büyüyen 13 ikizin ,51 olan korelasyonundan azımsanmayacak derecede fazladır. İkizlerin genetik olarak aynı olduğu akılda tutulduğunda, açıktır ki bu önemli fark çevresel etkiden kaynaklanır. Veriler, aynı aile çevresinde yetişen ve benzer çevre deneyimlerine sahip tek yumurta ikizlerinin, bağlantısız ailelerde büyüyen

35 Shields, J. (1962). *Monozygotic Twins Brought up Apart and Brought up Together.* London: Oxford University Press.

36 Newman, H. H., Freeman, F. N. ve Holzinger, K. J. (1973). *Twins: A Study of Heredity and Environment.* Chicago: University of Chicago Press.

37 Juel-Nielsen, N. (1965). "Individual and Environment: A Psychiatric and Psychological Investigation of Monozygous Twins Raised Apart." *Acta Psychiatrica et Neurologica Scandanavica*, Ek (183).

tek yumurta ikizlerine nazaran birbirlerine daha çok benzediklerini ortaya koymaktadır. Üstelik, bağlantısız aileler tarafından yetiştirilen ikizlerde gözlenen ,51'lik korelasyonun, IQ'nun kalıtsallığına dair kesin kanıtlar sunduğu da varsayılmamalıdır. Bağlantısız ailelerde yetişen ikizler arasında bile en sık rastlanan durum, ikizlerden birinin öz anne tarafından, diğerinin de yakın aile dostları tarafından yetiştirildiği durumlardır. Bu sebeple, Shields'ın ikizlerinin çok farklı toplumsal koşullarda yetiştirildiğini düşünmek için bir neden yoktur. Hemen doğumdan sonra ayrılan ve İngiliz toplumundaki birbirinden çok farklı yetişme ortamları arasından rastgele seçilecek iki aileye rastgele verilecek ikizler sözkonusu olduğunda IQ korelasyonunun ne olacağını bilmemizin imkânı yok fakat böyle bilim-kurgusal bir deney sonucu bulunacak korelasyonun ,51'den çok daha az olacağı, hatta belki sıfır çıkacağı sonucuna varmak mümkün.

Ayrılmış ikizler üzerine yapılan çalışmalara dair bilgisi ders kitaplarındaki ikincil kaynaklara dayanan okurun, araştırmacıların gözünde "ayrılmış" ikizin ne anlama geldiği konusunda pek az fikri olacaktır. Sözgelimi Shields'ın çalışmasına katılabilmenin tek şartı, ikizlerin çocukluklarının herhangi bir döneminde en az beş yıl boyunca farklı ailelerin yanında yetişmiş olmasıdır. Shields'ın vaka geçmişlerinden alınan aşağıdaki örnek, aydınlatıcı olacaktır:

> Jessie ve Winifred, üç aylıkken ayrılmıştır. "Birbirlerinden birkaç yüz metre uzakta büyüyen ikizlere, kendileri keşfettikten sonra, ikiz oldukları söylenmiştir. Beş yaşındayken okulda birbirlerinden ayrılmazlar (...) Sık sık birlikte oyun oynarlar (...) Jessie, çay içmeye çoğunlukla Winifred ile birlikte gider (...) Hiç ayrılmazlar, aynı sırada oturmak isterler (...)"

Araştırmacının, belgelenen "ayrılmış" ikiz vakalarının yarısından fazlasını anlattıktan sonra, 8 yaşındaki bu ayrılmış ikizler için "hiç ayrılmazlar" demesi oldukça ironik. Belli ki IQ üzerine

çalışan bilim insanlarının "ayrılmış" kelimesine verdiği teknik anlam, kelimenin sıradan insanlar tarafından kast edilen anlamından farklı. Jessie ve Winifred'in bağlantısız aileler tarafından büyütülmüş olduklarını da belirtelim. Akraba ailelerde büyüyen ikizler, muhtemelen, bundan çok daha az ayrı kalmıştır.

Bertram ve Christopher ise doğumdan hemen sonra ayrılmıştır:

> İkizlerden biri bir hala, diğerini öbür hala almaya karar verir ve gayet iyi ilişkiler içinde çocukları büyütürler. Midlands'in bir madenci kasabasında yan yana evlerde yaşarlar (...) Sürekli birbirlerinin evlerine girip çıkarlar.

Diğer yandan, Odette ve Fanny, sadece üç yaşından sekiz yaşına kadar ayrı kalmışlardır. Bu süreç içinde altı ayda bir sürekli yer değiştirirler; bir annelerinin bir anneannelerinin yanında yaşarlar. Benjamin ve Ronald ise:

> Meyve yetiştiriciliği yapılan bir köyde büyürler; Ben'i anne babası, Ron'u ise büyükannesi yetiştirir (...) Okulda birliktedirler (...) Aynı köyde yaşamaya da devam ederler.

İkizler, Shields'ın IQ testine katılmak için Londra'ya gittiklerinde 52 yaşındadır. Son olarak, 50 yaşındaki Joanna ve Isabel'i ele alalım; "doğumdan beş yaşına kadar ayrı kalmışlardır" fakat sonrasında "birlikte özel okula gitmişlerdir."

İkizlerin yetiştirildiği çevreler arasında çok az bir sistematik benzerlik olduğu veya hiç olmadığı varsayılabilseydi, ayrılmış tek yumurta ikizleri üzerine yapılan çalışmalar teorik bir değere sahip olabilirdi. Profesör Burt, ayrıntı vermemekle birlikte, ayrılmış hayalî ikizlerinin yetişme ortamları arasında korelasyon olmadığını söyleyebilmiştir. Öte yandan, Shields'ın gerçek hayattan vaka çalışmaları, sözde ayrılmış ikizlerin yetişme ortamları arasında gerçek dünyada büyük bir korelasyon olduğunu açıkça ortaya koyar. Tek başına bu bile, sözkonusu çalışmaları, IQ'nun kalıtsallığını ispatlama girişimi olarak tümüyle değersiz kılar.

Çevreler arasında yüksek bir korelasyon olmadığını varsayma

hatası, ayrılmış ikizler üzerine yapılan çalışmalarının üçünde de görülür. Newman *ve diğerleri* tarafından Amerika'da 19 ikiz üzerinde gerçekleştirilen çalışmadaki Kenneth ve Jerry, iki farklı aile tarafından evlat edinilmiştir. Kenneth'in koruyucu babası, "şehirde yaşayan ve çok eğitimli olmayan bir itfaiyecidir." Jerry'nin koruyucu babası ise "şehirde yaşayan ve sadece dördüncü sınıfa kadar okuyan bir itfaiyecidir." İki çocuk, beş yaşından yedi yaşına kadar, babalarının çalıştığı aynı şehirde yaşamıştır ama "gerçeği bilmedikleri" söylenir. Newman *ve diğerleri* tarafından incelenen bir diğer ikiz, Harold ve Holden, akraba aileler tarafından evlat edinilmişlerdir. Yaşadıkları yerler arasında beş kilometre vardır, aynı okula gitmişlerdir.

On iki Danimarkalı ikizin incelendiği Juel-Nielsen çalışmasında, yedi yaşına kadar akrabaları tarafından büyütülen Ingegard ve Monika adlı ikizler vardır. İkizler sonradan, on dört yaşına gelene kadar bir arada ve anneleri ile birlikte yaşarlar:

> Genellikle benzer giyinirlermiş, yabancılar sık sık ikisini karıştırırmış, okuldakiler ve bazen üvey babaları bile karıştırırmış (...) İkizler çocukken hep bir aradaymış; sadece birbirleriyle oyun oynarlarmış ve etraftakiler ikizlere tek kişi muamelesi yaparmış.

Bu örneklerdeki gibi ayrılmış ikizlerin, IQ'nun kalıtsallığına ilişkin bilimsel çalışmaların temeli olduğunu tekrar hatırlatalım. Çalışmaların aptalca eksiklikleri, bilimin alanı dışından bakan en naif gözler için bile apaçık ortada. Belki de bu çalışmaları, sadece, soyut bir fikrin heyecanına kapılan ve sayıların "nesnelliğini" kabul etmek üzere eğitim almış bir bilim insanı ciddiye alır.

Ayrılmış ikizler üzerine yapılan çalışmalarda rastlanan ve çeşitli kaynaklarda ayrıntılarıyla incelenen başka ciddi sorunlar da vardır.[38] Sözgelimi, tüm çalışmalardaki standart prosedür, ikizlerin her biri için yapılan IQ testlerini aynı araştırmacının yönetmesidir. Bu, bu tür testlerin "kör test" tekniği ile yapılmasını öngören temel yöntembilimsel gerekliliği ihlal anlamına gelir.

38 Kamin, L. (1974). *Science and Politics of IQ.*

Yani *B* ikizinin testi, *A* ikizinin IQ sonucunu bilmeyen biri tarafından yapılmalıdır; aksi halde *B* ikizine yapılan testin yönetimi ve/veya sonucu, testi yapan kişinin *A* ikizinin test sonucunu bilmesi nedeniyle taraflı olma riski taşır. İnsan deneklerle yapılan araştırmalarda çok yaygın olan ve testi yapanın bilinçsizce yanlı davrandığı bu durumun, ikizler üzerine yapılan çalışmalarda belirtilen korelasyonları şişirdiğine dair açık kanıtları da bulunmaktadır. Son olarak, bu çalışmalardaki araştırmacıların ikizlerin ayrı kaldıkları süre ve şartlar konusundaki bilgiler bakımından büyük oranda gönüllü ikizlerin verdikleri sözlü ifadelere bağımlı olduklarını da belirtmeliyiz. İkizlerin zaman zaman hissî davranarak ayrı kaldıkları süreyi abarttıklarına dair kanıtlar vardır ve anlattıkları "gerçekler" de çelişkili olabilmektedir. Tüm bu sorunlar, çevreler arasında yüksek bir korelasyon olmadığı varsayımı ile yapılan hataya eklendiğinde ve görünüşte en etkileyici olan çalışmanın sahte olduğu hatırlandığında, ayrılmış tek yumurta ikizleri üzerine yapılan çalışmaların IQ'nun kalıtsal olduğunu ispatlamak bakımından başarısız olduğu görülecektir.

Evlat edinilen çocuklar üzerine yapılan çalışmalar

Sıradan ailelerde anne-baba ile çocukların benzer IQ'lara sahip oldukları gerçeği, tek başına, kalıtsallığın ve çevrenin görece önemi üzerine bilgi vermez. Daha önce belirttiğimiz üzere, sorun anne-babanın çocuğa hem genlerini hem de çevresini aktarmasıdır. Bir çocuğa genlerini aktaran yüksek IQ'lu bir ebeveyn, muhtemelen çocuğa ev içinde entelektüel açıdan uyarıcı bir ortam da sağlayacak ve ödevlerini doğru yapmanın önemini dile getirecektir. Evlat edinme ise, en azından teorik olarak, genetiğin çevresel aktarımdan ayrılmasını mümkün kılar. Evlat edinilen çocuğun çevresi, evlat edinen aile tarafından sağlanırken, genleri, elbette, biyolojik anne-babasından gelmektedir. Bu nedenle evlat edinilen çocukla evlat edinen aile arasındaki IQ korelasyonu, bilhassa

ilgili diğer IQ korelasyonlarıyla karşılaştırıldığında, IQ'nun kalıtsallığı üzerine çalışan araştırmacılar için oldukça ilgi çekicidir. Göreceğimiz üzere, asıl soru şudur: Evlat edinilen çocukla evlat edinen aile arasındaki korelasyonun hangi diğer korelasyonlarla karşılaştırılması anlamlı olur?

Burks[39] ve Leahy[40] tarafından yapılan ve ilklerden olan iki etkili çalışmada, aynı araştırma planları kullanılmıştır. Bu "klasik" plan, Şekil 5.1'de şema olarak verilmiştir. Burks ve Leahy, öncelikle, evlat edinilen çocukla evlat edinenler arasındaki IQ korelasyonunu hesaplamıştır. Tek başına çevrenin etkisini yansıtacak şekilde alınan korelasyon, sadece ,15 ortalamaya ulaşır. Sonra bu korelasyon, sıradan ailelerden oluşan "eşleştirilmiş kontrol grubu" yoluyla gözlenen biyolojik anne-baba ve çocuklar arasındaki korelasyon ile karşılaştırılmıştır. Hem çevrenin hem de genlerin etkisini yansıttığı düşünülen bu ikinci korelasyon, tam olarak ,48 ortalamaya karşılık gelmiştir. Bu iki korelasyon karşılaştırılarak, çevrenin küçük bir rolü olmakla birlikte, IQ'nun belirleyeni olarak kalıtsallığın çok daha önemli olduğu söylenmiştir.

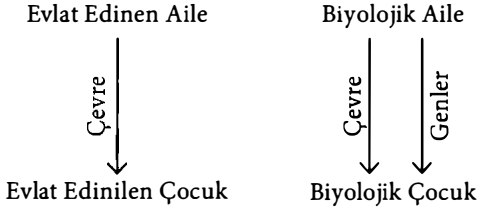
Ancak bu karşılaştırma, ancak çalışmalarda kontrol grubu olarak kullanılan biyolojik ailelerin evlat edinen ailelerle anlamlı şekilde "eşleştirildiğine" inanmayı seçtiğimiz takdirde anlamlıdır. Evlat edinen ailelerin, bir grup olarak, sıradan biyolojik ailelerden farklı olmasını gerektiren birtakım durumlar vardır. Bir kere, evlat edinen tüm aileler çocuğu istemişlerdir ancak bu tüm biyolojik aileler için geçerli değildir. Bir diğeri, evlat edinen ailelerin gerekli izinleri alabilmeleri için evlat edinme kurumları tarafından kanun gereği dikkatle incelenmesi ve istisnalar

39 Burks, S. (1928). "The Relative Influence of Nature and Nurture upon Mental Development: A Comparative Study of Foster Parent-Foster Child Resemblance and True Parent-True Child Resemblance," *Yearbook of the National Society for the Study of Education* (27): 219-316.

40 Leahy, A. M. (1935). "Nature-nurture and Intelligence," *Genetic Psychology Monographs* (17): 235-308.

olmakla birlikte bir grup olarak anne-baba olmaya daha uygun olmalarıdır. Duygusal açıdan sağlıklı, ekonomik imkânları olan, alkolik olmayan ve sabıkası bulunmayan vb. kişiler oldukları için seçilirler. Bu nedenle, evlat edinen aileler, genellikle çocuklarına ortalamanın çok üzerinde bir çevre sağlarlar; ayrıca, çoğunlukla çocukluk dönemlerindeki avantajların bir sonucu olarak oldukça yüksek IQ sonuçlarına sahiptirler. Burada ele aldığımız konu bakımından asıl önemli unsur, evlat edinen bir ailenin yaşadığı çevrenin, zenginlik bakımından, bir diğerinden çok da farklı olmayacak olmasıdır. Bunun doğal istatistiksel sonucu, evlat edinilen çocuğun IQ'su ile, mesela evlat edinen anne-babanın IQ'ları gibi bir çevresel kriter arasındaki korelasyonun çok yüksek olmamasıdır. Değişmeyen veya az değişen bir çevre ile çocuğun IQ'su arasında, sistematik bir ilişki yoktur. Evlat edinme kurumları tarafından titizlikle seçilmemiş olan biyolojik ailelerden oluşan "eşleştirilmiş" kontrol grupları, kuşkusuz çocuklara sunulan çevre bakımından çok daha fazla çeşitlilik sergileyecektir. Bu da, biyolojik ailelerde daha yüksek ebeveyn-çocuk korelasyonu olacağı anlamına gelir.

Şekil 5.1 / Burks ve Leahy tarafından uygulanan "klasik" evlatlık çalışması planı. İki farklı, fakat sözde eşleştirilmiş aile grubundaki korelasyonların karşılaştırıldığını unutmayın. Biyolojik ailelerde ebeveynler, çocuğa hem çevre hem gen aktarır.

Hem Burks hem de Leahy, emin olmak için, evlat edinen ailelerle biyolojik aileleri en az birkaç yolla eşleştirmeye çalışmıştır. İki çocuk grubu yaş ve cinsiyet açısından eşleştirilmiştir. İki

aile türü; meslek, eğitim düzeyi ve "komşuluk türü" açısından eşleştirilmiştir. Evlat edinen aileler, kontrol grubu ailelerinden epeyce yaşlıdır; evlat edinmeden önce bir süre biyolojik olarak çocuk sahibi olmak için uğraşmışlardır. Malum sebeplerden, evlat edinen ailelerdeki kardeş sayısı biyolojik ailelerdeki kardeş sayısından azdır. Evlat edinen ailelerin gelirlerinin yüzde 50 fazla olduğu görülmüştür; ayrıca evleri, daha küçük bir ailenin yaşadığı daha büyük evlerdir ve "eşleştirilmiş" biyolojik ailelerin evlerine nazaran yüzde 50 daha pahalıdır. Dolayısıyla, görünüşte dikkatli eşleşmeye rağmen, bu farklılıklar kuşkusuz evlat edinen ebeveynlerin bir grup olarak görece "başarılı" insanlar olduğu gerçeğini yansıtır. Evlatlık edinen ailelerle biyolojik ailelerin, birkaç genel demografik ölçüt üzerinden karşılaştırılabilir olması, bu ailelerin anlamlı şekilde "eşleştirilmiş" olduğunu kabul edeceğimiz anlamına gelmez. Burks ve Leahy'nin çalışmalarında, evlat edinen ailelerin çevrelerinin sadece daha zengin değil aynı zamanda biyolojik ailelerin çevrelerine göre çok daha az değişken olduğuna dair kanıtlar vardır.[41] Bu değerlendirmeler, evlat edinen ailelerle biyolojik aileler arasındaki korelasyon karşılaştırmasının herhangi bir kuramsal temeli olmadığı anlamına gelir.

Bununla birlikte, Burks ve Leahy'nin "klasik" planında, Şekil 5.2'de şema ile gösterilen şekilde iyileştirme yapmak mümkündür, ki böyle bir iyileştirme evlat edinen aileler ile biyolojik aileleri eşleştirmede yaşanan zorluğu ortadan kaldıracaktır. Hem evlat edinen hem de kendi biyolojik çocukları olan birçok ebeveyn bulunmaktadır. Bu tür ailelerdeki ebeveynlerin IQ'sunu (a)evlat edinilen çocuğun IQ'su ve (b)biyolojik çocuğun IQ'su ile ilişkilendirmek mümkündür. Böyle bir karşılaştırmada iki çocuk da aynı anne-baba tarafından aynı ev ortamında yetiştirilmiş olacaktır. Genler IQ'yu belirlediği ölçüde, elbette, ebeveyn ve biyolo-

41 Kamin, L. (1974). *Science and Politics of IQ.*

jik çocuk arasındaki korelasyon, ebeveyn ve evlat edinilen çocuk arasındaki korelasyondan fazla olur. Evlat edinen aileler, evlat edinme kurumları tarafından özenle seçilir; bu nedenle, böyle bir çalışmada, nispeten az çevresel farklılık ve ebeveyn ile çocuk arasında nispeten düşük bir IQ korelasyonu beklenir. Öte yandan, yeni planın artısı şudur: Bu durum, bir ailede gözlemlenen evlat edinilen çocuk ve biyolojik çocuk korelasyonlarının *ikisi için de* geçerli olacaktır. Genetik etkilerin, biyolojik ebeveyn-çocuk çiftleri için daha yüksek bir korelasyon şeklinde kendini gösterme ihtimali çok daha fazladır.

İki yeni çalışmada bu yeni plan kullanılmıştır: 1977 yılında Minnesota'da Scarr ve Weinberg[42] tarafından yapılan çalışma ve 1979 yılında Teksas'ta Horn, Loehlin ve Willerman tarafından yapılan çalışma.[43] İki çalışmada da araştırmacılar, IQ açısından yüksek oranda bir kalıtsallık fikrini destekleyecek kanıtları bulmayı uman davranış genetikçileridir.

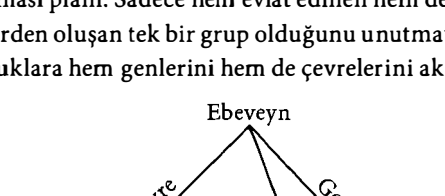
İki çalışmada da anne-çocuk çiftleri için bulunan sonuçlar şu şekildedir: Annenin IQ'su ile evlat edindiği çocuğun ve biyolojik çocuğunun IQ'ları arasında korelasyon bulunur. Fakat iki korelasyon arasında anlamlı bir fark yoktur: Teksas'taki anne ile evlat edindiği çocuk arasında daha yüksek bir korelasyon varken, Minnesota'daki anne ile biyolojik çocuğu arasında durum böyledir. Minnesota'daki çalışmanın, farklı ırklardan evlat edinme vakalarına dayandığını belirtelim. Yani, hemen tüm vakalarda, anne ile biyolojik çocuğu Beyazken, evlat edinilen çocuk Siyahtır. Çocuğun ırkı gibi evlatlık olup olmamasının da ebeveyn-çocuk arasındaki IQ benzerliğinin derecesi üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Bu sonuçların, IQ'nun yüksek oranda kalıtsal olduğu fikrine

42 Scarr, S. ve Weinberg, R. A. (1978). "Attitudes, Interests, and IQ," *Human Nature* (1): 29-36.

43 Horn, J. M., Loehlin, J. L. ve Willerman, L. (1979). "Intellectual Resemblance Among Adoptive and Biological Relatives: The Texas Adoption Project," *Behavior Genetics* (9): 177-207.

büyük zarar verdiği görülebilir. Aynı anne tarafından yetiştirilen çocuklar, annenin genlerine sahip olsun olmasın, IQ bakımından aynı derecede anneye benzerler.

Şekil 5.2 / Scarr ve Weinberg (1977) ile Horn *ve diğerleri*'nin (1979) yeni evlatlık çalışması planı. Sadece hem evlat edinen hem de biyolojik çocuğu olan ailelerden oluşan tek bir grup olduğunu unutmayın. Ebeveynler, biyolojik çocuklara hem genlerini hem de çevrelerini aktarır.

Baba-çocuk çiftleri için bulunan sonuçlar ise net değildir. Sonuçlar, istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, IQ'nun kısmen kalıtsal olabileceği fikriyle daha uyumludur. Öte yandan, ailelerdeki farklı kardeş grupları arasındaki IQ korelasyonlarına tekrar baktığımızda, yine, IQ'nun belirgin derecede kalıtsal olduğu düşüncesiyle tutarsızlık olduğunu görürüz. Bu ailelerde; biyolojik olarak bağlantılı kardeş çiftleri (evlat edinen ailenin biyolojik çocukları); genetik olarak bağlantısız üvey kardeş çiftleri (aynı aile tarafından evlat edinilen iki çocuk) ve son olarak, aynı anne-babanın biyolojik ve evlat edinilen çocuklarından oluşan genetik olarak bağlantısız kardeş çiftleri vardır. Tüm kardeş grupları için korelasyonlar farklılık göstermez.

TABLO 5.1 / Biyolojik çocuğun da bulunduğu evlat edinen ailelerdeki anne-çocuk IQ korelasyonu.

	Teksas Çalışması	Minnesota Çalışması
Anne x Biyolojik Çocuk	0,20 (N = 162)	0,34 (N = 100)
Anne x Evlat Edinilen Çocuk	0,22 (N = 151)	0,29 (N = 66)

"N", tablodaki her bir korelasyonun temel aldığı anne-çocuk çiftlerinin sayısını gösterir. Teksas çalışması Horn *ve diğerleri*; Minnesota çalışması Scarr ve Weinberg.

Tek yumurta ikizleri, çift yumurta ikizleri ve diğer akrabalıklar

Kalıtsallık çalışmalarının açık ara en yaygın türü, iki farklı ikiz tipi, yani tek yumurta (TY) ikizleri ile çift yumurta (ÇY) ikizleri üzerine yapılan karşılaştırmaları içerir. TY ikizlerinin aynı yumurtanın tek bir sperm tarafından döllenmesi sonucu oluştuğunu hatırlayalım. Gelişim aşamasının başında döllenmiş yumurtanın fazladan bölünmesi, genetik açıdan özdeş, aynı cinsiyetten ve her zaman olmasa da çoğunlukla fiziksel özellikler bakımından çarpıcı biçimde benzer iki bebeğin doğumu ile sonuçlanır. ÇY ikizleri, iki farklı spermin iki farklı yumurtayı aşağı yukarı aynı zamanlarda döllemesi ile oluşur. Anne iki çocuk doğurur fakat bu çocuklar arasındaki genetik benzerlik, herhangi iki kardeş arasındaki benzerlikten fazla değildir. ÇY ikizlerindeki gen ortaklığı, normal kardeşlerde olduğu gibi, ortalama yüzde 50 civarındadır. Aynı ya da farklı cinsyetten olabilirler ve fiziksel benzerlikleri normal kardeşler kadardır.

TY ikizlerinin, ÇY ikizlerine oranla, iki kat daha fazla genetik benzerliğe sahip olması, genetik olarak belirlenen herhangi bir özellik bakımından TY ikizleri arasındaki korelasyonun aynı cinsiyetten ÇY ikizleri arasındaki korelasyondan çok daha yüksek olacağı beklentisi yaratır. (TY ikizlerinin cinsiyetleri aynı olduğu ve cinsiyetin incelenen özellik üzerinde etkisi olabileceği

için karşılaştırmayı aynı cinsiyetten ÇY ikizleri ile sınırlandırıyoruz.) Bir özelliğin kalıtsallık derecesi, teoride, TY ve ÇY ikizleri için hesaplanan korelasyonlar arasındaki farkın büyüklüğüne bakılarak tahmin edilebilir. Büyük oranda kalıtsal olan bir özellik bakımından, TY ikizleri korelasyonu 1.00'e yaklaşırken, ÇY ikizleri için korelasyonun ,50'ye yaklaşması gerekir. Daha basit bir ifadeyle, TY ikizlerinin kalıtsal özellikler bakımından birbirlerine benzerliği, ÇY ikizlerine göre daha fazla olmalıdır. TY ve ÇY ikizlerinin IQ korelasyonlarını karşılaştıran onlarca çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, hemen hemen istisnasız, TY ikizleri arasındaki IQ korelasyonunun ÇY ikizleri arasındaki IQ korelasyonundan belirgin biçimde yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Genel olarak, TY ikizleri için belirtilen korelasyon ,70 ile ,90 arasında değişirken, aynı cinsiyetten ÇY ikizleri için korelasyon ,50 ile ,70 arasındadır.

Her ne kadar kalıtımcılar bu farkı TY ikizlerinin yüksek genetik benzerliğine bağlasalar da, ÇY ikizlerine göre TY ikizleri arasında daha yüksek bir korelasyon olmasının bariz çevresel sebepleri de vardır; özellikle TY ikizlerinin sıradan insanların deneyimlediklerinden çok daha benzer ortamlarda bulundukları düşünüldüğünde... Şaşırtıcı fiziksel benzerlikleri nedeniyle ebeveynleri, öğretmen ve arkadaşları ikizlere aynı şekillerde davranma eğilimi gösterir; hatta sık sık hangisi hangisidir karıştırırlar. Pek çok anket çalışmasının gösterdiği üzere, TY ikizleri birlikte daha fazla zaman geçirmeye yatkın olurlar, aynı cinsiyetten ÇY ikizlerine kıyasla çok daha benzer şeyler yaparlar. TY ikizlerinin çocukluk dönemlerinde geceleri birbirlerinden ayrı kalmaları ihtimali çok daha düşüktür. Benzer kıyafetler giymeleri, birlikte oyun oynamaları ve arkadaşlarının ortak olması daha muhtemeldir. Smith'in ikizler üzerine yaptığı araştırmasına göre, TY ikizlerinin yüzde 40'ı genellikle birlikte ders çalıştıklarını belirtirken, bu oran ÇY ikizlerinde sadece yüzde

15'tir.[44] Bu konuda, özdeş ikizlere ilişkin olağanüstü bir toplumsal deneyim imkânı veren aşırı bir örnek de düzenlenen ikiz toplantılarıdır. Her yaştan TY ikizleri bu toplantılara gelir (ya da aileleri tarafından getirilirler) ve aynı şekilde giyinip aynı şekilde davranarak kimliklerini gururla sergileyen ikizler, kimlerin daha "özdeş" olduğu konusunda diğer ikizlerle rekabet içine girerler. TY ikizleri ile ÇY ikizleri arasındaki bu farkın, belirtilen IQ korelasyonu farklarına sebep olmuş olabileceğini düşünmek için hayal gücüne gerek yok. TY ikizlerinin çevre deneyimlerinin ÇY ikizlerinin çevre deneyimlerine göre çok daha benzer olduğu apaçık ortadadır.

Şu halde, ikizler üzerine yapılan çalışmalar, bir bütün olarak, IQ'nun kalıtsallığının kanıtı olarak kabul edilemez. Öte yandan, ortaya koydukları kanıtların doğru olduğu varsayılarak yorumlanırlar ve kalıtımcı akademisyenler, IQ'nun kalıtsallığına ilişkin niceliksel tahminlerini mütemadiyen bu çalışmalarda elde edilen sonuçlara dayandırırlar. Bu sonuçların geçerliliğini iddia edebilmek için, ancak, TY ve ÇY ikizlerinin hem çevre hem genetik benzerlik bakımından farklı oldukları gerçeğini, bile isteye göz ardı edebilmek gerekir.

Kalıtsallık ve değişebilirlik

IQ'nun kalıtsallığı üzerine yapılan çalışmalar dikkatle incelendiğinde varılabilecek tek bir sonuç var: IQ'nun kalıtsallığı ile aslında ne kastedildiğini bilmiyoruz. Eldeki veriler, IQ'nun herhangi bir popülasyon içindeki genetik değişimine dair makul bir tahmin yapmaya imkân vermiyor. Çünkü tek bildiğimiz kalıtsallığın ya sıfır ya da yüzde 50 olabileceği. *Gerçekte ise, bu konuda araştırma yapmak için harcanan büyük çabaya rağmen, IQ'nun kalıtsallığı sorunu incelenen konu bakımından ilgisizdir.*

44 Smith, R. T. (1965). "A Comparison of Socio-environmental Factors in Monozygotic and Dizygotic Twins: Testing an Assumption," *Methods and Goals in Human Behavior Genetics*, S. G. Vandenberg (der.), New York: Academic Press.

Deterministlerin kalıtsallığın ispatına atfettikleri büyük önem, kalıtsallığın değişmezlik anlamına geldiği yönündeki hatalı inançlarının bir sonucu. Yakın bir tarihte bir Amerikan mahkemesi, kellik kalıtsal olduğu için kelliği tedavi ettiğini söyleyen ürünlerin yanıltıcı olduğuna hükmetti. Ama bu doğru değil. Bir özelliğin kalıtsallığı, sadece, popülasyon içinde, mevcut çevre şartları altında ne kadar genetik ve ne kadar çevresel değişim olduğu konusunda bilgi verir. Çevre şartları değiştirildiğinde ortaya çıkacak sonuç için öngörü gücü yoktur. Vücuttaki bakır birikimine bağlı bir bozukluk olan Wilson Hastalığı, tek bir gen bozukluğu şeklinde aktarılır ve çocukluk evresinde ölümcüldür. Öte yandan, penisilamin ilacı ile tedavi edilebilir. Bazı popülasyonlarda IQ değişimi yüzde 100 kalıtsal olabilir; yine de kültürel bir değişim, o popülasyondaki herkesin IQ sonuçlarını değiştirebilir. Aslında evlat edinme konusunda yapılan çalışmaların gösterdiği de tam budur: evlat edinilen çocukların evlat edinen aile ile hiçbir genetik bağı olmasa da, bu çocukların bir grup olarak IQ sonuçları, evlat edinen anne-babalarına biyolojik ebeveynlerinden daha fazla benzer. Skodak ve Skeels tarafından yapılan bir çalışmada, evlat edinilen çocukların ortalama IQ'su 117 iken, çocukların biyolojik ebeveynlerinin ortalama IQ'su sadece 86'dır.[45] İngiltere'deki yuvalarda yaşayan çocuklar üzerine yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlar bulunmuştur.[46] Evlat edinilmeyip bu yuvalarda kalan çocukların ortalama IQ'su 107 iken, evlat edinilip yuvalardan ayrılan çocukların IQ'su 116 ve biyolojik annelerinin yanına geri dönen çocuklarınki sadece 101'dir. Evlat edinme üzerine yapılan çalışmalardaki en şaşırtıcı ve tutarlı analiz, IQ'nun, evlat edinen veya biyolojik aile ile herhangi bir korelasyon olup olmamasından bağımsız olarak artışı üzerine yapılan analizlerdir. Mesele, evlat edinen ailelerin sıra-

45 Skodak M. ve Skeels, H. M. (1949). "A Final Follow-up Study of One Hundred Adopted Children," *Journal of Genetic Psychology* (75): 83-125.

46 Tizard, B. (1974). "IQ and Race," *Nature* (247): 316.

dan aileler değil genellikle daha yaşlı, zengin ve çocuk sahibi olmaya hevesli aileler olmaları ve elbette genel nüfusa oranla daha az çocukları olmasıdır. Böylece evlat edindikleri çocuklar; daha fazla refah, istikrar ve dikkat gibi nimetlerden faydalanabilir. Bu durum, hiç de doğuştan ve değiştirilemez olan bir şeyi ölçmeyen IQ testlerindeki performanslara da yansır.

"Kalıtsal" kelimesi ile "değiştirilemez" olanın kastedilmesi sonucu yaşanan karışıklık, genlere ve gelişime dair yaygın yanlış anlamaların bir sonucu. Bir organizmanın fenotipi sürekli değişir ve gelişir. Bazı değişimler geri döndürülebilir, bazıları döndürülemez fakat bu kategoriler, kalıtsal olan ve olmayan özellikleri çapraz keser. Gözün, kolun veya bacağın kaybedilmesi geri döndürülemez bir şeydir fakat kalıtsal değildir. Wilson Hastalığı kalıtsaldır fakat geri döndürülemez değildir. Bebeklerin mavi lekeli bir ciltle doğmasına neden olan morfolojik bozukluk[47] doğuştan gelir, kalıtsal değildir, olağan gelişim şartlarında geri döndürülemez fakat cerrahi müdahale ile geri döndürülmesi mümkündür. Morfolojik, fizyolojik ve zihinsel özelliklerin yaşam süresi içinde değişme ya da değişmeme derecesi ve türlerin tarihi, başlı başına bir tarihsel olumsallık. Matematik alanında, nedeni ne olursa olsun, kişiden kişiye değişen başarı, en başarısız matematik öğrencisinin bile cebindeki elektronik hesap makinesi sayesinde eriştiği muazzam hesaplama kapasitesi yanında önemsiz kalır. Dünya üzerinde matematik yeteneğinin kalıtsallığı üzerine yapılan en iyi araştırmalar bile bu tarihsel değişimi öngörememiştir. Biyolojik determinizmdeki zihinsel kapasite görüşünün asıl hatası, bir popülasyon içindeki IQ kalıtsallığının, bir şekilde, ırklar ve sınıflar arasındaki farklı IQ sonuçlarını açıklayacağını varsaymalarıdır. Siyah-işçi sınıfından ailelerden gelen çocukların ortalama IQ testi sonuçları Beyaz-orta sınıf ailelerden gelen çocuklara göre kötü ise ve bu fark çevresel faktörlerle açıklanabilenden fazlaysa, o halde bu farklılığın nedeninin genetik olduğu

47 Fallot tetralojisi. *-ed*

iddia edilir. Arthur Jensen'ın *Educability and Group Differences* [Eğitilebilirlik ve Gruplar Arası Farklar] ve Eysenck'in *The Inequality of Man* [İnsanın Eşitsizliği] çalışmalarındaki argüman budur. Bu argüman, elbette, gruplar arasındaki farklı IQ puanlarının nedenleri ile, genel olarak grup içindeki değişimin kaynaklarının aynı olmadığını göz ardı eder. Oysa bu ikisinden birine bakarak diğerini çıkarsamak mümkün değildir.

Bir popülasyondaki bir özelliğin kalıtsallığının, popülasyonlar arasındaki farklılıkların nedenlerinden bağımsız olduğunu gösteren hipotetik ama gerçekçi bir örnek vardır. Açık polenlenmiş mısır tohumlarının olduğu bir çuvaldan iki avuç tohum aldığımızı düşünelim. İki avucumuzdaki tohumlar arasında büyük bir genetik farklılık olacaktır ancak sol elimizdeki tohumlar, ortalama olarak, sağdakilerden farklı değildir. Bir avucumuzdaki tohumları yıkanmış toprağa ekip yapay gübre uygulayalım. Diğer avucumuzdaki tohumları da benzer bir yatağa ekelim ancak gerekli nitrojen miktarının yarısını kullanalım. Tohumlar çimlenip büyümeye başlayınca, iki yerdeki fidelerin de boylarını ölçelim. Göreceğiz ki aynı yere ekilen fideler arasında bile boy farklılığı vardır. Aynı yere ekilen fideler arasındaki farklılık tümüyle genetiktir çünkü çevre şartları tüm tohumlar için aynı olacak şekilde kontrol altında tutulmuştur. Şu halde boydaki bu fark, yüzde 100 kalıtsaldır. Fakat farklı yerlere ekilen fideleri karşılaştıracak olursak görürürüz ki sonradan ekilen tohumların fideleri, ilk ekilen tohumların fidelerinden daha kısadır. Bu farklılık ise genetik değildir, nitrojen miktarındaki farkın bir sonucudur. Dolayısıyla, bir popülasyon içinde bir özelliğin kalıtsallığı yüzde 100 ama popülasyonlar arası farklılığın nedeni tamamen çevresel olabilir.

Genel okul popülasyonu içinde Siyah ve Beyaz öğrencilerin ortalama IQ sonuçlarının farklılık gösterdiği tartışmasız bir gerçektir. Birleşik Devletler'de Siyah çocukların ortalama IQ sonucu 85 civarında iken, testin standart hale gelirken dikkate aldığı Beyaz popülasyonu için bu sonuç 100'dür. Aynı şekilde, toplumsal sınıflar

arası ortalama IQ sonuçları bakımından da farklılık vardır. Meslek grubu ile IQ arasındaki ilişkiyi gösteren en kapsamlı çalışmayı Cyril Burt yapmıştır; dolayısıyla bu verileri kullanmak mümkün değil, fakat başka çalışmalarda nitelikli işlerde çalışan ve yönetici pozisyonundaki babaların çocuklarının IQ sonuçlarının, niteliksiz işlerde çalışan babaların çocuklarına nazaran ortalama 15 puan yüksek olduğu bulunmuştur. Bekleneceği üzere, Burt'ün açıkladığı farklar çok daha fazladır. Peki, ırklar ve sınıflar arasındaki bu farklılıkların kısmen de olsa gruplar arasındaki genetik farklılıkların bir sonucu olduğunu gösteren herhangi bir kanıt var mıdır?

Irk nedir?

Irklar arasındaki IQ testi performans farklarının genetik farklılıklardan kaynaklandığı iddiasını ayrıntılarıyla inceleyebilmek için, önce, ırk kavramının kendisine bakmamız gerekir: herkes tarafından insan ırkı olarak adlandırılan gruplar arasındaki genetik farklılıklar hakkında gerçekten ne biliyoruz?

19. yüzyılın ortalarına kadar "ırk" kelimesi, birkaç farklı ilişki türünü anlatmak için kullanılan ve çok da net olmayan bir kavramdı. Kimi zaman "insan ırkı" denilerek tüm insan türü kastedilirdi; kimi zaman "İngiliz ırkı"nda olduğu gibi bir millet veya kavim ifade edilirdi ve kimi zaman da "ırkının son temsilcisi" örneğinde olduğu gibi bir aile bağından bahsedilirdi. Bu üç anlam arasındaki ortak nokta, bir "ırk"ın mensuplarının birbirlerine akrabalık bağı ile bağlı ve ortak özelliklerinin bir şekilde nesilden nesle aktarılıyor olmasıydı. Darwin'in evrim teorisinin popülaritesinin artmasıyla birlikte, biyologlar "ırk" kavramını çok daha farklı ama nihayetinde tutarsız bir şekilde kullanmaya başladılar. Irk artık sadece "çeşit", türün içindeki tanımlanabilir şekilde farklı organizma biçimi anlamına gelmeye başladı. Artık açık renk ya da koyu renk karınlı fare "ırkları" veya kabuğu çizgili ya da çizgisiz salyangoz "ırkları" vardı. Fakat "ırk"ları göz-

lemlenebilir çeşitler olarak basit şekilde tanımlamak iki tuhaf tezat doğurdu. Öncelikle, farklı "ırkların" mensupları genellikle bir popülasyon içinde yan yana var oluyordu. Tümü aynı türe mensup ve aynı yerel popülasyon içinde yan yana yaşayan yirmi beş farklı böcek "ırkı" olabilirdi. İkincisi, kız ve erkek çocuklar da iki farklı ırka mensup olabilirlerdi çünkü ırkları farklılaştıran nitelikler bazen tek bir genin alternatif biçimleri tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla, açık renk karınlı "ırk"tan dişi bir fare, çiftleştiği erkek fareye bağlı olarak hem açık renk hem de koyu renk karınlı ırktan yavrular doğurabiliyordu. Görüldü ki bir türün içinde tanımlanabilecek "ırk"ların sayısı araştırmacının keyfine kalmıştı ve bu sayıyı sınırlandırmak imkansızdı.

1940'lar civarında biyologlar, popülasyon genetiği alanındaki keşiflerin etkisiyle, ırk kelimesini çok daha farklı bir anlamda kullanmaya başladı. Doğal popülasyonlardan alınan organizmaların genetiği üzerine yapılan deneyler, popülasyon şöyle dursun, aynı aile içindeki bireyler arasında bile büyük oranda genetik farklılık olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Geçmişte tanımlanan ve adlandırılan hayvan "ırk"larının çoğu, sadece bir aile içinde ortaya çıkabilecek alternatif kalıtsal formlardı. Farklı yerel coğrafi popülasyonlar birbirlerinden mutlak olarak değil sadece farklı özelliklerin görece sıklığı bakımından ayrışıyordu. Örneğin insandaki kan grupları bakımından; bazıları A, bazıları B, bazıları AB, bazıları da 0 grubu kana sahipti. Tek bir kan grubundan olan bir popülasyon yoktu. Afrikalı, Asyalı ve Avrupalı popülasyonlar arasında, sadece, bu dört kan grubunun bulunma oranı açısından fark vardı. Bu bulgular; farklı bireylerden oluşan, kendi aralarında özgürce çiftleşen fakat diğer popülasyonlardan gelen farklı gen oranları bakımından farklılık gösteren popülasyon anlamındaki "coğrafi ırk" kavramının ortaya çıkmasına yol açtı. Yerel, rastlantısal ve üreyen, hatta diğer popülasyonlardan gelen farklı gen biçimlerinin oranı bakımından çok az farklılık gösteren tüm popülasyonlar, coğrafi ırk oluyordu.

Bu yeni ırk kavramının iki çok önemli sonucu oldu. Öncelikle hiçbir canlı, ırkının tipik bir örneği olarak görülemeyecekti. Antropoloji kitaplarında, genellikle, "tipik" Avustralyalı Aborjin, tropikal Afrikalı, Japon vs. resimleri bulunurdu ve her birinin tipik bir örneğinin gösterildiği 50 ya da 100 kadar "ırk" sayılırdı. Her popülasyonun büyük oranda değişken ve diğer popülasyonlardan gelen farklı biçimlerin ortalama oranı açısından büyük oranda farklı olduğu anlaşıldıktan sonra, "türünün bir örneği" kavramı anlamsızlaşmaya başladı. Irkın bu yeni anlamının ikinci sonucu ise, her popülasyon ortalamada birbirinden çok az değişiklik gösterdiğine göre, tüm yerel ve karışık popülasyonlar da "ırk"tı; dolayısıyla ırk kelimesi bir kavram olarak önemini kaybetti. Doğu Afrika'daki Kikuyular gen frekansı açısından Japonlardan farklıydı ama komşuları olan Masailerden de farklıydılar; bir durumda farklılık diğerine göre daha az olsa da nihayetinde bu sadece bir derece meselesiydi. Bunun anlamı şu: İki Doğu Afrika kabilesini aynı "ırk" içine dahil eden fakat Japonları farklı bir "ırk" olarak tanımlayan toplumsal ve tarihsel ırk tanımları, aslında, biyolojik olarak tamamen keyfîydi. A, B, AB ve 0 kan gruplarının görülme sıklıkları arasında fark ne olmalı ki, insan, iki yerel popülasyonu ayrı "ırklar" olarak ilan edemeyecek kadar çok çeşitlilik olduğunu anlasın?

Biyologlar arasındaki bakış açısı değişimi, antropoloji üzerinde doğal olarak bir etki bıraktı ve 30 yıl kadar önce ders kitapları ırkları tanımlama işinden vazgeçmeye başladı. Fakat akademideki değişimler ırka dair günlük bilinç üzerinde çok az etkili olabildi. Hâlâ günlük konuşmada, gündelik izlenimlerimize karşılık gelen ayrımları kullanıyor ve Afrikalılardan, Avrupalılardan, Asyalılardan tek bir ırk olarak bahsediyoruz. Kimse, bir Masailiyi bir Japonla ya da Finliyle karıştırmaz. Bu gruplar içindeki bireyler arası farklılıklara rağmen, gruplar arası ten rengi, saç biçimi ve birtakım yüz özellikleri farklılıkları da açık bir çeşitlilik gösteriyor. Irkçıların yaptığı ise, bu açık çeşitliliğin "ırklar" arası

büyük genetik ayrılıkların ispatı olduğunu iddia etmek. Bu iddianın doğruluk payı var mı? Günlük deneyimlerimizde ırkları ayırt etmek için yararlandığımız bu ten rengi ve saç biçimi farkları, gruplar arası genetik farklılaşmanın tipik bir örneği mi veya bir nedenden olağandışı mı?

Bu noktada, tam da bu tür özellikleri tespit etmeye şartlanmış olduğumuzu ve farklı tür insanları ayırt edebilme özelliğimizin gelişimimizin eseri olduğunu unutmayalım. Aslında kendi grubumuz içindeki farklı insanları tespit etmekte hiç zorlanmayız ama bu insanların "hepsi"nin birbirine benzediğini de düşünürüz. Asıl soru şu: Eğer farklı genlerin rastgele bir örneklemine, toplumsallaşma sürecimizin yargıları olmaksızın bakabiliyor olsaydık, büyük coğrafi gruplar, sözgelimi Afrikalılar ile Avustralyalı Aborjinler arasındaki fark ile grup içi bireysel farklılıkların nasıl bir ilişkisi olurdu? Aslında, bu sorunun bir cevabı var.

Son 40 yılda genetikçiler, bağışıklık ve protein kimyası tekniklerini kullanılarak, özel enzimleri ve diğer proteinleri barındıran pek çok insan geni tanımladı. Dünyanın her yerinden çok sayıda insan, bu tür proteinler açısından genetik yapılarının tespiti için incelendi çünkü bunun için gereken tek şey kan örneği. Yaklaşık 150 farklı genetik olarak kodlanmış protein analiz edildi ve sonuçlar insanın genetik çeşitliliğinin anlaşılması açısından oldukça aydınlatıcı.

Farklı protein türlerinin yüzde 75'inin, incelenen insanların tamamında, popülasyondan bağımsız olarak ve ender görülen bir mutasyon istisna olmak üzere özdeş olduğu anlaşıldı. Bu sözde *monomorfik* proteinler tüm ırklardan insanlarda ortaktır; türler, bu proteinleri kodlayan genler bakımından esas olarak tektiptir. Öte yandan, kalan yüzde 25, *polimorfik* proteinlerdir. Yani türümüzde ortak ama farklı sıklıklarda görülen, bir genin alternatif biçimleri tarafından kodlanan iki veya daha fazla alternatif protein formu sözkonusudur. Bu polimorfik genleri, popülasyonlar

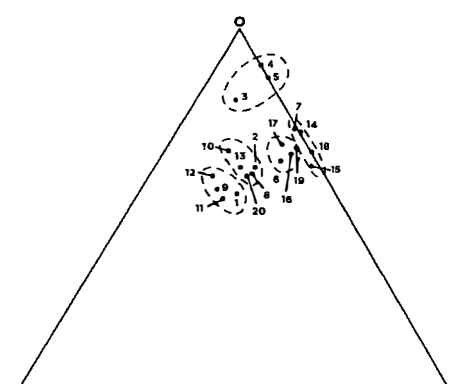
arasındaki farklılığın, popülasyon içi bireysel farklılıklara kıyasla ne oranda olduğunu anlamak için kullanabiliriz.

Yüksek oranda polimorfik genin bir örneği, AB0 kan gruplarını belirleyen gendir. Genin A, B ve 0 ile simgelenen üç alternatif biçimi bulunur ve dünyadaki tüm popülasyonlar bu üçünün belirli bir karışım oranıyla nitelenir. Örneğin Belçika'da yaklaşık yüzde 26, A ve yüzde 6, B grubu bulunur; kalan yüzde 68, 0 grubudur. Kongolu Pigmeler arasında oranlar yüzde 23, A; yüzde 22, B ve yüzde 55, 0 grubudur. Görülme sıklıkları, Şekil 5.3'teki gibi bir üçgenle gösterilebilir. Her bir nokta bir popülasyonu temsil eder, her bir gen formunun oranı noktadan üçgenin uygun kenarına dik inen uzaklık olarak okunabilir. Şekilde görüldüğü gibi, tüm insan popülasyonları, frekans alanının bir bölgesinde birbirlerine oldukça yakın bir şekilde kümelenmiştir. Örneğin, çok yüksek B ve çok düşük A ve 0 oranlarına (sağ alt köşe) sahip bir popülasyon yoktur. Yine, günlük kullanımda büyük "ırklar" olarak bahsettiğimiz gruplara ait popülasyonların birbirine çok yakın kümelenmemiş olduğu da şekilde görülebilir. AB0 sıklığı bakımından benzer olan popülasyonlar noktalı çizgilerle gösterilmiştir ancak bu çizgiler ırk gruplarını göstermez. Sözgelimi, 2, 8, 10, 13 ve 20 numaralı popülasyonlar kullanılarak oluşturulan kümede; bir Afrikalı, üç Asyalı ve bir Avrupalı popülasyon bulunur.

Bu tür polimorfik genler üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen önemli bir bulgu da, bu genlerden hiçbirinin bir ırk grubunu diğerinden kesin olarak ayıramamasıdır. Başka bir deyişle, bir ırkta yüzde 100 tek bir biçimde ve başka ırklarda yüzde 100 farklı biçimde olduğu bilinen tek bir gen bile yoktur. Bunun yanında, insandan insana çok değişken olan bazı genler, büyük ırklar arasında ortalama bir değişiklik bile göstermez. Tablo 5.2, "ırklar" arasında en değişken olan üç polimorfik gen ile en benzer olan üçünü göstermektedir. İlk sütunda protein veya kan grubunun adı verilmektedir, ikinci sütun değişen genin alternatif formlarının (*alel*) simgelerini gösterir. Tablodan da görülebileceği gibi,

"ırk"tan "ırk"a; Duffy, Rhesus ve P kan grubu alellerinin görece frekansları bakımından büyük farklılıklar vardır veya Fy^b gibi sadece tek bir grupta bulunan aleller de olabilir ancak hiçbir grup genler açısından katışıksız değildir. Buna karşın, Auberger, Xg ve Secretor proteinleri her bir "ırk" içinde son derece polimorfiktir fakat gruplar arası farklar oldukça azdır. İnsanlardaki bilinen genlerin yüzde 75'inin hiç değişim göstermediğini ve tür içinde tümüyle monomorfik olduğunu hatırlatalım.

Şekil 5.3 / ABO kan gruplarının üç alelli şeması, insan popülasyonlarındaki alel görülme sıklıkları. Her nokta bir popülasyonu temsil eder: Noktadan kenarlara inen çizgiler, küçük üçgendeki gibi, alel frekanslarını göstermektedir. 1-3 arası popülasyonlar Afrikalı, 4-7 arası Amerikan yerlisi, 8-13 arası Asyalı, 14-15 Avustralya Aborjinleri ve 16-20 arası Avrupalıdır. Noktalı çizgiler, "ırk"lara karşılık gelmez; benzer gen sıklığına sahip keyfî sınıfları kapsamaktadır (Jacquard, 1970).

Gruplar arasındaki en farklı ve en benzer olan genleri seçmektense, genleri rastlantısal olarak seçtiğimizde ne olur? Tablo 5.3 böyle rastlantısal bir örneklemin sonuçlarını gösterir. Polimorfik olduğu bilinen yedi enzim, bir grup Avrupalı ve Afrikalıda (daha açıkçası Batı Afrika'dan gelip Londra'ya yerleşen Siyahlar ile

Beyaz Londralılarda) test edilmiştir. Genlerin bu rastlantısal örnekleminde, gruplar arasında dikkat çekici bir benzerlik vardır. Gruplar arasında tam tersi bir durumun görüldüğü fosfoglükomütaz-3 istisna olmak üzere, Afrikalılarda her bir genin en yaygın biçimi, Avrupalılarda da en yaygın olan biçimdir ve oranlar da birbirine çok yakındır. Böyle bir sonuç, bizi, her bir gruptaki polimorfizm ile kıyaslandığında, Siyahlar ile Beyazlar arasındaki genetik farklılığın ihmal edilebileceği sonucuna götürmektedir.

TABLO 5.2 / Üç ırktaki kan grubu alel sıklıklarına ait aşırı farklılaşma ve yakın benzerlik örnekleri

	POPÜLASYON:			
Gen	Alel	Beyaz Irk	Siyah Irk	Mongoloid
Duffy	*Fy*	0,0300	0,9393	0,0985
	Fy^a	0,4208	0,0607	0,9015
	Fy^b	0,5492	0,0000	0,0000
Rhesus	R_0	0,0186	0,7395	0,0409
	R_1	0,4036	0,0256	0,7591
	R_2	0,1670	0,0427	0,1951
	r^0	0,3820	0,1184	0,0049
	r'	0,0049	0,0707	0,0000
	Diğer	0,0239	0,0021	0,0000
P	P_1	0,5161	0,8911	0,1677
	P_2	0,4839	0,1089	0,8323
Auberger	Au^a	0,6213	0,6419	-
	Au	0,3787	0,3581	-
Xg	Xg^a	0,67	0,55	0,54
	Xg	0,33	0,45	0,46
Secretor	*Se*	0,5233	0,5727	-
	se	0,4767	0,4273	-

Kaynak: Şu kitapta yer alan özetten alınmıştır; bkz. Cavalli-Storza, L. L. ve Bodmer, W. F. (1971). *The Genetics of Human Populations*. San Francisco: Freeman, s. 724-731. Diğer yerlerdeki bilgiler ve veri kaynakları için lütfen bu kitaba bakınız.

Tablo 5.3'te incelenen konu, (polimorfik lokuslardaki alel sıklıkları) dünya çapında pek çok kere çalışılan yaklaşık yirmi beş geni ve birçok popülasyonu da içine alacak şekilde daha genel bir açıdan sorulabilir. Bir genin insanlar arası değişimini, bir kişiden alınan bir genin bir bütün olarak insan türü içinden rastgele seçilen başka bir kişiden alınan genin alternatif formu (aleli) olma olasılığı üzerinden ölçebildiğimizi varsayalım. Sonrasında, bu iki kişiyi aynı "ırk"tan seçmiş olsaydık değişimin ne kadar az olacağını sorgulayabiliriz. Böylece, türün tamamındaki değişim ile bir "ırk"taki değişim arasındaki fark, ırksal farklılık olarak adlandırılan çeşitliliğin oranını verecektir. Benzer şekilde, bir "ırk" içindeki değişimin ne kadarının, aynı kabile veya ulustan bireyler arasındaki değişimden ziyade, aynı "ırk"a mensup kabile veya uluslar arasındaki farklılıklar ile açıklanabileceği sorabiliriz. Bu şekilde, insanın genetik çeşitliliğini; popülasyon içindeki bireyler, büyük "ırklar" içindeki yerel popülasyonlar ve büyük "ırklar" arasındaki değişimler olmak üzere bölümlere ayırabiliriz. Bu hesaplama; üç genetik bilimci grubu tarafından, birbirlerinden bağımsız olarak, büyük oranda benzer veriler kullanılarak ve farklı istatistiksel yöntemlere karşın birebir aynı sonuçlara ulaşarak yapılmıştır. Enzimler ve diğer proteinler açısından genetik çeşitlilik incelenirken, farklı gen formlarının görülme sıklığını belirlemenin ve genetik değişime ilişkin nesnel bir tahminin mümkün olduğu durumlarda, sözkonusu değişikliklerin yüzde 85'inin aynı yerel popülasyon, kabile veya ulus içindeki bireyler arasında; yüzde 8'inin büyük bir "ırk" içindeki kabile veya uluslar arasında ve kalan yüzde 7'nin de büyük "ırk"lar arasında olduğu görülmüştür. Bu da demektir ki, iki İspanyolun veya iki Masailinin arasındaki genetik fark, genetik çeşitliliğin yüzde 85'ini oluşturur ve insanları gruplara bölen, kalan yüzde 15'tir. Doğu Afrikalı Kikuyular hariç tüm insanlar dünya üzerinden yok olsaydı, insan çeşitliliğinin yaklaşık yüzde 85'i, yeniden yapılanacak olan türlerde yaşamaya devam ederdi. Sadece Avrupa'da olduğu bilinen

Duffy kan grubunun Fy^b aleli veya Amerikan yerlilerinde bulunan Diego kan faktörü gibi birkaç gen yok olurdu ama bu, çok fazla bir şey değiştirmezdi.

TABLO 5.3 / Avrupalılar ile Siyah Afrikalılardaki yedi polimorfik lokusun[48] alel sıklıkları

	AVRUPALILAR:			AFRİKALILAR:		
Lokus	Alel 1	Alel 2	Alel 3	Alel 1	Alel 2	Alel 3
Kırmızı hücre asit fosfataz	0,36	0,60	0,04	0,17	0,83	0,00
Fosfoglükomütaz-1	0,77	0,23	0,00	0,79	0,21	0,00
Fosfoglükomütaz-3	0,74	0,26	0,00	0,37	0,63	0,00
Adenilat kinaz	0,95	0,05	0,00	1,00	0,00	0,00
Peptidaz A	0,76	0,00	0,24	0,90	0,10	0,00
Peptidaz D	0,99	0,01	0,00	0,95	0,03	0,02
Adenozin deaminaz	0,94	0,06	0,00	0,97	0,03	0,00

Kaynak: Lewontin, R. C. (1974). *The Genetic Basis of Evolutionary Change.* New York: Columbia University Press. Uyarlandığı kaynak için, bkz. Harris, H. (1970). *The Principles of Human Biochemical Genetics.* Amsterdam & London: North Holland.

Okur, "ırklar" arasındaki bölüşüm çeşitliliğinin hesaplanması için, her kabileyi veya ulusu bir "ırk" altında inceleyen bir yöntemin kullanılmış olması gerektiğini fark etmiştir. "Irk" ile ne kastedildiği sorunu, bu tür bir sınıflandırma yaparken daha da şiddetli hale gelir. Macarlar Avrupalı mıdır? Kesinlikle Avrupalılara benzerler; yine de (tıpkı Finliler gibi) Avrupa dilleriyle alakasız ve (Türkler gibi) Orta Asya dil ailesinden gelen bir dil konuşurlar. Peki, ya günümüz Türkleri? Türkler Avrupalı mıdır, yoksa Mongoloid ırktan mı sayılmalılar? Sonra bir de Hindistan'daki Urduca ve Hintçe konuşan insanlar var. Bu insanlar; kuzeyden gelen Aryan istilacıların, batılı Perslerin ve Hint alt kıtasındaki Vedik kabilelerinin bir karışımı. Çözümlerden biri, hepsini bir ırk olarak tanımlamak. Fakat sık sık ayrı bir ırk olarak kabul edilen Avustralya Aborjinleri bile,

48 Biyolojide lokus, genlerin kromozom üzerinde bulunduğu yeri ifade eder. *-ed. notu*

Avrupalıların gelişinden çok önce, Pasifik'ten gelen Polinezyalı göçmenlerle ve Papualılarla karışmışlardır. Köken bakımından en karma olan grup ise; doğudaki Hunların, Ostrogot ve Vandalların, güneydeki Arapların ve Kafkaslardaki Hint-Avrupalıların karışımı olan Avrupalılardır. Uygulamada "ırksal" kategoriler, temel ten rengi gruplarına karşılık gelecek şekilde oluşturulmuş ve arada kalan tüm diğer gruplar da bu kategoriler arasında pay edilmiş veya bilim insanının keyfine göre yeni ırklar olarak tanımlanmıştır. Ancak görülüyor ki bu grupların ne şekilde oluşturulduğunun çok önemi yok çünkü büyük "ırk" kategorileri arasındaki farklılıklar, nasıl tanımlanmış olursa olsun, aslında son derece küçük farklılıklardır. Gerçekte insanın "ırksal" farklılaşması son derece yüzeyseldir. Irksal kategorilerin kullanımı, meşruiyetini biyoloji dışında bir kaynaktan almak durumundadır. İnsan evriminin ve insanlık tarihinin en dikkat çekici özelliği, bireyler arası genetik çeşitliliğe karşın, coğrafi popülasyonlar arası ayrışma derecesinin görece önemsiz olmasıdır.

Gruplar arası IQ farklılıkları

Gruplar arasındaki genetik IQ farklılıkları sorusuna cevap verebilmenin tek yolu, farklı ırk ve sınıftan evlat edinilen çocuklar üzerine çalışmaktır. Bu tür çalışmalara ulaşmak kolay olmasa da yapılan birkaç çalışmanın hepsinde aynı sonuca varılmıştır. Tizard tarafından İngiltere'deki yuvalarda bulunan Siyah, Beyaz ve farklı ırklardan anne babalara sahip çocuklar üzerinde yapılan ve üç okul öncesi zihinsel performans testinin kullanıldığı çalışmada[49], istatistiksel rastgele değişimle açıklanabilecek olandan çok farklı bir sonuç çıkmamıştır. Öte yandan görünür değere bakıldığında, Siyah ve farklı ırklardan anne babaya sahip çocukların sonuçları, Beyaz anne babaya sahip çocuklardan daha *iyidir.* Bir diğer ilgili olay da; anneleri Alman, babaları ise Siyah ya da

49 Tizard, B. (1974). "IQ and Race".

Beyaz bir Amerikan askeri olan ve savaş sonrasında Amerika'ya dönen asker babaları tarafından Almanya'da bırakılan çocukların karşılaştırılmasıdır. Burada da Siyah çocuklar lehine küçük bir fark vardır. Siyah çocukların ataları arasındaki Beyaz insan sayısını çocukların IQ sonuçları ile karşılaştıran iki çalışma da bunlar arasında herhangi bir korelasyon bulamamıştır. Öte yandan, Beyaz aileler tarafından evlat edinilen Siyah çocuklar üzerine yapılan bir çalışma, genel popülasyon içindeki çocuklara göre çok daha yüksek IQ oranları ortaya çıkarmıştır fakat evlat edinilen bu çocuklar arasından, biyolojik anne-babasının ikisi de Siyah olan çocuklar, biyolojik anne-babasından biri Beyaz olan çocuklar kadar başarılı değildir.[50] Esasında Siyahlarla Beyazlar arasındaki genetik farklılıklara ilişkin kanıtların hiçbiri, genetik ile toplumsal olanı ayırma zahmetine girmez.

IQ'nun kalıtsallığı konusundaki tüm diğer araştırmalar gibi, bu beş çalışmanın da ciddi denilebilecek yöntembilimsel sorunları vardır ve bunları kullanarak pozitif sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Mesele, ırklar arasında bir genetik kimlik olduğunu göstermeleri değil, ki zaten bunu hiçbir şekilde yapamazlar, IQ sonuçlarındaki herhangi bir genetik farklılığa dair hiçbir kanıt sunamamalarıdır. Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi'ne bağlı Toplumsal Davranışın Biyolojik Temelleri Komitesi himayesinde gerçekleştirilen ve Amerika'daki yerleşik sosyal bilimler çevresinin bilgelik dolu son açıklaması olmayı amaçlayan "Irkların Zekâ Farklılıkları" adlı raporda, o dönemde ulaşılabilir olan ilk dört çalışma incelenmiştir.[51] Sonuçların aşağıdaki şekilde sunulması, Amerika'daki sosyal bilimlerin kalıtımcı bakış açısına olan derin ideolojik bağlılığının karakteristik bir özelliğidir:

---

50 Scarr-Salapatek, S. ve Weinberg, R. A. (1976). "IQ Test Performance of Black Children Adopted by White Families," *American Psychologist* (31): 726-739.

51 Loehlin, J., Lindzey, G. ve Spuhler, J. (1975). *Race Differences in Intelligence*. San Francisco: Freeman.

> Amerika'daki farklı ırk gruplarına/etnik gruplara mensup olanların entelektüel beceri testlerinde aldığı sonuçlar arasındaki ortalama farklar; kısmen testlerdeki eksiklik ve önyargılardan, kısmen grupların çevre şartları arasındaki farklardan ve kısmen de gruplar arası genetik farklılıklardan kaynaklanır (...) Sunulan kanıtlar temelinde, bu üç faktörden hangisine ağırlık verileceğine ilişkin makul ve farklı fikirler olabilir ve mantıklı bir insanın farklı beceriler, gruplar ve testler açısından fikirleri de farklılık gösterebilir.

"Mantıklı bir insan" hem makul olup hem de Amerika'daki ırk grupları/etnik gruplar arasında gözlemlenen farklılığın, sunulan kanıtlar temelinde, kısmen genetik olduğu fikrini nasıl benimseyebilir, bu raporda söylenmez. Bu iki yüzlü özette, gözlemlerle tespit edilen farklılıkların *Siyahlar* lehine olduğu da belirtilmez.

Farklı sınıflardan çocukların evlat edinildiği vakalara ilişkin kanıt ise pek azdır. Bunun nedeni, evlat edinmenin genel olarak farklı sınıflar arasında gerçekleşmesi, yani evlat edinen ailelerin grup olarak biyolojik anne-babalardan daha zengin, eğitimli ve daha yaşlı olmasıdır. Ayrıca, daha önce belirttiğimiz üzere, evlat edinilen çocukların dikkate değer oranda yüksek IQ'ları vardır.

Schiff *ve diğerleri* tarafından Fransa'da yapılan çalışma[52], özellikle sınıfın etkisini ölçmek üzere tasarlanmıştır. Araştırmacılar, alt sınıftan/işçi sınıfından ailelerde doğan ve altı aylık olmadan üst-orta sınıf (veya üstü) aileler tarafından evlat edinilen 32 çocuk tespit eder. Yine, aynı çocukların 20 *biyolojik* kardeşi de belirlenir. Bu kardeşler, işçi sınıfından gerçek anneleri tarafından büyütülmüştür. Kardeş grupları, genetik olarak denktir ancak oldukça farklı çevreler deneyimlemişlerdir. Evlat edinilen çocuklar, okul çağına geldiklerinde, ortalama 111,16 IQ'ya sahiptir ve bu sonuç, biyolojik ailelerinin yanında kalan kardeşlerden yüksektir. Belki daha da önemlisi, biyolojik ailelerinin yanında kalan kardeşlerin

52 Schiff *et al.*, "How Much Could We Boost Scholastic Achievement," s. 165-196.

yüzde 56'sı Fransız eğitim sisteminde en az bir yıl sınıfta kalmıştır; evlat edinilen çocuklarda bu oran sadece yüzde 13'tür.

A. R. Jensen'ın, IQ'nun kalıtsallığı ve değişmezliği meselesine duyulan ilgiyi yeniden alevlendiren makalesinin *How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?* [IQ ve Okul Başarısı Ne Kadar Artırılabilir?] başlığını taşıdığını hatırlatalım. Farklı ırk ve sınıflardan evlat edinilen çocuklar üzerine yapılan çalışmalara bakılırsa, bu sorunun açık ve net bir cevabı var: Toplumsal örgütlenmenin izin verdiği ölçüde. Yolumuzun üstündeki engel, biyoloji değildir.

ALTINCI BÖLÜM

Değişmeyen Ataerki

Yeni doğan bir bebekle ilgili ilk soru hâlâ şudur: "Kız mı, erkek mi?" Bu soru, kültürümüzün insanlar arasında yarattığı önemli ayrımların başlangıç noktasını işaret eder. Çocuğun kız ya da erkek olması onun ileriki yaşamında derin farklılıklar yaratır. Cinsiyet ortalama yaşam süresini de belirler. Ortalama olarak erkek çocuk doğum oranı kızlarınkinden biraz daha fazladır; erkekler, her yaşta, kadınlardan daha fazla ölüm riski taşırlar; şu anda Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de, erkeklerin ortalama yaşam süresi yaklaşık 70, kadınlarınki ise 76 yıldır. Bu da yaşlı nüfusun çoğunun kadın olduğu anlamına gelir. Yani, 85 ve üzeri yaş gruplarında, bir erkeğe üç kadından fazlası düşer.

Batı toplumlarında erkekler, ortalama olarak, kadınlardan daha uzun ve kiloludur. Kadınlarla mukayese edildiğinde beyinleri daha büyüktür ancak vücut ağırlığına oranı dikkate alındığında durum farklıdır. Şüphesiz kadınlarla erkekler, üreme ile ilgili olanlar hariç, pek çok hastalığa farklı şekillerde hassasiyet gösterirler: Örneğin toplumumuzdaki erkeklerde, genelde, bazı kanser türleri, kalp ve dolaşımla ilgili rahatsızlıklar görülür; kadınlara ise ya ilaçla uyuşturulacakları ya da klinik tedavi gerektiren psikiyatrik hastalıkların tanısı konulur. Erkekler, spor alanı ya da pistindeki performans bakımından, fiziksel olarak daha güçlüdür. Çok sayıda kadın ücretli çalışıyor olsa da yaptıkları işlerin niteliği erkeklerinkinden farklıdır. Erkekler daha çok

bakan ya da milletvekili, şirket yöneticisi ya da büyük iş adamı, Nobel ödüllü bilim adamı ya da akademisyen, doktor ya da pilot olurken; kadınlar daha çok sekreter, laboratuvar teknisyeni, büro temizlik elemanı, hemşire, hostes, ilkokul öğretmeni ya da sosyal hizmet görevlisi olur.

Meslek "seçim"lerindeki bu farklar, çocukların küçük yaşlardan itibaren sergiledikleri davranışlarının ve okul performanslarının bir yansımasıdır. Erkek çocuklar araba, traktör, kamyon ve bilişsel gelişime yönelik kutu oyunlarıyla; kız çocuklar ise bebek, hemşire üniforması ve mutfak setleri gibi evcilik oyuncaklarıyla oynar. Kız çocuklarından öncelikle ev kadını olmaları, erkek çocuklarından ise aile reisi olmaları beklenir. Çok az sayıda kız çocuğu teknik konular, bilim ya da metal konstrüksiyon üzerine eğitim alır; yine çok az sayıda erkek çocuğu da ev ekonomisi eğitimi görür. Kız çocukları, ergenlik sonrasında, erkek çocuklarına kıyasla matematikte daha kötü bir performans sergiler.

Tüm bunlar, içinde yaşadığımız toplumla ilgili nesnel olarak doğrulanabilir ifadeler ve mevcut "olgular"dır. Görünüşe göre, bu olguların nedenleri bazen biyolojik, bazen toplumsal, bazen de ikisinin bir karışımıdır. Peki, bu olguları nasıl anlamak gerekir? Toplumsal şekillenmenin sınırları açısından sonuçları nedir, ya da bir anlamı var mıdır? Bu kitabın ele aldığı toplumsal "olgular"dan hiçbiri, kadın-erkek arasındaki farklılıklara –*toplumsal cinsiyet* farklarına– ilişkin olgular kadar doğallaştırılmamış ve cinsiyetler arası temel biyolojik farkların bir sonucu, sorgulanamayacak kadar bariz bir olgu gibi görülmemiştir. Aslında çoğu erkek için bu varsayımlar, yani toplumdaki cinsiyetler arası mevcut işbölümünün (*toplumsal* işbölümü) biyolojik gereklerin bir yansıması ve toplumun da biyolojinin aynası olduğu yönündeki kabuller, son derece elverişlidir.[1]

1 Bu bölümün yazımında teşekkür borçlu olduğumuz feminist akademisyenler var; büyük ölçüde onların çalışmalarından yararlandık. Bilhassa Lynda Birke, Ruth Hubbard ve Hilary Rose'a taslak metine dair eleştirel yorumları için teşekkür ediyoruz.

Kadın-erkek arasındaki statü, zenginlik ve iktidar farklarıyla şekillenen bir toplumda yaşadığımız açık. Çağdaş Batı toplumu, yapısal açıdan kapitalist olduğu kadar ataerkildir de.[2] Kadın ve erkek arasındaki işbölümünde, erkekler, üretici işgücü olarak ve daha çok güç gerektiren, maaşı daha iyi ve daha çok iktidar sahibi olabildikleri işlerde çalışma eğilimi gösterirken; kadınlar daha az güç gerektiren, maaşı daha düşük ve daha önemsiz işlerde çalışma eğilimi gösterir. Üreme veya bakım alanındaki işgücünün neredeyse tamamında kadınlar görev alır. Yeniden üretim [üreme] alanındaki işgücü, sadece çocuk doğurmak gibi biyolojik bir işi değil aynı zamanda erkek işçilerin beslenmesi, giyimi, ev içinde rahat ettirilmesi, hastalandıklarında bakımı vb. görevleri de içerir. İlaveten, kadınların üretici-yeniden üretici işgücünde yer alacak gelecek nesilleri; değerlerin aktarımı, eğitim ve öğretim gibi konularda hazırlamak gibi çok önemli eğitici ve ideolojik bir rolü de vardır. Yani kadınlar, evde veya ücretli işlerde; yemek, çocuk bakımı veya öğretmenlik, hasta bakımı gibi sorumluluklarla orantısız olarak çalıştırılır. Bu işbölümü sadece Batılı kapitalist toplumların değil, farklı derecelerde olsa da Sovyetler Birliği'nden Çin'e, Vietnam'dan Küba'ya kadar devrim mücadelesi vermiş toplumların da bir özelliğidir.

Ataerki neden sürüp gitmektedir? Bir ihtimal, ondan fayda sağlayanlarca korunan, tarihsel bir toplumsal örgütlenme biçimi ve insan biyolojisinin bir sonucu olduğu için. Tıpkı, her türlü toplumsal yapının, ihtimal dahilindeki bir dizi örgütlenme biçiminden yalnızca biri ve insan biyolojisinin sonucu olması gibi. Bazıları, ataerkinin genlerimizle belirlenen kadın ve erkek ara-

2 Eisenstein, Z. R. (der.) (1979). *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. New York: Monthly Review Press; Delphy, C. (1977). "The Main Enemy: A Materialist Analysis of Women's Oppression" *WRRC Publication* No. 3, London; Barrett, M. ve Mclntosh, M. (1981). "The Family Wage", *The Changing Experience of Women*, E. Whitelegg *et al.* (der.), Oxford: Martin Robertson; Hartmann, H. (1981). *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*. London: Pluto ve Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. New York: Harper & Row.

sındaki sabit biyolojik farklılıkların kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri sürer.

Biyolojik determinizm, feminist hareketin artan toplumsal ve siyasi taleplerine ve son on yıldır gelişmeye başlayan kuramsal yazılarına cevaben, büyük bir kararlılıkla toplumsal, siyasi ve kültürel yaşamdaki liderlik rolünün tıpkı penis, testis, sakal gibi erkeklere özgü olduğunu savunur. Kadınların geleneksel olarak erkeklere ayrılmış olan alanlara girmelerine şiddetle karşı çıkılır. Bu amaçla mecliste yapılacak basit bir izin oylaması istenen sonucu vermezse biyoloji devreye girer. Örneğin kadınlar, banka müdürü veya siyasetçi olmamalıdır ve Amerikalı bir doktor bunun nedenini şöyle açıklar:

> Bir bankaya yatırım yaptığınızda, banka müdiresinin kredinizle ilgili kararı hormon değerlerinin arttığı o belli dönemde vermesini istemezdiniz. Veya farz edelim ki Beyaz Saray'da menopoza girmiş bir kadın başkanımız var ve Rusya ile Küba'nın yakınlaştığı bir dönemde, aslında yanlış bir karar olan Domuzlar Körfezi Harekâtı için kararı o verecek...[3]

Aslında, kadınların iş hayatında herhangi bir üst düzey pozisyonda bulunmaları bile risklidir. *Wall Street Journal*'da yer alan bir ilk sayfa haberi şöyledir:

> Yönetici pozisyonundaki hamile kadın furyasıyla firmaların işleri sekteye uğruyor (...) 30 yaş üzeri kadınlar arasında hamilelik

3 Aktaran Paige, K. (Eylül 1973). "Women Learn to Sing the Blues," *Psychology Today*. Alloa [İskoçya] Reklamcılık'a göre, 1982'deki Falklands/Malvinas Savaşı sırasında Başbakan Tam Dalyell, Margaret Thatcher'ın "savaş ve barış gibi hayati kararlar almayı beceremediğini, çünkü bir kadın olduğunu ve her kadın gibi adet döngüsünden etkilendiğini" iddia etmiştir.
Hormonlar üzerinden yapılan bu doğal sayma durumuna ilişkin tam tersi bir örnek, kısa süre önce (1981) İngiltere'de cinayetle suçlanan iki kadın hakkında, olay anında "âdet öncesi gerginliği" yaşadıkları sebebiyle beraat kararı verilmesiyle yaşanmıştır. Bazı feminizm sözcüleri kararı özgürleştirici olarak nitelendirirken, bazıları da kesin bir dille biyolojistik olmakla suçlamıştır; gerçekte bu kadınların beraat etmesi, sıkıntı verecek pek çok çıkarıma sebep olmuştur. *Wall Street Journal*, 20 Temmuz 1981.

oranı arttığından ve üst düzey işlerde çalışan kadın sayısı fazla olduğundan, sorunlar da artıyor.[4]

Makale, erkek yöneticilerin, kadın meslektaşlarının bu düşüncesiz hamilelik atağı yüzünden çok daha fazla çalışmak zorunda kaldığını ifade ederek devam eder. Çıkarılacak ders şudur: Kadınlar, üretim hattı veya yazmanlık gibi, yerlerine başkalarının kolayca geçebileceği işlerde çalışmalıdır. Tabii hamile yöneticilerin sebep olduğu sorunlar bu şekilde anlatılırken, erkek yöneticiler arasında sık görülen ve işleri en az hamilelik kadar aksatan beklenmeyen kalp rahatsızlıkları göz ardı edilmiştir. Ama bu son derece normal.

Elbette sonuç açık: Kadınların ev dışında çalışması yanlış çünkü aksi durumdaki ücretsiz kadın emeğiyle temin edilen sosyal hizmetlerin yükü, ekonomik sistemin sırtına biner. Ayrıca bu doğaya da aykırı çünkü erkeğin evi geçindirmesi, kadının ise çocuk yetiştirmesi, doğanın kanunudur. İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde altı haneden en az birinin geçimini kadınlar üstlendiği halde, Yeni Sağ ideolojisi bu konuda nettir.[5]

Yeniden dirilen Yeni Sağcı görüş, feminist taleplere karşı çıkışını rasyonalize etme konusunda daha da ileri gider. Britanya Ulusal Cephesi'ne göre kadının yeri, Nazi atalarının söylediği gibi, *Kinder-Küche-Kirche* [Çocuk-Kilise-Mutfak] ile sınırlıdır. Bu bakış açısı, Thatcher hükümetinin (İngiliz vatandaşlarını sınıflandırmak ve Siyah vatandaşları ikinci sınıf konumuna indirgemek için planlanan) Vatandaşlık Kanun Tasarısı görüşmelerinde, parlamento üyesi Eroch Powell tarafından yinelenmiştir. Powell, İngiliz vatandaşlığının sadece baba yoluyla edinilmesi önerisinde bulunmuş ve çocuğa annesinden dolayı vatandaşlık

4 Örneğin İngiliz gazetesi *Morning Star*'da yayımlanan haberlere, özellikle de M. Mclntosh (24 Kasım 1982) ve B. MacDermott (27 Kasım 1982) tarafından kaleme alınan mektuplara bakınız.

5 Land, H. (9 Ekim 1975). "The Myth of the Male Breadwinner", *Nets Society* ve Rose, H. ve Rose, S. (1982). "Moving Right Out of Welfare and the Way Back", *Critical Social Policy 2* (1): 7-18.

vermenin "insan doğasının yüzeysel analizine dayanan geçici bir moda ve bir imtiyaz" olduğunu ifade ederek şöyle devam etmiştir:

> Erkeklerin savaşçı, kadınların ise hayatı düzenleyici ve idame ettirici olmak gibi farklı toplumsal işlevleri vardır; toplumlar, insanlığın doğasına aykırı söylenceler yüzünden yıkılabilmektedir.[6]

Biyolojik deterministler için, toplumsal cinsiyet, aslında, biyolojik ve cinsel ayrımları işaret eder. Biyolojinin belirlediği şey, basit bir işbölümü değildir; aynı zamanda işlevsel olan bu işbölümüne karşı geldiğimizde kendimizi de tehlikeye atmış oluruz. Toplumlar; baskın, üretici erkeklere ve bağımlı, anaç ve yeniden-üretici kadınlara ihtiyaç duyar.

Biyolojik determinist argüman, artık aşina olduğumuz bir yaklaşım izler: Bu bölümün ilk paragraflarında ifade edildiği gibi, kadın ve erkek arasındaki farklılıklara dair "olgular"ı ve "kanıtlar"ı alıntılayarak başlar. Sorgusuz sualsiz kabul edilen bu "olgular", kadın ve erkek arasındaki biyolojik farkların nedenlerini, beyin yapıları ve hormon seviyeleriyle açıklayan önceki psikolojik eğilimlere bağlı görünmektedir. Daha sonra, kadın-erkek arasındaki davranış farklılıklarının primatlar, kemirgenler, kuşlar, hatta bok böcekleri gibi insan dışı topluluklar ile benzerlik gösterdiğini belirterek bu farklılıklara, sadece daha başka ve daha adil olsun istiyoruz diye reddedemeyeceğimiz bir evrensellik atfeder. Biyolojik kanunlardan kaçış yoktur. Sonuç olarak determinist argüman, gözlemlenebilen tüm mevcut farklılıkları bilindik Pangloss'çu sosyobiyolojik savlar temelinde tek potada eritmeye çalışır: Cinsel ayrımlar, iki cinsin üremedeki farklı biyolojik rollerinin sonucu olarak ve doğal seçilim sürecinin adaptasyon sağlama işlevi sayesinde ortaya çıkmış ve iki cinse de azami yarar sağlayacak şekilde evrilmiştir; yani eşitsizlikler sadece kaçınılmaz değil aynı zamanda işlevseldir de.

6 *The Sun* (Londra), 18 Şubat 1981.

Kitabımızın bu bölümünde, cinsiyet ayrımını izah eden bu sözde bilimsel iddiaları tekrar gözden geçirecek ve bu iddiaların nasıl sistemli bir ayrıma ve hatalı temsillere sebebiyet verdiğini, kanıtların zayıf kuramlar ve önyargılı yaklaşımlarla nasıl yanlış yorumlandığını göstereceğiz. Ayrıca, sözkonusu bilimsel iddiaların mevcut ayrımlara açıklama getirmek şöyle dursun, kendi ideolojilerine nasıl hizmet ettiklerini de göreceğiz. Tıpkı ırklar ve toplumsal sınıflar arasındaki IQ farklılıklarının biyolojik açıklamaları gibi, mevcut cinsiyet rollerinin nesnel biyolojik açıklamaları da, statükoyu meşrulaştırmayı ve devam ettirmeyi amaçlar.

"Olgular"ın rolü

Biyolojik determinist argümanın süregelen iddiası, modern Batı toplumundaki yapının evrensel ve genel toplumsal yapıyı yansıttığıdır. En kötü senaryoda, "doğal olmayan" liberal ve radikal baskılar yüzünden, Sosyal Darvinizmin dile getirdiği ve önceden sahip olduğumuz niteliklerimizi yitiriyoruz. En iyi senaryoya göre olmamız gerektiği gibiyiz. Bu nedenle bu bölümün ilk paragraflarında söz edilen "olgular"a asılsız bir evrensellik atfedilir. Örneğin iş dağılımı konusuna dönelim. Ofis işlerinde çalışan kadınlarla ilgili mevcut evrensellik iddiası, aslında bu yüzyılın başlarına kadar memuriyetin erkeklerin özel alanı olduğunu ve kadınları ofis işleri dışında tutma çabalarının yaygınlığını gizler.[7] O dönemde kadınların böyle işler için neden uygun olmadıklarını açıklayan "biyolojik" sebepler geliştirilmişti. 1978'de *Psychology Today* dergisinde yayımlanan bir makalede ise şöyle söyleniyordu: "Örneğin kadınlar, genel olarak hızlı seçim yapma ve koordinasyon yeteneği bakımından üstün olduklarından, erkeklerden daha hızlı daktilo yazabilirler.[8]" Tabii zamansal

7 Morgall, J. (1981). "Typing Our Way to Freedom: Is it True That New Office Technology Can Liberate Women?" *Feminist Review*, vol. 9, issue 1, s. 87-101.

8 S. Witelson, aktaran *Psychology Today*, Kasım 1978, s. 51.

değişimler yanında coğrafi değişimler de sözkonusu olabiliyor; mesela Birleşik Devletler'de doktorlukta erkek egemenliği doğal karşılanırken, aile hekimlerinin çoğunun kadın olduğu Sovyetler Birliği'nde durum bunun aksidir. (Sovyetler Birliği'nde aile hekimliği, Amerika Birleşik Devletleri'nden daha düşük bir statü ve ücret karşılığında yapılıyor ama bu konunun farklı bir boyutu.)

1950'lerdeki Amerikan gençliğinin flört etme biçimleri, cinsel deneyimleri ve giyim tarzları, biyolojik determinizmin çarpıcı biçimde en çok evrenselleştirdiği konulardır. Ana rahminde androjenik steroid hormonlarına maruz kalarak "erkeksileşmiş" kızlarla ilgili ünlü bir çalışmada John Money ve Anke Ehrhardt, deneklerinin kadınsılığını; mücevherlere ilgi duyup duymamaları, pantolon giyip giymemeleri, daha çok erkeksi olarak tabir edilen tavırlar sergilemeleri ya da romantik bir evlilikten çok gelecekteki kariyerlerini önemsemeleri gibi belirli kriterlerle tanımlar.[9] Bu tanım bir dizi kabul edilebilir standart –stereotip– sunan kadın dergilerinin ideolojisi ile örtüşmekle kalmaz, pantolon giyen kadınların, etek giyen veya mücevher kullanmaktan hoşlanan erkeklerin olduğu toplumların varlığını da göz ardı eder. Kızlar, Money ve Ehrhardt tarafından, kadınsılığın kalıplaşmış imajına uygunluk derecelerine göre yargılanmaktadır. Evlenme ve anne olma beklentisi içinde olsalar da bu kalıpları reddeder bir halleri olduğu söylenir. "Toplumsal cinsiyet etiketlerinin muğlaklığının ve araştırmacıların farklı akranlarına göre kendilerine gösterdikleri ilginin bilincinde olan genç kızlar" arasındaki bu reddediş, araştırmacılara göre, birtakım evrensel biyolojik belirlenimlerin bir tür dışavurumudur.

Biyolojik deterministlerin insanın toplumsal ve cinsiyete dayalı düzenlemelerini tanımlarken gösterdiği naiflik, Wilson, Van

9 Money, J. ve Ehrhardt, A. A. (1972). *Man and Woman, Boy and Girl.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. Listede; açık hava oyunları için harcanan enerji, eşya ve romantizme düşkünlük ve küçükken oynanan cinsel içerikli oyunlar gibi kriterler de yer alıyor.

den Berghe gibi sosyobiyologların ve diğerlerinin evrensel ölçekte insani kabul ettikleri bir olguya, "ensest tabusu"na gösterdikleri ilgide de görülür. Sadece sosyolojik literatürün incelenmesi bile günümüz Batı toplumlarının ensest karşıtı kanunlarının çok sayıdaki vakaya engel olamadığını gösterecektir.[10]

Bu tür bir düşünce, keskin sınıf ayrımlarının bulunduğu ve bir mensubu olduğu toplumdaki stereotiplerin dışında kalan herhangi bir şeyi kabul etmeyen ve toplumsal olduğu kadar cinsel de olan bir şovenizm akla getirir. Bu; sosyoloji, tarih ve coğrafyadan bîhaber bir dar görüşlülüktür. Topluma ilişkin evrensel kurallar,

10 Herman, J. (1981). *Father-Daughter Incest*. Cambridge. Mass.: Harvard University Press; Armstrong, L. (1978). "Kiss Daddy Goodnight", *Speakout on Incest*. New York: Hawthorn.
Ensest tabusu, tuhaf sosyobiyolojik meselelerden biri. Bkz. van den Berghe, P. L. (1983). "Human Inbreeding Avoidance: Culture in Nature", *Behavioral and Brain Sciences* (6):.125-68 ve Bateson, P. P. G. (1983). "Rules for Changing the Rules", *Evolution From Molecules to Men*, D. S. Beodall (der.), Cambridge: Cambridge University Press. Konu, erkek-kız kardeş çiftleşmesinin, büyük ihtimalle sakatlık ya da istenmedik durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verecek aynı resesif genleri taşıyan çocuk sayısını artıracağı ve bu yüzden öjeni açısından uygunsuz olacağı şeklindeki genetik olarak da doğru bir açıklamayla başlar. Bu gibi yakın akraba çiftleşmelerinden kaçınmak, adaptasyon sürecinde avantaj olacaktır. Sosyobiyoloji, enseste insanlarda da diğer canlılarda da rastlandığını iddia eder. İnsanların ve diğer organizmaların, genetik yakınlığı ve dolayısıyla cinsel uygunluğu tespit etme mekanizması ise belirsizdir. Bir varsayıma göre, kural şudur: Birlikte büyüdüğün biriyle cinsel ilişkiye girme. İnsan dışı canlılara ilişkin bulgular ise, en hafifinden, bir bütünlük oluşturmayan bilgiler verir; öngörüler, bazı babun popülasyonlarına ait gözlemler ve yumurtadan henüz çıkmış Japon bıldırcınlarının davranışlarından yapılan talihsiz çıkarımlarla destekleniyor gibidir. Evcil hayvanlarla çiftlik hayvanlarının kendi aralarındaki rastgele çiftleşme davranışlarına ilişkin yaygın görüş ise, bu türlerin insan müdahalesi ile farklılaştığı şeklindeki basit söylemdir. İnsan sözkonusu olduğunda, farklı toplumlar, kabul gören ya da yasaklanan çiftleşme kuralları bakımından birbirlerinden etkilenme eğilimi gösterirler. Ancak genetik yakınlığı olan kişilerin çiftleşmesini yasaklayan evrensel bir ensest tabusu olsa bile (ki yoktur), akrabalığın toplumsal tanımını doğrudan doğruya genetik tanımlamalar üzerine inşa etmek mümkün değildir. Ayrıca bu tabunun uygulamada gözetildiği doğru olsa bile (ki değildir), bu açıklama sosyobiyolojik açıdan anlam taşımaz. "Tabu" gerçekten genetik olarak belirlenmişse, toplumsal kanunlara neden ihtiyaç duyulur? Genetik yakınlığı olanların birbirleri ile çiftleşmek istemeyecekleri bir doğal durumda, ayrıca kanunla yasaklama gerekli midir? Tabii eğer genlerimiz kardeşlerimizle çiftleşmemizi engellemek yerine bizi böyle aykırı ilişkileri düzenleyecek kanunlar çıkarmaya teşvik etmiyorsa....

gözlemlenebilen gerçeklikten ziyade, biyolojik determinist gözlemcilerin bakış açısıyla ortaya atılan palavralar gibi görünüyor. Ancak ilginçtir ki bu durum, biyolojik evrensellikler için de geçerli. Örneğin yüzyılımıza kadar hemen hemen her yerde görülen gebeliğe ve doğuma bağlı ölümlerin ileri sanayi toplumlarında ciddi oranda azalmasıyla birlikte, kadınların ortalama yaşam süresi erkeklerinkinden uzun olmuştur. Hastalık oranı istatistikleri de benzer biçimde hızlı bir değişimi işaret eder. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de, akciğer kanseri ve kalpte kan pıhtılaşması sebebiyle gerçekleşen ölümlerin oranına bakıldığında, kadınlarla erkeklerin aynı düzeyde olduğu görülür. Bu yüzyılda kadın-erkek arasındaki boy farkı, yani boy açısından eşey ayrılığı azalmıştır. Yüzyıl önce, kadın-erkek arasındaki ortalama boy farkı, günümüz gelişmiş sanayi toplumlarına göre çok daha fazlaydı. Bir de kadın ve erkeğin spordaki performansına göz atalım. Daha yirmi-otuz yıl önce kadın ve erkek arasındaki doğal ve kaçınılmaz kabul edilen fark, sürekli azalmaktadır. 1948-1976 yılları arasındaki atletizm, yüzme ve zamana karşı bisiklet [*time trial cycling*] yarışlarındaki ortalama farklılıklara yakından bakıldığında görüleceği gibi, bu üç spor dalında da kadınların erkekler karşısındaki performansı sürekli ilerleme göstermektedir ve böyle devam ederse, iki cinsin rekabet ettiği tüm müsabaka türlerinde, önümüzdeki yüzyılda ortalama kadın performansı, erkeklerinkine eşit olacaktır.[11]

Peki, ortalamalar neden önemli? Aslında günümüzde erkekler, ortalama olarak kadınlardan uzundur ancak erkeklerden uzun pek çok kadın olduğu da inkâr edilemez. Bir popülasyondaki ortalama durumların tespiti sadece *post hoc*, yani incelenen popülasyonun tanımıyla ilgili kararlar verildikten sonra yapılır.

11 Dyer, K. F. (1977). "The Trend of the Male and Female Performance Differential in Athletics, Swimming and Cycling, 1948-1976", *Journal of Biosocial Science* (9): 325-339. Ayrıca bkz. Dyer, K. F. (1982). *Challenging the Men: Women in Sport*. St. Lucia, Australia: University of Queensland Press.

Bu nedenle, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkları tanımlamadan önce her iki popülasyonu da -kadınlar ve erkekler- karşılaştırmalı olarak tanımlamak gerekir. Bizim tartışmaya açtığımız ve "doğal" deyip geçilemeyeceğini savunduğumuz şey, işte tam da bu karşıtlıktır.[12] Eğer bu karşıtlık, yukarıdaki örneklerde ele aldığımız gibi, kadın ve erkeğin özelliklerinin örtüştüğü birtakım durumları göz ardı edip gizliyorsa ve insanları "kadınlar" ve "erkekler" şeklinde etiketleyerek iki kutuptan birine dahil etmek gibi bir toplumsal işleve hizmet ediyorsa, o zaman farklılıkların kökeni ve doğasına ilişkin ahkâm kesmek anlamsız. "Ortalama"lar etkili olabilir ancak olguların açıklanmasında en faydalı yöntem olmak zorunda değil. Dahası, beklenti yaratma tehlikesi de taşırlar. Ortalama stereotipler erkek çocukları eylemlerinde "erkeksi", kız çocukları "kadınsı" olmaya teşvik ediyorsa, farklılıkların karşıtlığı ve "doğal" sayma durumu sürüp gider.

Bahsedilen toplumsal "olgular"ın determinist yaklaşımla kanıtlanmasında bir sonraki adım, bireysel psikolojik ayrımların üstüne gözlemlenebilir toplumsal ayrımları oturtmaktır. Bu tezlere göre, iki cinsin psikolojisi incelendiğinde, bazı işlerde kadınların, bazı işlerde de erkeklerin başarılı olduğu görülecektir. Unutmayalım ki cinsiyetler arasında IQ farkı olduğu iddia edilemez çünkü eski testler cinsiyet farklarını gözetirken, 1930'larda geliştirilen standart IQ testleri, her türlü cinsiyet farklılığını giderecek şekilde dikkatlice tasarlanmıştır. Böylece deterministlerin önceki kuşağı, bu özel silahı ataerkinin ideolojik cephesinden çıkarmıştır. Fairweather, cinsiyet farklılıklarına dayalı psikolojik zekâyı aşağıdaki gibi özetler:

12 Hubbard, R. (1979). "Have Only Men Evolved?" *Women Look at Biology Looking at Women*, R. Hubbard, M. S. Henifin ve B. Fried (der.), Cambridge, Mass: Schenkman, s. 7-36; Hubbard, R. ve Lowe, M. (1979). "Introduction", *Genes and Gender II*, R. Hubbard ve M. Lowe (der.), New York: Gordian Press, s. 9-34; Birke, L. (1982). "Cleaving the Mind: Speculations on Conceptual Dichotomies", *Against Biological Determinism*, S. Rose (der.), London: Allison & Busby, s. 60-78 ve Rogers, L. (1982). "The Ideology of Medicine", *Against Biological Determinism*, s. 79-93.

> Yüz tanıma gibi üst düzey ayırıcı yetenekler taşısalar da kadınların daha çok algıya dayanan, yani dokunsal ve işitsel alanlara yatkın oldukları görülmektedir. Duygusal açıdan daha bağımlı olan kadınlar, sinir sistemleri ve doğaları gereği anlayışlıdır. Keşfetme meraklarının daha az olması sebebiyle geniş alanlarda oryantasyon sağlamak için gereksinim duydukları çevrelerinden bağımsız davranabilme ya da uzamsal ilişki yönetiminde başarısızdırlar. Beyin işlevi açısından da beynin sol yarısındaki dille yaşarlar. Görsel yatkınlıkları olan erkekler ise, aksine, daha uyumlu uyaranları tercih eder ve bu uyaranlara kesintisiz hareketlerle karşılık verirler; korkusuz ve bağımsızdırlar, parasempatik sinir sisteminin etkisindedirler ve beyinlerinin sağ lobu önem taşır. Sonuç olarak da başarılı olurlar.[13]

Kadınlar ve erkekler, doğalarının gereğini yerine getirdikleri takdirde farklı işlerde ve farklı oranlarda başarılı olurlar.[14]

Maccoby ve Jacklin'e göre, kızların sözel becerisi erkeklerden iyidir; erkekler ise görsel-uzamsal (mekanik yetenek) ve matematik yeteneği açısından kızlardan daha üstün ve girişkendir.[15] Psikolog Sandra Witelson'a göre de kadın mimar, mühendis, sanatçı sayısı azdır çünkü:

> (...) böyle mesleklerin gerektirdiği düşünce yapısı belki de görsel yeteneğe bağlıdır (...) Buna karşın, kadın performans sanatçılarının (vokalist, müzisyen vb.) ve yazarların daha fazla olduğuna

13 Fairweather, H. (1976). "Sex Differences in Cognition", *Cognition* (4): 31-280.

14 Böyle bir doğallaştırma "açık" gericilerle de sınırlı değil. Anarşik görüşleri bilinen William Morris, *Hiçbir yerden Haberler* romanında, kendi özgür toplumunu kadınların yemek pişirip erkeklere hizmet ettiği ve bunu da "doğaları icabı" severek yaptıkları bir toplum olarak tasvir eder. Her nasılsa, Ütopya'daki erkekler de bu faaliyetlerin gerektirdiği yeteneklerin bilincindedirler ve bu yeteneklerinden ötürü kadınlara saygı duyarlar. Kara Güç hareketinin erkek sözcülerinin de benzer bir duruş sergiledikleri bilinmektedir. İşçi Partisi'nin 1981 yılındaki konferansında da, genel başkanın kadınlara çay yaptıkları için teşekkür etmesini, feministler "Kadınlar politika yapar, çay değil" sloganı ile protesto etmiştir.

15 Maccoby, E. E. ve Jacklin, C. N. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford, California: Stanford University Press.

bakılırsa, bunların gerektirdiği yetenekler de kadınların iyi olduğu dil ve motor koordinasyonu gibi fonksiyonlara bağlı olabilir.[16]

Özgür bir toplumda meslek seçimi sadece kişisel tercihlerin sonucudur ve bu tercihler, doğuştan gelen psikolojik yapının etkisiyle ontolojik olarak belirlenen kişisel kararlardır. Okul ve ailenin yönlendirici etkisi ya da erkeklerin kadınları belli zanaat ve mesleklerden dışlaması gibi açıkça toplumsal güçler tarafından sevk edilen "tercihler" ise konu dışıdır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de kızların matematikte erkeklerden kötü olması, bir kanıt gibi sunulur: "Erkeklerin matematikteki başarı ve üstünlükleri, cinsiyet farklılıkları temel alınarak erkeklerdeki uzamsal yetenekler ile ilişkilendirilir.[17]"

Matematiğe ilgi duyan kız çocukları, cinsiyetleri farklı yönlere sevk eden toplumsal ve kültürel baskılar göz ardı edilerek biyolojik açıklamalarla küçümsenip dışlanır.[18] Witelson'un örneğine dönecek olursak, kadının kendine özel bir alana, "kendine ait bir oda"ya sahip olma ayrıcalığının bile olmadığı bir toplumda sadece özel yaşam ve alan gerektirmeyen beceriler kazanmaya itildiği, uzun zaman önce Virginia Woolf tarafından dile getirmiştir: Bir yazar not defterini taşıyabilir ama bir ressam tuvalini, bir mimar çizim tahtasını taşıyamaz. Kadınların "başarıları" övgüye layıkken, erkeklere meydan okumalarına zemin hazırlayacak gerçek uzmanlıkları ya da üremeyle ilgili önemli rollerinden zaman çalmaları öyle değildir. (Yeni feminist akademisyenler, –akademik yaşam veya bilim gibi– yaratıcı işler ile üreme arasındaki zıtlığı

16 Witelson, aktaran *Psychology Today*, Kasım 1973, s. 48-59.

17 Benbow, C. P. ve Stanley, J. C. (1980). *Science* (210): 1262-1264.

18 Bu dışlanma meselesi pek çok yerde işlenmiştir. Örneğin bkz. St. John-Brooks, C. (5 Mart 1981). "Are Girls Really Good at Maths?" *Nets Society*, s. 411-412; Kelly, A. (der.) (1979). *The Missing Half: Girls and Science Education*. Manchester: Manchester University Press; Weisstein, N. (1979). "Adventures of a Woman in Science", *Women Look at Biology Looking at Women*, s. 187-206 ve Couture-Cherki, M. (1976). "Women in Physics," *The Radicalization of Science*, H. Rose and S. Rose (der.), London: Macmillan, s. 65-75.

vurgulayan 19. yüzyıl doktor ve psikologlarının tarihi üzerine çalışmakta. Ana fikir, eğitim gören kadınların, öncelikli olan üreme kapasitelerine zarar verdiği.)[19]

Ancak Witelson'ın veya diğerlerinin ortaya attığı psikolojik iddialar ne derece geçerli? Böyle "farklar" gerçekten var mı? Varsa bile bunlara birtakım nedenler atfetmek gerekli mi? Bugünlerde birçok araştırmacı, kadın ile erkek arasında, hatta okul çocukları arasında bile gözlemlenen farklılıkların, gelişim sürecindeki genotip ile biyolojik, kültürel ve toplumsal güçlerin kaçınılmaz etkileşiminin bir sonucu olduğunu kabul ediyor. Bu nedenle gençlerin, çocukların, hatta bebeklerin psikolojik özelliklerinin incelenmesi için yöntemler geliştiriliyor. İncelemeler ve popüler kitaplar[20]; ağlama, gülme, uyuma biçimlerinde ve tepki verme süreçlerinde birtakım farklılıklar olduğunu ve bu farklılıkların gelecekte olacaklara temel oluşturduğunu iddia ediyor. Böylece Fearweather, bebekler arasındaki performans ve cinsiyet farklılıklarına ilişkin literatürün ayrıntılı bir incelemesini yapmış olmakla birlikte ve aksi yöndeki tüm iddialara rağmen, şu sonuca varabiliyor:

> Kız çocukları, genellikle, hassas el becerisi gerektiren işlere eğilimli olurken, erkek çocukları daha ziyade kas gücü ve belli uzamsal beceriler (bedensel oryantasyon) gerektiren aktivitelere eğilimlidir. Bunun dışındakiler ise sadece ikilemdir.[21]

---

19 Örneğin bkz. Fee, E. (1976). "Science and the Woman Problem: Historical Perspectives," *Sex Differences: Social and Biological Perspectives*, M. S. Teitelbaum (der.) New York: Anchor Doubleday, s. 173-221; Sayers, J. (1982). *Biological Politics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives*. London: Tavistock; Walsh, M. R. (1979). "The Quirls of a Woman's Brain," *Women Look at Biology Looking at Women*, s. 103-126; Mosdale, S. S. (1978). "Science Corrupted: Victorian Biologists Consider the Woman Question," *Journal of the History of Biology* (11): 1-55; Shields, S. A. (Temmuz 1975). "Functionalism. Darwinism, and the Psychology of Women: A Study in Social Myth," *American Psychologist*, s. 739-754.

20 Örneğin Hun, C. (1972). *Males and Females*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.

21 Fairweather, H. (1976). "Sex differences in Cognition."

Biraz daha büyük çocuklarda ise durum şudur:

> IQ testlerinin; okuma ve göz atarak okuma (farklı şekillerde tanımlanan nesneleri tanıma) becerileri, erken dönem dilsel faaliyet, ifade yeteneği ve kelime dağarcığı ve sözel malzemelerin işlenmesine ve sözel kavramların kullanılmasına yönelik laboratuvar çalışmaları gibi sözel alt testleri bakımından, cinsiyetler arasında kayda değer bir farklılık yoktur.[22]

Farklılıklar çok daha sonra, "yeteneklerin ergenlik dönemindeki âni kutuplaşması"yla ortaya çıkar.

Bu sebeple, küçük çocuklardaki cinsiyete dayalı bilişsel davranış farklılıklarına ilişkin mevcut kanıtlar önemsizdir. Ancak öyle olmasa bile bu neyi ispatlar? Bebekliğe dönüp kültürün kirletmediği "saf biyolojik davranışları" incelemenin mümkün olduğunu mu? Cevap, hayır! Çocuğun gelişimi, doğum anından başlayan toplumsal ilişkilerle örülü bir çevre dışında mümkün değildir.[23] Bebekler, onlara bakan kişilerle etkileşim içindedir. Bu kişiler; bebeği tutar, giydirir, besler, kucaklar ve onunla konuşur. Aileler, cinsiyetlerine göre bebeklerini mavi ya da pembe giydirir; yanı sıra, erkek bebeklerine farklı davranır, onlarla farklı biçimde konuşurlar.[24] Tüm kültürler ebeveynlerde davranış beklentileri oluşturmak zorundadır; dolayısıyla, başlangıçtan itibaren bilinçli ya da bilinçsizce desteklenmiş veya bastırılmış belirli davranış biçimlerinin oluşması kaçınılmazdır. Çocuk ister biyolojik ailesi ister başkaları tarafından büyütülmüş olsun, aynısı geçerlidir. Amacımız "suç"u annelere yüklemek değil ancak mesele, davranışları belirleyen şeylerin kaçınılmaz olarak etkileşimsel ve ontogenetik olmasıdır. İncelenen çocuk ne kadar küçük olursa

22 a.g.e.

23 Biz burada, önemli olsa bile, gelişme üzerindeki doğum öncesi çevrenin etkilerini tartışmıyoruz. McKie, L. ve O'Brien, M. (1982) (der.). *The Father Figure*. London: Tavistock.

24 Rose, S. (1976). *The Conscious Brain*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.

olsun, davranışları böyle bir etkileşimin ürünüdür. Davranışları kronolojik olarak parçalarına ayırmanın mümkün olduğunu ve bir kısmının biyoloji, bir kısmının da kültür tarafından belirlediğini iddia etmek daha baştan indirgemecilik tuzağına düşmek demektir. Amacımız, insan etolojisinin en büyüleyici alanları arasında yer alan küçük çocuklardaki davranış gelişimi çalışmalarını önemsizleştirmek değil. Ancak, bu çalışmaların indirgemeci sorularının naif olmadığında ve en az insan yavrularının gelişimlerindeki farklılık kadar zengin ve etkileşimli bir yöntem geliştirilmesi gerektiğinde ısrar ediyoruz.

Fakat cinsiyetler arasındaki gözle görülür psikolojik farklılıklar, biyolojik determinist görüş için sadece bir başlangıç noktası. Bu görüşe göre, eğer böyle farklılıklar sözkonusu ise, bunların temeldeki beyin biyolojisi farklılıklarını yansıtıyor olması gerekir. Farklılıklar biyolojik temelli ise, çevre kaynaklı etkiler karşısında çok daha güvende olacaklardır. Tekrar vurgulayalım; bizler de, materyalistler olarak, bireysel davranış farklılıklarının biyolojik yapı farklarından kaynaklandığının kanıtlanmasını isteriz. Ancak biyolojik farklılığın öncelikli ve daha "üst düzey" olan psikolojik farklılıkların nedeni ve bu *ikisinin* de aynı bölünmez olgunun farklı yönleri olduğu şeklindeki görüşü reddettiğimiz için biyolojik determinizden ayrılıyoruz. Bir insanın gelişme sürecindeki toplumsal çevresinde meydana gelen farklılıklar, o insanın davranışlarında olduğu kadar beyin ve beden biyolojisinde de değişikliklere neden olur. Bu nedenle, erkek ve kadın beyni arasında ortalama farklar olduğunu söylemek, bu farklılıkların neden ve sonuçları üzerine fazla bir şey söylemez.

Peki gerçekten farklılık var mı? Şüphesiz bu inanç çok eskilere dayanıyor. 19. yüzyıl antropologlarında zekâ ve beynin boyutu arasındaki ilişkinin sorgulanması bir takıntı olmuştu. Bir Beyazın beyninin Siyahın beyninden daha iyi geliştiğine nasıl inandılarsa, erkeğin de nitelik olarak kadından üstün olduğuna öyle inandılar. Nöroanatomist Paul Broca, erkek beyninin daha

ağır olduğunu, aynı şekilde yapısında da farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Antropolog McGrigor Allan ise 1869 yılında şöyle der: "Kadınların kafatası şekli, pek çok bakımdan küçük çocuklarınkine, hatta daha ziyade alt ırklarınkine benzer."[25]

Kadınların beyninin "15 gram eksik" olması üzerine çok şey söylenmiştir; ta ki beyin ağırlığının vücut ağırlığına oranı bağlamında ölçülmesi durumunda 15 gramlık farkın ortadan kalktığı, hatta tam tersi bir durumun ortaya çıktığı anlaşılana dek. Bu durum, beyin ağırlığının uyluk kemiğinin ağırlığı veya boy ile karşılaştırılması gibi pek çok yönteme yol açtı.[26] Bu kez dikkatler, farklılıkların merkezi olarak beynin bazı bölgelerine, örneğin frontal ya da temporal loblara çevrildi. 1901 yılında yeni istatiksel yöntemler kullanarak kafatasının hacmi ile beynin ağırlığı, dolayısıyla "entelektüel güç" arasında hiçbir ilişki olmadığını açıklama onuru, Karl Pearson'ın öğrencisi Alice Leigh'e aittir.[27]

Sonraki yıllarda önce nöroanatomi, ardından da nerofizyoloji, erkek ve kadın beyinleri arasında fark olmadığını ortaya koydu.

---

25 Fee, E. (1979). "Nineteenth-Century Craniology: The Study of the Female Skull", *Bulletin of the History of Medicine* (53): 415-433.
Cinsiyetçilik ile ırkçılığın yan yana getirilmesi, 19. yüzyıldaki biyolojik determinist düşüncenin belirgin bir özelliğidir. Charles Darwin şöyle der: "Kadınların başarılı oldukları zihinsel özelliklerin en azından bir kısmı, alt ırkların karakteristik özellikleridir." Darwin, C. *İnsanın Türeyişi*, aktaran Mosdale, S. S. (1978). "Science Corrupted."
Fransız kraniyolog F. Pruner için, "Zenciler; çocuklarını, ailelerini ve kulübelerini sevme konusunda kadınlara benzerler, (...) genel olarak kadın, erkek için neyse, Siyah adam da Beyaz adam için odur; sevgi dolu ve zevk veren bir varlık. Pruner, F. (1866). *Transactions of the Ethnological Society* (4): 13-33, aktaran Fee, E. (1979). "Nineteenth-Century Craniology."
19. yüzyıldaki evrimsel ve antropolojik literatürde sıklıkla karşılaşılan bu konular, Arthur Jensen'ın iddialarıyla ilginç bir biçimde çağımıza uyarlanır çünkü Jensen da uzamsal algının cinsiyete bağlı bir yetenek olduğunu, ırklar arasındaki zekâ farklılıkları konusunda Siyah-Beyaz gen karışımının etkisi üzerine çalışmalar yapılırken kullanılabileceğini iddia eder. Jensen, A. R. (1978). "A Theoretical Note on Sex Linkage and Race Differences in Spatial Visualization Ability." *Behavior Genetics* (8): 213-217. *Plus ça change!* [Biçim değişse de içerik aynı!]

26 Mosdale, S. S. (1978). "Science Corrupted."

27 Fee, E. (1979). "Nineteenth-Century Craniology", ayrıca bkz. MacKenzie, D. A. (1981). *Statistics in Britain, 1865-1930*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ancak 1960'lı ve 1970'li yıllarda anatomi, psikoloji ve biyokimyada yeni bir yöntemin bulunması (ve yeni biyolojik determinizmin ortaya çıkışı) ile birlikte, konu bir kez daha gündeme geldi. Dikkatler, en çok, erkek ve kadın beyinleri arasında yanallaşmada farklılık olduğu iddiası üzerinde yoğunlaştı. Esas itibarıyla beyin, yapı olarak, aynen bir ceviz gibi iki simetrik parçadan oluşur. Sol yarı büyük oranda vücudun sağ taraf faaliyetleri ile, sağ yarı da sol taraf faaliyetleriyle ilişkilendirilir. Fakat bu simetri kusursuz değildir. Çoğu insanda konuşma ve dil işlevlerinin beynin sol yarısındaki bir alanda, temporal lobların bir bölümünde yer aldığı Broca'nın zamanından, 19. yüzyıldan beri bilinmektedir. Bu nedenle, sol yarıküredeki felç ya da tromboz konuşmayı etkiler; buna karşın, sağ yarıkürede oluşacak benzer bir hasar aynı sonucu doğurmaz. Konuşmayı düzenleyen sol yarıküredeki temporal lob bölgeleri de, anatomik olarak, karşısındaki sağ yarıküre bölgelerinden büyüktür.

İnsanlarda, beyindeki iki yarının büyüklüğü bakımından eşey ayrılığı bulunduğuna dair kanıtlar ortaya çıkmakta ve bu kanıtlar, beyin büyüklüğü farklarının anlamlandırılması açısından eski iddialara kıyasla daha sağlam temellere dayanıyor görünmektedir. Bu farkların nasıl ortaya çıktığı belirsizdir. Geschwind ve meslektaşlarının öne sürdüğü bir olasılığa göre, fetüs beyni gelişim sürecinde testosteron gibi hormonlarla etkileşim içindedir. Testosteronun sol yarıdaki büyümeyi sağ tarafa göre yavaşlattığı iddia edilir.[28] Bu tür analizlerde her zaman görüldüğü üzere, insanlardaki durum hayvanlardan elde edilen verilerle desteklenir; farelerde sağ serebral korteks erkeklerde daha kalınken, dişilerde sol yarıkürenin aynı kısmı daha kalındır ve deney yoluyla fare yavrularındaki hormon dengeleri değiştirilerek bu farklılıklar üzerinde oynanabilmektedir.

---

28 Geschwind, N. ve Behan, P. (1982). "Left Handedness: Association with Immune Diseases, Migraine and Developmental Learning Disorder", *Proceedings of the National Academy of Sciences* (79): 5097-5100.

Bu tip gözlemlerin önemini yorumlarken karşılaşılan iki büyük sorun var. İlki, insan dışı canlılar, yani hayvanlar üzerinden insan beynine dair çıkarımlarda bulunmak. Sinir hücreleri –yani beyni meydana getiren temel birimler– ile bu hücrelerin tek tek çalışma şekilleri, insanlardan deniz salyangozlarına kadar pek çok organizmada esasen aynı olsa da hücre sayısı, dizilimi ve bağıntıları arasında önemli farklar vardır. Yumuşakçaların ve böceklerin merkezî sinir hücresi gruplarında on binlerce ya da yüz binlerce sinir hücresi bulunurken, farelerin veya kedilerin beyninde yüz milyonlarca sinir hücresi olabilir; insanlarda ise bu sayı on milyar ile yüz milyar arasındadır ve her beyin hücresi komşu hücreyle yüz binlere ulaşabilen bağlantı yoluyla iletişim kurar. Beyin ağırlığı ile vücut ağırlığının doğrudan orantılı olması karmaşık bir yapı gerektirir ve yalnızca birkaç primat ve yunus türü bu karmaşık yapıya yakındır. Dahası, beyinleri daha az karmaşık olan organizmalardaki nörol yolların çoğu, sabit ve programlanmış –genetik olarak belirlenmiş– bağlantılar oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Bu değişmezlik, bu tür organizmalarda daha sabit ve sınırlı davranışlar olarak kendini gösterir.

İnsan yavrularında ise, aksine, işlevi önceden belirlenmiş bu nörol yollar daha azdır. Uzun bebeklik dönemi boyunca, sinir hücreleri arasındaki ilişkiler sadece belli bir epigenetik programlamaya bağlı olarak değil, aynı zamanda deneyimlerin ışığı altında şekillenir. Bir hesap makinesindeki mikro çip ile büyük bir bilgisayardaki çip, bileşim ve yapı olarak benzer olabilir ancak birinin bilgi dağarcığı sabit, yani sınırlı iken diğeri geniş bilgi dağarcığı olan ve çok sayıda değişken içeren bir makinedir. Hayvan ve insan beyinleri arasındaki türdeş yapı ilgi çekicidir ancak kimse, sadece bu veriyi temel alarak bu türdeşliklere anlam yükleyemez. Örneğin belli türlerin beyinlerinde, özellikle de ötücü kuşlarda belirgin bir eşey ayrılığı vardır. Erkek kanaryalarda beynin belirli bir bölgesinde sinir hücreleri yoğunluğu varken dişi kanaryalarda böyle bir yoğunluk yoktur, ki bu durum

şakıma oluşumuyla ilgilidir ve gelişimi hormonlara bağlıdır.[29] Bu beyin bölgesi, dişi kanaryalarda nispeten daha küçüktür. Yine de bu durum, ölüm sonrası beyin analizi yaparak kanaryalar ile Maria Callas arasındaki farklılıkları bulabileceğimiz şeklinde bir çıkarım yapmamıza imkân vermez. Callas'ın şarkı söyleme yeteneğinin beynindeki hangi bölgeden kaynaklandığını anlamamızı da sağlamaz. Türler arasındaki yapı türdeşlikleri, işlevlerin de türdeş olacağı anlamına gelmez.

Biyolojik determinizm, insan beyninin evrimsel kökenine abartılı biçimde dikkat çeker; bunu yaparken de birtakım derin yapıların sürüngen atalarımızdan evrilerek geldiğini öne sürer. Maclean, "üçlü beyin teorisi"nden bahseder[30]; buna göre, teorinin ortaya koyduğu üç ana bölüm, insanın sürüngen, memeli ve primat atalarından türemiştir. Ancak bazı determinist iddiaların yapmaya çalıştığı gibi, buradan yola çıkarak beynimizin bir kısmıyla tıpkı yılanlar gibi düşündüğümüz sonucuna varmak tuhaf olurdu.[31] Evrimsel süreç yapılara sıkı sıkıya bağlıdır; bu yapıları hepten terk etmektense sürekli yeni amaçlara uydurmayı tercih eder. Ayaklar, el ya da toynak şekline dönüşebilir fakat bundan, ellerin toynak gibi hareket edeceği sonucunu çıkarmayız. İnsan beyin korteksi, ilkel beyinli atalarımızda büyük ihtimalle koku alma organı olan bir yapıdan evrilmiştir. Bu, bizim koklayarak düşündüğümüz anlamına gelmiyor. (Türdeşlik konusuna dokuzuncu ve onuncu bölümlerde daha fazla değinilmiştir.)

Davranış ve duyguların meydana geldiği yerin tespit edilmesi, frenoloji zamanından beri determinizmin oyuncağı haline gelmiştir. Belli beyin bölgelerinin verili davranışlar (ya da bu dav-

29 Nottebohm, F. ve Arnold, A. V. (1976). "Sexual Dimorphism in Vocal Control Areas of the Songbird Brain", *Science* (194): 211-213.

30 Maclean, P. D. (1970). "The Triune Brain, Emotion and Scientific Bias," *The Neuro-sciences: Second Study Program*, F. O. Schmitt (der.). New York: M.I.T. Press, s. 336-349.

31 Örneğin bkz. Koestler, A. (1967). *The Ghost in the Machine*. London: Hutchinson.

ranışların ifadesi) için gerekli olduğunu söyleyebilsek de bu gibi işlevler için tek başına yeterlidir diyebileceğimiz bir beyin bölgesi yoktur.[32] Bir insan, gözleri olmadan göremez ama gözlerin ilişkili olduğu beynin iki yarısındaki geniş alanlar yoksa gözleri olsa da göremez. Algılama özelliği –görsel bilginin analiz edilmesi–, beyindeki herhangi bir hücre grubu veya gözlerle sınırlandırılamaz çünkü bu özellik, birbirleriyle bağlantılı sinir hücreleri ağından oluşan göz-beyin sisteminin bir sonucudur.

Yani, kadın ve erkeğin beyin yapıları arasındaki anatomik farkların, en az, iki cinsin üreme organları arasındaki anatomik farklar kadar belirgin olduğu gerçeği, davranışsal farklılıkların biyolojik altyapısı ya da doğuştanlığı konusunda bir çıkarımda bulunmamıza imkân tanımaz. Son yıllarda beynin iki yarısıyla ilgili uzmanlık literatürü artış göstermiş olsa da bu iki yarı arasındaki farkların ne anlama geldiği bilinmiyor. Sözgelimi, sol yarıdaki dil yeteneği ile sağ yarıdaki uzamsal yetenek karşılaştırılıyor ve sol yarının bilişsel, sağ yarının duygusal; sol yarının doğrusal, sayısal ve etkin, sağ yarının doğrusal olmayan, karşılaştırmaya dayalı ve derin düşünceye elverişli; böylece sol yarının Batılı ve sağ yarının Doğulu olduğu öne sürülüyor. Önemli bir Katolik nörofizyolog da ruhun merkezi olarak sol lobu işaret ediyor. Beynin iki yarısı üzerine geliştirilen uzmanlık bilgisi, adeta gizemli spekülasyonlarla oldu bir çöp kutusu haline geliyor.[33]

Bu kurgusal farklılıklar listesine şimdilerde cinsiyet farkları da eklendi. Kadınlar dil yeteneği bakımından daha iyiyse, erkeklerin de uzamsal algı yeteneği daha fazlaysa o zaman erkeklerin daha çok "sağ yarı", kadınların ise "sol yarı" ile hareket ettiği öngörülebilir. Ama bu doğru olmayacaktır. Erkekler aynı zamanda

32 Bu beyindeki ilgili bölgenin tespit edilmesi konusu, şiddet içeren davranışların "yer"i bağlamında, kitabın yedinci bölümünde tekrar ele alınacaktır.

33 Jaynes, J. (1976). *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston: Houghton Mifflin; Ornstein, R. F. (1977). *Psychology of Consciousness*. New York: Harcourt Brace.

bilişseldir (sol yarının işlevi olduğu söylenir), kadınlar da duygusaldır (sağ yarının işlevi olduğu söylenir). Erkeklerin bilişsel ve uzamsal üstünlüklerini korumak ve bunu beynin yapısı üzerinden yapabilmek için, erkek beyninin daha fazla yanallaşmış –yani her bir bölgenin kendi işlevini yerine getirmede daha başarılı–, kadın beyninin ise daha az yanallaşmış, dolayısıyla iki yarı arasındaki etkileşimin erkek beynine kıyasla daha fazla olduğu söyleniyor. Buna göre, erkekler aynı anda birden fazla iş yapabiliyorken, kadınlar, kafaları karışmasın diye, aynı anda tek bir şeyle ilgilenebiliyorlar. (Halbuki Gerald Ford kadın da değildi!)

Yanallaşma farklarına dayalı basmakalıp spekülasyonlar hiç bitmeyecek gibi. Witelson bu karmaşayı oldukça güzel ortaya koyar:

> Örneğin erkekler, uzamsal yetenek testlerinde daha başarılı ve sağ yarıkürelerindeki uzamsal fonksiyonlarda daha fazla yanallaşma eğilimi var. Burada daha fazla yanallaşma, daha çok yetenek ile ilişkilendirilebilir. Dil konusunda ise genellikle kadınlar erkeklerden üstün ve sol yarıkürelerindeki dil becerilerinde daha çok yanallaşma görülüyor. Dil becerisi sözkonusu olduğunda daha fazla yanallaşma, daha az kabiliyetle ilişkilendirilebilir.[34]

Witelson'un verileri abartılı yorumlama gayreti bir istisna değil. Birtakım feminist yazarlar da yanallaşma iddiasını benimsiyor ve kendi amaçlarına göre uyarlıyor. Feminist yazının bir türü, eril biyolojik determinist yazın gibi, kadın ve erkek arasında düşünme ve hissetme yöntemleri bakımından temel bir farklılık olduğunu savunuyor ve kadın olmanın üstünlüğünden söz ediyor. Gina, erkeklerin aşırı bilişsel ve sol yarıküre tarafından yönetilen maskülen doğalarına karşın, kadınların sağ yarıküreden gelen güçlü sezgisel ve duygusal yönlerinin memnuniyetle karşılanması gerektiğini söylüyor.[35] Ataerkil bir kapitalist toplumda üretilen indirgeyici ve nesnelci bilimsel bilgiyi reddetmek gerektiği konu-

34 Witelson, aktaran *Psychology Today*, Kasım 1978, s. 51.

35 Gina, aktaran Star, S. L. (1979) "The Politics of Right and Left: Sex Differences in Hemispheric Brain Asymmetry", *Women Look at Biology Looking at Women*, s. 61-76.

sunda hemfikir olsak da, indirgemeci bilimin sadece erkek beynine özgü olduğunu kabul etmiyoruz.

Meselenin aslı şudur: Yarıküreler arasındaki farklılıklara ve fonksiyonlarda uzmanlaşmaya dair kanıtlar, insan nörobiliminde şu son on yılda gördüğümüz gelişmenin en merak uyandırıcı yanlarından biri olsa da, bunun (fonksiyonların eski durumuna getirilmesi ihtimalinin –çocuklara nazaran– düşük olduğu yetişkinlerdeki beyin hasarı ya da hastalığı halleri hariç) insan davranışlarına etkisi son derece muğlak. Yanallaşma farklılığı sözkonusu olsa bile, bunun toplumsal ayrımları açıklama imkânı yoktur; sadece biyolojik deterministlerin hayal gücü için yaratıcı bir zemin oluşturur.

Kadın ve erkek arasındaki toplumsal çerçeveden bağımsız biyolojik temelli bilişsel farklılıklar, derinlemesine incelendiğinde geçersiz hale gelse de, tüm biyolojik deterministlerin hemfikir olduğu tek bir farklılık var: Çocuk ya da yetişkin tüm erkekler, tüm kız çocuklarından ve kadınlardan daha saldırgandır; bu farklılık, erken yaşlardan itibaren gözlemlenir ve çocuk oyunlarındaki itiş kakış[36] olarak ortaya çıkar; yetişkinlik dönemine aktarıldığında ise egemen olma ihtiyacı veya eğilimi şeklinde ifade edilir. Erkekler bir işte kadınlardan daha başarılı olamayabilirler fakat zafere giden yolu, saldırgan bir tutumla temizlemeye hazırdırlar. Bu argümanın en kapsamlı anlatımı, Steven Goldberg'ün 1970'lerin ortasında kaleme aldığı *The Inevitability of Patriarchy* [Ataerkinin Kaçınılmazlığı] kitabında yer almaktadır.[37]

Goldberg'ün iddiası açıktır: Nereye bakarsanız bakın, tarihteki tüm insan topluluklarında ataerki vardır. "Otorite ve liderlik, her toplumda erkekle özdeşleştirilir ve hep de böyle olmuştur" (s. 25). Bu evrensellik, "sözkonusu özdeşleşmenin, büyük ihtimal-

36 Çocuk oyunlarındaki bu itiş kakışın, sadece insan türünün genç erkek bireyleri arasında değil başka birçok memeli türünün erkekleri arasında da yaygın olduğu iddia edilir. Yine de bunun saldırganlıkla bağlantısı büyük oranda çıkarıma dayalıdır.

37 Goldberg, S. (1974). *The Inevitability of Patriarchy*, 2. basım, New York: Morrow.

le, insan fizyolojisinin kaçınılmaz toplumsal sonucu olduğunu" akla getirmelidir (s. 24). Farklı bir toplum yaratma girişimi başarısız olacaktır çünkü "cinsellik ve aileye ilişkin biyolojik güçlerin aman vermez yönlendirmesi, ütopik fikirlerin geçici bir süre hayata geçmesini sağlayan milliyetçi, dinî, ideolojik ve psikolojik güçlerin ilk hücumunu nihayetinde alt edecektir" (s. 36). Toplumsal statüsü yüksek roller, daima, kadınlara değil erkeklere ait olacaktır; bunun nedeni kadınların bu rolleri başarıyla yerine getiremeyecek olmaları değil, "psiko-fizyolojik nedenlerle (...) erkekler kadar motive olmamaları"dır (s. 46).

Keramet, erkekte egemen olma eğilimini artıran "nöroendokrinolojik farklılık"tadır (s. 64). Erkek bir şekilde hükmedecektir ve bunun için ne yapması gerekiyorsa, onu yapacaktır: "Kavga etmek, seçmenleri etkilemek için bir bebeği sevmek veya benzeri şeyler... Hangi davranışların gerekli olduğunu kestirmek her toplum için mümkün değil çünkü davranışın türü toplumsal faktörlere bağlı fakat erkek her hâlükârda gerekeni yapacaktır" (s. 68). Egemenlik, grup içinde de çiftler arasında da vardır (yani erkekler, hem diğer erkeklerin hem de cinsel partnerleri olan kadınların ve tabii çocuklarının da patronu olmak isterler.) Elbette, böyle değişken açıklamalar yapabilmek için nöroendokrinolojinin bir hayli esnek olması gerek. Bir bebeği sevmek için gereken hormonal özelliklerin, kavga etmek için gerekenlerle aynı olduğunu savunabilmek için de herhalde çok cesur bir nöroendokrinolog olmak gerekiyor. Zaten Goldberg de gözünü budaktan sakınmıyor. Ona göre her şeyin kaynağı hormonlar ve bu hormonlar, gelişimin belli bir aşamasında fetüsün beynini "erkekleştirme" rolünü üstleniyor. Sihirli hormon ise; testislerde salgılanan, "erkeklik" hormonu olarak bilinen ve doğum yaklaşırken sahneye çıkarak muhtemelen beyin mekanizmasında kalıcı sonuçları olan birtakım değişikliklere yol açan testosteron hormonu.[38]

38 Aslında Goldberg'ün testosteronun beyin mekanizması üzerindeki etkilerine ilişkin kanıtları, büyük oranda, fare ve sıçanlar üzerinde yapılan çalışmalara dayanıyor.

Peki, erkekte Nietzsche'ci bir hükmetme arzusu varsa, bu arzunun kadındaki karşılığı nedir? Goldberg şiirsel bir dille anlatır: Kadınlar, hormonları sayesinde, "daha anaç bir yapıda olma eğilimi gösterir (yani sıkıntısı olan bir çocuk gördüklerinde, erkeklerden daha güçlü ve hızlı tepkiler verirler)" (s. 105). Kadının rolü, "Toplumun duygusal kaynaklarını yönetmektir. (...) Erkeklerden iyi dövüşen ya da daha iyi münakaşa edebilen kadın azdır fakat (...) bir kadın, kadınsı yöntemler kullandığında, baskıcı bir tutumun hiçbir zaman sahip olamayacağı bir sadakati sağlamış olur." Goldberg'ün dokunaklı baştan çıkarılma zafiyeti tablosu! İşte bu yüzden sahip olduğunuz aile hayatını seviniz, sevgili çekirdek aileler. Çünkü buna karşı çıkmak sizin aleyhinize. Kadınlar "doğalarını inkâr etmemeli (...) hallerinden yakınmamalı" (s. 195). Her toplumda, erkeklerin temel motivasyonlarından biri kadın ve çocukların korunması gerektiği duygusu. "Ama bir feminist iki şeye birden sahip olamaz: Eğer tüm bunları feda etmek istiyorsa, karşılığında elde edeceği tek şey, erkeklerle erkeklerin şartlarında karşı karşıya kalma hakkı. Kaybedecek!" (s. 196). Bu nedenle Goldberg'e göre, "kadınlık" ve "erkeklik" hormonlarının beyinle gelişimin erken evrelerinde başlayan etkileşimi, cinsellik evreninin kilidi. Yine de, biyoloji ile retoriği birbirinden ayırdığınızda, tüm bu bebek sevmelerin, kavga etmelerin veya şefkatli ve çekici hormonların sihirli gücü de yavaş yavaş azalmaya başlıyor.

Cinsiyetin biyolojisi

Goldgerg'ün "kadınlık" ve "erkeklik" hormonları tezinin altında yatan nedir? Bu noktada, insanlar arasındaki cinsiyet (toplumsal cinsiyet değil) farklılıklarının biyolojisine ilişkin bir ara söze ihtiyaç var. Embriyonun gelişimi sırasında meydana gelen cinsiyet farklılaşması, spermin taşıdığı kromozomla başlar. Normal bir insanın her bir hücresinde bulunan yirmi üç çift kromozomun yirmi ikisi, otozomdur (yani cinsiyetsiz kromozom) ve

bunlar her cinste ikişer adettir. Yirmi üçüncü çift kromozom ise cinsiyet kromozomudur. Normal kadınlarda iki adet X kromozomu, erkeklerde ise bir X, bir de Y kromozomu bulunur. Bunun nedeni tüm yumurtalarda tek bir X kromozomu olması, spermin ise ya X ya da Y kromozomu taşımasıdır. Dolayısıyla çiftleşme ile döllenen yumurta, yumurtayı dölleyen sperme bağlı olarak ya XX ya da XY olacaktır. İlk bakışta cinsiyet farklılıkları, XX ile XY arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bazı tekil özellikler için bu büyük oranda doğrudur. Sözgelimi erkeklerde ikinci X'in yokluğu, etkileri başka şekilde maskelenen bazı zararlı çekinik genlerin ifade edildiği anlamına gelir; kadınlar da renk körlüğü veya hemofili gibi özellikler taşır fakat bunlar erkeklerde cinsiyete bağlı özellikler şeklinde ifade edilir. Elbette gelişim sürecinde genler –daha doğrusu bir gendeki protein ürünleri ile başka bir gendeki protein ürünleri– son derece karmaşık yollarla etkileşime girer. Bu nedenle otozom ve cinsiyet kromozomu ürünleri, organizmanın gelişimine karşılıklı dahil olur.

X ya da Y kromozomu taşımanın sonuçlarını görmek amacıyla nadir görülen birtakım kromozom anomalileri taşıyan bireylere ilişkin çalışmalardan yararlanılır. Örneğin Turner sendromunda cinsiyet kromozomlarından biri eksiktir (XO); Klinefelter sendromunda da fazladan bir X kromozomu vardır (XXY). Fazladan Y (XYY) kromozomu taşıyan erkekler, bazen "süper erkek" olarak tanımlanır ve yüksek oranda "erkeklik" hormonu taşıdıklarının ya da olağandışı bir saldırganlık veya suç meyli gösterdiklerinin ispatlanması yönünde girişimler bulunmaktadır. Bu iddialar, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında büyük bir ilgiyle karşılansalar da bugün artık önemlerini kaybetmişlerdir.[39]

Ne olursa olsun, Y kromozomlarının normal gelişim sürecindeki rolü üzerine bu tür çıkarımlar yapmak, her zaman için başarısızlığa mahkûm. Fazladan bir kromozomun, normal gelişim

39 Bkz. Science for the People (1977). *Biology as a Social Weapon.* Minneapolis: Burgess.

programı açısından sadece artırıcı ya da sadece eksiltici diyemeyeceğimiz etkileri vardır; aslında böyle fazladan bir kromozom tüm programın dengesini bozan bir etki yaratır. Örneğin Down sendromu[40] fazladan bir cinsiyetsiz kromozomun (trisomi 21) sözkonusu olduğu bir kromozom bozukluğudur fakat bu fazlalığın sonucu; zihinsel, motor ve cinsel gelişim geriliği, düşük IQ ve perdeli el ve ayak parmakları da dahil olmak üzere bozuk fiziksel özellikler gibi bir dizi kusur taşıyan bir bireyin ortaya çıkmış olmasıdır. Bozukluğun bazı olumlu sonuçları da vardır. Örneğin Down sendromlu çocuklar mizaç olarak dikkat çekici biçimde mutlu, sıcakkanlı ve neşelidirler. Bunun gibi karmaşık fenotopik sonuçlara şaşmamak gerekir.

Y kromozomları, normal gelişim sürecinde, erkeklerin fizyolojik ve morfolojik özelliklerinin ortaya çıkmasında, özellikle de testislerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Embriyonun gelişimi sırasında, ilk birkaç hafta içinde gelişen ilk cinsiyet bezi, testis oluşumu için Y kromozomuna ihtiyaç duyar. İki cinsiyette de hormon salgılama başlar. Goldberg'cü hormonal determinizmde söylenenin aksine, gerçekte östrojen ve androjen olarak adlandırılan cinsiyet hormonları, sadece erkeğe ya da sadece kadına özgü değildir. İki cins de her iki hormonu salgılar; tek fark oranlardır. Beynin alt kısmında küçük bir bez olan hipofiz bezinden gelen hormonlar (gonadotropin) hem yumurtalıktan hem de testislerden salgılanan hormonları düzenler; bu hormonlar daha sonra diğer bölgelere gönderilir. Cinsel olgunluğa erişmek için her iki cinsiyetin de androjene, östrojene ve başka bazı hormonlara ihtiyacı vardır ve bu iki hormon sadece yumurta ve testislerde değil, her iki cinsiyette bulunan adrenal korteks tarafından da üretil-

40 Eskiden Down sendromuna "mongolluk" denirdi. Bu ifade, "Beyaz ırk" mensuplarının zekâlarındaki tutukluğu, "daha ilkel" olan Siyah, Kahverengi ve Sarı ırklara doğru bir "gerileme" olarak gören 19. yüzyıl hekimlerinin saf ırkçılığını yansıtır. Zekâ tutukluğunu bu tarz ırkçı bir kategori kapsamında sınıflandıran ifadelerden günümüze kalan tek ifade de "mongolluk"tur.

mektedir. Dahası, bu iki hormon türü kimyasal olarak yakın ilişki içindedir ve vücutta var olan enzimler sayesinde birbirlerine dönüştürülebilirler. Bir keresinde, günde 100 miligramdan fazla östrojen salgılayabilen hamile bir kısrağın idrarından östrojen elde edilmiştir ve Astwood'a göre bu rekor, "cinsel gücünün yüksek olduğu açıkça ortada olmasına rağmen, çevresine bütün canlılardan daha fazla östrojen yayan bir erkek at dışında hiçbir canlı tarafından kırılamamıştır."[41] Aynı şekilde, progesteron hormonu da sadece rahmin, vajinanın ve göğüslerin gelişimini etkileyen, hamilelik sürecinde önemli rol oynayan ve kadınlara özgü olan adet döngüsünü ritmik dalgalanmalarıyla belirleyen bir hormon değildir. Progesteron hormonu kadınların adet döngüsünün yumurtlama öncesi seviyesine benzer biçimde erkeklerde de bulunur. Hatta bu hormon, testosteronun kimyasal bir öncülü bile olabilir.

Cinsiyet farklılıkları hormonlarla belirlenmekle birlikte, sadece erkek ya da kadın hormonlarının faaliyetlerinin bir sonucu değil; daha ziyade bu hormonların oranlarındaki dalgalanmanın ve hedef organlarla etkileşimlerinin bir sonucudur. Kromozomların belirlediği genetik cinsiyeti, gelişme sürecindeki androjen ve östrojen oranlarının belirlediği hormonal cinsiyet takip eder. Hormonal cinsiyet, her zaman olmasa da genetik cinsiyete uygundur. Tabii hormonlar da genlerin başlattığı süreçlerle üretilirler ancak hormon enjeksiyonu ya da hormon üreten bezlerin alınması gibi çevresel değişimlere ya da planlı manipülasyonlara daha çok maruz kalırlar. Sonuç olarak, burada da cinsel beklentileri etkileyen kültürel ve toplumsal çevrenin, kromozom ve hormona bağlı olguların önüne geçtiğini görüyoruz.

41 Aktaran A. M. Briscoe, (1979). E. Tobach ve B. Rosofi (der.), *Genes and Gender*, vol. 1, New York: Gordian Press, s. 41.

Cinsiyetten toplumsal cinsiyete

İnsanlarda, bir yandan dolaşımdaki hormon seviyesi ve oranı diğer yandan cinsel istek ve yönelimler arasında çarpıcı bir ilişkisizlik sözkonusu. Bazı laboratuvar hayvanları arasında, özellikle farelerde, dişilerin cinsel istek ve progesteron ve östrojen seviyeleri arasında daha dolaysız bir ilişki vardır; böylece östrojen enjeksiyonu, dişi farelerin vücutlarının arka kısmını cinsel davet amacıyla kaldırdıkları bir pozisyon almalarına neden olur. Ancak bir laboratuvarın yavan ortamında dahi bir dişinin hormon enjeksiyonuna tepkisi, geçmiş deneyimlerine bağlıdır ve hormon seviyeleriyle cinsel aktivite arasındaki ilişki, daha karmaşık olan "gerçek hayat"ta laboratuvar ortamına göre çok daha dolaylıdır. İnsanlardaki durum ise kesinlikle çok daha karmaşık. Hormon seviyesi, cinsel çekicilikle ya da karşı cinse duyulan cinsel istekle kolayca veya doğrudan doğruya ilişkilendirilemez.

Hormon seviyesi ya da oranının cinsel yönelimle de çok fazla ilgisi yoktur. Eşcinsellerin daha ziyade "yanlış" cinse uygun hormon dolaşım seviyeleri gösterdiği, kırk yılı aşkın bir zamandır var olan popüler bir varsayım. Lezbiyenlerin, heteroseksüellere kıyasla, androjen seviyelerinin daha yüksek ya da östrojen seviyelerinin daha düşük olduğu iddia edilir.[42] Fakat böyle bir ilişki yoktur. Zaten olması da beklenemezdi. Böyle bir varsayım; tüm cinsel aktivite ve yönelimlerin hetero -ya da homo- şeklinde iki karşıt gruba ayrılabileceğini savunan ve belli bir zamanda, belirli bir toplumsal bağlam içindeki kişi hakkında bir değerlendirme yapmak yerine bu kişinin şu ya da bu yönelimini ya hep ya hiççi anlayışla sunan bir şeyleştirmeyi ve biyolojik indirgemeciliği beraberinde getirir. Eşcinsel davranışın "adapte edilebilirliği"ne ilişkin sosyobiyolojinin bakış açısına dokuzuncu bölümde daha fazla yer verilmiştir.

---

42 Birke, L. I. A. (1981). "Is Homosexuality Hormonally Determined?" *Journal of Homosexuality* (6): 35-49.

Hormon seviyesiyle cinsel istek ya da yönelimi ilişkilendirmeye yönelik indirgemeci teşebbüslerin başarısızlığı, deterministleri, meseleyi yetişkinlerin hormon seviyesinden ziyade, gelişme süreci boyunca (hatta doğum öncesi evrede) hormonların beyinle etkileşimi açısından ele almaya zorlamıştır. Steroid hormonlarının gelişimin erken dönemlerinde oynadığı rol şüphesiz çok önemlidir ve bu önem, sadece cinsiyet organlarının gelişiminde oynanan rolden değil, östrojen ve androjen hormonlarının, beynin gelişiminin çok önemli aşamalarında beyinle doğrudan etkileşim içinde olmasından kaynaklanır. Bugün artık beyinde, hormon dengesiyle doğrudan ilişkili olan hipotalamusun belli bölgeleri dışında da östrojen ve androjenin yoğun olarak bulunduğu birtakım bağlantı bölgeleri olduğu biliniyor. Hormonlar bu bölgelere sadece buluğ çağı öncesinde değil doğum öncesinde de bağlanır; iki cinsin bünyesinde meydana gelen bağlantılar ölçek ve model bakımından ve hormonların bağlandıkları hücreler üzerinde bıraktıkları yapısal etkiler açısından farklılık gösteriyor olsa da her iki cinste de androjen ve östrojenler bağlantı içindedir.

Birkaç yıl öncesinde, insan beyninin fetal yaşamın beşinci ya da altıncı haftasına kadar, genetik cinsiyete bakılmaksızın "dişi" olduğuna, gelişim sürecinde androjenin artması sonucu "erkekleştiğine" inanılırdı. Ancak "dişilik" basit anlamda bir "erkekleşme" eksikliği değildir; aynı anda belli bir alternatif "dişileşme" sürecinin de olduğu açıktır. Yine de "dişileşme" ve "erkekleşme" gibi terimlerle kastedilen süreçlerin tekleştirici yapısını yüzeysel de olsa kabul etme konusunda dikkatli olunmalıdır.[43]

Elbette konu, kadınlar ve erkekler arasında hormonal farklılıklar vardır ya da yoktur şeklinde basite indirgenemez; zira, bu farklar elbette vardır. Mesele, ortalama erkek ve kadın beyni arasında hormonal etkileşimler ve yapılar açısından küçük de

43 Mackinnon, P. C. B. (Kasım 1978). "Male Sexual Differentiation of the Brain", *Trends in Neurosciences*; Dohler, K. D. (Kasım 1978). "Is Female Sexual Differentiation Hormone Mediated?" *Trends in Neurosciences*.

olsa bir farklılık olup olmadığı da değil; örtüşmeler çok olsa da, farkların da olduğu apaçık ortada. Asıl mesele bu farklılıkların *anlamı*dır. Deterministlere göre bu farklılıklar, sadece erkek ve kadın bireyler arasındaki davranışsal farklılıkların sebebi değil; aynı zamanda statü, zenginlik ve gücün cinsiyetler arasında eşitsiz dağıtıldığı ataerkil toplum sisteminin sürdürülmesinin de sebebidir. Ataerkinin savunucusu Goldberg için, beyindeki androjen bağlantı bölgeleri ile erkek çocukların itiş-kakışlı oyunları ve devlet, endüstri ve çekirdek aile arasında kopmaz bir bağ vardır. "Bizi ataerkil düzene yönelten biyolojimizdir; eğer istersek buna karşı çıkabiliriz ancak o zaman verimlilikte epeyce kaybı hesaba katmamız gerekir" diyen sosyobiyolog Wilson, daha ihtiyatlıdır.

Determinizm için kadın ve erkek arasındaki güç farklılıkları her şeyden önce hormonal bir konudur. Gelişim sürecinin kritik bir evresinde salgılanan uygun dozlar erkekleri daha iddialı ve saldırgan yapar. Aksi durum ise kadınların daha az saldırgan olmalarına neden olur, hatta argümanın aşırı bir yorumuna göre erkek şiddetine açık olmaları da muhtemeldir. Erin Pizzey, saldırgan kocalarından veya sevgililerinden kaçarak sığınma evlerine gelen şiddet görmüş kadınlarla yaptığı on yıl süren bir çalışmadan sonra kaleme aldığı kitapta, anne karnında ya da çok küçük yaşlarda şiddete maruz kalmaları sonucu erkek ve kadınların belli bir kesiminin şiddet-bağımlısı olduklarını iddia eder.[44] Ayrıca onların çocuksu beyinlerinin sadece şiddet ve acı veren aktiviteler ile salgılanan adrenalin, kortizon ve enkefalin hormonlarına düzenli olarak ihtiyaç duydukları şeklindeki farklı bir iddiayı ortaya atar. Bu modelde neden acı vermenin erkeğe, acı çekmenin de kadına özgü olduğu açık değildir. Burada sorun, yine, hiçbir inandırıcı kanıt sunamayan bu iddianın yapısıyla ilgili çünkü insanın karmaşık toplumsal etkileşimleri basit biyolojik sebeplere dayandırılmakta ve bu sebepler kaçınılmaz ve önlenemezmiş gibi

44 Pizzey, E. ve Shapiro, J. (1982). *Prone to Violence*. London: Hamlyn.

görünecekleri, yaşamın mevcut etkilerinden son derecede uzak bir alanda konumlandırılmaktadır.

Bu bakış açısına göre, erkek şiddeti açısından kabahat, kadınları duygusal ve ekonomik bağımlılık tuzağına düşüren mevcut toplum yapısında, işsizlikten kaynaklı umutsuzluk durumu veya mahvedilmiş şehir yaşantısında değil, doğum anında ya da öncesinde, beyinle hormonun etkileşimine bağlı bir biyolojik mağduriyette aranır. Eğer kabahat genlerimizin değilse en iyi ihtimalle ailelerimizindir; her durumda mahrumiyet döngüsü çocuklarımız üzerinden bizim günahlarımızı devam ettirecektir.

Kadınların maruz kaldığı şiddete makul açıklamalar getirmek için biyolojik fantezilerin yerine ekonomik ve kültürel indirgemeciliği koymak niyetinde değiliz. Mesele böyle yaklaşılamayacak kadar ciddi. Ancak, erkek hâkimiyeti gibi son derece karmaşık bir konu, yeni doğan bir bebeğin beynindeki hormonların etkilerine dayandırılarak açıklanamaz. Eğer bu Goldberg'cü hipotez doğru olsaydı, erkek saldırganlığının sonucu olarak, ekonomik ve kültürel bir başarı bekleyebilirdik. Bu gibi saldırganlıkların, erkekleri girişimci, politikacı ya da bilim adamı olmaya yönelterek örgütsel hiyerarşi merdivenlerinin üst basamaklarına tırmanmalarını sağlayacak bir başarıya ulaştırdığı şimdiye kadar görülmüş değildir. Böyle bireysel başarılara götüren ekonomik ve kültürel belirleyiciler çok daha karmaşıktır. Mesela biz, Birleşik Devletler'in başkanı, İngiltere'nin başbakanı olarak seçilen kişilerin bu başarılarını, kanlarındaki androjen seviyesini ölçerek ya da doğumlarını takip eden gün ve aylardaki hormon seviyelerini geriye dönük olarak tahmin ederek açıklamanın mümkün olduğundan şüpheliyiz. Kabul edeceğimiz açıklamalar sadece psikoloji, toplum, kültür gibi alanlardan olabilir; biyologlar, teknikleri ne kadar gelişmiş olursa olsun, bugünkü bebeklere biyokimya ölçümleri yaparak geleceğin Ronald Reagan'larını ve Margaret Thatcher'larını öngöremezler.

Erkek hâkimiyetinin ve ataerkil toplumsal yapının erkek hormonlarından kaynaklandığını iddia eden benzer bir söylence de,

kadınlardaki annelik "içgüdü"sünün, aktivitelerinin ve anaç yapının kadın hormonlarından kaynaklandığı söylencesidir. Kesin olan, yalnızca kadının doğum yapabileceği ve emzirebileceğidir; bir kadının erkek ebeveynden farklı olarak yaşadığı doğum sürecinin, çocuk ve kadın arasında farklı bir ilişki yaratması olağandır. Öte yandan, bu durumun, çocuğun bakımını kimin üstleneceği ve çocuğun bu bakımı ne şekilde karşılayacağı meselesine etkileri oldukça belirsizdir. Farklı kültürlerde farklı çocuk bakımı düzenlemeleri geliştirilmiştir; ayrıca, kadınlar (II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi) çocuklarını bırakıp işe mi gitsin, yoksa "doğal" annelik faaliyetlerine geri mi dönsün sorusuna uzmanların verdiği farklı cevaplara bakacak olursak, çocuk bakımı düzenlemelerini doğadan ziyade kültüre borçlu olduğumuzu görürüz. İnsan topluluklarında üreme ve bakım hizmetlerinin ve annelik rolünün merkezî bir rol oynadığını kabul etmek[45], annelikle ilgili toplumsal faaliyetleri deterministik bir şekilde sadece doğumun biyolojik gerçeğiyle bağdaştırmak demek değildir.

İnsan yavrularının, adaptasyona yatkın beyinleri ve öğrenme kapasiteleri sayesinde ve genetik cinsiyetlerinden ve (toplumsal beklenti ve öngörülerin değiştirebildiği) hormon seviyelerinden bağımsız olarak, kendi toplumsal cinsiyet kimliklerine ilişkin toplumsal beklentiler ve bu beklentilere uygun faaliyetler geliştirebildiğini gösteren pek çok kanıt vardır. Psiko-kültürel beklentiler, kişinin toplumsal cinsiyet gelişimini büyük ölçüde etkiler ve bu etkiler vücut kimyasına indirgenemez.

Ataerkinin evrimi üzerine iddialar

Determinist iddialar, ataerkinin varlığını beyni erkekleştirme ya da dişileştirmenin ve hormonal dengenin kaçınılmaz sonuçla-

45 Cerullo, M.; Stacey, J. ve Breines, W. (Şubat 1978). "Alice Rossi's Sociobiology and Antifeminist Backlash", *Feminist Studies 4* (no. 1); Chodorow, N. (1979). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.

rına indirgemekle yetinmez; ilaveten kökenlerini açıklama çabalarını da ısrarla sürdürürler. Sosyobiyologların iddialarına göre, ortada bir olgu varsa, bu olgunun mutlaka genlerle belirlenmiş ve adaptasyon açısından avantajlı olması gerekir; böylece sözkonusu olgu, varlığını, bu genlerin insanlık tarihinin ilk evrelerindeki seçilimine borçludur. Ataerki düşünülebilir toplumların en iyisi olmasa bile, olası toplumların en iyisi olmalıdır çünkü insanlık tarihinin bir noktasında, bu yapıya uygun davranan bireylere avantaj sağlamıştır. Bu düşünce Wilson'ın tezlerinin temelidir, tıpkı Tiger ve Fox'un popüler etoloji dalgasıyla öne sürdüğü önceki tezlerde olduğu gibi.[46]

Bu tezler, evrensel bir olgu olan erkek hâkimiyetinin, insan yavrularının yetişkin bakımına diğer türlere kıyasla daha uzun süre bağımlı olması sebebiyle ortaya çıkan biyolojik ve toplumsal sorunlardan ve ilk insan ve hominid topluluklarındaki ilkel yemek temini (avcılık-toplayıcılık) yönteminden kaynaklandığını söyler. Temel besin kaynağının büyük bir memelinin peşine düşerek sağlanması, ki bu uzun bir yolculuk veya ciddi bir atletik hüner gerektirir, ve erkeklerle kadınların görevleri eşit olarak paylaşması gerekiyorsa, bu durumda kadınlar için avcılık; hamilelik, bebeğin bakımı, emzirilmesi, hatta korunması gibi gerekliliker yüzünden dezavantajlı olacaktır. Böylece erkeğin üzerinde avcılık yeteneklerini geliştirme, kadının üzerinde ise evde kalıp çocuklarla ilgilenme baskısı oluşur. Dolayısıyla, müşterek grup aktivitelerini kolaylaştıracak ve uzamsal-zamansal koordinasyonu artıracak genler, kadınlar için değilse de erkekler için uygun olacaktır; bakım becerilerini (örneğin dilsel ve eğitimsel yetenekler gibi) artıracak genler de kadınlar için uygundur. Toplumsal olarak dayatılan cinsiyetler arası işbölümü genetik olarak da düzenlenir; bunun sonucunda da erkekler yönetici, kadınlar sekreter olur.

46 Tiger, L. ve Fox, R. (1977). *The imperial Animal*. London: Seeker & Warburg; Tiger, L. (1969). *Men in Groups*. London: Seeker & Warburg.

Evrim konulu bu türden hikâyeleri ve bu hikâyelerin biyolojik, antropolojik gerçek ve fantezilerle harmanlanmış albenisini anlamak zor değil. İlkel toplumlarda cinsiyete göre işbölümü yapılması, ataerkinin kökenindeki biyolojik anlatılar için olduğu kadar toplumsal anlatılar için de (örneğin Engels[47]) çıkış noktasıdır. Yeni antropolojik bulguların temelinde oldukça belirsiz olan şey avcı-toplayıcı ayrımının kapsamı ve önemidir. Yiyeceğin teminine katkı açısından, genelde avcılıktan ziyade kadın aktivitesi olan toplama, çok daha önemli görünmektedir.[48] Göçebe avcı-toplayıcı gruplarda kalabalık olmayan aileler ve kadınların seyrek doğum yapmaları göz önüne alındığında, kadınların avlanma görevine katılım açısından yaşayacakları fizyolojik dezavantaj dönemleri (hamileliklerinin son dönemi ve bebek bakım süreci) her halükârda kısa olacaktır.[49]

Amacımız duruma göre değişen antropolojik spekülasyonları dilimize dolamak değil; vurgulanması gereken, farklılıklar ve istisnalar olmakla birlikte bilinen tarihin tamamında görülen kadın-erkek arası işbölümünün bir biyolojik açıklama gerektirmiyor olması. Toplumsal davranışın şu ya da bu boyutu "yüzünden" var olduğu kabul edilen genler, olguya ya da olgunun sürekliliğine dair anlayışımıza yeni bir şey katmıyor. Ataerki, Goldberg'cü anlayışla, bebek sevmekten savaşa kadar her şekle girebiliyorsa, kültürün (ya da kültür kavramı ile kastedilen olgunun) genler tarafından çekilen yuları[50] bir hayli uzun olmalı. Eğer durum buysa, kadın-erkek ilişkilerinin genetik sınırlamaları üzerine yorum

47 Engels, F. (2012). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Kenan Somer (çev.), İstanbul: Sol Yayınları.

48 Bleaney, G. (1982). *Triumph of the Nomads: A History of the Aborigines*. Melbourne: Overlook Press; Tanner, N. M. (1981). *On Becoming Human*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

49 Tanner, N. M. (1981). *On Becoming Human*.

50 E. O. Wilson, bu metaforu, toplumsal davranış ve açık toplumsal ilişkiler bakımından genler arasındaki ilişkiye dair görüşünü özetlemek amacıyla *İnsan Doğası* adlı kitabında kullanır. Thales Yayınları, 2017.

yapmak, bilimsel açıdan faydasız hale gelecektir; ideolojik amaçlara hizmet etmekten başka bir işe de yaramaz.

Hayvandan insana, insandan hayvana

Buraya kadar ele aldığımız determinist iddialar şu şekilde: Modern toplum ataerkildir. Bu durum, kadın ve erkek arasındaki bireysel yetenek ve eğilim farklılıklarının bir sonucudur. Kadın ve erkek hormonları ve farklı beyin yapıları yüzünden ortaya çıkan bireysel farklılıklar çocukluk yıllarından itibaren gözlemlenmektedir. Farklılıklar genetik olarak belirlenirler ve bu farklılıkları yaratan genler, insanın evrim koşullarının bir sonucu olarak seçilmiştir. Gördüğümüz kadarıyla, bu indirgemeci iddiaların her adımı yanıltıcı ve cafcaflı; ortada veri olmasa da bir tür "hokus pokus" durumu... Bu argümanların bir de son adımı var; o da başka türlerle insanlar arasında benzerlik kurmak.

Biyolojik deterministler, mevcut toplumsal düzeninin kaçınılmaz olduğu yönündeki iddialarını desteklemek için, sürekli argümanlarının evrenselliğini vurgular. İnsan toplumlarında bir erkek egemenliği varsa, bunun nedeni; babunlarda, aslanlarda, ördeklerde ya da başka bir popülasyonda da böyle bir egemenlik olmasıdır. Etoloji literatürü; "harem kuran" babunlar, kral "erkek" aslanlar, yaban ördeklerinde "toplu tecavüz", sinek kuşlarında "fuhuş" gibi hikâyelerle doludur.

Bir iddianın analojilerle savunulması her zaman problemli bir durumdur ve problemlerin çoğu da oldukça yaygın olan bir nedenden, gözlemcinin öznel beklentileri ile gözlemlenen şey arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Genel olarak üç zorluk alanı olduğunu söyleyebiliriz. İlki, davranışı uygunsuz olarak etiketleme. Örneğin, çoğu tür, tek (ya da az sayıda) erkek üyenin bulunduğu topluluklar halinde yaşar; erkekler dışlanır ve, ya tek başlarına ya da küçük gruplar halinde asıl gruptan ayrı olarak yaşamaya itilir. Böyle dişi ağırlıklı gruplarda, erkek saldırmaya ve türdeşi diğer

erkeklerin dişilere yaklaşmasını engellemeye eğilimli olacaktır. Bu tür grupların yaşantılarını gözlemleyen etologlar, dişileri erkeğin "haremi" şeklinde tanımlar. Oysaki "harem", insanlık tarihinin belli dönemlerinde Müslüman toplumlarında ve bazı diğer toplumlarda ortaya çıkmıştır ve bir erkek ile bir grup kadın arasındaki cinsel güç ilişkisini tanımlamaktadır. Haremleri; prensler, hükümdarlar ve zengin tüccarlar kurardı. Titiz toplumsal düzenlemelere tabiydiler, ağırlıklı olarak erkeğin zenginliğine dayanırdı ve dönemin literatürünün güvenilir olduğunu varsayarsak, içinde bulundukları toplumdaki eşcinsellik ve tekeşlilik gibi farklı cinsel ilişki türleriyle yan yana var olmuşlardı. O halde bazı geyik ve primat türlerinde ya da aslanlarda olduğu kabul edilen çok dişili gruplaşma ne anlama geliyor? Aslanlardaki gruplaşmaya baktığımızda, bugün artık biliyorsuz ki avlanma işinin büyük kısmını yerine getiren ve besini temin eden dişi aslanlardır ve hiçbir şekilde erkek aslandan "destek" almaya ihtiyaçları yoktur.

İnsan dışı hayvanların dünyasını, insan toplumuna dair anlayışı çerçevesinde gözlemleyen bir etoloji, ister istemez Beatrix Potter'ı[51] hatırlatıyor. İnsana dair özellikler hayvanlara atfediliyor ve hayvan davranışları üzerinden insanın durumunun doğallığı iddiası destekleniyor. Bay MacGregor'ın tavşan yahnisine malzeme olmaktan son anda kurtulan Tavşan Peter'a annesi papatya çayı hazırlıyor çünkü annelerin görevi budur! Fakat bu durumda insan dışı hayvanların davranışları sürekli insan davranışları ile karıştırılıyor. Yersiz analojiler hem etolojinin işini zorlaştırır hem de insan topluluklarındaki statükonun "doğallığı" iddiasını güçlendiren ideolojik kırılmalar yaratır.

İkinci problem, gözlemcinin bir toplumsal etkileşim dahilinde neler olup bittiğine ilişkin sınırlı bir bakış açısı olmasıdır. Mesele, gözlemlenen hayvan davranışlarına uygunsuz etiketler yapıştırmaktan ibaret değildir; aynı zamanda gözlemin kendisi

51 Beatrix Potter (1866-1943), İngiliz doğa bilimci, yazar ve illüstratör. Hayvanlar âlemini anlatan çocuk kitaplarıyla tanınır. *-ed. notu*

de sınırlıdır. Sözde egemenlik hiyerarşisi üzerine yapılan çalışmalar, tek bir parametreye odaklanma eğilimindedir; o da besin temini ya da kimin kimle çiftleştiği konusudur. Ancak bazı türlerin incelenmesi ile elde edilen kanıtlar gösteriyor ki, "hâkimiyet süreci" diye bir kavram olduğunu kabul etsek bile, bireyin farklı hâkimiyet süreçlerinde farklı konumlarda bulunması mümkün olabilmektedir.

Hayvanlardaki cinsel davranışlar; erkeğin asıl aktör ve üreme amaçlı heteroseksüel cinselliğin kabul edilebilecek tek cinsellik türü olduğunu, kadının rolünün istek ("alıcılık") göstermekten ve hemen uygun şekilde uzanıp İngiltere'yi düşünmekten ibaret olduğunu varsayan Viktorya Dönemi ahlakçılığını benimsemiş etologlar tarafından sürekli olarak çarpıtılmaktadır. Semender, ördek veya fare,[52] hiç fark etmez; bu erkek egemen fantezi, etoloji literatüründe kendine yer edinmiştir. Kadının kur (ilişkiyi başlatma) davranışındaki rolü, son dönemde nispeten daha kabul edilir bir çalışma alanı olmuştur. Örneğin, farelerde çoğunlukla dişinin cinsel birleşme için ilk adımı attığı ve ilişkiyi başlattığı fark edilmiştir.[53] Hayvanlardaki kur davranışı bakımından dişinin oynadığı rolün keşfi ile kadının cinsel özgürlüğüne ilişkin yeni bir bakış açısının aynı zamanda gündeme gelmesi şüphesiz tesadüf değil.

Üçüncü problem şudur: Belli davranış modellerinin evrenselliğine ilişkin genellemeler; sınırlı bir çevrede, türlerin çok azını kapsayacak şekilde ve az sayıdaki gözlemden elde edilen verilere dayanarak yapılmaktadır. Primat etoloji çalışmalarının uzun yıllar ciddi hatalarla ilerlediği çok iyi bilinmektedir. Örneğin agresif tür içi rekabet teorileri, hayvanat bahçelerinde tutulan türdeş

52 Halliday, T. R. (1976). "The Libidinous Newt: An Analysis of Variations in the Sexual Behaviour of the Male Smooth Newt, Triturus vulgaris", *Animal Behavior* (24): 398-414.

53 McClintock, M. K. ve Adler, N. T. (1978). "The Role of the Female during Copulation in Wild and Domestic Norway Rats (Rattus Norvegicus)", *Behaviour* (68): 67-96.

topluluklar gözlemlenerek oluşturulmuştur; oysa aynı hayvanlar doğal ortamlarında çok farklı davranabilmektedir.[54] Primatlarla aynı ya da yakın ilişkili türler, yiyeceğin az ya da çok olduğu bölgelerde, dağlarda veya geniş çayırlarda, yani farklı doğal ortamlarda yaşayabilirler. Farklı koşullar, gruplaşma ve karşılıklı ilişki açısından önemli değişimler yaratabilmektedir. Çok sayıda türde (örneğin primatlarda) olduğu gibi, toplumsal ve cinsel gruplaşmalar; tek eşlilikten çok eşliliğe; kayda değer bir hâkimiyetin olmadığı gruplardan hiyerarşik düzenin olduğu gruplara; erkeğin yönettiği gruplardan kadının yönettiği gruplara; eşey ayrılığının dikkat çektiği gruplardan daha az olduğu gruplara kadar farklı türlerde olabilmektedir.[55]

Bu farklı türler arasından sadece ataerkinin ve insandaki cinsel ilişkilerin belli biçimlerinin doğallığını destekleyenleri seçmek hem insan dışı hayvanların hem de insanların toplumsal biyolojisini tehlikeye atmaktadır. Popüler etolojik hesaplarla seçilmiş olan bu hikâyelerin hepsi tek bir yönü işaret ediyorsa, insan kendine şu soruyu sormalı: Böyle seçmece bir anlatım hangi çıkara hizmet ediyor? Nasıl ki babun ya da aslan davranışlarıyla insan davranışlarını mukayese etmek bu konudaki bilgilerimize bir katkı sağlamıyorsa, insanın toplumsal biyolojisiyle ilgili anlayışı da babunlara indirgemenin bir faydası yoktur.

Bu eleştiriler, indirgemecilerin kimliğinden bağımsız olarak artarak devam edecektir. Erkek ve kadın arasındaki saldırganlık, kavrayış ve duygusal anlayış farklılıklarını hiç utanıp sıkılmadan kalıtsallık iddiasıyla doğallaştıranlar, sadece ataerkinin savunucuları değil. Feminist yazarlardan oluşan bir okul da, bu özcü görüşü benimsemiştir; grup, erkek değil de kadın olarak yaşamanın ve kadın olarak bilgiyi kavramanın önemini vurgulamış, bu du-

54 Zuckerman, S. (1932). *The Social Life of Apes.* London: Kegan Paul; Russell, C. ve Russell, W. M. S. (1968). *Violence, Monkeys and Man.* London: Macmillan.

55 Liebowitz, L. (1978). *Females, Males, Families: A Biosocial Approach.* North Scituate, Mass.: Duxbury Press.

rumu da kadın biyolojisine bağlamıştır. Bu, daha önce bahsettiğimiz ve Firestone'un *Cinselliğin Diyalektiği*[56] kitabındaki iddiasının da temelini oluşturan Gina'nın öne sürdüğü beynin sağ yarısını savunma zorunluluğudur. Anlaşılan o ki radikal feminizm Gina'nın izindedir, toplumdaki asıl ayrımın sebebini, işgücünün sınıfsal ve toplumsal cinsiyet açısından belirlenmesinde değil, erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıklarda aramaktadır.

Hominid toplumdan insan toplumlarına dönüşüm sürecindeki toplumsal değişimlerin itici gücü olarak erkeğin evrimsel adaptasyonundan ziyade kadınlarınkine yoğunlaşan feminist bir sosyobiyoloji düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kadına odaklanma, kısmen, sosyobiyolojinin baskın erkek egemen bakış açısının düzeltilmesi anlamını taşır; ancak, bu süreçte erkek egemen bilimin metodolojik hatalarını yinelemek, aynı sahte paranın diğer yüzünden başka bir şey değil.[57]

Özcü iddialar, cinsiyetler arasındaki davranış farklılıklarının sebebini beyinde bulamazsa üreme organlarının kaçınılmaz biyolojisine başvuran güçlü psikanaliz geleneği yansıtıyor. Freud'cu geleneğe göre davranış farklılıklarının nedeni, erkek çocuğunun bir penisi olduğunu, kız çocuğunun da bir penisten mahrum olduğunu keşfetmesidir. Bu durum Freud ve takipçileri tarafından penis kıskançlığı ile açıklanırken, feminist psikanalitik yaklaşım bu iddianın karşısına kadının doğurma gücünü koyar. Döllenme anında tohumlarından ayrı düşen erkek, bu yitimden dolayı üzüntü duyar ve kendini dışsal, meta-merkezli nesnel bir evren yaratmaya adar; bu adayış da karşı konulmaz biçimde erkek egemen toplumun fallus merkezli kültürünü oluşturmaktadır.[58]

---

56 Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex*. Ayrıca bkz. Rose, H. ve Hanmer, J. (1974). "Women's Liberation: Reproduction and the Technological Fix", *The Political Economy of Science*, H. Rose ve S. Rose (der.), London: Macmillan, s. 142-160.

57 Örneğin bkz. Hrdy, S. B. (1981). *The Woman That Never Evolved*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press ve Morgan, E. (1972). *The Descent of Woman*. New York: Stein & Day.

58 Örneğin bkz. Mitchell, J. (1971). *Sexual Politics*. London: Abacus.

Erkek hâkimiyetini beyin yerine üreme organları ve eylemleri ile açıklamak, toplumsal olguları biyolojik belirleyicilerin toplamına indirgeme şeklindeki yöntem hatasına çare olamaz. Yine, çok çeşitli kültürel ve toplumsal olguların "özünde" indirgenmiş ve tekleştirici açıklamalar aranmasına da engel değildir. Wilson için kültürün yuları genlerin elindeyse, fallus merkezcilik teorisyenleri için bu yular penis ve vajinanın elindedir. Kadın-erkek diyalektiği önemli olsa da, bu diyalektik insanlığın farklı cinsel ve kültürel biçimlerinin tek sebebi ya da arka planı olamaz. Böyle bir özcü yaklaşım sadece sınıf ve ırk mücadeleleri karşısında öncelik iddia etmekle kalmaz, aynı zamanda tarihi ve coğrafyayı aşan bir evrensellik iddiası da taşır.

Tutarlı olmak zorundayız. Biyolojinin, insan doğasının farklı biçimlerine koyduğu sınırları bilmiyoruz, bilmemiz de mümkün değil. Ataerkinin ya da kapitalizmin kaçınılmazlığını; beynimizin hücre yapısına, hormon düzenimize ve üreme fizyolojimize bakarak anlayamayız. Bizim biyolojik determinizm eleştirimizin özünde de işte bu radikal öngörülemezlik yatıyor.

Öznellik ve nesnellik

Son olarak belirtilmesi gereken bir konu daha var. Bu bölümde, günümüz sanayi toplumlarındaki tartışmasız ataerkinden yola çıkarak bu olguyu biyolojik zorunluluk ile açıklamaya çalışan biyolojik determinist iddiaları ve yanılgılarını analiz etmeye çalıştık. Kadın-erkek arasındaki gerek bireysel gerek bir bütün olarak toplumsal ilişkilerin geçmiş ve gelecekteki tüm biçimleri, insan biyolojisi ile uyum içinde olmak zorunda. Ancak insanlık tarihinin çeşitliliğine ve antropolojiye veya insan biyolojisine ya da insan dışı türler üzerinde yapılan etolojik çalışmalara bakarak bu uyumun beraberinde getirebileceği kısıtlamaları anlamanın bir yolu kesinlikle yok.

Ancak şunu söyleyebiliriz: Bilim alanında biyolojik determinist ve indirgemeci düşüncenin ortaya çıkışını, burjuva toplumunun 17. yüzyıldan günümüze kadar geçen süreçteki gelişiminin bir safhası olarak ele aldık. Bu toplum hem kapitalist hem de ataerkildir. Bu bilim de sadece ataerkil ideolojiye değil kapitalist ideolojiye de uygun olarak ortaya çıkmıştır. Bilim ağırlıklı olarak erkek egemendir, kadınlar her aşamada dışlanır: kadın okulda dışlanandır, üniversitede sırt çevrilendir, bilimsel işgücü ordusunda önemsiz sayılandır, teknisyen ve araştırma asistanı olarak işe alınan ya da işten kovulandır; fakat asıl görevi olan çocuk büyütme, bilim adamları yetiştirme gibi evdeki görevlerinden asla uzaklaştırılmaz.[59] Kadınlar, bugüne kadar, bu dışlanmanın nasıl işlediğine dair pek çok hikâye anlatmıştır.[60] Bu durumun iki etkisi olmuştur. Birincisi, insanlığın yarısının bilimsel işgücüne eşit olarak katılma hakkı gasp edilmiştir. İkincisi, insanlığın erkek olan diğer yarısı "bilim" ile uğraştığından, yeniden üretim alanı tek taraflı olarak kadınlara bırakılmıştır.

Bilim tarihçileri, teori ve pratiğin ayrı olduğu Antik Yunan biliminin yüksek sınıfa özgü bir bilgi biçimi olduğunu, tüm işleri yapacak bir köle sınıfı bulunduğu için bilgiyi üretenlerin gündelik işlerden muaf olduğunu ortaya koyalı çok oluyor. Bilimsel bilginin modern biçimi ise, Sanayi Devrimi sonrasında bilim ve teknolojinin birleşmesi ile sağlanan teori ve pratiğin birlikteliği sonucunda doğmuştur. Ancak, tıpkı birleşme gerçekleşene kadar pratikten habersiz olan ve daha fazla ilerleyemeyen Antik Yunan bilimi gibi, bugünün ataerkil bilimi de ev işi ve üreme için gere-

59 Rose, H. (1982). "Making Science Feminist", *The Changing Experience of Women*, s. 352-372.

60 Bkz. Bu bölümün 18 numaralı dipnotu. Ayrıca Arditti, R. (1976). "Women in Science: Women Drink Water While Men Drink Wine", *Science for the People* (8): 24; Keller, E. F. (1982). "Feminism and Science", *Signs* (7): 589-602; Leevin, A. Y. ve Duchan, L. (1971). "Women in Academia", *Science* (173): 892-895; Curran, L. (1980). "Science & Education: Did She Drop Out or Was She Pushed?" *Alice Through the Microscope*, Brighton Women in Science Group (der.), London: Virago, s. 22-41 ve Wallsgrove, R. (1980). "The Masculine Face of Science", *Alice Through the Microscope*, s. 228-240.

ken emekten habersiz ve Hilary Rose'un ifade ettiği gibi, dünyaya ilişkin bilginin sadece bir kısmını biliyor ve sadece de bir kısmını bilebilecek.[61]

Ataerkil bilimin öznellik, rasyonellik ve bu bilim üzerine inşa edilen bir doğa anlayışı vurgusu; bilişsellik ve duygu, öznellik ve nesnellik, indirgemecilik ve bütüncüllük kavramları bakımından üretici emek ve yeniden üretici emek arasındaki kopukluğun bir sonucu.[62] Böyle ataerkil bir bilgi en iyi ihtimalle kısmidir; erkek egemen bilime yöneltilen feminist eleştiri de, bilimsel olarak reddedilen ya da önemsenmeyen deneyime dair anlayış ve yorumların diğer yarısını tekrar gündeme getirerek indirgemeci analizlerden sıyrılmış ve yeni bilgi üretimine başlamıştır.[63] Uzun vadede amacımız, iki bilgi biçimini bir araya getirmek olmalıdır; indirgemeciliğin gerekli, determinizmin ise mümkün olmadığını iddia ettiği bu birlikteliği sağlamalıyız.

61 Rose, H. (1983). "Hand, Heart and Brain: Towards a Feminist Epistemology of the Natural Sciences", *Signs* (Sonbahar sayısı).

62 Marksist ve radikal düşüncede bile doğanın tahakkümüne yapılan bu vurgu üzerine bir tartışma için, bkz. Schmidt, A. (1971). *The Concept of Nature in Marx*, London: New Left Books; Leiss, W. (1972). *The Domination of Nature*. New York: Braziller.

63 Örneğin bkz. Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution*. London: Wildwood House ve Boston Women's Health Book Collective (1976). *Our Bodies, Ourselves*. New York: Simon & Schuster.

YEDİNCİ BÖLÜM

Zihni Biçimlendirerek Toplumu Biçimlendirmek

Psikiyatrinin siyasileşmesi

1970'lerin başında Sovyet aydınları –özellikle de bilim insanları– arasında birtakım siyasi fikir ayrılıkları çıktığına dair söylentiler, Batılı gazetecilerin keskin kulaklarına kadar ulaşmıştı. Onlara göre, muhalifler çok çeşitli konuları gündeme getiriyordu. Seyahat edebilmek ve başka ülkelerdeki bilim insanlarıyla iletişim kurabilmek için daha fazla özgürlük istiyorlar ve sonradan "insan hakları" meselesi haline gelecek olan Sovyet iç ve dış siyasetinin gidişatından endişe ediyorlardı. Sovyet hükümetinin bu fikir ayrılıklarına verdiği karşılık ise, ancak son aşamasında doğrudan siyasi ve yönetimsel bir baskı olmuştur. Çoğunlukla bireysel protestocular taciz ediliyor, psikiyatrik muayene için toplatılıyor ve başta şizofreni olmak üzere çeşitli akıl hastalıkları teşhisiyle hemen psikiyatri hastanelerine kapatılıyordu.[1] Sovyet biliminin zayıf yanlarını, sansür sistemini ve Lysenko olayını eleştiren kitaplar yazan biyokimyacı Zhores Medvedev, buna en iyi örnektir. 1970 yılında iradesi dışında psikiyatrik muayeneden geçirilmiş ve "semptomsuz şizofreni" tanısı konularak hastaneye yatırılmıştır. Medvedev bu olaydan sonra yazdığı *A Question of Madness*[2] [Delilik Meselesi]

1 Block, S. ve Reddaway, P. (1977). *Russia's Political Hospitals: Abuse of Psychiatry in the Soviet Union.* London: Gollancz.

2 Medvedev, Z. A. ve Medvedev, R. A. (1971). *A Question of Madness.* London: Macmillan.

kitabında kendisine konulan teşhisi "eşzamanlı olarak iki şeyle, yani bilimle ve toplumla ilgileniyor olmak" diye tanımlamıştır. Medvedev hastanede psikotrop ilaç yüklemesi yapılacağı yönünde "tehdit"ler aldı. Ülke içinden ve dışından gelen baskılar ve kardeşi Roy'un kararlı mücadelesi sonucu birkaç hafta içinde hastaneden taburcu edildi, akabinde de İngiltere'ye sürüldü.

Batı'da ise konuyla ilgilenen akademisyen ve gazeteciler arasında psikiyatrinin aleni şekilde "siyasi" amaçlarla kullanımına karşı protesto sesleri yükseldi; Sovyetler Birliği'ndeki psikiyatri uygulamalarını kınaması ve Sovyetlerin düzenlediği mesleki toplantıları boykot etmesi için Dünya Psikiyatri Birliği'nin [Word Psychiatry Association] üzerinde muazzam bir baskı oluşturuldu.[3] Nihayet Birlik'in 1977'deki yerinde kararı sonucu Sovyetler Birliği bu organizasyondan çekildi. Medvedev olayı ile buna benzer olaylarda psikiyatrinin siyasi bir meseleyi tıbbi bir çerçeveye oturtarak depolitize etme rolü açıkça görülmesine karşın Birlik'in bu konuda net bir tavır sergilemedeki isteksizliği ilginçtir. Burada önemli olan, her ne kadar kendileri buna inansalar da, Sovyet protestocuların aslında bu protestoları yüzünden cezalandırılmadıklarını anlayabilmek. Sovyet hükümeti, protestocuların malul, hasta ve Sovyet devletinde bir bozukluk olduğu yönündeki hezeyanlarından kurtulmak için bakım ve tedaviye ihtiyaç duyan kişiler olduklarını ilan ederek toplumsal ve siyasi bir protestoyu anlamsız kılmak istiyordu. Ancak biz, protestoculara tanı koymaları istenen psikiyatristlerin Batı'daki meslektaşlarından çok farklı davranmadıklarını iddia ediyoruz. Belki aralarındaki en önemli fark şuydu; Batı'da psikiyatrik tedavi için en uygun adaylar, seslerini medyada duyurabilmeleri hayli güç olan işçi sınıfı, kadınlar ya da etnik azınlıklar arasından seçiliyordu; Sovyet aydınları ise ne sessiz ne de mülksüzdü.

3 World Psychiatric Association (1977). "Declaration of Hawaii", *British Medical Journal* (2/6096): 1204-1205.

Aralarındaki temel benzerlik ise, Dünya Psikiyatri Birliği'nin, Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları sorununa karşı siyasi bir tavır sergilemedeki isteksizliğinin nedenini kısmen açıklayabilir. Aslında Sovyetler Birliği ile Batı'daki uygulamalar arasında büyük bir kopukluk yoktur; nihayetinde Rus hastanelerinde uygulanan klinik yöntemler ve ilaç tedavileri, Batı'daki hastanelerden çok da farklı değildir. Birazdan göreceğimiz gibi, Sovyet muhaliflerin çok çekindiği bir uygulama olan uyuşturulma ya da klorpromazin verilerek *kimyasal deli gömleği* giydirilmesi "tehdit"i, Batı'daki hasta ve mahkûmların da günlük yaşamının bir parçasıdır. Çeşitli ülkelerdeki psikiyatristler şizofreninin tıbbi belirtileri olarak kabul edilen semptomlar konusunda temelde hemfikirdir; belki daha da önemlisi, şizofreni araştırmalarının yapıldığı ülkeler arasında hastalıkla ilgili en çok kriterin Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nden çıkmasıdır.[4] Rus psikiyatristler siyasi baskının aklı başında aktörleri ya da itaatkâr suç ortakları olmakla itham edilecekse, Batılı meslektaşları benzer suçlamalardan neden kurtuluyor?

Sözgelimi İngiltere'deki genç Siyah suçluların tedavisinde psikiyatrik tanıların nedensel kullanımını nasıl anlamlandırmalı?[5] Yine 1930'larda gayrimeşru çocuk doğurdukları için "deli" oldukları kabul edilen İngiliz kadınların 1970'li yıllarda hâlâ hastanelerde tutulduğuna dair açıklamaları nasıl değerlendirebiliriz?[6] İngiltere Akıl Sağlığı Hakkında Kanun'un 65. bölümüne göre hasta bir kişi, içişleri bakanı taburcu edilmesine ya da nakline izin vermedikçe, koruma altındaki bir hastaneye kapatılarak ömür boyu hapis cezasına mahkûm olmaktadır. 1980 yılında

4 Wing, J. K. (1973). "Social and Familial Factors in the Causation and Treatment of Schizophrenia," *Biochemistry and Mental Disorder*, L. L. Iversen ve S. Rose (der.), London: Biochemical Society.

5 Gosrin, L. (Mayıs 1981). "Racial Minorities and the Mental Health Act", *Mind Out*; *The Guardian* (Londra), 23 Mart 1981.

6 Bean, P. (1980). *Compulsory Admissions to Mental Hospitals*. London: John Wiley.

Manchester Moss Side'daki böyle bir hastanede 21 yaşında bir genç ömür boyu hapse mahkûm edilmişti; "hastalığı" (suçu?), üç yıl önce az bir miktar para çalmak ve ailesinin evinde kızgınlıkla bir sürahi ile bir kültablası fırlatmaktı.[7]

Ancak yanlış anlaşılmasın; burada mesele Sovyetlerin tutumunu "haklı" çıkarmak değil. Bir tehdit algılayan her güçlü devletinki kadar barbarlık taşıyan bu uygulamalar, komünizm ve sosyalizmin insanlığı özgürleştirici amaçlarına da tümüyle ters. Aslında Sovyet hükümetinin bu eylemi, Batı'nın gelişmiş ülkelerindeki biyolojik determinizmin tıbbileştirilmiş ideolojisinin bir aynası. Bu aynaya bakmak, kendi durumumuzu daha net görmemizi sağlayacaktır.

Özellikle son on yıldır, eğitimin yetersizliğinden kaynaklanan sokak şiddetinden ev hanımlarındaki hayatın anlamsızlığı duygusuna kadar tüm toplumsal hastalık semptomlarını, ilgili kişilerdeki beyin disfonksiyonuna dayandıran biyolojik determinist tartışmalar giderek daha fazla duyuluyor. Statükocu savunmanın ilk şekli daima ideolojik olmuştur; insanlar, ne kadar eşitsizlik barındırırsa barındırsın, mevcut toplumsal düzenin kaçınılmaz ve doğru olduğuna inandıklarında onu asla sorgulamazlar. IQ bağlamında da gördüğümüz gibi; fikir ve ideolojiler, bu şekilde maddesel güce kavuşur. Sovyet psikiyatrisi, beyan ettiği Sovyet yurttaşlarının yersiz düşüncelerini "düzeltme" amacını gerçekleştirirken, ideolojik bir denetim aracı rolü oynamaktadır.

Bununla birlikte, psikiyatrinin baskılayıcı kullanımını, muhaliflere yardım edermiş gibi yapıp onları bastıran bir sindirme girişimi olarak görmek hata olabilir. 1930'larda faşist rejimlerin hapis ya da toplama kampına kapatma anlamına gelen "koruyucu gözaltı" tabiri de böyleydi. Muhaliflere deli yaftası yapıştırmak, toplumsal sapmayla mücadele etmeye ve onu anlamaya yönelik girişimin sadece bir yönü. Aile, akranlar, elektronik ve

7 *New Statesman*, 3 Haziran 1980.

yazılı basın ve okul gibi toplumsal beyin yıkama kurumlarının uygar davranışlar ve doğru düşünceler üretmek için sergiledikleri üstün çabalara rağmen bazı insanlar hata yapmakta ve uygunsuz davranışlar sergilemekte ısrarcıdır. Böyle insanların akılcı davranma yetisi yoktur ve büyük ihtimalle bir tür beyin bozukluğundan mustariptirler. Eğer böyle olmasaydı, onlar da tıpkı bizim gibi doğru düşünmenin ve davranmanın yollarını görebilirlerdi. Dahası, eğer bireylerin düşünce ve davranışları toplumun temelini tehdit ediyorsa, deliliklerinin tedavisinin tek yolu olan tıbbi müdahaleye başvurmak toplumsal bir zorunluluk oluyordu. Böylece bu türden sapmalar durumunda uygulanan tıbbi model, en şüpheci devlet aygıtına bile, bireyler tehlikeli bir toplumsal grup olarak boy göstermeden önce onların davranışlarını kontrol altına almakta kullanılacak meşru bir araç sağlıyordu. Nörobiyolojik ve tıbbi araştırmalar son otuz-kırk yıldır muhalifleri ya da anormal insanları tedavi etmek, güdümlemek ve kısıtlamak için birtakım teknolojiler yaratmıştır. Bu teknolojilerin şekillendirdiği hızlı ve doğrudan tehditler, bu kitapta ele almamız gereken en sorunlu konulardan biri. Bu çalışmamızda göreceğimiz gibi, indirgemeci teknolojiler kendilerini şekillendiren ideoloji maddi dünyayı yanlış ele alıyor diye işe yaramayacak değil. Tedavileri dayatan kuram tümüyle yanlış olsa da, insanları ilaçla uyuşturmak ya da beyinlerinin bir bölümünü kesip çıkarmak davranışları elbette değiştirir, hatta onları başkaldıramaz bir hale de getirebilir.

Şiddet ve beyin

Sovyet yetkililer, bireylerin başlattığı veya katıldığı toplumsal huzursuzlukları bu bireylerin biyolojik özellikleri ile açıklamak için uğraşıyor. Benzer bir uğraş 1960 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen kenar mahalle ayaklanmalarında da görülmüştü. Harvard'lı profesörler Sweet, Mark ve Ervin'in

Journal of the American Medical Association [Amerikan Tıp Derneği Dergisi] için yazdıkları "The Role of Brain Disease in Riots and Urban Violence" [Kentsel Şiddet ve Ayaklanmalarda Beyin Hastalıklarının Rolü] başlıklı yazılarında şu iddialara yer veriliyordu:

> Ülkedeki şehir ayaklanmalarının temelinde; yoksulluk, işsizlik, kenar mahalle yaşamı ve yetersiz eğitimin yattığı herkesçe bilinmektedir. Ancak bu nedenlerin açıkça görülebilmesi, kundakçılık, suikast ve fiziksel saldırı gibi eylemlerde bulunan isyancılardaki beyin disfonksiyonu gibi diğer muhtemel nedenlerin daha köklü olan rolünü görmemizi engelleyebilmektedir.
>
> Asıl görmemiz gereken ise kenar mahallelerde yaşayan milyonlarca kişiden sadece çok az sayıda kişinin bu ayaklanmalara katılması ve yine isyancıların da sadece çok azının bu kundakçılık, suikast ve saldırıları haklı bulmasıdır. Ayaklanmaları tetikleyen şey sadece bu mahallelerdeki yaşam koşulları ise, o zaman kenar mahalle sakinlerinin çoğunluğu içlerindeki kontrolsüz şiddetin açığa çıkmasına nasıl engel oluyor? Yoksa şiddet eylemlerinde bulunan bu insanları, barış içinde yaşayan komşularından ayıran başka bir neden mi var?
>
> Bazı kaynaklardan edinilen kanıtlar mevcut (...) Derinlemesine incelenmiş hastaların şiddet içeren ve saldırgan davranışlarında beyin disfonksiyonunun çok önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Temporal bölgede elektroansefalografik anomali olan bireylerin beyin dalga modelinin, normal insanlardan çok daha sık davranış anomalileri (yetersiz dürtü kontrolü, girişkenlik ve psikoz gibi) gösterdiği izlenmiştir.[8]

Mark ve Ervin, bu yazının hemen akabinde, Amerika Birleşik Devletleri Polis Destek Teşkilatı'ndan araştırma yardımı kapsamında ciddi miktarda bir ödeme almış ve iddialarını, yazdıkları *Violence and the Brain* [Şiddet ve Beyin] adlı kitaplarıyla daha net

8 Mark, V. H., Sweet, W. H. ve Ervin, F. R. (1967). "Role of Brain Disease in Riots and Urban Violence", *Journal of the American Medical Association* (201): 895.

ortaya koymuşlardır. İddiaları basittir: Beyin disfonksiyonunun gerçek nedeni ne olursa olsun vereceği hasar, ağır ve geriye döndürülemezdir:

> Gelişim sürecindeki kritik dönemlerde çevresel koşullar kötüyse, koşullar sonradan düzeltilse bile, neden olduğu anatomik gelişim bozukluğu geriye döndürülemez...
>
> Beynin işlev bozukluğuna bağlı olarak ortaya çıkan şiddet içeren davranışların nedenleri çevresel olabilir. Ancak beyin yapısı kalıcı şekilde bir kez etkilendi mi, toplumsal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle şiddet içeren davranış artık değiştirilemez bir hal almaktadır. Böylece, şiddet eğilimi olan bir bireyin eğitimle ve psikoterapi gibi yöntemlerle rehabilite edileceğini düşünmek ya da onu hapsederek veya sevgi, anlayış göstererek karakterinin düzeleceğini beklemek tamamen yersiz ve işe yaramayan yöntemler olacaktır. Asıl irdelenmesi gereken konu, beyindeki işlev bozukluğudur ve ancak ve ancak bunun fark edilmesiyle davranışları değiştirme ihtimali vardır.[9]

Dikkat edilirse Mark ve Ervin, Amerikan toplumundaki sorunları inkâr etmiyorlar; "toplum"u bireylerin bu sorunlara gösterdikleri tehditkâr tepkilerden korumaya çalışıyorlar. Onlara göre şiddet, şehirde yaşayan insanların çevrelerindeki kader gibi yoksulluk, işsizlik ya da ırkçılık karşısında kullandıkları hatalı ve ortadan kaldırılması gereken bir yöntem. Beynin kontrolden çıkan şiddet ve saldırganlık mekanizmaları için önerilen tedavi de 19. yüzyıl doğa felsefecilerinin "tutkuların merkezi" dedikleri beyin bölgesini bulmak ve yok etmek. Beyindeki yapılardan biri olan limbik sistem, psikologların "duygulanım" dedikleri sevgi, nefret, öfke, korku gibi duyguların merkezidir. Bu sistemin yapılarından herhangi biri hasar görürse kişilik özelliklerinde bu duygu alanlarıyla ilgili kalıcı değişiklikler olmaktadır. İndirgemeci nörobiyoloji de bu yapıları duygulanım üretimin-

9 Mark, V. H. ve Ervin, F. R. (1970). *Violence and the Brain.* New York; Harper & Row. Alıntı s. 7'den.

den sorumlu olarak tanımlamaktadır. Ve bu yapılardan biri olan amigdalaya cerrahi müdahalede bulunmak da Mark ve Ervin'in şiddeti tedavi yöntemidir.

Mark ve Ervin'e göre, limbik sistemlerine ya da duygulanım tepkilerine bakılırsa Amerikalıların yüzde 5'i, yani 11 milyon insan, "belirgin beyin hastalığı"ndan mustaripti ve 5 milyon insanın da beyni "hafif hasarlı"ydı. Atılacak adım ise bu şiddet eşiği düşük bireyleri saptamak üzere kitlesel bir tarama programı başlatmak ve erken teşhis için testler uygulamaktı. Çünkü "şiddet bir halk sağlık sorunu"ydu. Sacramento İnsan İlişkileri Bürosu Cezaevleri Müdürü ile California Üniversitesi Tıp Merkezi Hastane ve Klinikler Müdürü arasında 1971 yılında yapılan yazışmalar, "sorun"un doğasını daha iyi açıklayabilir.[10] Cezaevleri Müdürü, "muhtemelen ağır nörobiyolojik bir hastalık nedeniyle saldırganca ve zararlı davranışlar sergileyen mahkûmlar" arasından seçilen bir gruba "cerrahi müdahale ve tanı yöntemleri" uygulamasını, "hasar aldığı düşünülen ve şiddet içeren davranışların kaynağı olan beyin bölgelerinin tespit edilip" ameliyatla çıkarılması için klinik bir araştırma yapılmasını talep etmiştir.

Bir mektupta böyle bir tedavi için muhtemel aday tarif edilmektedir. Bu adayın suçu, cezaevinde "yetkililere saygısızlık yapmak", "çalışmayı reddetmek" ve "militanlık"tır; "başka insanlar gibi olmadığı için sürekli bir cezaevinden diğerine nakledilmesi, (...) karate ve judo yapmayı ve öğretmeyi bırakması için pek çok kere uyarılması gerekmiştir." Nakledilmiştir çünkü "militanlığı yaymaktadır, liderlik becerisi vardır ve Beyazlara duyduğu nefreti açıkça dile getirmektedir." Mahkûm, "1971 Nisanı'ndaki işçi grevinin liderlerinden biri" olarak teşhis edilmiştir. O tarihlerdeki bir diğer kanıt da "devrimci nitelikte pek çok yayın

10 E. M. Opton, 1973 yılında Vail, Colorado'da toplanan Beyin Araştırmaları Kış Konferansı'nda sunulan yazışmalar; sonradan şu kaynakta ele alınmıştır: Schefflin, A. W. ve Opton, E. M. (1978). *The Mind Manipulators*. London: Paddington Press. Alıntı Rose, S. (1976). *The Conscious Brain*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.

bulundurması"dır. Hastane ve Klinikler Müdürü, beyne elektrot yerleştirmeyi de içeren tedavi isteğini "düzenli bir ödeme" karşılığında kabul eder: "Şu anda bu tutar, yedi günlük bir tedavi için yaklaşık bin dolardır."

Emniyet Teşkilatı Destek Birimi, Kaliforniya Polis Teşkilatı Şiddetin Önlenmesi Merkezi'nin ilk çalışmasını finanse edecek 750 bin dolarlık büyük bir bütçe ayırır[11] ancak halkın protestosu sonucu bütçe geri çekilir. Tabii bu tür planlar yapan sadece Amerika Birleşik Devletleri değildi. Benzer şekilde Batı Almanya yetkilileri de Kızıl Ordu Fraksiyonu militanlarından olan ve siyasi şiddet suçlamasıyla tutuklanarak hapse atılan Ulrike Meinhof üzerinde, faaliyetlerinin biyolojik "neden"ini bulma amacıyla nöropsikiyatrik inceleme yapılmasını önerirler. Meinhof'un cezaevindeki ölümü ile girişim sonuçsuz kalır. İngiliz yetkililerin 1981 yılındaki şehir ayaklanmalarına verdiği tepkide şu ana kadar bu tür bir yaklaşım görülmemiştir çünkü ideolojik denetimin sıkılaştırılması (Margaret Thatcher ile Thatcher'ın içişleri bakanları Willie Whitelaw ve Leon Brittan'ın aile ahlakına ve ebeveynlerin çocuklar üzerindeki kontrolüne dair vurguları) ile polis teşkilatının günden güne askerileştirilmesi arasında bir orta yol bulamamışlardır. Bu bölgelerde yaşayan isyancıların vücutlarında egzoz dumanı kaynaklı kurşun fazlası olabileceğine dair tartışmalar ise, daha liberal deterministlere bırakılmıştır.[12]

Son on yılda ortaya atılan şiddeti cerrahi müdahale ile denetim altına alma önerileri, aslında, davranış kontrolünün ideolojik ve teknolojik boyutlarının yüzeyde görünen kısmından başka bir şey

11 Aktaran Chavkin, S. (1978). *The Mind Stealers: Psychosurgery and Mind Control.* Boston: Houghton Mifflin.

12 "İsyancıların, kanlarındaki yüksek kurşun oranı yüzünden sokaklara döküldüğü iddia ediliyor", "This England", *New Statesman*, 24 Temmuz 1981. Ayrıca bkz. David, O. (1982). "The Relationship Between Lead and Hyperactivity" ve Needleman, H. C. (1982). "Studies of the Neurobehavioural Costs of Low-Level Lead Exposure"; Londra'da gerçekleştirilen Düşük Düzeylerde Kurşuna Maruz Kalma ve İnsanlar Üzerindeki Etkileri [*Conference on Low-Level Lead Exposure and Its Effects on Human Beings (CLEAR)*] konulu konferansta sunulmuştur.

değil. Kurgunun gerçeği solladığı ise kesinlikle doğru. 1971'de yayımlanan *Physical Control of the Mind: Towards a Psychocivilized Society*[13] [Zihnin Fiziksel Kontrolü: Psiko-uygar Bir Topluma Doğru] kitabıyla on yıl boyunca gündemi meşgul eden Dr. Jose Delgado, belki de bilimkurguya en meraklı isimlerden. Dr. Delgado, deney hayvanlarının ve hastaların beyinlerine uyarıcı ve alıcı görevi gören elektrotlar yerleştirme deneylerine dayanarak, doğru limbik sistem bölgelerini uyarma yoluyla duygu durumunu ve davranışları değiştirebileceğini iddia etmiştir. Bu elektrotlar izlenebilir, dürtüler de uzaktan kumandayla desteklenebilirdi. Delgado'ya göre, böyle bir uygulamanın mikroelektronik çağını başlatma konusunda sağlayabileceği imkânlar şunlardı:

> Küçük bir bilgisayar için gerekli olan devreyi deri altına yerleştirilen bir çipe sığdırmak mümkün olabilir. Böylece, yeni ve kendi kendine çalışan bir aygıt geliştirilmiş olur. Bu aygıt bilgiyi alabilecek, çözümleyip geri gönderebilecektir; ayrıca aygıt, bağlantısız serebral bölgeler arasında yapay bağlantılar kurmakta, yanı sıra önceden belirlenmiş olan dalga modellerinin görüntüsüne bağlı olarak uyarı programları ve işlevsel geri bildirimler sağlamaktadır.[14]

Böyle bir sistem ne gibi olanaklar sunabilir? Emniyetin, beyin kontrolü ile sağlanabileceğini savunanlara göre bir olasılık:

> Denetim amaçlı bu alıcı-verici sistemi, suçluyu bir tür dışsal bilinçle kuşatabilir ve bu dışsal bilinç; toplumsal şartlanma, grup baskısı ve toplumun çoğunluğunun ortaklaşa yaşadığı içsel güdülenmenin yerine geçen elektronik bir mekanizma olacaktır.[15]

Eğer bu işe yaramazsa:

---

13 Delgado, J. M. R. (1971). *Physical Control of the Mind: Towards a Psychocivilized Society*. New York: Harper & Row.

14 Delgado, J. M. R. (1975). "Two-way Transdermal Communication with the Brain", *American Psychologist* (30): 265-273.

15 Meyer, J. A. (1942). "Crime Deterrent Transponder System", *IEEE Transactions: Aerospace and Electronic System* 7 (no. 1): 2-22.

> Şartlı tahliye mahkûmlarının, bilgisayardan izlenebilen bir iletişim ağının parçası olarak ülke çapında kurulacak (yangın merkezi benzeri) alıcı istasyonlarından geçer geçmez derilerinin altına yerleştirilmiş bir verici sayesinde otomatik olarak kodlanan koordinatlarını takip etmek, olmayacak bir şey değil. Kimyasal maddelerle "etkisizleştirilmiş" olmaları şartıyla, ruhsal olarak hasta insanlara da serbesti verilebilecek bir noktaya gelmek de mümkün. Bu bilgisayar bağlantılı alıcıların görevi, duygu durumunu takip etmek değil makul duygu durumunu sağlayacak kimyasal maddelerin oranını ayarlamak olmalı (...) Bu durumun, ruh hastalığı olan insanların kişisel özgürlüğünü artırıp artırmayacağı konusunda ise yorum yapmak için henüz erken.[16]

Biyolojik olarak belirlenmiş özelliklerin değişmez olduğu yönündeki biyolojik determinist iddia ile şiddeti cerrahi müdahale veya ilaçla tedavi etme programları arasında başlangıçta bir tutarsızlık varmış gibi görünebilir. Oysaki mesele kuramsal olmaktan çok uygulama ile ilgilidir. İndirgemeciler gibi biyolojik deterministler de insanın herhangi bir zihinsel özelliğini, sistemine veya metabolizmasına uygun seviyede fiziksel müdahale ile değiştirmenin prensipte mümkün olduğunu savunurlar. Ancak iş uygulamaya gelince, "sapkın" davranışlar sergileyen bir azınlığın özellikleri ile IQ gibi ortalama olarak dağıtılan ya da yaşadığı yeri koruma davranışı gibi evrensel olduğu söylenen özellikleri aynı kefeye koymazlar.

Az sayıda insan, sapkın ve muhtemelen de sakıncalı bir özellik sergilediğinde, indirgemeci program hemen bu özelliği belirleyen gen ya da genler için bir değişim reçetesi yazar. Normal dışı davranışın esas nedeni kusurlu gense, anormalliğin tedavisi de genin değiştirilmesi olacaktır. Fakat paranoyak hezeyanlara, şizofreniye ya da şiddet suçuna neden olan genin ya da genlerin

16 Michael, D. N. "Speculations on the Relation of the Computer to Individual Freedom — The Right to Privacy", ABD Kongresi, Meclisi, Siyasi Faaliyetler Komitesi, Mahremiyet Hakkının İhlali Özel Alt Komitesi, *The Computer and the Invasion of Privacy: Hearings*, 89. Kongre, Birinci Oturum, 26-28 Temmuz 1966, s. 184-193.

yeri tespit edilemediğinden, önerilen tedavi de biyokimya ve anatomi, yani sözde genin birincil etkisi düzeyindedir. Bununla birlikte, genetik değiştirme, hâlâ indirgemeci determinizmin nihai amacı olmaktadır.

Evrensel olduğu iddia edilen insan doğasının bir parçası olan veya zekâ gibi devamlılık gösteren kişisel özelliklere bireysel düzeyde müdahale etmek ise uygulanması imkânsız bir yöntemdir. Değişen genleri incelemek veya dünya nüfusunun büyük bir kısmının beyni üzerinde cerrahi operasyonlar yapmak mantığa aykırıdır. Deterministi kuram, hiçbir köklü kuramsal sebep ileri sürmeden ve sadece insan yaşamının ve gücünün sınırlarından dolayı, bu özelliklerin değiştirilemez olduğunu iddia eder.

Kimyasal tedaviler

Normal dışı ya da suç olarak tanımlanmış davranışları istenilen şekilde değiştirme amaçlı doğrudan girişimleri anlamak için bilimkurgu dünyasına girmeye gerek yok. Çünkü beyin şoku ve beynin bir bölümünün ameliyatla alınması gibi tekniklerden çok daha yaygın olan yöntem, davranışı kimyasal maddelerle düzeltme girişimidir. İlaç uygulaması, cezaevinde ya da hastanede tutulan insanları kontrol altında tutmak için kullanılan en yaygın yöntemdir. İngiltere, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki cezaevleri, bu tür yöntemler için çoktan birer deneme tahtası haline gelmiştir. Cinsel saldırı suçu işleyen erkekler, kimyasal hadım olarak tanımlanan siproteron asetat ile düzenli olarak tedavi edilmektedir.[17] Cezaevlerinde, hafif sakinleştiricilerden tutun da kimyasal deli gömleği denilen klorpromazine kadar (bu ifade bize değil psikiyatristlere ait) değişik psikotrop ilaçların yaygın şekilde kullanıldığı, İngiltere İçişleri Bakanlığı resmî açıklamalarında inkâr etse de, yeni ve eski mahkûmlar tarafından defalarca dile getirilmiştir.

17 Schefflin ve Opton, *The Mind Manipulators*.

Bugün artık İngiltere'deki cezaevlerinde kullanılan ilaçlara ilişkin resmî rakamlara kamuoyu baskısı sayesinde ulaşabiliyoruz. Bu rakamlar, tedavi amaçlı kullanım gibi makul durumların çok ötesinde. Mahkûm başına reçeteli sedatif, sakinleştirici ve diğer psikoaktif ilaçların kullanım oranı, psikiyatrik sorunları bulunan insanların konulduğu –Grendon gibi– cezaevlerinde, Holloway ve Brixton gibi genel cezaevlerinden daha düşük. 1979 yılında reçete edilen merkezi sinir sistemi ilaçlarının ortalaması; Grendon'da kişi başına yıllık 11, Brixton'da 299, Parkhurst'te 338 ve kadın cezaevi Holloway'de astronomik şekilde 941 dozdur.[18]

Kaçınma terapisi

İlaç uygulamasının altında yatan gerçek, davranışı kontrol altına almaktır. Peki, daha da ileri gitmek ve düşünceleri, davranış ortaya çıkmadan önce kontrol altına almak ne kadar etkili olabilir? Amerika'da "kaçınma terapisi" deneysel olarak, hatta düzenli şekilde Kaliforniya'daki Vacaville ve Maryland'deki Ptuxent gibi bazı cezaevlerinde uygulanmaktadır. Bu tedavide, bireye, sapkın davranışlarını, suç işleme düşüncesini veya cezaevi personelinin onaylamadığı tavırlarını anektin, apomorfin gibi ilaçlarla elektroşok tedavisinden kaynaklanan korku veya bulantı, kusma ve kas felci ile bağdaştırması öğretilir. Bu tür yöntemlerin insanı dehşete düşüren ve duyguları yok eden etkilerine dair açık ve net ifadeler bulunmaktadır.[19]

Fakat kurumlarda davranışların değiştirilmesi için ilaç kullanılması, aslında, kurumlar dışında, hatta daha geniş anlamda toplumun tamamında gitgide daha fazla kullanılan kimyasal tedavi yöntemlerinin bir yansıması. Bugün İngiltere'de psikoaktif ilaçlar için her yıl en az 53 milyon reçete yazılıyor ve kişi başına yaklaşık bir ilaç düşüyor.[20] Asıl önemli olan da bu kullanımın

18 Owen, J. (1981). *The Abolitionist* (7): 3-6.

19 Chavkin, *The Mind Stealers*, s. 73.

20 İngiltere Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı istatistikleri (1980).

skalasını vurgulamak. Gelişmiş kapitalist toplumlarda sadece bir uyuşturucu bağımlısı, alternatif yaşam tarzı olan bir genç ya da alkolik bir serseri değil aynı zamanda gündelik yaşamın sıradanlığından kaynaklanan iniş ve çıkışlar yaşayan orta yaşlı bir ev hanımı da tipik bir ilaç kullanıcısı.

Baskıcı ve gerilimli bir toplumda bireyin önünde iki davranış biçimi vardır: toplumsal konumunu değiştirmeye çabalamak ya da toplumsal duruma uyum sağlamak. Psikotrop ilaçların yaygın kullanımı, bireyi statükoya göre biçimlendirme ve duyguları yatıştırma, sakinleştirme ve bastırma mekanizmalarının bir parçasıdır. İnsanlar, modern toplumdaki Prokrustes'in Yatağı'na sığmak için boylarını uzatıp kısaltabilirler; veya tıbbi otoriteler onları uzatıp kısaltabilir. Eğer, doğuştan uygunsuz olarak dışlanmamışlarsa ya da birtakım kurumlara kapatılmamışlarsa, bu uygulama, vatandaşları mutlu tüketicilere ya da en azından şikâyet etmeyen bireylere dönüştürme uğraşıdır.

Tekrar vurgulayacak olursak, ilaçların işe yaradığını inkâr etmiyoruz. İleride de değineceğimiz üzere, ilaçlar duygularımızı, düşünce ve davranışlarımızı etkilemektedir. Dayanılmaz bir acı karşısında, bu acıyı maskelemenin bir yolu, hatta bazen tek yolu ilaçlardır. Ancak ilaçlar tedavi etmez. Örneğin diş ağrısı için aspirin almak, ancak bir dişçi koltuğuna oturana kadar hayatı dayanılır kılabilir. Fakat ilaçla denetim teknolojisinin önerisi dişçi koltuğu değil, çevresel değişimlere uygun tepkiler verememekten kaynaklanan varoluş sancısını insanın kusuru olarak kabul eden biyolojik sebeplere bakılmasıdır.

Davranışın değiştirilmesi

Kaçınma terapisi, insan davranışlarını denetim altına almanın biyolojistik bir yöntemidir ve açıkça Skinner'ın davranışçı kuramından türemiştir. Önceki bölümlerde bu türden davranışçı kuramları kültürel determinizmin bir şekli olarak tanımla-

mıştık. Skinner'cı psikolojiye göre davranış, geçmişteki "koşullu pekiştirme"lerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Birey hayata *tabula rasa* olarak başlar; "çevresi", ailesi, öğretmeni ve akranlarının belirli ya da belirsiz yönlendirmesiyle ve ödül ya da ceza karşılığında belli şekillerde davranmayı öğrenir.[21] Hatta Skinner'e göre çocuklardaki konuşma süreci bile ebeveynin (kimi zaman bilinçsiz) onaylama ya da kınamalarına yanıt olarak edinilen kelimeler ile gerçekleşir.

Davranışçı kuramcıların önerdiği terapilerde kimyasalların kullanımına rağbet edilmez. Yine de ilaçlar olumsuz pekiştirme yaratmanın tek yoludur. Olumsuz pekiştirme, bireyi kontrol altındaki bir ortama yerleştirerek de yapılabilir. Böyle bir ortamda, yumuşak başlılık, gardiyanlara itaat gibi arzu edilen davranışlara aykırılık gösterildiğinde verilen cezalar; sınırlı beslenme, hücre hapsi, hakların geri alınması ve benzeri uygulamalardır. Tabii "iyi" davranışlar da gereken şekilde ödüllendirilir. Bunlar da yetmiyorsa, kontrol altındaki ortama, Illinois Marion'da olduğu gibi "*Boxcar* Hücreleri" de konulabilir. Samual Chavkin'in bu hücreleri tanımlaması aşağıda verilmiştir:

> *Boxcar* Hücreleri, cezaevinin diğer kısımlarından iki kapıyla ayrılmış hücrelerdir. Çelik kapı ışığı engellemek, pleksiglasla kaplanmış kapı ise ses yalıtımı içindir. Bir mahkûm hastalandığında yardım için ne kadar bağırırsa bağırsın sesini dışarıya duyuramaz. Havalandırma çok azdır ve hücre 60 voltluk bir lambayla aydınlatılmıştır. En çok sesi çıkan elli mahkûm *boxcar*'lara konulmuştur. Bu mahkûmlardan bazılarının şikâyetlerini iletmek üzere medyayla ve milletvekilleriyle iletişim kurdukları bilinmektedir.[22]

Boxcar'da kalan Eddie Sanchez'e göre:

> Ümitsizliğe kapılmamak imkânsız. Doğruyu söylemek gerekirse neredeyse umudumu kaybettim. Gardiyanların beni öldüreceği-

21 Skinner, B. F. (1972). *Beyond Freedom and Dignity*. London: Cape.

22 Chavkin, *The Mind Stealers*, s. 79.

> ni düşünüyorum. Ölümden gerçekten korkmuyorum. Daha önce sık sık ölümle burun buruna geldim. Tek bir şey için pişmanım, o da bir daha özgür olamayacak olmak. Bir haftalığına özgür olsam, sonra ölmeye razıyım. Merak ediyorsanız tanrıya inanmıyorum. İnsanın özgürlüğün hayalini bile kurmasına izin vermeyecek kadar zalim bir tanrı düşünemiyorum.[23]

Yine Chavkin'e göre Maryland, Patuxent'te daha çarpıcı tedaviler de kullanılmaktadır:

> İşbirliği yapmak istemeyen "kusurlu suçlular"ın tedavisi için "kısıtlama halatı" kullanılır. *Washington Daily News*'tan bir muhabirin tanımlamasına göre "bu yöntem, mahkûmun çıplak olarak tahtaya bağlandığı bir düzenek"tir. El ve ayak bileklerinden bir tahtaya kelepçelenir, bir başlık ve boynuna asılmış bir askıyla da başı sıkıca sabitlenir. Bir mahkûm, karanlık bir hücrede kısıtlama halatına bağlandığını ve tuvaletini bile temizleyemediğini anlatır. Sadece yemek zamanı yanına birilerinin geldiğini söyler. Tek el bileğini çözmüşler de karanlıkta yemeğini öyle bulabilmiş; başını kaldıramadığından sıvıları boğazından aşağıya dökmeye çalışmıştır."
>
> Patuxent'de kullanılan bir başka korkutma taktiği de, hapiste kalacağı süre kesinleşmemiş olan mahkûmların özgürlüğünün, psikiyatristlerin hastalığın süresi ve gelişimi ile gelecekte tehlike teşkil edip etmediğine yönelik değerlendirmesine bağlı olmasıdır.[24]

İngiltere'deki cezaevlerinde Davranış Kontrolü Birimleri tarafından uygulanan tedavilere ilişkin elimizde net bir bilgi yok ancak duyusal yoksunluk, sınırlı beslenme, hücre hapsi ve infaz indirimi hakkının geri alınması gibi yöntemlerin farklı zamanlarda uygulandığı kesin olarak biliniyor.[25]

Öyle anlaşılıyor ki davranışın değiştirilmesine yönelik kuramlar giderek artan bir oranda İngiliz eğitim sisteminde de kullanılıyor. Davranış bozukluğu gösteren (bazen eğitim bakı-

23 a.g.e., s. 79.

24 a.g.e., s. 72.

25 Fitzgerald, M. ve Sim, J. (1981). *British Prisons*, 2. basım, Oxford: Blackwell.

mından normalin altı olarak etiketlenen) çocuklar için kurulan "özel birimler" (ya da "ceza odaları") Londra'nın Haringey gibi yerleşim yerlerinde sık görülüyor.[26] Normal sınıflarda "rahatsız edici" olduğu düşünülen çocuklar için de özel bir cezalandırma ve ödüllendirme yöntemi uygulanıyor. Çocuklar, onaylanan davranışları için puan aldıkları "ödüllendirme yöntemi" sayesinde bir süre okula gelmeme izni gibi bazı öncelikler kazanabiliyor.

Davranışı değiştirme, kültürel determinist bir kuramla başlar; yandaşlarının açıkladıkları niyetlerine bakılmaksızın ve en azından bu şekilde tedavi edilmiş kişilerin tecrübelerinden hareket edersek de uygulamada en aleni biyolojik determinist tedavi programlarından ayrılabileceği yeri anlamak zordur. Aslında ikisi de, sorunu mevcut toplumsal düzenle uyumsuz ve uygun şekle sokulması gereken bireye yükleyen "kurbanı suçlama" uygulamalarıdır. İkisi de 1968 sloganının tam aksidir: "Düşüncelerini değiştirme; yanlış gerçekte." Gerçeğin içindeki bu yanlış, Haringey ceza odalarının daha ziyade genç Siyah erkeklerle doldurulduğunu duyduğumuzda daha görünür hale gelir.

Ancak yolun sonunda biyolojik determinist bir tedavi benimsemek durumunda kalan kültürel determinizmin çelişkisi ortada. Daha önce de belirttiğimiz gibi, iki determinizm şekli de indirgemecidir ve bir paranın iki yüzü gibidirler. Liberal düşünceli biyolojik determinizm, bir verimsizlikten, yani kendi teorilerinden çıkan değiştirilemez insan doğası görüşünden kaçınma peşindedir ve kaçış yolu da genlerin kısıtlayıcı etkisini kabul etmekle birlikte bireysel özgürlüklerin "yular"ını biraz daha serbest bırakan bir tür kültürel düalizm olmuştur. Wilson, Dawkins ya da Barash gibi sosyobiyologların yazılarında bunu görebilirsiniz (bkz. dokuzuncu ve onuncu bölümler). Bununla beraber, indirgemeciliğin her iki şekli de, teoride bireyin parçası olduğu toplumsal

26 Coard, B. (1974). *How the West Indian Child is Made ESN in the British School System.* Boston: New Beacon Press; Tomlinson, S. (1978). "West Indian Children and ESN Schooling", *New Community* 6, (no. 3) ve Camden Committee for Community Relations: Evidence of the CCCR to the Rampton Committee, Londra, 1980.

oluşuma ontolojik bir üstünlük vermekle birlikte pratikte bireyi yönlendirmeyi amaçlar. İlaç ya da elektroşok gibi insanları yönlendirmek için kullanılan biyolojik yöntemlerin, konuşma terapilerinin sunduğu dolaylı yönlendirme yöntemlerine göre çok daha etkili olduğu ortada. Terapist ve denetçilerin üzerindeki hızlı çözümler üretme baskısı nedeniyle, biyolojik yöntemlerin etkinlik kazanması kaçınılmaz. Bu durum, "hiperaktivite" adıyla "davranışsal" bir kategorinin tanımlamasından şimdi bahsedeceğimiz minimal beyin disfonksiyonunun organik tanılarına hızlı geçişte en açık haliyle görülmektedir.

Minimal beyin disfonksiyonu

İngiltere'de sorunlu çocuklar; yaramaz, dengesiz ya da ESN [*Educationally Subnormal* – Eğitim Bakımından Normalin Altı] olarak sınıflandırılarak özel birtakım okullara yerleştirilir. Bu durumun "neden"i ise, ebeveyn kontrolünün eksikliği ya da Siyah ailelerde uygun erkek rol model yokluğu şeklinde açıklanan yetersiz sosyalleşmedir. 1960'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde gençler arasında sık görülen bu tür normal dışı davranışlar, birer hastalığa dönüşmüştür. Mağdurlar ise hastalığın kızlara göre dokuz kat fazla görüldüğü erkekler olur. Bu hasta çocuklar; sınıflarında aşırı hareketlidirler, sık sık öğretmenlerinin sözünü keserler, tahammül eşikleri düşüktür ve dikkat dağınıklıkları vardır. Yeteri kadar zeki olmalarına rağmen ders konularını tam olarak öğrenemezler. Ailelerin çoğu, bu durumdaki çocuklarla evde de baş etmenin zor olduğunu kabul eder. Bu olumsuz durum; eğitim sisteminin, ailelerin ya da toplumun genelinin kusuru değildir. Bu bir hastalıktır: "hiperaktif çocuk sendromu." Sorun ise, çocukların biyolojik olarak kusurlu beyinleridir. Hafif ve az olan bu kusurlar en iyi mikroskop altında bile görülemez. Bu yüzden, "minimal beyin hasarı" terimi, sonradan "minimal beyin disfonksiyonu" (MBD) adını alır ve yaygın şekilde kullanılır.

Amerika Birleşik Devletleri Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı, minimal beyin disfonksiyonunu şu şekilde tanımlamaktadır:

> Genel zekâsı ortalamaya yakın, ortalama ve ortalamanın üstünde olan çocukların belirlenmiş davranış ve öğrenme yetersizlikleri merkezî sinir sistemindeki fonksiyonların deviasyonlarıyla ilgilidir. Bu deviasyonlar; algılama, kavramsallaştırma, dil yetisi ve hafıza bozukluklarıyla ve dikkat, dürtü ya da motor fonksiyon kontrolünde kendini belli etmektedir... Birtakım öğrenme yetersizliği sorunları ise okul yıllarında en göze çarpan belirtilerdir.[27]

Bu sorunlar biyolojik ve tıbbi olarak tanımlanmıştır. Haliyle önerilen ve makul görülen tedavi şekli de sorunlu çocukları ilaçla tedavi etmek olmuştur.

Birkaç yıl içinde, uyarıcı ilaçlarla tedavi edilen yüz binlerce (bazı tahminlere göre 600 bin) Amerikalı öğrenci; MBD, hiperaktif ya da öğrenme engelli olarak etiketlenmiştir. Aşırı hareketli çocuklara önerilen uyarıcı ilaçların sözde faydasının "paradoksal" olduğu söylenmektedir. Aslında bu ilaçların ne işe yaradığı ya da yan etkilerinin neler olduğuyla ilgili hiçbir bilgi yoktur. İlaç firmaları sorunlu çocukları tedavi etmek için büyük ve başarılı kampanyalar yaparlar. MBD hakkında yazılmış önemli bir kitapta Wender[28], hiperaktivite tanısı konulmuş *tüm* çocukların öncelikle ilaçla tedavi edilmesi gerektiğini ileri sürer. Ancak ilaç tedavisine olumlu cevap vermeyen birkaçı için başka tedavi şekilleri de düşünülebilir. Wender'e göre, hiperaktif çocuğun ilaçla tedavisinde başarısız olan bir doktor, suçu kendinde aramalıdır çünkü yanlış bir tıbbi tedavi uygulamıştır. Toplum genelindeki hiperaktif çocuk sayısı tam olarak belirlenemese de bunun yüksek bir sayı olduğu kesindir.

Werry *ve diğerleri*nin nörobiyolojik kanıt bulmak için derinlemesine incelediği hiperaktif çocuklarda hiçbir "kuvvetli" be-

27 Clements, S. D. (1966). *Minimal Brain Dysfunction in Children: Terminology and Identification.* Washington, D.C.: U.S. Public Health Service Publication No. 1415.

28 Wender, P. H. (1971). *Minimal Brain Dysfunction in Children.* New York: John Wiley.

lirti bulunamamıştır.[29] Bununla birlikte, resmî olarak "merkezi sinir sistemindeki fonksiyonların deviasyonu" şeklinde adlandırılan şeye karşılık gelebilecek, tespiti ve sınıflandırması zor sayısız "hafif" belirti vardır. Bunlar; genel beceriksizlik, zayıf koordinasyon, sağı-solu karıştırma ve "komik görünüşlü çocuk" anlamına gelen FLK sendromu türünden bozuklukları içermekteydi. Böylece Werry *ve diğerleri*, başka yönlerden normal olan bu çocuklardaki hiperaktivite sorununun "organik" olduğuna kanaat getirdiler. Ancak bu, çevresel faktörlerin hiç payı olmadığı anlamına gelmiyordu. Onlara göre hiperaktivite, "refah toplumunun herkesin okuryazar olması yönündeki ısrarının görünür kıldığı biyolojik bir değişken"di. Biyolojik yönden farklı olan bu çocukları eğitmek için ısrar edilmemesi daha bile iyi olabilirdi!

MBD ve hiperaktivitenin kendini öncelikli olarak okulda gösterdiği görüşü yaygındır. Bu yüzden, tıp kitaplarında hiperaktif bir çocuğun muayenehanede kuzu gibi olabileceği vurgulanmaktadır. Kontrol edilemez hareketliliğe neden olan organik dürtü, kendini sadece okuldaki ve evdeki "belirlenmiş görevler durumu"nda belli etmektedir. Bu yüzden ebeveynin ya da öğretmenin aşırı hareketli olarak tanımladığı bir çocuk için, hekim bizzat herhangi bir aşırı hareketlilik gözlemlemese dahi, tereddüt etmeden ilaç yazılmalıdır. "Organik" hiperaktivite ile okul arasında özel bir bağlantı olduğu dikkat çekmektedir.

Weiss *ve diğerleri*, bir kontrol grubu ile bir hiperaktif çocuk grubunu genç erişkinlik dönemlerine kadar izlemişlerdir.[30] Bu çocukların işverenlerine ve üniversitedeki hocalarına anketler

29 Werry, J. S., Minde, K., Guzman, A., Weiss, G., Dogan, K. ve Hoy, E. (1972). "Studies on the Hyperactive Child (VII) Neurological Status Compared with Neurotic and Normal Children", *American Journal of Orthopsychiatry* (42): 441-451.

30 Weiss, G., Hechtman, L. ve Perlman, T. (1978). "Hyperactives as Young Adults: School, Employer, and Self-rating Scales Obtained During Ten-year Follow-up Evaluation", *American journal of Orthopsychiatry* (48): 438-445. Weiss, G., Kruger, E., Danielson, V. ve Elmann, M. (1975). "Effect of Long-term Treatment of Hyperactive Children with Methylphenidate", *Canadian Medical Association Journal* (10): 159-165.

yollanmıştır. Bu anketler; verilen görevlerin tamamlanıp tamamlanmadığı, akranları ve üstleriyle iyi geçinip geçinmedikleri, bağımsız çalışıp çalışamadıkları, okulda veya işte istenip istenmedikleri türünden sorular içermekteydi. Öğretmenlerin hiperaktif gruba ilişkin değerlendirmeleri, kontrol grubuna göre büyük oranda ve her seferinde daha kötüydü. İşverenlerin değerlendirmesinde ise bu türden bir fark yoktu; mevcut farklılıklar ise hiperaktif grup lehineydi.

Roger Freeman'ın *The Hyperactive Child and Stimulant Drugs* [Hiperaktif Çocuklar ve Uyarıcı İlaçlar] kitabının giriş cümlelerine karşılık söylenecek fazla bir şey yok. Açık sözlülüğü takdire şayan olan Freeman, şöyle yazar:

> Çocuklardaki minimal beyin disfonksiyonu, hiperaktivite ve öğrenme yetersizliği alanlarındaki bilimsel çalışmaları ve uygulamaları ifade edebilecek tek bir kelime vardır: saçmalık. Gerçekçi olabilecek başka kelime bulamıyorum. Bu alanı; nadiren itiraz edilebilen efsaneler, belirsiz sınırlar ve tuhaf bir şekilde karşı konulamayan bir çekicilik ile nitelemek mümkün.[31]

Böyle konulardan söz etmek genelde pek hoş karşılanmaz ama muhtemelen maddi kazancın bu çekicilikle bir ilgisi var. Sorunlu çocuklar için reçeteli ilaçların geliştirilmesinde ve pazarlamasında çok büyük paralar dönüyor. İlaç firmaları, bu alanda çalışan bilim insanlarının araştırmalarının altına hiç düşünmeden imza atıyor. Bunun bir diğer ispatı, iddialara göre, çocuklar için üretilen uyarıcı ilaçların yasadışı ilaç piyasasında şişirilmiş fiyatlarla alıcı buluyor olması.[32] Hiperaktif çocuklar için en çok reçetelendirilen ilaç, bir anfetamin maddesi olan "ritalin"dir (metilfenidat). 1973 yılında Omenn şöyle der:

---

31 Freeman, R. (1976). *The Hyperactive Child and Stimulant Drugs*, J. J. Bosco ve S. S. Robin (der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 5.

32 Schrag, P. ve Divoky, D. (1975). *The Myth of the Hyperactive Child and Other Means of Child Control*. New York: Pantheon.

> Uyuşturucu bağımlıları arasında yasadışı ritalin kullanımı artmaktadır (...) Ritalinin "keyif verici" etkisi metadona eşdeğerdir. Eroinle birlikte kullanılan ritalin, alınan eroin dozunun etki süresini uzatmaktadır. Chicago Cook County Cezaevi'nde uyuşturucu bağımlıları arasında ritaline "Batı Yakası" denmektedir.[33]

Amerika Birleşik Devletleri'nde hiperaktif çocuklar için ritalin ve diğer uyarıcı ilaçların yaygın kullanımı şu açıdan şaşırtıcı: Bu ilaçların gerçekten faydalı herhangi bir etkisini gösteren kanıt çok az.[34] Bir ilacın, "plasebo etkisi" dışında, davranış üzerinde etkisi olup olmadığını değerlendirmek teknik açıdan çok zordur. Var sayılan etkisinden başka herhangi bir etkisinin olup olmadığı hakkında çıkarım yapmak için hem çocuğun hem de gözlemcinin "kör" tanılama kapsamında inceleme yapması gerekmektedir. Yani, çocuğun gerçek bir ilaç mı yoksa etkisiz maddeli bir ilaç mı aldığının bilinmemesi gerekir. Öte yandan, hem çocuk hem de gözlemci çoğu kez "plasebo"yu fark eder çünkü uyarıcı ilaçların uykusuzluk, kilo kaybı, korku, depresyon gibi güçlü yan etkileri görülebilmektedir. Bu incelemeleri daha da karmaşık hale getiren bir diğer unsur da ilaçların yol açtığı davranış değişikliklerini ölçmenin zor olmasıdır. Bu yüzden, sözkonusu araştırmalar öğretmenin ve ebeveynin çocuğun davranışını öznel olarak değerlendirmesine bağlıdır. Şu halde, bu konudaki araştırmaların verdiği dağınık ve çelişkili sonuçlara şaşırmamalı!

Ancak ritalinin kısa dönem kullanımında, çocukların sınıfta otururken daha az hareket ettiklerine ve psikologların yürüttüğü bazı deneysel görevlere daha fazla dikkat gösterebildiklerine dair bazı göstergeler bulunmaktadır. Kısa süreli araştırmalarda elde

---

33 Omenn, G. S. (1973). "Genetic Issues in the Syndrome of Minimal Brain Dysfunction", *Seminars in Psychiatry* (5): 5-17.

34 Bosco ve Robin, *The Hyperactive Child*. Ayrıca bkz. Sroufe, L. A. (1975). "Drug Treatment of Children with Behavior Problems", *Review of Child Development Research*, vol. 4. F. D. Horowitz (der.), Chicago: University of Chicago Press ve Weiss, G. ve Hechtman, L. (1979). "The Hyperactive Child Syndrome", *Science* (105): 1348-1354.

edilen pozitif sonuçlar büyük oranda yayımlanmıştır ve ilaç tedavisinin kolayca kabul edildiği bir ortam yaratmaya da yardımcı olmuştur. İlacın yaygın yan etkileri ise nadiren açıklanmıştır. Önceleri, çocukları bir şekilde sakinleştirdiği görülen bir uyarıcı ilacın çocuk üzerindeki paradoksal etkilerine ilgi daha fazla olsa da, sonradan bu çelişki de ortadan kalkar. Artık, bu türden uyarıcı ilaçların ölçülebilen etkilerinin normal ve hiperaktif çocuklarda benzer olduğu kabul edilmektedir.[35] Uyarıcı ilaçların çocukları neden sakinleştirdiğine, yani bu daha büyük paradoksa gelince, bu durum psikiyatrinin ve nörobiyolojinin tüm ilaçlar için tek bir kullanım alanı ve uygulama şekli olduğuna inanma naifliğinden kaynaklanmaktadır; ki bu konuya bir sonraki bölümde değineceğiz. Bir duble viskinin her insanda her zaman aynı etkiyi yaptığına ancak hiç içki içmeyen ve toplumdan uzak biri inanır!

Ritalinin uzun dönem kullanımına gelince, çocukların MBD ve hiperaktif olarak etiketlenmesine neden olan semptomlar ve sorunlar bakımından faydalı olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Weiss *ve diğerleri*, ritalinle tedavi edilen çocukları beş yıldan fazla bir süre izlemiş ve bu çocukları ilaç tedavisi uygulanmayan hiperaktif çocuklarla karşılaştırmıştır.[36] Bu araştırmanın uzun dönemli oluşu, ritalin literatürü bakımından görülmemiş bir durum. Uzmanlar, ilacın faydalarını gözlemleyebilmek için kliniklerine gelen çocuklara bu ilacı reçete etmiştir. Ancak sonuçta, ilaçla tedavi edilen ve edilmeyen çocukların ergenlik dönemlerindeki ders notları, kaldıkları ders sayısı, hiperaktivite oranı ya da anti-sosyal davranışları bakımından herhangi bir fark olmadığı ifade edilir. Görünen o ki, organik nedenlerden dolayı hiperaktif olan çocukların sorunları, ilaç verilse de verilmese de kolay kolay düzelmemektedir.

---

35 Rapapon, J. L., Buchsbaum, M. S., Zahn, T. P., Weingartner, M., Ludlow, C. ve Mikkelsen, E. J. (1978). "Dextroamphetamine: Cognitive and Behavioral Effects in Normal Prepubertal Boys", *Science* (199): 560-563.

36 Weiss *et al.*, "Effect of Long-term Treatment."

Cantwell'in ilacın etkisine dair yaptığı son incelemede, ritalinin "hiperaktif çocuklarda yüzde 77 oranında ilerleme sağladığı" iddia edilmektedir.[37] Ancak "ilerleme"den kasıt nedir? Cantwell bu soruya "ilacın, öğretmenlerin rahatsız edici bulduğu ve toplumsal olarak uygun görmediği davranışlar üzerindeki kalıcı, olumlu etkisi" şeklinde cevap verir. Cantwell'in belirttiğine göre, iddia edilen ilerlemenin tanımlanması her zaman kolay değildir. Acaba ilaç, aşırı motor aktiviteyi azaltıyor mu? Bu, kişinin "ayak hareketlerinin ve oturma şeklinin" ölçülüp ölçülememesine ve "aktivitenin ölçüldüğü durum"a bağlı; "laboratuvarlarda çocuklara verilen görevlerde uyarıcılar aktiviteyi azaltmaktadır; ancak oyun alanlarındaki aktivite seviyelerinde artış olmaktadır.[38]" Burada ortaya koyulan otururken sürekli kıpırdanmaya ama ayak hareketlerinde azalmaya, sınıfta taşkın davranışlara ama oyun alanında çekingenliğe neden olan organik beyin disfonksiyonu tablosu, hiç de ikna edici değil. Belli ki hiperaktivitenin organik kökenini açıklamak ve pek çok çocuğa hâlâ bu ilaçlardan verebilmek için biraz daha desteğe ihtiyaç var.

Hiperaktivitenin "genetiği"

Hiperaktif çocuk sendromunun genetik kökenini gösterme girişimine çok fazla çaba harcanmıştır. Biyolojik determinizmin tuhaf mantığı, bu "bozukluğa" genleri de dahil ederek ilaç tedavisiyle sorunun giderileceğini ileri sürer. Genlerin rolünü göstermenin ilk koşulu, her zamanki gibi, hastalığın aileden geldiğini göstermektir. Görünüşe göre Morison ve Stewart'ın çalışmasında da bu vardır.[39] Bu uzmanlar, bir hastanenin ayakta tedavi bölü-

37 Cantwell, D. P. (1980). "Drugs and Medical Intervention", *Handbook of Minimal Brain Dysfunctions*, H. E. Rie ve E. D. Rie (der.), New York: John Wiley, s. 596-597.

38 Morrison, J. R. ve Stewart, M. A. (1971). "A Family Study of the Hyperactive Child Syndrome", *Biological Psychiatry* (3): 189-195.

39 Morrison, J. R. ve Stewart, M. A. (1973). "Evidence for Polygenic Inheritance in the Hyperactive Child Syndrome", *American Journal of Psychiatry* (130): 791-792.

münde hiperaktivite tanısı konulmuş (kırk sekizi erkek) elli çocuğu inceleyerek çalışmaya başlarlar. Bir de yaş ve cinsiyet olarak bunlara denk ve ameliyat olmak üzere aynı hastaneye yatmış olan elli deneklik bir grup (kontrol grubu) oluşturulur. Tüm çocukların ebeveynleriyle görüşülmüş ve ailenin diğer üyeleriyle ilgili sorular sorulmuştur. Aslında görüşmeyi yapan kişi, çocuğun hangi ailenin çocuğu olduğunu bilmektedir fakat görüşmeyi, "aklında hiçbir varsayım olmadan" yaptığı söylenir. Dokuz çocuğun (yüzde 18) sözde *kontrol* grubundan olan aileleri, çocuklarının "hiperaktif, sinirli ve dikkatsiz olduğunu ya da daha önce profesyonel yardım aldıklarını" söyler. Böylece bu dokuz çocuk kontrol grubundan çıkarılarak hiperaktifler grubuna dahil edilir. Sonrasında, birtakım ciddi bozukluklara hiperaktif çocukların ebeveynlerinde, sayısı azaltılmış bulunan kontrol grubundaki ebeveynlere oranla daha sık rastlandığı anlaşılır. Hiperaktiflerin ebeveynlerinde daha sık görülen bu bozukluklar; alkolizm, "sosyopati" ve "histeri"dir. Araştırmacılar, görüşmeler sırasında ailelerin yaptığı yorumlardan yola çıkarak –ki hangi çocuk hangi ailenin biliyorlardı– ve geçmişe dönük tanı koyarak sözkonusu ebeveynlerin de zamanında hiperaktif olup olmadığını anlayabileceklerini düşünür. Buna göre, genellikle, hiperaktif çocukların anne-babaları, teyze veya halaları, amca veya dayıları da çocukluklarında hiperaktiftir. Garip olan şudur; hiperaktivitenin hiperaktif çocukların kardeşlerinde, kontrol grubundaki çocukların kardeşlerinden daha sık görülüp görülmediğine dair bir açıklama yapılmaz. Daha eski bir araştırmada Stewart *ve diğerleri*, kontrol grubundakilerin yüzde 25'inin ve hiperaktif deneklerin yüzde 16'sının kardeşlerinin de hiperaktif olduğunu belirtmişlerdir.[40]

Araştırmacılara göre, bu çalışma "davranış modelinin kalıtsal olup olmadığını anlamak için yapılmıştır" ve sonuçlar "hiperaktif çocuk sendromunun nesilden nesle aktarıldığını göste-

40 Stewart, M. A., Pitts, F. N., Craig, A. G. ve Dieruf, W. (1966). "The Hyperactive Child Syndrome", *American Journal of Orthopsychiatry* (36): 861-867.

rir." "Alkolizmin görülme sıklığı (...) genetik hipotez lehinedir." Araştırmacılar, bu bulguların 1902 yılında hazırlanmış bir raporla benzerliğine dikkat çeker. Buna göre; "zekâ bozuklukları, epilepsi veya ahlaki dejenerasyon" hiperaktif çocukların ailelerinde daha yaygındır. Dejenerasyon ve zayıf genetik malzeme gibi kavramlara yapılan bu göndermeler, 1971 yılında *Biological Psychiatry* [Biyolojik Psikiyatri] adlı dergide de görülür. Dikkat çekici olan, ebeveynler arasındaki "alkolizm" vakalarının neredeyse tamamının ve tüm "sosyopati" vakalarının erkeklerde, tüm "histeri" vakalarının ise kadınlarda görülmesidir. Görünen o ki iki cins arasında, kalıtsal olan kötü kanın ortaya çıkma biçimleri bakımından da farklılık vardır ve tabii bunu da belirleyen kandır.

Morrison ve Stewart'ın bulguları, kısa bir süre sonra, Deniz Kuvvetleri'ne bağlı bir klinik tarafından hiperaktivite tanısı konulmuş elli çocuğu inceleyen Cantwell tarafından yinelenir.[41] Aynı deniz üssündeki çocuk kliniğinden seçilmiş kontrol grubundaki erkek çocuklar, hiperaktif çocuklarla yaş ve toplumsal sınıfa göre eşleştirilir. Kontrol grubundaki çocuklar, "ailelerinde hiperaktivite olmadığından emin olmak için" daha önceden incelenmiştir. Tüm deneklerin ebeveynleriyle görüşmeler yapılmış ve yukarıdaki sonuçların birebir aynısı olan sonuçlara ulaşılmıştır. Hiperaktif çocukların anne-babaları arasında alkolizm, sosyopati ve histeri vakaları, kontrol grubundakilere göre çok daha fazladır. Ayrıca araştırmacılar, ebeveynlerle yapılan görüşmelere dayanarak, büyükanne/büyükbaba, teyze/hala ve amca/dayı arasında da alkolizm, sosyopati ve histeri vakaları olduğunu görmüştür. Hiperaktif çocukların akrabalarında da bu türden pek çok dejenerasyon bulunmaktadır. Yine görüşmelere dayanarak, adı geçen akrabalara geriye dönük hiperaktivite tanısı konulur. Hiperaktif çocukların ailelerinde daha fazla hiperaktivite vakası görüldüğü söylenir. Burada olduğu gibi, uzaktan tanı yoluyla elde

41 Cantwell, D. P. (1972). "Psychiatric Illness in the Families of Hyperactive Children", *Archives of General Psychiatry* (27): 414-417.

edilen veriler, Amerikan Tıp Derneği tarafından yayımlanan bilimsel bir dergide de görülür. Veriler, bilimsel olduklarına dair kuvvetli bir inançla, istatistiksel testler hazırlamak için kullanılır. Araştırmacı, erkek suçluların akraba ve eşleri üzerine yapılan araştırmalarda da alkolizm, sosyopati ve histeri oranının yüksek olduğuna dikkat çekerek "hiperaktif çocuk sendromunun nesilden nesle aktarıldığı" sonucuna varır.

Kendilerince hiperaktivitenin aileden geldiği kanaatini edinen aynı uzmanlar, Morrison ve Stewart, hemen sonrasında evlat edinilen çocukları inceleyerek genetik faktörleri çevresel faktörlerden ayırma girişiminde bulunur. Böylece evlat edinilmiş ve hiperaktivite tanısı konulmuş otuz beş çocuğu, 1971 yılında yaptıkları araştırmadaki hiperaktif çocuklar ve kontrol grubu çocukları ile karşılaştırırlar.[42] Hiperaktif çocukları evlat edinen anne-babalar arasında, tıpkı kontrol grubundaki çocukların biyolojik anne-babaları gibi, hiçbir sosyopati ya da histeri vakası görülmediği ve çok az alkolizm vakası görüldüğü belirtilir. Yani, 1971 yılındaki araştırmada incelenen hiperaktif çocukların biyolojik anne-babalarından daha nitelikli insanlardır; ailelerinde çok az patolojik vaka bulunur, geçmişe dönük hiperaktivite tanısı da çok azdır. Evlat edinilen hiperaktif çocukların biyolojik anne-babalarına veya ailelerine ilişkin herhangi bir bilgi ise yoktur. Araştırmacılara göre bu sonuçlar, "hiperaktivite üzerinde sadece çevresel faktörlerin etkisi olduğu hipotezi yanlıştır" anlamına gelmektedir. Yani Morrison ve Stewart hiperaktif çocukları evlat edinen anne-babalara patoloji tanısı koyamadığından, bu çocuklar genleri yüzünden hiperaktif olmuş olmalıdır. Öte yandan evlat edinecek aileler herhangi bir patoloji taşıyıp taşımadıklarına dair dikkatli bir incelemeden geçtiklerine göre, Morrison ve Stewart'ın bu anne-babalarda çok az patoloji tespit etmesi hiç şaşırtıcı değil.

42 Morrison, J. R. ve Stewart, M. A. (1973). "The Psychiatric Status of the Legal Families of Adopted Hyperactive Children", *Archives of General Psychiatry* (28): 888-891.

Aslında hiperaktivitenin evlat edinilen çocuklarda sıradan çocuklara göre daha yaygın (ya da daha seyrek) görülüp görülmediğini bilmiyoruz. Ancak Morrison ve Stewart'ın evlat edinilen çocuklar üzerine yaptığı araştırmanın planı, buna çok yakın sonuçlar elde eden Cantwell tarafından da tekrarlanmıştır.[43]

Evlat edinilen çocuklar üzerine yapılan araştırmalarda ilginç bir eksiklik sözkonusu. İncelenen çocukların kardeşleri, duruma göre de üvey kardeşleri olabilmektedir. Kardeşler arasındaki durum, asıl dikkat edilmesi gereken konudur. Sözgelimi, hiperaktif çocukları evlat edinen anne-babaların biyolojik çocuklarındaki hiperaktivite oranı nedir? Eğer bu oran yüksekse, aile ortamı da işin içine girmektedir ancak kardeşlerle ilgili bu kolayca ulaşılabilir veriler nedense hiç açıklanmaz.

Çocuğu suçlamak

Hiperaktivite konulu kaynaklarda, hiperaktif çocuklarla uğraşmak zorunda olmayanların bu çocukların ne kadar rahatsızlık verici olduğunu anlayamayacaklarına dair sürekli yinelenen bir tema vardır. Hiperaktif çocukların ders esnasında karmaşa yarattıkları, öğretmenlerini çileden çıkardıkları söylenir. Uyarıcı ilaçlar, hiperaktif çocuklar için faydalı olmasalar da, en azından onları sakinleştirerek diğer çocukların öğrenmesini sağlayabilir. Bu, çocuğa faydası olmasa da ilaca devam edilmesinin gerekçesi olarak sunulur. Bununla birlikte, ilaç alan hiperaktif bir çocuğun arkadaşlarının derslerini daha iyi öğrendiğine ya da ilacın başka bir faydası olduğuna dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

Mash ve Dalby, araştırmalarında, "hiperaktif çocuklar ile bu çocukların anne-babaları, öğretmenleri, akranları ve kardeşleri arasındaki etkileşime odaklanan bir 'toplumsal sistem vurgusu' yaparlar (...) çünkü hiperaktif çocuğun kendi toplumsal sis-

43 Cantwell, D. P. (1975). "Genetic Studies of Hyperactive Children: Psychiatric Illness in Biologic and Adopting Parents", *Genetic Research in Psychiatry*, R. R. Fieve, D. Rosenthal ve H. Brill (der.), Baltimore: Johns Hopkins University Press.

temi üzerindeki etkisine çok az önem verilmiştir.[44]" Sözgelimi Campbell *ve diğerleri*, sınıfta ortamı bozan hiperaktif bir çocuk olduğunda, öğretmenlerin diğer çocuklara karşı da olumsuz davranma eğilimi gösterdiklerini belirtirler. Yani, "ortamı bozan" hiperaktif çocuklar, açıkça, öğretmenlerini sınıftaki tüm çocuklara kötü davranan canavarlara çevirmektedir.[45]

Helper, *Handbook of Minimal Brain Dysfunctions* [Minimal Beyin İşlevsizlikleri Rehberi] adlı kitabında, bu önemli bulguya atıf yapar:

> Dikkatle planlanmış bu araştırmada, sınıftaki hiperaktif çocuğun öğretmen ile diğer öğrenciler arasındaki karşılıklı ilişkiyi de etkilediğine dair bulgular elde edilmiştir. Öğretmenler, hiperaktif bir çocuğun bulunduğu sınıftaki kontrol öğrencisini, araştırma kapsamında uzun süre takip edilen ve hiperaktif bir çocuğun bulunmadığı sınıftaki kontrol öğrencisine oranla daha sık azarlamıştır.[46]

Campbell *ve diğerleri*'nin yaptığı araştırma, aslında, ilk olarak Schleifer *ve diğerleri* tarafından tanımlanan bir grup çocuk üzerine yapılan araştırmanın devamı niteliğindedir.[47] İlk çalışmada, okul öncesi çağındaki 28 hiperaktif çocuk ve 26 kontrol grubu çocuğu bulunmaktadır. İki çalışma arasında geçen sürede doğal olarak bazı denek kayıpları olmuş ve üç yıl sonraki devam araştırması

44 Mash, E. J. ve Dalby, J. T. (1979). "Behavioral Interventions for Hyperactivity", *Hyperactivity in Children*, R. L. Trites (der.), Baltimore: University Park Press.

45 S. B. Campbell, S. B., Schleifer, M., Weiss, G. ve Perlman, T. (1977). "A Two-year Follow-up of Hyperactive Preschoolers", *American Journal of Orthopsychiatry* (47): 149-162. Ayrıca bkz. Campbell, S. B., Endman, M. W. ve Bemfeld, G. (1977). "A Three-Year Follow-up of Hyperactive Preschoolers into Elementary School", *Journal of Child Psychology and Psychiatry* (18): 239-249.

46 Helper, M. M. (1980). "Follow-up of Children with Minimal Brain Dysfunctions: Outcomes and Predictors", *Handbook of Minimal Brain Dysfunctions*, H. E. Rie ve E. D. Rie (der.), New York: John Wiley.

47 Schleifer. M., Weiss, G., Cohen, N., Elman, M., Cvejic, H. ve Druger, E. (1975). "Hyperactivity in Preschoolers and the Effect of Methylphenidate", *American Journal of Orthopsychiatry* (45): 38-50.

için sadece 15 hiperaktif çocuğa ve 16 kontrol grubu çocuğuna ulaşılabilmiştir. Çocuklar kendi sınıf ortamlarında gözlemlenmiştir. Ayrıca gözlemci, her sınıfta, araştırma kapsamındaki çocukla aynı cinsiyetten olan yeni bir "sınıf kontrol grubu" çocuğu seçmiş ve bu çocuğu da gözlemlemiştir. Çocukların hepsi bir buçuk saat süren dersler esnasında izlenmiş ve öğretmenlerin tüm "olumsuz geri bildirimler"i not edilmiştir. "Olumsuz geri bildirim" ile kastedilen, "çocuğun davranışı veya performansı hakkındaki tüm onaylamama ifadeleri, azar"dır. Proje kapsamında 31 sınıf ziyaret edilir; bu sınıflardan 15'inde bir hiperaktif çocuk ve 16'sında ilk çalışmadaki kontrol grubu öğrencilerinden olan bir çocuk bulunmaktadır. 31 sınıfın her birindeki "sınıf kontrol grubu" çocukları da ayrıca gözlemlenir. Hiperaktif bir çocuğun bulunduğu 15 sınıfın öğretmenleri, daha olumsuz geri bildirimler yapmıştır. Ancak hiperaktif çocuklar için yapılan olumsuz geri bildirimler ile sınıf kontrol grubu çocuğu için yapılan olumsuz geri bildirimler aynı sıklıktadır. Sayısal bir ifadeyle, hiperaktif çocuklar ortalama 0,67 kez –yarım saatte bir kereden az– olumsuz geri bildirim almıştır. Sınıflardaki sınıf kontrol grubu çocukları ise ortalama 0,8 kez olumsuz geri bildirim alır. İlk araştırmadaki kontrol grubu çocukları, sınıflarındaki sınıf kontrol grubu çocukları ile aynı sayıda, ortalama 0,13 kez olumsuz geri bildirim almıştır.

Bu oldukça makul görünen etki, sadece görünür değer olarak alınsa bile pek çok farklı yoruma açıktır. Öncelikle Campbell *ve diğerleri*, ilk araştırmadaki kontrol grubu çocuklarının uygulanan Wechsler IQ testinde hiperaktif çocuklara göre çok daha başarılı olduğunu belirtirler. Ayrıca, kontrol grubu çocukları bariz şekilde daha yüksek bir toplumsal sınıftan gelmektedir. Ayrıca, ikinci araştırmanın yapıldığı dönemde, kontrol grubu çocukları ve hiperaktif çocuklar farklı öğretmenlerle ve farklı sınıflarda eğitim görmektedir. Acaba daha alt bir toplumsal sınıftan, düşük IQ'lu öğrencilerin gittiği okullardaki öğretmenler, öğrencilerine karşı daha olumsuz davranışlar sergiliyor olabilirler mi?

Campbell *ve diğerleri*'nin verdiği rakamları çok da ciddiye almamak gerek. İstatistiksel olarak anlamlı bir etkileşim gözlemlediklerini iddia etseler de bunun nedeni, istatistik tekniğini yanlış kullanmış olmaları. Araştırmacılar, üç farklı t-testi (standart bir istatistik tekniği) uyguladıklarını belirtiyorlar (s. 241). Aynı sayfada tablo ile gösterilen ortalamalara ve standart sapmalara bakıldığında, belirtilen t-değerlerinin üçünün de yanlış olduğunu hesaplamak mümkün. İlk araştırma raporunda (Schleifer *ve diğerleri*), kontrol grubu ile hiperaktif çocuklar grubunda sadece üçer kız çocuğu olduğu söylenmektedir. İlk 54 denekten 41'i iki yıl sonra izlendiğinde (Campbell *ve diğerleri*), hiperaktif grupta 5 ve kontrol grubunda 2 kız çocuğu olduğu görülür. Rahatsızlık verici hiperaktif çocukları suçlamak için, daha tutarlı ve inandırıcı rakamlar gerek. Üstelik bu yanlış ve tutarsız istatistikler önemli bilim dergilerinde de yayımlanmıştır. Büyük bir ciddiyetle toplumsal sistem araştırmalarının örnekleri olarak gösterilir, otorite kabul edilen kaynak kitaplarda yerlerini alırlar. Aslında bilim insanlarının çocuklara yakıştırdığı minimal beyin disfoksiyonunu çocuklar bilim insanlarına yakıştırsa, çok daha adil olurdu.

Biyolojik determinizm doğru tedavi olabilir mi?

Tüm hastalıklar için ilaç ve toplumsal koşulların tüm yönleri için biyolojik determinist kuram geliştirme güdüsü çok güçlü. Bunların hepsinin, sadece, itaatsiz mahkûmları, öğrencileri, hastaları denetim altında tutma ve yatıştırma ihtiyacından kaynaklandığını düşünmek yanlış olur. Böyle bir boyutu olmakla birlikte, mesele bundan ibaret değil.

Amerika ve Avrupa nüfusunun önemli bölümünün yaşadığı yabancılaşma ve anlamsızlık duygusu bir efsane değil gerçek. Bu nedenle çözüm yönündeki baskı da gerçek. İster hekim ister hasta olalım hepimiz modern tıbbın kimyasal çözümlerinin sunduğu vaatlere bir yere kadar inanıyoruz. Hastaların sıkıntılarının gi-

derilmesi talebi, anlayışlı doktorların çözüm arayışları etkili itici güçler. Moleküler biyolojinin, açık determinist tonuna rağmen, artan prestiji ise kuramsal tuzaklarla dolu. İlaç firmalarının, sonu gelmez bir moleküler rulet oynayan organik kimyacıların yoğun çabaları sayesinde alternatif formüller veya birbirinden çok da farklı olmayan kimyasallar üreterek patent yönetmeliklerini alt etme ihtiyacı, uygulamada bir mahmuz görevi görüyor. Dünya Sağlık Örgütü'nün rakamlarına göre, bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde 60 bin ilaç markası satışta; oysa bu ilaçların sadece 220'sinin gerekli olduğu kabul ediliyor. Bunlar, ayrıntılı şekilde belgelenmiş hastalıklar için yine ayrıntılı şekilde belgelenmiş olan ilaçlar. Bu nedenle tıbbi, psikiyatrik ve diğer profesyonel bakım hizmetlerinin sunduğu yöntem, dayanak noktası müşterilerinin ve kendilerinin bir şeyler yapmak gerektiğine dair inançları olan bir tedavi karışımı. Toplumsal düzeni değiştirmek, müşteriyi düzene uydurmaktan daha zordur. Bu tedavi karışımının sadece belli yönlerini terapistlerin kuramları belirliyor. Zaman baskısı ve ilaç firmalarının tatlı sözleri de en az onlar kadar önemli. Bu model, bir bütün olarak ele alındığında, bu kitabın ilk bölümlerinde tanımladığımız tüm determinist nitelikleri ve indirgemeci iddiaları yansıtıyor. Buradaki önemli nokta, biyolojik deterministlerin insanın eylemlerini değiştirmeyi ve denetim altına almayı amaçlayan müdahaleci strateji, beyin cerrahisi, ilaç veya davranış terapisi işinin içinde fiilen yer almaları. Toplumsal ve tıbbi müdahalelerin, en doğru şekilde oluşturulmuş kuramları bekleyemeyeceğini söyleyenler pekâlâ hoş görülebilir. Belki hemen bir şeyler yapılması gerekiyordur. Fakat asıl sorun, açıklamaların doğru olup olmadığı değil, tedavilerin doğru olup olmadığı. İlaç ya da ameliyatın, insan davranışları üzerinde etkili olmadığını iddia ediyor değiliz. Tam aksine, insan yaşam ve eylemlerinin insan biyolojisi ile ontolojik uyumu şeklindeki kendi tanımımızdan yola çıkarsak: ilaç kullanmak veya beyindeki bağlantıları ameliyatla değiştirmek elbette beyni değiştirir ve bu

değişen beyin de davranış, deneyim ve eylem değişikliği olarak kendini gösterir.

Sorun, bu müdahalelerin görünürde amaçlanan değişikliklere ne kadar uygun olduğu. Bireylerin şehirlerin kenar mahallelerinde çıkan ayaklanmalara katılmasını önlemenin yollarından biri de, kuşkusuz, boyundaki omuriliği kesmek, beyni vücudun diğer bölümlerinden ayırarak işleyişini engellemek de olabilir. Bu tür ameliyatları görece acemi cerrahlar bile kolaylıkla yapar. Fakat omuriliği kesmek de işlevleri engellemek için etkili bir yöntem olmayabilir çünkü tekerlekli sandalyedeki kişilerin de İngiltere'de 1980-1981'de çıkan ayaklanmalara ve yağma olaylarına katıldıklarına dair güvenilir raporlar bulunmaktadır. Aynı şekilde, ders sırasındaki dikkat eksikliği beyindeki glukoz oksidasyonunu bloke eden siyanürlü veya sinir sisteminin iletici fonksiyonlarına etki eden kürar ilaçlarla tedavi edilebilmektedir. Bu ilaçlar, çocukta derhal etki gösterir ve böylece öğretmenlerin onlara dikkat etmesi gerekmez. İtaatsiz davranışlara yatkın kişilerin tedavilerini gören diğer insanların da beyin kimyasında faydalı bir etki görülecektir; böylece hastalığın yayılması da önlenebilir. Bu yöntem, 18. yüzyıl gibi eski bir tarihte de uygulanıyordu. İngiltere'de, Voltaire'in söylediğine göre "diğerlerini teşvik etmek" için savaş kaybetmiş bir amiral idam edilmişti.

İndirgemeci açıklama, hastalığa neden olan şeyin vücudun bir bölgesindeki bozukluk, madde ya da gen olduğu varsayımına dayanır. Tanımlanmış ve üniter etkilere sahip bir ilaçla müdahale anlamına gelen "sihirli mermi"yle tedavi kavramı, çiçek hastalığının veya tifonun nedeninin bazı mikroorganizmalar olduğunu söyleyen tıbbi düşünce dizisinin tamamlayıcısıdır. Bu durumda, bu hastalıklar antibiyotik, bağışıklığı artırma ve aşılama programları ile tedavi edilir. Bu, muhtemelen birçok kötü genin neden olduğu düşük IQ'ya determinist bakış açısının tam zıddıdır. Belki sihirli sperm veya sihirli yumurta dışında hiçbir sihirli mermi bu sorunu çözemez. Tıp çevrelerindeki bu gibi iddiaları tartışmak bizi konu-

dan uzaklaştıracaktır ancak şu kadarını söyleyelim: Epidemiyolojik araştırmalar açıkça göstermektedir ki, hastalığın nedeni ve tedavisi kavramları basit bir bakteri teorisinden ya da buna benzer şeylerden çok daha karmaşıktır. Bir toplumda, belli bireylerde, belirli mikroorganizma ve virüslerin hastalık oluşturup oluşturmadığı net bir şekilde bilinemez. Örneğin geçtiğimiz yüzyılda kolera ve tüberkülozda yaşanan düşüş, bireysel düzeydeki belli tıbbi müdahalelerden çok, genel toplumsal ve ekonomik değişikliklere atfedilebilir.[48]

Sihirli mermi kuramının beyin ve davranış açısından ne denli karmaşık ve yetersiz kaldığını örneklemek de mümkün. Şiddet ve beyin hakkındaki iddiaları ele alalım. Bu iddialarda davranışın belirli bir beyin bölgesinin çıkarılmasıyla ya da beyne birtakım uyarıcı elektrodlar yerleştirerek değiştirilebileceği ileri sürülmektedir. Hiç şüphesiz beynin bazı bölümlerini çıkarmak birtakım etkiler yaratır ve bunlar kısmen tahmin de edilebilir. Fakat ister bir ameliyatta ister kaza sırasında isterse de kontrollü hayvan deneylerinde meydana gelsin, beyin lezyonları meselesi çelişki ve kafa karışıklığı yaratmaya devam ediyor.[49] Beynin nispeten geniş bölümlerinde, aleni bir sonucu olmaksızın, "bağlantı kopuklukları" sözkonusu olabilir. Örneğin alın lobotomisi yapan psiko-cerrahlar, beynin frontal kısmının büyük bölümünü kesip çıkarabilirler. Bazı durumlarda ise çok daha küçük lezyonlar tahrip edici etkiler gösterir; hipotalamustaki birkaç milimetreküp dokuda hasar olması, bir hayvanın yeme içmesini ya da cinsel faaliyetlerini ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Lezyon ister genç yaşta ister yaşlılıkta olsun, iyileşme döneminde ve rehabilitasyon sırasında oluşan koşullar, sonuçları ciddi şekilde etkiler.

Tüm psiko-cerrahlar bunu bilir; tabii her zaman, psiko-cerrahi uyguladığı bir kadın hastasını "mecburi" temizlikçi olarak

48 McKeown, T. (1979). *The Role of Medicine.* Oxford: Blackwell. Ayrıca bkz. Inglis, B. (1981). *The Disease of Civilization.* London: Hodder & Stoughton ve Dixon, B. (1978). *Beyond the Magic Bullet.* London: Allen & Unwin.

49 Valenstein, E. S. (1974). *Brain Control: A Critical Examination of Brain Stimulation and Psychosurgery.* New York: John Wiley.

tanımlayıp, hastanın durumunu "bütün gününü çamaşır yıkayarak, evi toplayarak, temizlik yaparak ve tekrar evi toplayarak geçiren kadının bu duruma canı çok sıkılmıştı" diye açıklayan İngiliz doktor kadar kaba ifade edemeyebilirler.[50] Bir ameliyat yapılmış ve hasta rehabilite edilmiştir. Peki, sonuç? Başarılı; en azından görünürde. Ev temizliğine bir süre ara verilmiştir. Ancak çok geçmeden mecburi temizlikçiliğe geri dönülür; bu kez ev işleri yüzünden depresyona girmek yerine mutluluk duyulmaktadır. Psiko-cerrahinin 1940'larda ve 1950'lerde âni yükselişi ile 1960'lardaki görece düşüşü, ardından 1970'lerde daha geniş kapsamlı olarak yeniden doğuşu çok tartışılmıştır.[51] Bizim işaret etmek istediğimiz, sadece tedavinin toplumsal olanı biyolojiye indirgemesinin değil biyolojik olguların zenginliğini de indirgemesinin yanlışlığıdır.

İnsan beyni, astronomik bir rakam olan 10^{14} kere farklı bağlantıya sahip yüz binlerce sinir hücresinden oluşur. Mükemmel bir tasarımın ürünü olan insan yapımı makineler gibidir, ancak bu makinelere göre hayal bile edilemeyecek kadar karmaşık ve denge ve denetlemenin bulunduğu bir sistemdir. Beyindeki bu gereğinden fazla bağlantı yollarının anlamı şudur: Bu sistemin herhangi bir bölümü çalışmazsa ya da psiko-cerrahi gibi bir nedenle hasar görürse, diğer bölümler kaybedilen işlevi üstlenir. Sonuç, ameliyatın ya da hastalığın etkilerinin ya dikkate alınamayacak kadar az veya gizli ya da kalıcı zararlar verecek kadar

50 Amerikalı lobotomi uzmanlarının duayeni sayılan W. Freeman'ın 1930'lu ve 1940'lı yıllarda gerçekleştirdiği ameliyatlara dair samimi açıklamalar için, bkz. (1981). *Lobotomy: Resort to the Knife.* New York: Van Nostrand Reinhold. Psiko-cerrahinin insan üzerindeki etkileri için, İngiltere'deki Margaret Chapman olayıyla ilgili haberlere bakınız. Örneğin "Operation Heartbreak", *Woman's Own*, 15 Mart 1980.

51 Valenstein, E. S. (1973). *Brain Control*; Chorover, S. (1979). *From Genesis to Genocide.* Cambridge, Mass: MIT Press. Ayrıca bkz. Breggin, P. R. (1972). "The Return of Lobotomy and Psychosurgery", *Kongre Tutanakları 5*, (92. Kongre, 2. Oturum), s 5567-5577 ve Valenstein, E. S. (der.) (1980). *The Psycbosurgery Debate: A Model for Policy Makers in the Mental Health Area.* San Francisco: Freeman.

büyük olmasıdır. Psiko-cerrahinin ya işe yaramayacağı ya da bireyi bir bitkiye çevireceği muhakkaktır. (Psiko-cerrahinin hastane uygulamalarındaki kullanımını eleştirenler olsa da, yöntemin netice itibarıyla amaçladığı şeylerden birini yerine getirdiği ileri sürülür. Sonuçta hastane görevlilerinin yönetim işi kolaylaşmıştır.)

Psiko-cerrahın yaptığı da, en az bir bilgisayardan rastgele bir baskı devre kartını çıkaran sabotajcının yaptığı kadar belirsiz bir işlemdir. Eğer bir radyonun transistörünü çıkarırsanız radyodan cızırtı dışında bir ses çıkmaz ama buna bakarak transistörün işlevinin parazit gidermek olduğunu söyleyemeyiz. Aksine, transistörü çıkarılmış bir radyoda gördüğümüz şey, sistemin transistör olmadan çalışma şeklidir. Gerçekten de bir radyodan transistörü çıkarmanın ya da beynin bölümleri arasındaki bağlantıyı koparmanın en muhtemel etkisi bir nevi cızırtıdır. Neyse ki beyin transistörlü radyolardan çok daha karmaşık. Ayrıca, beynin yeniden öğrenme ve yeniden yaratma becerileri bir hayli esnek. Deney hayvanlarındaki beyin lezyonları üzerine son elli yılda yapılmış ünlü deneysel çalışmalarının bile çok büyük bölümünün teorik açıdan sınırlı bir değerinin olmasına neden olan şey, işte bu gerçek. Bu sınırlılık, Mark ve Ervin gibilerin ve insan hastalar üzerinde çalışan ve bu ikisi kadar ünlü olmayan meslektaşlarının teorileri gibi basit yaklaşımlara dayalı operasyonlar sözkonusu olduğunda daha da ciddi bir boyutta.

Psiko-cerrahinin indirgemeciliği, savunucularının ortaya koyduğu amaçlara ulaşmayı başaramamış, gelişigüzel bir indirgemecilik. Peki, ya ilaçlar? Bu bağlamda vurgulanması gereken benzer ama çok daha karmaşık bir nokta var. İlaç gibi bir kimyasalın, beynin herhangi bir andaki biyokimyasal haritasını oluşturan ve sıralı uzamsal bölgeler şeklinde düzenlenen yüzlerce, binlerce farklı kimyasalla etkileşimi karmaşık bir konu. Bu etkileşimler bireyden bireye ve bireyin farklı zamanlardaki durumlarına göre değişebilir. Örneğin hepimiz aynı anda, etil alkol sey-

reltik çözeltileri ve muhtelif aromatik esterler içsek, her birimizin hissedeceği ve etkileneceği etkileşimler farklı olacaktır. Şarabın, biranın veya alkolün içindeki organik maddeler, kan dolaşımına hızla dahil olmakta ve kolayca ölçülebilmektedir. İngiliz polislerinin alkol kontrolü uygulamaları, kanında her 100 ml için 80 mg'dan fazla alkol olanların araba kullanamayacak kadar alkollü olduğu varsayımına göre düzenlenmiştir. Fakat çoğumuz, böyle bir alkol seviyesinin yaratacağı etkiyi yaratabilecek pek çok ruh hali olduğunu biliriz.

Psiko-farmakoloji uzmanı C. R. B. Joyce'un yaptığı bir deneyde, 10'ar kişilik iki grup ayrı odalara yerleştirilir. Bir odadaki dokuz kişiye barbitüradın "sakinleştirici dozu", kalab bir kişiye de amfetaminin "yükseltici dozu" verilir. İkinci odadaki dokuz kişiye amfetamin ve onuncuya da barbitürad verilir. Diğerlerinden farklı ilaç verilen birer kişi odalardan çıkarılır; bu kişiler kendilerine verilen ilacın beklenen etkisinin aksine, çoğunluğun sergilediği gibi davranışlar gösterirler. Kişinin davranışını, ruh halini vb. değiştirebilen ilaç kullanım süresi ve şekli, çoğunlukla toplumsal bağlamla ilişkilidir. Aslında, sadece, verilen ilacın duygu durumunu değiştireceğini, depresyonu ve acıyı azaltacağını söylemek bile birçok vakada hastanın iyiye gittiğini söylemesine yol açmaktadır. Psikoaktif ilaçlar üzerine yapılan klinik deneylerde plasebo etkisi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Biyolojik olarak etkisiz maddelerden yapılmış olsalar da depresyon tedavisi için "ilaç" verilen kişilerin yüzde 30'undan fazlası, ilacın etki ettiğini söylemişlerdir.

Tabii bir ilaçtan yeterli dozda verince sonuçları tahmin etmek daha kolaydır. Belli miktarda alkolün sonucu tahminen sarhoşluk ya da ölümdür. Ritalinin minimal beyin disfonksiyonu için varsayılan iyileştirici etkilerine gelince; kullanım bağlamını düşünürsek ilacın ortalama düşük dozları çocuğun dikkatini artırır ve çocuğu öğrenmeye hazırlarken, yüksek doz kullanımında açık yatıştırıcı etkiler görülür. Ancak okullardaki kullanımlar için

yüksek doz verme eğilimi daha fazladır.[52] Aksi halde sınıf düzenini sağlamak zor olabilir. Bu da ritalini kimyasal deli gömleğinin başka bir versiyonu haline getirir çünkü bu kullanım, ilacı çocuğa vererek öğretmenin sınıf düzenini sağlama işini kolaylaştırmayı garanti eder.

Faydalı ilaçların, hastalığı tek atışta ve on ikiden vuran sihirli bir mermi olduğuna dair yaygın bir tıbbi inanış vardır (hastalıklı alan bir doku veya belirli bir biyokimyasal sistem olabilir). Gerçekte ise hiçbir ilaç böyle bir etki yapmaz ama hem biyokimya hem de davranış üzerinde çok çeşitli etkiler gösterir. Tıp doktorları ve farmakologlar bu etkileri kimi zaman yan etkiler olarak tanımlamaktadır. Bu ifade, tam da indirgemeci hayal kırıklığını hatırlatan bir terim. Dışarıdan gelen ilaç ile vücut kimyasının etkileşimi, net ve düzgün oyuklar oluşturan mermilerden ziyade farklı yönlere giden ve geniş bir alana yayılan şarapnel parçalarına benzer.

"Kolay anlaşılan" bir bozukluk olan parkinsonun tedavisini buna örnek gösterebiliriz. Bu hastalıktan mustarip kişilerde, hastalığın karakteristik özelliği olan özellikle ellerde, kol ve bacaklarda titreme ve hareketlilik görünür. Bu, örneğin bir bardağı tutarken ya da ağızlarına sıvı şeyleri götürürken oldukça sıkıntılı durumlara neden olmaktadır. Titremeler, hassas motor hareket kontrolü kaybının bir sonucudur. Parkinsonda sinir yollarının yetersiz çalıştığı bilinmektedir ve sinir mesajını bu yollarla aktarmakla görevli kimyasal maddelerden biri de dopamin maddesidir. Bu nedenle geliştirilmiş L-dopa adlı ilaç, beynin normal dopamin metabolizmasıyla etkileşime girer ve semptomları rahatlatıcı etki gösterir. L-dopa'nın, bir süre, "tek neden, tek hastalık, tek tedavi"nin arketipi olduğuna inanılmıştır. Sonrasında L-dopa ile tedavi edilen kişilerde titremeler azalmakla birlikte başka birtakım etkiler

52 Sprague, R. L. ve Sleator, E. K. (1977). "Methylphenidate in Hyperkinetic Children: Differences in Dose Effects on Learning and Social Behaviour", *Science* (198): 1274-1276. Ayrıca bkz. Kolata, G. B. (1978). "Childhood Hyperactivity: a New Look at Treatments and causes", *Science* (199): 515-517.

görüldüğü anlaşılır. İlacın dozunu sürekli ayarlama zorunluluğu bir yana, tedavi edilen kişilerin ruh durumlarında umutsuzluk, sinirlilik, "cehennem"e girme diye tabir edilen duygusal inişler ve halüsinasyon yanında "organik" sinir sistemi değişiklikleri de görülmüştür.[53] İlacın beyindeki birçok sistemle etkileşime girdiği ve bu etkileşimlerden herhangi biri neticesinde kişiden kişiye ve ilacın kullanım süresi gibi faktörlere bağlı olarak değişen "kendini durduramama" [*cascade-like effect*] etkisi ortaya çıkmıştır. L-dopa'nın insanlar üzerindeki etkilerine ilişkin bu gözlemlerden çıkan ironik sonuç, ise, psikiyatristlerin ilacın yan etkilerini şizofreniye benzetmeleridir. Buna göre şizofreninin nedeni, -parkinsonun bir nevi tersi olan- dopamin metabolizması düzensizliğidir. Bu konuya bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Elbette bu, L-dopa parkinson hastalığını kontrol altına almak için kullanılmasın demek değil. L-dopa ve türevi ilaçlar, halihazırdaki en etkili tedavi yöntemleri. Fakat beyin gibi karmaşık bir sisteme ilaç yüklemesi yapmak, herhangi bir karmaşık makineye ingiliz anahtarı fırlatmak gibi. Bu işlemin tek bir sonucu olmaz; pek çok dişli zarar görebilir.

Sihirli mermiye olan inanç biyolojik gerçeklik açısından daha sağlam temelli olsa da, ilaçların genel tıbbi ve psikiyatrik uygulamalardaki kullanım şeklinin toplumsal gerçekliğinin, psiko-farmakologlara şöhret kazandıran ve bilim dergilerinin sayfalarını süsleyen o klinik deneylerin malzemelerinden, yani özenle eşleştirilmiş hastalar üzerindeki titiz kontrollü çalışmalardan çok farklı olduğunu unutmamak gerekiyor.

Lityum klorür, birtakım dikkatli klinik incelemelerden sonra, görece ender rastlanan bir zihinsel bozukluğu, döngüsel manik depresyonu kontrol altına almak üzere önerilmiştir. Bu hastalık tanısının doğruluğunu bir kenara bırakalım; lityum genel reçetelerde de kullanıma hazır hale geldiğinde, sadece döngüsel manik depresyon için değil depresyon, şizofreni ve bu ikisinin tüm ara

53 Sacks, O. W. (1973). *Awakenings*. London: Duckworth.

evreleri için çok fazla reçetelendirilmiştir. Bugün İngiltere'deki hastanelerde lityum kullanımı o kadar yaygın ki, bir farmakoloğun ifadesiyle, arıtıldıktan sonra içme suyuna karışan hastane atık sularındaki lityum yoğunluğu, su arıtma sistemleri lityumu temizleyemediğinden, yakın bir zamanda bütün ülke nüfusunda lityum zehirlenmesi yaratacak yüksekliğe ulaşabilir.

Tıbbileştirme ideolojisi sadece bilimsel ortodoksi ve ilaç şirketleri tarafından onaylanmış maddeleri kabul eder. Tıbbi açıdan kabul görenler; depresyon için lityum, şizofreni için dopamin azaltıcı ya da multiplskleroz gibi "organik" hastalıklar için üretilen ilaçlardır. Öte yandan, popüler kültür veya diplomasız kişiler –grip için C vitamini, şizofreni için glütensiz beslenme gibi– kendi sihirli mermi çözümlerini sundukları ya da şehir yaşamındaki depresyon vakalarının boya ve benzindeki kurşun nedeniyle arttığını ileri sürdükleri zaman bilim ortodoksisi yaygarayı koparır; uzmanların kendi yöntem ve kuramları, aleyhlerine dönmektedir. Oysa popüler sihirli mermi tedavileri, kuramsal olarak, ilaç endüstrisinin tedavilerinden daha sorunlu değil (daha sorunsuz da değil). Esin kaynakları bakımından indirgemecilere benziyorlar. Belki de bu insanları, egemen ideolojilerin popüler kültürü içinde bir kırılma, Hıristiyanlığın işçi sınıfı ya da Siyahlar arasında benimsenmiş şekli gibi görebiliriz. Bu dini ideolojiler gibi onlar da, ister bir rahip ister ilaç endüstrisi tarafından temsil edilsin, hâkim ortodoksiye karşı geliştirilen ve baskıcı inançlardan ve eleştirel muhalefetten meydana gelen çelişkili bir karışımdır.

Bunun bir sonucu, kapitalizmin sürekli olarak bu yöntemleri ya kendine mal etmeye ya da dışlamaya çalışmasıdır. Örneğin hem İngiltere'de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde C vitamini, ilaç endüstrisinin elindedir. Yüksek fiyatlı kurşunsuz benzinin Amerika'da yaygın şekilde kullanılması eleştirilere verilen bir karşılıktır. Fakat bu karşılık, sağlığını sözkonusu şirketlerin saldırılarına karşı koruma maliyetini tüketiciye yansıtan bir yöntemdir. Tıbbi denetimin popüler psikotrop ilaçların kullanımı

üzerindeki hak iddiasının geçerliliğine dair inanç, tüm tıp tarihi boyunca çok güçlü olmuştur (sözgelimi geçen yüzyılda eroin ve morfinin tıbbileştirilmesi).[54]

Ancak tıbbi ortodoksinin yaygın alternatiflerinin tüm uygulamaları tehdit ettiği durumlarda, bunların kapitalizme mal edilmesi mümkün olmaz; sermaye ve sermayenin uzmanları için ciddi bir mesele haline gelirler. Ruhsal ve bedensel sağlığın yolunun sadece köklü beslenme değişikliklerinden geçtiğini iddia edenler, bütün tarım endüstrisini tehdit etmiş olur. Sanayinin yarattığı kalıcı ve toksik kimyasallardan kaynaklanan çevre kirliliğinin kanserin en önemli nedeni olduğuna dair tartışmalar, kimya sanayisine zarar verir. Çekirdek ailelerdeki pek çok kadın için depresyonun kaçınılmaz olduğu iddiası da ataerkini tehdit eder.

Gelişmiş ataerkil kapitalist ya da sözde sosyalist toplumlarda yaygın olarak görülen toplumsal kaygının ve bireyin varoluşsal çaresizliğinin tek tedavi şekli, o toplumdaki bireylerin biyolojisini değiştirmek olamaz. Yaşadığımız toplumun yapısı, biyolojimizi ve davranışlarımızı büyük oranda etkiler. Acı, hastalık ve ölüm hiçbir zaman son bulmayacaktır ama daha adil ve sağlıklı bir toplumda biyolojimiz de, her şeye rağmen, farklı ve daha sağlıklı olacaktır.

54 McCoy, A. W. (1973). *The Politics of Heroin in Southeast Asia.* New York: Harper & Row. Ayrıca bkz. Chorover, (1979). *From Genesis to Genocide.*

Şizofreni: Determinizmler Çatışması

Deliliğin tıbbileştirilmesi

Günümüzde tanı konulmuş zihinsel hastalık sayısı şaşılacak kadar fazla. Sözgelimi İngiltere'de, her yıl yaklaşık 170 bin kişi farklı "zihinsel rahatsızlıklar" (16 bin kişi ise "zihinsel engeller") nedeniyle hastaneye yatırılıyor. Son dönemde zihinsel rahatsızlığı bulunan hastalar kısa sürede taburcu edildiğinden, hastanelerde herhangi bir anda sadece 80 bin kadar hasta bulunuyor. Zihinsel engelli hastalar ise daha uzun süre kalıyor. Herhangi bir anda hastanelerdeki zihinsel engelli hasta sayısı 47 bin. Başka bir deyişle, günümüzde İngiltere'de her 12 erkekten ve her 8 kadından biri (oranlar Birleşik Devletler'de de aşağı yukarı böyledir), yaşamının bir döneminde zihinsel hastalıklarının tedavisi için hastaneye gidiyor.[1] Ancak deliliğin tıbbi kolonizasyonu oldukça yeni bir olgu; delilik sadece son iki yüzyıldır tıbbi bir konu olarak ele alınıyor.[2]

---

1 İngiltere Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı istatistikleri (1981).

2 Scull, A. T. (1979). *Museums of Madness: The Social Organisation of Insanity in 19th Century England.* London: Allen Lane. Ayrıca bkz. Clarke, B. (1975). *Mental Disorder in Earlier Britain.* Cardiff, England: University of Wales Press; Foucault, M. (1973). *Madness and Civilization.* New York: Vintage; Rothman, D. J. (1971). *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic.* Boston, Mass.: Little, Brown.

Bu rakamlar sabit değildir; hastalık ve sağlığın toplumsal tanımları, tedavinin gerekli olup olmadığına dair görüşler ve en doğru tedavi şekli gibi bileşenler değiştikçe rakamlar da değişir. Son yıllarda akıl hastanelerindeki hasta sayısında yaşanan dramatik değişimin nedeni de bu. Hastanelerdeki hasta kabul sayısı artarken ortalama yatış süresi kısalıyor. Sonuç olarak, yatan, yani taburcu olması uygun görülmeyen ve hastaneye kapatılan hasta sayısında düşüş oluyor. Akıl hastası tanısı konulmuş kişilerin çoğu, eski uygulamanın aksine, hastaneye yatırılmadan ayakta tedavi hastası olarak ("toplumun içinde" ve genelde aileleri tarafından) tedavi ediliyor. Belki de bu değişimin en çarpıcı örneği, 1978 yılında bir kanunla *tüm* akıl hastanelerini kapatan İtalya'dır. Bu karardan sonra hastalar, toplumun içinde ya da genel hastane sisteminin bir parçası olarak tedavi edilmişlerdir.

Psikiyatristler ve nöroloji uzmanları, önceden, sinir hastalıklarını "organik" ve "fonksiyonel" olarak ayırmayı tercih ederdi. Organik hastalıklarda beyinde bariz bir sorun bulunuyordu. Bu sorun; bir lezyon, inme sonrası oluşan bir sıkıntı veya toksik zehirlenme vb. olabiliyordu. Şizofrenide, depresyonda, paranoyada ve birçok "fonksiyonel" hastalıkta ise, aksine, görünür bir beyin hasarı olmadığı düşünülürdü. Burada, eski Kartezyen düalizmin beden ve ruhu ayırma düşüncesinin kalıntılarını görebiliriz. Bazı günümüz psikiyatristleri bu düşünceyi devam ettirme isteği içinde. Örneğin birçok kitabında modern kurumsal psikiyatriyi eleştiren Thomas Szasz, şizofreniyle bağlantılı bir biyolojik işlev yitimi sözkonusu olduğunda, zorunlu bir tıbbi uygulama ile tedavi edilmesi gerektiğini ileri sürer. Ancak hastalığın açık biyolojik bir bileşeni yoksa ve sadece ruhsal bir sorunsa, psikiyatriste gidip ücretli bir tedavi görme kararı hastaya bırakılmalıdır.[3]

Fakat modern psikiyatrinin baskın ve katışıksız materyalizmi bakımından böyle bir ayırım kabul edilemez. Eğer zihin düzgün çalışmıyorsa, muhakkak beyinde moleküler düzeyde yaşanan bir

3 Szasz, T. (1971). *The Manufacture of Madness*. London: Routledge & Kegan Paul.

bozukluk ya da hücresel olay olmalıdır. Dahası, bu indirgemeci iddia, belirli beyin bölgelerindeki moleküler olaylar ile kişinin mustarip olduğu varoluşsal umutsuzluğun açık göstergeleri arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi olması gerektiği konusunda ısrarcıdır.

Günümüz biyolojik psikiyatrisi, hastalıkları; anksiyeteyi örnek verebileceğimiz nevrozlar ve son zamanlarda tanı konulmuş ruhsal hastalıkların en yaygını ve bu grubun en iyi örneği olan şizofreni gibi psikozlar olarak ikiye ayırır. Nevroz ve psikoz arasındaki ayrım şöyle ifade edilmektedir: Nevrozda hasta "gerçek dünya"yı "normal bireyler"in algıladığı şekilde algılar fakat gerçek dünyaya uyum sağlayabilecek şekilde ve yeterlilikte tepki veremez. Buna karşılık psikozda kişinin dünyası, en azından dikkate değer bölümü, normal değildir. Bunun yerine, çoğunlukla hasta tarafından yaratılan ve gerçek dünyanın görüntüyü çarpıtan çok yüzlü aynalardaki gibi çarpık bir görüntüsünden oluşan bir dünya sözkonusudur. Bir psikotiğin, hezeyanlar yaşadığı, halüsinasyonlar gördüğü dışarıdan bakarak bile anlaşılabilir.

Fakat bu tür tanımlamalar kaçınılmaz olarak belirsizdir de. Öncelikle, normallik hakkında bir yargıya varılmıştır. Bu, bireyin davranışlarını benzer durumdaki başkalarıyla ya da şimdiki davranışlarını geçmiştekilerle karşılaştırmayı içerir. Böylece, normallik tanımının zamana ve kültüre göre kısıtlanmış olduğu netlik kazanmaktadır. Birtakım seslerin İngilizleri ülkeden kovmasını söylediğini ve meleklerin kendisini Fransız Dauphin'in veliahdı olarak taçlandırdıklarını iddia eden Jan Dark, Fransızların kahramanı olmuş, ölümünden çok sonra da azize ilan edilmiştir. Eğer bir kazıkta yakılmakla cezalandırılmasaydı, bugün kesinlikle kendisine şizofreni teşhisi konulurdu. Bir insan 1980'lerde dünyanın nükleer soykırımın eşiğine gelme ihtimaline ilgi gösteremeyecek kadar umutsuzluk içindeyse ya da kuzeydeki bir İngiliz kasabasında yaşayan bir kadın tecavüz ya da öldürülme korkusuyla geceleri dışarı çıkamıyorsa, bu insanların tepkilerini,

içinde yaşadıkları toplumun çoğunluğunun daha az hassas olan tepkilerine kıyasla, uygunsuz olarak nitelemek mümkün mü?

Klinisyenler, sık sık, "dış kaynaklı" ve iç kaynaklı" depresyon arasında ayrım yapma eğilimindedir. Dış kaynaklı depresyonun; yas, işsizlik, hatta bazen terfi etme veya yeni bir eve taşınma gibi bireyin dış dünyasındaki olaylarla tetiklendiği iddia edilir. İç kaynaklı depresyonun ise dışsal tetikleyici olmaksızın, birbirini takip eden aşırı, coşkun neşe dönemleri (döngüsel manik depresyon) şeklinde olabildiği gibi, düzenli aralıklarla da tekrarladığı söylenmektedir. Günümüz kültüründe depresyon, genellikle, yaşam döngüsündeki olaylarla ilişkilendirilmektedir (doğum veya menopoz sonrası depresyonları gibi). Dış kaynaklı depresyon, kontrol edilemeyecek ve tetikleyici nedenin ayrıştırılamayacağı bir duruma gelebilir. Depresyon ve anksiyete tanısı erkeklerden çok kadınlara konulmaktadır. Aile hekimine danışan tipik bir depresif, muhtemelen orta yaşlı bir ev hanımıdır.

Anksiyete ile iç kaynaklı ve dış kaynaklı depresyon arasındaki fark tipik olsa da birçok hasta için bu farklılıklar gerçekten belirsiz olabilir. Çoğu aile hekiminin klinik uygulamaları da bu hassas ayrımlara izin vermeyecek kadar yarım yamalaktır. Tanı konulduktan sonra ortaya çıkan sorun, hastanın umutsuzluk ve endişelerinin telkin yoluyla mı, yoksa ilaçla hissizleştirilerek mi tedavi edilip normale döndürüleceğidir. Bir davranışı hastalık olarak tanımlamak ile normal ve uygun davranış hakkında yargıda bulunmak arasındaki yakın ilişki hemen göze çarpar. Tedavi ve denetim sorunları da işte bu noktada ve belki de içinden çıkılamayacak kadar birbirine karışmaktadır.

Şizofreni meselesi

Şizofreninin tanı ve tedavisi, determinist düşünce şeklinin paradigmalarıdır çünkü biyokimyasal ve genetik araştırmalar ile en çok incelenen ve *neden* olan molekülün veya genin keşfedil-

diği yönündeki iddiaların sık sık duyulduğu hastalık, şizofrenidir. Günümüzde psikiyatrinin bu bozukluğun biyolojik kökenli olduğunu kanıtlandığı inancı öylesine yaygın ki, bu güçlü inanç boşa çıkarsa başka bozukluklara ilişkin daha zayıf inançlar hepten boşa çıkacaktır. Ancak şizofreni başka bir bakış açısından da ilginçtir. Medikal psikiyatrinin şizofreniyi biyolojik hale getirme eğiliminin tersine, son yıllarda güçlü bir karşı hareket oluşuyor. Michel Foucault gibi kuramcıların ve R. D. Laing gibi uygulamacıların anti-psikiyatri iddiası, şizofreni gibi hastalıkların varlığını neredeyse inkâr etme noktasına varan oldukça farklı bir yöne gidiyor. Bu nedenle şizofreni bir yandan biyolojik, bir yandan kültürel olarak tam bir determinizm çatışması içinde. Genelde üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele aldığımız bu durumun açıklanması kitabımızın da amaçlarından biri.

Burada ele alacağımız konunun daha ziyade şizofreninin biyokimyasal ve özellikle de genetik açıklamaları olmasının nedeni, bu açıklamaların yerleşik psikiyatri ve tıp çevrelerinde büyük oranda kabul görüyor olmasıdır. Dolayısıyla bu vurgunun, Laing veya Foucault'nun yaptığı gibi düalizmi ya da kültürel determinizmi herhangi bir eleştiri getirmeksizin diriltmek şeklinde anlaşılmasını istemeyiz.

Şizofreni nedir?

Şizofreninin sözlük anlamı, "bölünmüş zihin"dir. Tipik bir şizofreni tablosunda, kişi, insanlığın kalanından kökten ayrıştığı duygusuna kapılır. Diğerleri tarafından makul görülecek şekilde duygularını tanımlayamayan, normal iletişim kuramayan veya sözlü olarak kendini ifade edemeyen şizofrenler; donuk, ilgisiz ve hissiz görünürler. Düşüncelerinin kendilerine ait olmadığından ya da bazı dış güçlerin kendilerini kontrol ettiğinden yakınabilirler. Bazı kaynaklara göre, ağır vakalarda şizofreni hastalarının yemek yemeye, cinselliğe, spor yapmaya karşısı ilgisi azdır, işitsel halüsi-

nasyonlar yaşarlar ve konuşmaları normal bir dinleyiciye tutarsız, kopuk ve anlamsız gelir. Bazı psikiyatristlerin, şizofreninin tek bir hastalık olduğu konusunda şüpheleri vardır ve asıl şizofreni ile sayısı bir hayli fazla olan şizofreni benzeri semptomlardan söz ederler.

Şizofreninin tek bir hastalık olduğu fikri, 19. yüzyıldaki delilik –erken bunama– tanımından kalma olabilir. Hastanın gösterdiği bir dizi semptoma dayanarak şizofreni tanısı koymak, hekimden hekime ve kültürden kültüre değişebilmektedir. Çok uluslu araştırmalar dikkatle kontrol edilip eşleştirildiğinde bazı tanı uyuşmaları olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, gerçek hayatta hekim ve psikiyatristlerin tanı ve reçetelendirme uygulamaları, klinik incelemelerdeki daha kontrollü yöntemlerden açıkça farklıdır. Çeşitli ülkelerdeki rakamlar karşılaştırıldığında şizofreni tanısının en çok Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nde konulduğu görülmüştür. Bunun yanında, eğilimin kısmen daha az olduğu İngiltere'de bile nüfusun yaklaşık yüzde 1'inin şizofren olduğu söylenmektedir;[4] 1978'de zihinsel hastalık nedeniyle hastaneye yatışların yüzde 16'sı, yani 28 bini, şizofreni ile bağlantılı hastalıklardır.

Bu karmaşık olguyla karşı karşıya kalan biyolojik deterministler, şu basit soruyu sorar: Bir şizofreni hastasını, bu hastalığa yatkın hale getiren biyolojik durum ne olabilir? Beyinde görünürde önemli bir farklılık yoksa, bu yatkınlığın nedeni daha derinlerde yatan, belki de sinir hücreleri arasındaki bağlantıları etkileyen birtakım biyokimyasal anomaliler olmalıdır. Anomalilerin çevre kaynaklı olma ihtimali olsa da, deterministiddia hemen nedenin büyük olasılıkla genlerde yattığı sonucuna varır.

İlaç endüstrisi ve akıl hastalıkları

Şizofrenideki anormal biyokimyasal bileşeni bulma arayışı on yıllardır devam ediyor. Peki, bu araştırmalar nasıl yürütül-

4 Dünya Sağlık Örgütü, Cenevre (1973). *Schizophrenia: Report of an International Pilot Study.*

meli? İnsanların kullanımı için ilaç üretimindeki standart yöntem, benzer semptomlar gösteren deney hayvanları bulmak ya da hayvanları enfekte edip onlara bir şekilde zarar vererek veya ilaç yüklemesi yaparak benzer semptomların görülmesini sağlamak. Zihinsel bozukluk sözkonusu olduğunda ise bu uygulama oldukça karmaşık. Hayvanları incelemek anlaşılır görülebilir fakat bir kedinin veya köpeğin şizofren olduğu nasıl anlaşılır? Tabii bu tür zorluklar araştırmacıların hevesini kıramaz. LSD gibi ilaçlar verilen deney hayvanlarında zihin karışıklıkları, anormal korku tepkileri gibi davranışlar görülmüştür. Bunlar halüsinasyon benzeri semptomlar şeklinde yorumlanabilir; böylece bu hayvanlara verilen ilacın göstereceği etkinin, şizofrenide olduğu varsayılan biyokimyasal bozukluk üzerinde de görüleceği ileri sürülür.

Fakat bu tür kanıtlar yeteri kadar inandırıcı olmadığından çalışmaların çoğu, bizzat şizofren denekler üzerinde yapılan biyokimya araştırmaları ile yürütülür. Beyin örnekleri ölüm dışında nadiren elde edilebildiğinden, şizofren olduğu belgelenmiş kişilerden kolayca alınabilen idrar, kan, omurilik iliği gibi örnekler, Romalı kâhinlerin hayvanların iç organlarını incelerken yaptığı gibi, büyük bir özenle kontrol grubundaki "normal" insanlardan alınan örneklerle karşılaştırılır. Beyindeki herhangi bir biyokimyasal anomalinin, kandaki anormal metabolit üretimi şeklinde kendini göstereceği, nihayetinde de idrarla atılacağı varsayılır.

Bu yöntem ilk kez otuz-kırk yıl kadar önce uygulandı ve hastane tedavisindeki şizofren hastaların biyokimyası ile bu hastalarla cinsiyet, yaş ve benzeri kriterlere göre eşleştirilen normal insanların biyokimyası arasında büyük farklılıklar olduğu ortaya koyuldu. Fakat sonradan bu farklılıkların doğal olmadığı anlaşıldı çünkü hastanede yatan ama şizofren olmayan kişiler de normal insanlardan aynı şekilde farklılık gösteriyordu. Sonuçta bu farklılıkların; uzun süre düşük kalorili hastane yemeği yemekten ya da hastalara verilen kimyasalı bozulmuş ilaçlardan, hatta hastane tedavisindeki hastaların aşırı kahve tüketiminden kaynaklandığı saptanmıştır.

Deneklere bir süre ilaç vermeyip eşleştirilmiş kontrol grubundakilerle aynı şekilde beslenmelerine özen gösterilerek bu sorunun önüne geçmek için büyük dikkat gösterilse de, önüne geçilemeyen şey, genel yöntem sorunudur. Eşleştirilmiş kontrol grubundakilerle kıyaslanan tanı konulmuş bir şizofrenin vücut sıvılarında anormal bir kimyasal bulunsa bile şizofreniye neden olan şeyin bu madde olduğu söylenemez; bu ancak bir sonuç olabilir. Nedensel görüş, madde vardır ve hastalık madde yüzünden başlar, iddiasını öne sürer. Sonuca dayalı görüş ise, önce hastalık oluşur ve madde sonradan bir sonuç olarak ortaya çıkar, iddiasındadır. Eğer kişi grip virüsü bulaştığı için hastaysa, kanındaki antikorlarda ve burun mukozasında kayda değer bir artış olur. Bunlar, vücudun virüs karşısındaki savunma mekanizmasıdır. Antikorlar ve mukoza hastalığa neden olmaz; sadece bu tür sonuçları gözlemleyerek gerçek nedenlere dair çıkarımların hemen yapılması mümkün değildir.

Bu tür sorunlar başka bir yaklaşımı indirgemeci düşünce için daha da çekici kılmıştır: farmakolojik ajanlar olan ilaçların insan davranışı üzerindeki etkilerini gözlemlemek. Bir ilaç, –işitsel halüsinasyonlar gibi– şizofreni benzeri davranışlara neden oluyorsa, ilacın normal insanın bir şizofrende zarar görmüş olan biyokimyasal süreçlerine etki ettiği sonucuna varılır. LSD kullananlar, şizofrenlerde benzer şekilde görülebilen halüsinasyonlar yaşadığından, 1960'lar LSD ve şizofreni arasındaki bağlantıları bulmak için birtakım girişimlerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Bir ilacın etkisinden hastalığın nedenine, (*ex juvantibus*)[5], yani tersine işleyen bu mantığı desteklemek hem hasta hem de mantık yürüten kişiler için tehlikelidir. L-dopa örneğinde vurguladığımız gibi, hiçbir ilaç tek bir hareket alanına sahip değildir. Vücuda zerk edilen kimyasal maddeler de sihirli mermiler değildir.[6]

5 Bignami, G. (1982). "Disease models and reductionist thinking in the biomedical sciences", *Against Biological Determinism*, S. Rose (der.), London: Allison & Busby, s. 94-110.

6 Dixon, B. (1978). *Beyond the Magic Bullet*. London: Allen & Unwin.

Ancak, şizofreninin biyokimyası üzerine yapılan ve sayısız bilimsel makale ile sonuçlanan bu araştırmalarda otuz yılı aşkın bir süredir hâkim olan bu düşünce, bilim ve tıp alanında itibar görmüş ve ilaç firmalarına büyük kazançlar sağlamıştır. Bu süreçte, biyokimyacıların şizofreni hakkındaki düşüncelerinin tarihçesi ile ilaç endüstrisi geri dönüşsüz şekilde birbirlerine eklemlenmiş ve psikotrop ilaçlar da en kazançlı ilaçlardan olmuştur. 1979'da İngiltere Ulusal Sağlık Hizmetleri'nde reçetelendirilen her beş ilaçtan biri, merkezî sinir sistemini etkileyen bir ilaçtır. Hoffmann-La Roche tüm dünyadaki *Valium* satışından yılda yaklaşık 1 milyar dolar kazanmaktadır. 1952'de, uzun süre hastane tedavisi gören şizofrenlerin ve benzeri hastaların incelenmesiyle geliştirilen klorpromazin maddesinin ilk on yılında kullanıldığı insan sayısı, dünya çapında 50 milyon olarak belirlenmiştir.

İlaç endüstrisi ve zihinsel hastalık tanısının bu birbirine bağımlılık sarmalında bir burgu daha vardır. İlaçların uzun süreli kullanımıyla birlikte çok sayıda yeni hastalık ortaya çıkmaktadır. Bir sorunu tedavi etmeyi hedefleyen kimyasal maddeler de başka sorunlar yaratmaktadır. Tıbbi tedavi sonucu oluşmuş bu türden iatrojenik hastalıklar, ciddi ve rahatsızlık verici olabilmektedir. Bu durum özellikle klorpromazin gibi önemli sakinleştiriciler için geçerlidir. Uzun süre klorpromazin kullanan hastane tedavisindeki hastalarda daha açıkça görülen ve bir bozukluk kategorisi olan tardif diskinezi on yıl kadar sonra ortaya çıkmaktadır. Karakteristik hareket bozuklukları ve istem dışı (ağız hareketleri gibi) hareketler içeren semptomlar, hasta ilacı bıraktığında kesilmesi gerekirken kesilmez. Bu en bilinen sakinleştiricileri düzenli kullanan kişilerin yüzde 10 ile 40'ının tardif diskinezi olduğunu gösteren raporlar bulunmaktadır ve bu insanların yaklaşık yüzde 50'sinde bazı geri döndürülemez beyin hasarları görülebilmektedir. Tardif diskinezi, nörobiyoloji araştırmaları için çok verimli

bir yan ürün olsa da, henüz hastalığın etkileriyle mücadele edecek bir ilaç bulunmamaktadır.[7]

Geçtiğimiz otuz yılda şizofreninin biyokimyası ile ilgili yapılan araştırmaların tarihini yeniden ve ayrıntılı olarak anlatmak sıkıcı ve gereksiz olacaktır. Beyinde bulunduğu bilinen hemen hemen her biyokimyasal madde, biyokimya literatürüne girişinden sonraki iki üç yıl içinde, klinik çalışmalar yapan bilim insanları tarafından olası bir şizofreni bağlantısını keşfetmek amacıyla, kalplerinde bilimsel bir buluş yapma arzusu ve (genellikle ilaç şirketlerinden gelen) para desteği umuduyla incelenmektedir.

Klinik araştırmalarda karşılaşılan büyük zorlukları küçümsemek niyetinde değiliz. Şizofreni sorununa çözüm bulma isteği gerçektir ve önemlidir. Etkili ilaçların geliştirilmesine imkân tanıyan şizofreniye biyolojik açıklama bulma ısrarı, klinik araştırmaların cevap vermeye çalıştığı baskılayıcı kültürün de bir parçasıdır. Diş ağrısı için içilen aspirin gibi, semptomları kısmen gideren ilaçlar hastalığın nedenleri hakkında bilgi vermese de geliştirilmeye değer ilaçlardır. İlaç (ve formülasyonların) çeşitliliği, patent kanunlarını bilmenin en az klinik beceriler kadar önemli olduğu bir alanda faaliyet gösteren ilaç firmalarının çalışma yöntemlerinin bir sonucudur. Sorun ise, ilacın etkisi ile hastalığın nedenini açıklamayı, ağrıyı dindirmek ile hastalığı tedavi etmeyi birbirine karıştırmaktan kaynaklanır.

Şizofreniye neden olan faktörlere dair 1950'lerden bu yana ortaya atılan iddialar arasından özellikle dikkati çekmemiz gerekenler; şizofrenlerin terinde bulunan anormal maddelere, şizofrenlerin kanının normal insanlara enjekte edilmesi durumunda kanın enjekte edildiği kişide anormal davranışların ortaya çıktığına ve şizofrenlerin kan proteinlerinde ve alyuvarlarında anormal enzimler olduğuna dair iddialardır. 1955'ten bugüne kadar

7 Klawans. H. L., Goetz, C. G. ve Pertik, S. (1980). "Tardive Dyskinesia: Review and Update", *American Journal of Psychiatry* (137): 900-908. Ayrıca bkz. Ananth, J. (1979). "Drug-Induced Dyskinesia: A Critical Review", *International Pharmacopsychiatry* (45): 291-305.

yapılmış araştırmaların raporları çelişkilidir. Bu raporlara bakacak olursak, şizofreni; seratonin (1955); noradrenalin (1971); dopamin (1972); asetilkolin (1973); endorfin (1976) veya prosglandin (1977) metabolizmalarındaki düzensizliklerden kaynaklanmaktadır. Glutamat, gama amino butirik asit ve aminoasitler gibi bazı moleküller 1950'lerde popüler olmuş, sonra gözden düşmüş, 1980'lerde bir kez daha gündeme gelmiştir.[8]

Bahsedilen bu maddelerin çoğu, sinir sinyallerinin hücreler arası iletiminde rol oynadıkları bilinen kimyasallardır. Bu türden tüm araştırmalardaki anafikir de budur. Yani, şizofreninin, beynin bilgi iletimi ve duygulanımla ilgili bölgelerindeki hücreler arasında taşınan mesajların, yanlış tepkilere neden olacak şekilde birbirlerine karışmasından kaynaklandığı düşünülür. Farklı moleküler bozuklukların hepsi için öne sürülen kanıtlar, daha önce incelediğimiz yöntembilim ve mantık türlerinin bir bileşimine dayanmaktadır. Bir grup araştırmacının elde ettiği sonuçlar, nadiren, başka bir hasta grubu üzerinde çalışma yapan farklı araştırmacılar tarafından doğrulanır. Çelişkili iddiaların herhangi bir çözümlenmesi için çok az girişimde bulunulmuştur. Hevesli klinik araştırmacılar da şizofreninin pek çok farklı biyokimyasal süreçle bağlantılı olabileceğine ya da aslında aynı davranışsal sonuçların pek çok farklı biyokimyasal değişikliğin nedeni veya sonucu olabileceğine dair endişelerini pek sık dile getirmezler.

Şizofreninin genetiği

Şizofreni belirtisi gösteren birinin beyninde, normal bir insanın beynine kıyasla, biyokimyasal değişiklikler olduğu düşüncesi, beyin ile zihnin bir bütün olduğunda ısrar eden saf materya-

8 Şizofreninin biyokimyasal modellerine ilişkin eleştirel bir analiz ve tartışma için, bkz. Andreoli, V. (1980). *La Terza via della Psichiatria*. Milan: Mondadori. Güncel bir moleküler hastalık modeli için bu geniş literatürdeki tek bir örnek yeterlidir: Horrobin, D. (1980). "A Singular Solution for Schizophrenia", *New Scientist* 28 (no. 2): 642-645.

lizmin doğrulanmasından başka bir şey değildir. Fakat biyolojik determinizm ideolojisi bundan çok daha derinlere iner. Bu, daha önce de vurguladığımız gibi, biyolojik olayların davranışlardan veya varoluşsal olaylardan ontolojik olarak üstün ve bu davranış ve olayların nedeni olduğu konusundaki ısrarla bağlantılı bir durumdur. Böylece, eğer şizofrenide beyin kimyası değişiyorsa, değişen bu biyokimyanın altında yatan sebebin, bir şekilde bozukluğa genetik olarak yatkın olmak olduğu iddia edilebilmektedir. Daha 1981 yılına kadar psikologlar, potansiyel şizofrenleri, hastalık ortaya çıkmadan elli yıl önce, yani kişi daha üç yaşlarındayken belirleyebileceklerini iddia ediyorlardı. Venables'in, İngiltere Bilim Geliştirme Derneği'nin toplantısında öne sürdüğü bu iddia, Mauritius'ta üç yaş grubu üzerinde yapılan araştırmalara dayanır; araştırmada "potansiyel anormal" çocukların, "anormal otonom tepkiler" verdikleri söylenmiştir.[9]

Teşhis işlemini üç yaştan biraz daha öncesine götürebilirsek, nihayet embriyoya ve gene varmış olacağız. Fakat şizofreninin genetik temelini bulmak için başlatılan av, bozukluğun genetik temelini ortaya çıkarınca tedavi de kolaylaşacak diye bir kural olmadığına göre, bir tedavi bulma amacının çok ötesine geçmiş görünmektedir.[10] Bildiğimiz gibi genetik yatkınlıkları bulma ça-

9 Venables, P. H. (Eylül 1981). "Longitudinal Study of Schizophrenia", *Paper 146 of Annual Meeting, British Association of Advanced Science.*

10 Bu kitabı yazdığımız sıralarda bu ifade doğruydu. Ancak indirgemeci bilim, Gutenberg'in kitap basımı teknolojisinden çok daha hızlı ilerliyor. Şizofreniye neden olan genler olduğu doğru olsaydı, şizofreni hastalığına yakalanan insanların genomundan bu anormal genleri çıkaracak ve normal alelleri ile değiştirecek teknikler, muhtemelen hastalığın ortaya çıkışını önleyebilirdi. Eğer şizofreni tek bir, ya da iki veya üç kusurlu genin sonucu olsaydı, bu tür teknikler hiç de günümüzün moleküler genetiğini -kimi zaman verilen adla genetik mühendisliğini- aşan uygulamalar olmazdı. Bugün birçok laboratuvarda yürütülmekte olan ciddi araştırma programları bulunuyor ve bu programlar, şizofrenlerden alınan genlerden bir kütüphane oluşturarak, gelecekte mümkün olabilecek değişim işlemi üzerine çalışmak amacıyla "şizofrenik genler"i izole ediyor ve klonluyor. Öncülü indirgemeci olsa da, tedavi mantığı kusursuz. Ve elbette, eğer şizofrenik idrar diye bir şey oluyorsa, şizofrenik gen diye bir şey neden olmasın?

basının kökleri; suç ve yozlaşma, cinsel sapkınlık, alkolizm ve burjuva toplumunun onaylamadığı diğer eylemlerin genlerden kaynaklandığına inanan 1920'ler ve 1930'lardaki öjenik düşünceye dayanmaktadır. Bu çaba, alttan alta günümüz determinist ideolojisinde de devam eder. Şizofreninin genetiği üzerine yapılan araştırmaların eleştirel olmayan doğasını ve abartılı gayretlerini ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Bu araştırmalar, açıklamaya niyetlendikleri hastalık hakkında ne söylerse söylesinler, asıl bu alanın önderlerinin iddialarını incelemek, çağdaş determinist toplumumuzun entelektüel tarihi hakkında çok şey anlatır; bu nedenle ayrıntılı olarak incelenmeye değerdir.

Şizofreninin çok belirgin ve önemli bir genetik nedeninin olduğu inanışı günümüzde büyük ölçüde kabul görüyor. Psikiyatrik genetiğin babası Ernst Rüdin, meslektaşlarının topladığı istatistiklere dayanarak buna fazlasıyla ikna olmuş ve şizofrenlere yönelik öjenik kısırlaştırmayı desteklemiştir. 1933'te Hitler iktidara geldiğinde Rüdin'in bu savunusu sadece akademik boyutta kalmamıştır. Profesör Rüdin, 1933 Alman kısırlaştırma kanununu hazırlayan "*Task Force of Heredity Experts*" [Kalıtım Uzmanları Özel Görev Ekibi] tarafından düzenlenen ve Heinrich Himmler'in başkanlığındaki bir panelde bu düşüncelerini açıklamıştır.

Amerika'nın en etkili psikiyatrik genetikçisi, herhalde, Rüdin'in öğrencisi olan Franz Kallmann'dır. Kallmann'ın yayımladığı istatistikler silsilesine bakınca şizofreninin genetik olduğu görülebiliyordu. Kallmann, binlerce hasta ikiz üzerine yaptığı araştırmada, tek yumurta ikizlerinden biri şizofrense diğerinin de yüzde 86,2 oranında şizofreni riski taşıdığı sonucuna varır. Dahası, eğer hem anne hem de baba şizofrense doğan çocuğun da yüzde 68,1 oranında şizofren olma ihtimali vardır. Bu rakamlar, Kallmann'ı, şizofreninin tek bir çekinik gene dayandırılabileceği sonucuna götürür.

Kallmann'ın genetik kuramı, sonraki psikiyatrik genetikçilerin kendi tarihlerini baştan sona yeniden yazmalarına neden

olmuştur. Bu yüzden güncel ders kitaplarından birinde şu bilgiye yer verilebilmiştir:

> Kallmann'ın [kuramı], belli ki sadece kendi verilerine dayanmıyordu. Kallmann'ın eşi, sonradan, Kallmann'ın çekinik gen modelini savunmasının nedeninin, geni ortadan kaldırmak için kısırlaşma işlemi uygulanmasına daha etkili bir şekilde karşı çıkabilmek olduğunu söylemiştir. Yahudi bir mülteci olan Kallmann, bu konuda fazlasıyla hassastır ve araştırmasının muhtemel toplumsal sonuçlardan korkmaktadır.[11]"

Burada vurgulanması gereken nokta şudur: Şizofreninin nedeni çekinik bir gense, bu genin pek çok taşıyıcısı semptomları göstermeyecektir. Bu yüzden, sadece semptomları gösterenlerin kısırlaştırılması yetersiz kalacak ve hastalığı ortadan kaldırmada başarısız olacaktır.

Kallmann'ın, şizofrenlerin gönüllü koruyucusu olarak, merhamet edip bilimsel kuramını değiştirmesi gülünç bir aldatmaca. Onun, editörlüğü Harmsen ve Lohse tarafından yapılan şizofreni konulu ilk yayını, açıkça Nazi olan Uluslararası Toplum Bilimi Kongresi'nin tutanaklarını içeren Almanya basımı bir kitaptır.[12] Kallmann, Berlin'de, şizofrenlerin sağlıklı oldukları açık seçik görülen akrabalarının ve tabii şizofrenlerin de kısırlaştırılmasını savunmuştur. Ona göre bulgular şizofreninin genetik olarak çekinik olduğunu gösterdiğinden, bu uygulama gereklidir. Şizofrenlerin görünürde sağlıklı pek çok akrabası olduğunu ve hepsine kısırlaştırma işlemi uygulanmasının yapılabilir bir şey olmadığını ileri sürenler de İki Nazi genetikçi, Lenz ve Reichel olmuştur.

Kallmann'ın öjenik görüşleri, Nazi yayınları ile sınırlı kalmaz. 1936 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gidişinden sonra bu görüşlerini pek çok İngilizce yayında da açıklar. 1938'de şizofrenler ve şizofreni hakkında şunları yazar: "Uyumsuz hastalar, asosyal ve tuhaf kişiler, suçluların en alt sınıfı. Özgürlüğe yürek-

11 Neal, J. M. ve Oltmanns, T. F. (1980). *Schizophrenia*. New York: John Wiley, s. 202.

12 Harmsen, H. ve Lohse, F. (1936). *Bevölkerungsfragen*. Munich: J. F. Lehmanns.

ten inanan biri bile onlarsız çok daha mutlu olacaktır (...) Faşist ve demokratik toplumlar için farklı öjeni programlarının gerekli olduğunu pek sanmıyorum (...) Demokrat şizofrenle totaliter şizofren arasında ne biyolojik ne de sosyolojik olarak fark var."[13]

Kallmann'ın öjenik kısırlaştırmaya duyduğu bu totaliter hırs, 1938'deki önemli bir yazısında son noktasına ulaşır. Hastalığa neden olan gen çekinik olduğundan, şizofrenlerin kardeşlerinin ve sağlıklı çocuklarının da doğurganlıklarını bitirmek her şeyden önemlidir. Ayrıca, şizofren kişinin sağlıklı eşinin, bu evlilikten doğan çocuğun şizofren olabileceği *şüphe*si bile varsa, normal de olsa "başka biriyle evlenmesi engellenmelidir."[14]

İnsan Genetik Bilimi Amerikan Derneği'nin müstakbel başkanının bu görüşleri öyle tüyler ürpertici ki, günümüz genetikçilerinin karartma veya farklı göstermeye çalışma girişimlerini neredeyse destekler hale geleceğiz. Yine de Kallmann'ın, şizofreninin (tüberküloz ve eşcinsellik gibi) kalıtsal bir dejenerasyon olduğunu kanıtlamaya uğraştığı çok sayıdaki istatistik çalışmasını karartmayı başaramadılar. Bu çalışmalar bugün ders kitaplarında öğrencilere tarafsız bilimin ürünü gibi sunuluyor. Şizofreninin genetiğiyle ilgili verileri değerlendirmeye, Kallmann'ın çalışmasının ayrıntılı incelemesiyle başlayacağız. Ve göreceğiz ki, Kallmann'ın verilerinin ciddiye alınacak bir tarafı yok.

Kallmann verileri

Kallmann'ın verileri, çok farklı koşullarda yapılan iki çalışmadan elde edilmiş verilerdir. 1938'de yayımlanan ilk çalışma, Berlin Akıl Hastanesi kayıtlarına dayandırılır. Kallmann, 1893-1902 arası kayıtları inceler ve 1.087 adet indeks (ilk) vakada "ke-

13 Bilgilendirici bir tartışma için, bkz. Moulton, F. R. ve Komoro, P. O. (1939). Mental Health (der.), Yayın No. 9, American Association for the Advancement of Science [Bilimsel İlerleme için Amerikan Derneği], s. 145.

14 Kallmann, F. J. (1938). *The Genetics of Schizophrenia.* Locust Valley, N.Y.: J. J. Augustin, s. 99, 131 ve 267-268.

sin şizofreni tanısı" koyar. Bunun için "önceden konulan tanıları ya da hastaların ailelerindeki kalıtsal bulaşıcı hastalıklarla ilgili güncel bilgileri" göz ardı etmek gerekmiştir. Kallmann, daha sonra, indeks vakaların –kimisi uzun zaman önce ölmüş olan– akrabalarına ulaşmaya veya bu akrabalar hakkında bilgi toplamaya çalışır. Bu görevle ilgili şunları yazar:

> [Çoğu zaman] aşılması zor güçlükler vardı (...) Alt sınıftan insanlarla uğraşıyorduk (...) Bazen araştırmadan yıllarca kaçtılar (...) Çoğu kötü karakterliydi (...) Her türlü resmî işe şüpheyle yaklaşan belli sınıfları ikna etmemiz gerekti (...) Ciddi bir dirençle karşılaştığımız durumlarda, kendimizi, ya akademik dünyadan kişilerle ve yetkililerle ya da abartılı şüpheleri olan şizoid ve muhtemelen de şizofren insanlarla mücadele eder buluyorduk (...) Özel bilgi kaynaklarımızı, polis kayıtlarını kullanarak güçlendirdik (...) Çoktan ölmüş veya uzakta yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamak için güvenilir birimlerle ve o bölgedeki kurumlarla çalıştık.[15]

Kallmann, bu şekilde toplanan bilgilerle indeks vakaların akrabalarına tanı koyabileceğini ve böylece her tür akrabadaki şizofreni olasılığını bulabileceğini düşündü. Kallmann'ın Alman deneklerle yaptığı bu çalışmasındaki oranlar, Tablo 8.1'in sol sütununda gösterilmiştir. Dikkat edilmesi gereken, açıklanmış bu oranların "düzeltilmiş yaşlara göre" hesaplanan oranlar olduğudur. Bazı çok genç akrabalar büyüme sürecinde de şizofren olabileceğinden, yaş düzeltmesi gerekliydi. Kallmann'ın bu keyfi düzeltmesi, oranları bazen yüzde 100'ün üzerinde artırmıştır.

Kallmann'ın verilerini elde ettiği ikinci çalışma, New York'ta yapılmıştır ve çok farklı denekler sözkonusudur. Buradaki indeks vakalar, akıl hastanesindeki şizofren ikizlerdir. Kallmann'ın 1946 yılında yaptığı açıklamaya göre, bu türden 794 indeks vaka bulunmuştur.[16] 1953'te bu rakam 953'e yükselir. Vakaların kimisi

15 Kallmann, F. J. (1938). "Heredity, Reproduction and Eugenic Procedure in the Field of Schizophrenia", *Eugenical News* (23): 105-113.

16 Kallmann, F. J. (1946). "The Genetic Theory of Schizophrenia: An Analysis of 691 Schizophrenic Twin Families", *American Journal of Psychiatry* (103): 309-322.

tek yumurta, kimisi çift yumurta ikizleridir. İkizlerin ikisinin de şizofren olma olasılığı, indeks vakanın ikizi hakkında toplanan bilgilere dayanarak hesaplanmıştır. Bu olasılığa "eş hastalanma oranı [konkordans]" denilmektedir. Hem farklı ikiz türleri için düzeltilmiş yaşlara göre hesaplanan eş hastalanma oranları hem de farklı akraba türleri için düzeltilmiş hastalık hızları verilmiştir. Bunlar ikiz indeks vakalarının akrabaları hakkında toplanan bilgilerle belirlenmiştir. Bu geniş çaplı araştırmada yürütülen işlemlerle ilgili hemen hemen hiçbir bilgi verilmez fakat Kallmann "hem zigot özelliğinin hem de şizofreninin sınıflandırılması, genişletilmiş gözlemlere ve kişisel araştırmalara dayandırılmıştır" der. Bu da doğal olarak "kirlenmiş tanı"ya kapı açmaktadır. Yani, diğer ikizin de şizofren olup olmadığına karar verirken, ikizlerin tek yumurta ikizi mi, yoksa çift yumurta ikizi mi olduğunun bilinmesi, bu kararı etkileyebilecektir. Kallmann'ın 1946 verileri, hatta bunlardan çok daha hatalı olan 1953 verileri de[17] Tablo 8.1'de verilmektedir.

TABLO 8.1 / Kallmann'ın şizofrenlerin düzeltilmiş yaşlara göre hastalık oranı verileri

İndeksle İlişkisi Vaka:	Berlin 1938	New York 1946	New York 1953
Tek Yumurta İkizi	—	85,8	86,2
Çift Yumurta İkizi	—	14,7	14,5
Anne-baba	10,4	9,2	9,3
Çocuklar	16,4	—	—
Anne-baba bir kardeş	11,5	14,3	14,2
Anne ya da baba ayrı kardeş	7,6	7,0	7,1
Torunlar	4,3	—	—
Erkek/Kız yeğenler	3,9	—	—
Üvey kardeş	—	1,8	1,8
Eş	—	2,1	—

17 Kallman, F. J. (1953). *Heredity in Health and Mental Disorder*. New York: Norton.

Özellikle tek yumurta ikizlerindeki yüzde 86 gibi yüksek bir oranın da gösterdiği gibi, veriler, şizofreninin genetik olduğuyla ilgili baskın görüşü doğrulamaktadır. Doğrudan karşılaştırmanın mümkün olduğu yerlerde, ülkeler ve dönemler arasındaki farklılıklar –ve zaman zaman ikiz indeks vakaların akrabalarına başvurulmuş olması– sonuçlar üzerinde çok az etki etmiştir.

Kallmann'ın kuramsal beklentisi ile ulaştığı sonuçlar arasındaki uyum kimi yerlerde bir hayli dikkat çekicidir. Kallmann, 1938 yılında, daha eski ikiz çalışmalarındaki şizofreni görülme oranının, tam genetik yatkınlığa sahip insanlar arasında bile, yüzde 70 civarında olduğunu belirtmiştir.[18] Kendisinin tek çekinik gen kuramına göre bunun anlamı, şizofren anne-babanın çocuklarının yüzde 70'inin de şizofren olması gerektiğidir. Kallmann'ın verilerinde ise, şizofren ebeveynlerin çocuklarında şizofreni beklentisi yüzde 68,1'dir. Tabii bu güzel sonuç Kallmann'ın kuramının da doğru olduğu anlamına gelir. Şizofren anne-babaların çocukları üzerine yapılan diğer dört araştırmada ise, sadece yüzde 34-44 aralığında bir risk olduğu ileri sürülmektedir.[19]

Kallmann, çalışmasında, "kardeşler arasındaki hastalık oranının, kalıtsal olarak benzer bir genotip bileşimini taşıma ihtimali normal kardeşlerle tamamen aynı olan çift yumurta ikizlerindeki eş hastalanma oranına birebir uyduğunu" tekrar tekrar vurgular.[20] Bu uygunluk, 1953'te de kayda değer bir bulgu olarak sunulur. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra, Kallmann'ın devamlı olarak tespit edebildiği bu uygunluğu, başka araştırmacıların bulamadığını göreceğiz; ki bu, basit bir genetik kuramı için büyük bir utanç kaynağı.

18 Kallmann, F. J. (1938). "Eugenic Birth Control in Schizophrenic Families", *Journal of Contraception* (3): 195-199.

19 Rosenthal, D. (1966). "The Offspring of Schizophrenic Couples", *Journal of Psychiatric Research* (4): 167-188.

20 Kallman, F. J. (1942). "The Heredo-constitutional Mechanisms of Predisposition and Resistance to Schizophrenia", *American Journal of Psychiatry* (98): 544-551.

Franz Kallmann'ın şizofreni araştırmalarındaki rolü ile Cyril Burt'ün IQ araştırmalarındaki rolü arasında pek çok benzerlik bulunuyor. İkisi de genetiğin insan davranışlarını belirlediğine hararetle inanmıştı. Kallmann, şizofrenlerin neden olduğu disjenik tehdide ateş püskürürken; yine bir öjenist olan Burt, düşük IQ'lu insanların yarattığı disjenik tehditle yakından ilgiliydi. İkisi de kendi alanlarında açık ara en kapsamlı veri çalışmasını yapmıştı. Yine, ikisi de kullandıkları yöntemleri ve usullerini olması gerektiği gibi açıklayamamıştı. Ortaya koydukları sonuçlar, basit genetik teorilerle inanılmaz bir uyum içindeydi ve bu açıdan tüm diğer araştırmacıları geride bırakıyorlardı. Bu güzel tesadüf sonucu Kallmann, akıl hastalarının ailelerine karşı "öjenik-önleyici tedbirler" alınmasını savunabiliyor; Burt de eğitim kaynaklarını düşük IQ'lu çocuklarla ziyan etmemek gerektiğini iddia edebiliyordu. Beşinci bölümde ifade ettiğimiz gibi, bugün artık Burt'ün bulgularının düzmece olduğuna ve dikkate alınmaması gerektiğine dair bir fikir birliği sözkonusu. Ancak, aynı şey Kallmann'ın verileri için geçerli değil. Hatta Kallmann'ın verileri, bu yöndeki en küçük bir ima karşısında bile cansiperane savunuluyor. Shields ve meslektaşları, bu eleştirilerin nedeninin, "Kallmann'ın bulgularını ayrıntılı değil de kısaca açıklaması" olduğunu düşünüyor ve "aksini yapmış olsaydı bu kadar eleştiriye maruz kalmayacağını" iddia ediyorlar."[21]

Kallmann'ın izinden gidenlerin yürüttüğü araştırmalar da, onun aşırı yüksek oranlarının hiçbir şekilde tekrar edilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Kallmann'ın verilerine, hiç utanmadan, sözde ciddi araştırma dergilerinde hâlâ yer verilse de artık bunlar daha güncel ve mütevazı sonuçlarla dengelenmiş olarak sunulmakta. Belki de Kallmann'ın inandırıcı olmayan ve yetersiz

21 Shields, J., Gottesman, I. I. ve Slater, E. (1967). "Kallmann's 1946 Schizophrenic Twin Study in the Light of New Information", *Acta Psychiatrica Scandinavica* (43): 385-396.

belgelenmiş veri yağmurunun verdiği en büyük zarar, kendinden sonraki araştırmacıların bulgularının da makul ve ölçülü görüleceği, böylece ciddi eleştirel incelemelerden muaf tutulacağı bir iklim yaratmak oldu. Böylelikle Kallmann'ın verileri kabul edilebilir kanıtlar arasından yavaş yavaş silinmiş olsa da, yol açtığı –şizofreninin genetik temelinin açıkça ortaya koyulduğu şeklindeki– inanç, hem bilim camiasında hem de toplumda etkili olmaya devam ediyor.

Aileler üzerinde yapılan araştırmalar

Şizofreninin genetik temelini gösterme girişiminde bulunan üç araştırma türü vardır: aileler üzerinde, ikizler üzerinde ve evlat edinilen çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar. İlk araştırma türü üzerine durmaya gerek yok; anafikir, şizofreninin kalıtsal olduğu ve şizofrenlerin akrabalarında da muhtemelen bu hastalığın görüleceğidir. Şizofren kişiyle yakından ilgilenen kimse de büyük ihtimalle bu hastalıktan etkilenecektir. Sorun ise, elbette, bu öngörülerin, şizofreninin çevresel kaynaklı olduğunu savunan bir kuramla da mümkün olmasıdır çünkü yakın akrabaların benzer bir çevreyi paylaşma ihtimali çok yüksektir.

Bu tür verilere kıymet verenler için en kapsamlı aile çalışmaları derlemesi, Zerbin-Rüdin tarafından yapılır.[22] Slater ve Cowie de bu derlemenin "basitleştirilmiş şekli"ni İngiliz okurlarla buluşturur.[23] Derlemede yer alan tabloya göre, örneğin, on dört farklı araştırmada şizofren indeks vakaların ebeveynleri arasında şizofreni ihtimalinin yüzde 4,38 olduğu görülmektedir. On araştırmada şizofrenlerin kardeşleri bakımından bu oran yüzde 8,24, beş araştırmaya göre de çocukları bakımından yüzde 12,31'dir.

22 Zerbin-Rüdin, E. (1967). "Schizophrenien," *Humangenetik*, vol. 2, P. E. Becker (der.), Stuttgart: Thieme.

23 Slater, E. ve Cowie, V. (1971). *The Genetics of Mental Disorders*. London: Oxford University Press.

Amca (dayı), hala (teyze), torun ve kuzenler için ise oranlar yüzde 3'ün altındadır fakat yine de yüzde 1'lik beklentinin üzerinde kalmıştır.

Öte yandan bu oranlar pek de gerçekçi değil. Aynı temel çalışmalar 1970 yılında Rosenthal tarafından da incelenmiştir[24] ve bu araştırmalarda tanı koyulan akrabaların genellikle uzun zaman önce ölmüş olduklarına dikkat çekilmektedir. Araştırmalar çok eskidir; üstelik tanı koyma ve örneklem yöntemleri de her zaman açıklanmamaktadır. Bu birleştirilmiş oranlarda, Kallmann'ın kapsamlı örneklemlerinin ve Rüdin'in "Münih Okulu"nun diğer üyeleri tarafından toplanan verilerin ağırlığı etkili olmuştur. Rosenthal'ın tablolarında açıkça görülen bu gerçek, Slater ve Cowie tarafından karartılır. Farklı araştırmalar kapsamında açıklanmış şizofreni oranları arasında büyük farklılıklar vardır. İndeks vakaların anne-babaları için belirtilen risk, (nüfusun geneline göre daha düşük olan) yüzde 0,2 ile yüzde 12 arasında değişmektedir. Kardeşler içinse oran yüzde 3,3 ile 14,3 aralığındadır. Bir araştırmada kardeşlerin taşıdığı risk ebeveynlerin yirmi dokuz katı, bir diğer araştırmada da ebeveynlerin taşıdığı risk kardeşlerin 1,5 katıdır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu ve kimsenin itiraz edemeyeceği sonuç ise, tanı konulmuş şizofreninin "aileden gelen" bir bozukluk olduğuna inanma yönünde en iyi ihtimalle rahatsız edici bir eğilim olduğudur.[25]

24 Rosenthal, D. (1970). *Genetic Theory and Abnormal Behavior.* New York: McGraw-Hill.

25 Bu makul sonuç bile literatürde tartışılıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan iki çalışma, şizofrenlerin birinci dereceden akrabaları arasındaki şizofreni görülme oranının, genel nüfustaki orandan çok da fazla olmadığını belirtiyor. Gottesman, I. I. ve Shields, J. (1972). *Schizophrenia and Genetics: A Twin Study Vantage Point.* New York: Academic Press.

İkizler üzerinde yapılan araştırmalar

Beşinci bölümde açıkladığımız gibi; tek yumurta ikizleri genetik olarak özdeştir, çift yumurta ikizleri ise genlerinin (normal kardeşler gibi) sadece ortalama yarısını paylaşır. İkiz çalışmalarındaki basit mantık budur. Bu nedenle, bir davranışın genetik olarak belirlendiği durumlarda tek yumurta ikizlerinin, sözkonusu davranış bakımından çift yumurta ikizlerine göre daha uyumlu olması beklenir. İkiz çalışmalarındaki en önemli mantık hatası ise, ebeveyn ve akranların, genellikle birbirlerine görünüş olarak dikkat çekici biçimde benzeyen tek yumurta ikizlerine, çift yumurta ikizlerine kıyasla çok daha benzer şekillerde davranıyor olmalarıdır. Tek yumurta ikizlerinin çevrelerinin de çift yumurta ikizlerinin çevrelerinden çok daha benzer olduğu yönünde (beşinci bölümde ele alınan) çokça kanıt bulunmaktadır. (İkiz çalışmaları, genelde, her zaman aynı cinsiyetten olan tek yumurta ikizlerindeki eş hastalanma oranını, aynı cinsiyetten çift yumurta ikizlerindeki eş hastalanma oranı ile karşılaştırır.) Tek yumurta ikizlerinde yüksek olan eş hastalanma oranı, sözkonusu davranışın genetik olduğunu doğrulamış olmaktadır. Peki, bu fark tek yumurta ikizlerinin benzer çevrelerinden kaynaklanıyor olabilir mi? Birazdan, bu ihtimalin hiç de inanması zor olmadığını gösteren kanıtları ele alacağız.

İyi tasarlanmış bir ikiz çalışmasındaki indeks vakaların, belirli bir zamanda belli bir hastaneye kabul edilmiş şizofreni hastası tüm ikizler olması gerekir. Bunun (İskandinav ülkeleri gibi nüfus kayıtlarının iyi tutulduğu küçük ülkelerde yapılabilir olan) alternatifi ise, tüm ikiz nüfusu ile işe başlamak, sonra indeks şizofreni vakalarını tespit etmektir. Yine de, bu iki teknik için de bir dizi yöntem sorunu kaçınılmaz. İndeks vakalardaki her bir ikiz, genellikle, ya çoktan ölmüştür ya da kişisel muayene için gelemeyecek durumdadır. Bu nedenle de, sık sık, vakaların tek yumurta ikizi mi, çift yumurta ikizi mi olduğuna ve şizofreni has-

tasının ikizinin de şizofren olup olmadığına dair bilgiye dayalı tahminler yapılması gerekir. Bu tahminler genellikle aynı kişi tarafından yapıldığından, kirli tanı riski doğar. Zaman zaman da bağımsız uzmanların, yazılı vaka tarihçelerine dayanarak, her vaka için kör tanılama yapması istenebilir.[26]

Fakat vaka tarihçeleri, hiç de "kör" olmayan araştırmacıların topladığı ve hazırladığı seçilmiş malzemelerden oluşur. Dahası, hastanede yatmış olan bu ikizlerin tıbbi kayıtları –ve ikizlere konulan tanılar–, aslında, hasta ikizlere akrabaları arasında hastalık bulunması ihtimaline karşı ayrıntılı sorular soran doktorlar tarafından yazılmaktadır. Şizofreni tanısı koymanın hiç de öyle kolay bir iş olmadığı, herhalde şimdiye kadar anlaşılmıştır. Bir hastanın akrabalarından birinin de şizofreni hastası olması, doktorun tanı koymasına yardımcı olan bir bilgidir.

İkiz çalışmalarını sakatlayan bu nesnel olamama kusuru, yayımlanmış vaka tarihçesi malzemelerinin dikkatli bir okumasıyla görülebilmektedir. 1953'te Slater'in tanımladığı ilk vaka, hastaneye yatırılmış bir şizofren olan Eileen ile onun özdeş ikizi olan Fanny'nin öyküsüdür. "Akut mani" hastası Eileen, 1899 yılında hastaneye yatırılmış, 1946 yılında da burada ölmüştür. Eileen'i indeks vaka olarak ele alan Slater, 1938 yılında 71 yaşında ölen Fanny'nin ruhsal durumunu araştırır. Slater şunları söyler:

> Daha yirmili yaşlarında zihinsel bir sorunu bulunmaktaydı ancak ayrıntılar bilinmemektedir (...) Fanny [1936'da] muayene sırasında zorluk çıkarır (...) bu nedenle mesele sadece üstünkörü konuşulabilmiştir. İlk zamanlarda zihinsel durumunun lafı bile edilsin istememiş; bu yüzden bu durum ikiz kardeşinin hastaneye yatırılışı sırasında oluşturulan vaka tarihçesinden öğrenil-

26 Pollock, H. M. ve Malzberg, B. (1940). "Hereditary and Environmental Factors in the Causation of Manic-depressive Psychoses and Dementia Praecox", *American Journal of Psychiatry* (96): 1227-1247. Ayrıca bkz. Winokur, G., Morrison, J., Clancy, J. ve Crowe, R. (1972). "The Iowa 500: II. A Blind Family History Comparison of Mania, Depression and Schizophrenia", *Archives of General Psychiatry* (27): 462-464.

> miştir. Şizofreni semptomlarına dair herhangi bir işaret olmasa da şizofreni psikozunun yaygın sekelleri olduğu yönünde şüphe ve ihtiyat sözkonusudur. Ne yazık ki geçmişteki zihin hastalığının yapısına ilişkin bilgiler elde edilememektedir ancak olasılıklar bunun büyük oranda şizofrenik bir rahatsızlık olduğunu göstermektedir (...) büyük oranda ve kalıcı olarak iyileşmiş görünmektedir (...) ancak psikolojik olarak ihtiyatlı tutumu ve açıkça konuşmaktan kaçınması, şizofreninin hiçbir etki bırakmadığını düşünmeye imkân vermemektedir (...) Fanny'nin geçmişteki rahatsızlığından haberdar olmayan gelininin söylediğine göre, oldukça zor bir hayatı olmuştur. Ne ailesi ne de komşuları onda bir tuhaflık sezinlememiştir.[27]

Slater'e göre bu tek yumurta ikizlerinde şizofreni bakımından konkordans sözkonusudur. Fanny'nin eskiden şizofren olduğuna dair tek kanıt, -1899'da "akut maniden mustarip" olan- ikiz kardeşinin, onda bir tür zihinsel hastalık olduğu yönündeki iddiasıdır. Bizzat Fanny de, 1936 yılında, zorluk çıkarmış ve hastalığının lafı edilsin istememiştir. Slater, Fanny'nin açıkça konuşmaktan kaçınmasını, iyileşmiş şizofrenlerin tipik bir özelliği olarak görür çünkü aksi halde normal biri gibi görünmeleri gerekir. Fanny'nin ölmüş ikizinin şizofren olduğu açıktır. Slater'a göre bu, Fanny'nin elli yıl önceki sözde zihinsel rahatsızlığının şizofreni olduğunun açık işaretidir. Slater ve Münih Okulu'ndan diğer öğrencilerin aksine, komşuları ve ailesi Fanny'nin şizofren olduğunu fark edememişlerdir.

Şimdi, Shields ve Gottesman'ın, 1972 yılında yaptıkları araştırmada tanımlanan çift yumurta ikizlerindeki diskordansa (eş hastalanmama) bakalım. İkiz *A* hastaneye yatırılmış bir şizofrendir. Peki, ikiz *B*? "Psikiyatrik öyküsü yok. Ailesi, İkiz Araştırması için aranmasına taraftar değildi (...) Bu ikizler, incelediğimiz ikizler içinde birbirinden en farklı olanı." Araştırmacı, ikiz *B*'nin

27 Slater, E. (1953). *Psychotic and Neurotic Illnesses in Twins, Medical Research Council Special Report Series No. 278*. London: Her Majesty's Stationery Office.

normal olduğu sonucuna varır ve kör tanılama yapan altı bağımsız uzman da, araştırmacıların hazırladığı vaka çalışması özetini değerlendirerek, oybirliğiyle ikiz *B*'de herhangi bir psikopatoloji olmadığına karar verir.

Aynı araştırmadaki ÇY İkizi Denek 16 için de tüm bağımsız uzmanlar diğer ikizin normal olduğuna, eş hastalanma olmadığına karar verir. Fakat bu ikizin tanısı ideal şartlarda konulmamıştır: "İkiz Araştırması kapsamında incelenmeyi reddetmiştir, üst kattan inmemiş, gizlenmiştir ama karısı ile kapıda görüşülmüştür (...) Sağlıklı, aklı başında, sağlam ve mutlu biri gibi görünmüştür." Bu elbette gerçek de olabilir ama ikizlere bu şekilde tanı konulmasının sağlam ve aklı başında bir iş olduğunu, pek az kişi iddia edebilir.

Tüm ikiz çalışmalarını etkileyen bu gibi sorunları, farklı araştırmacıların ortaya koyduğu sonuçları incelerken akıldan çıkarmamak gerek. Eş hastalanma oranına dair makul tahminler yapabilmek için bir araştırmanın en az 20 tek yumurta ikizi ve 20 aynı cinsiyetten çift yumurta ikizini incelemesini beklemek mantıklı olacaktır. Bu şekilde yapılan yedi araştırma bulunmaktadır ve sonuçları Tablo 8.2'de özetlenmiştir.

Tablo, ikizlerdeki eş hastalanma oranlarının ham halini herhangi bir yaş düzeltmesi yapılmadan vermektedir. Her araştırma için, dar ve geniş olmak üzere, iki çeşit konkordans oranı bulunmaktadır. Dar oran, şizofreni tanısı için araştırmacı tarafından uygulanan görece daha katı bir dizi kriter temel alınarak oluşturulmuştur. Geniş oran; ikizlerden birinin "sınırda şizofreni" veya "şizoefektif psikoz" veya "şizofreni benzeri etkiler gösteren paranoya" hastası olarak tanımlandığı eş hastalanma vakalarını içerir. Tablodaki konkordans oranlarının farklı araştırmacıların farklı tanı kriterlerine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Tarafımızdan hiçbir sebeple herhangi bir müdahale yapılmamıştır.

TABLO 8.2 / Belirtilen eş hastalanma (konkordans) oranları

Çalışma	"DAR" KONKORDANS		"GENİŞ" KONKORDANS	
	% TY	% ÇY	% TY	% ÇY
Rosanoff *ve diğerleri*, 1934[28] (41 TY, 53 ÇY)	44	9	61	13
Kallmann, 1946[29] (174 TY, 296 ÇY)	59	11	69	11-14
*Slater, 1953[30] (37 TY, 58 ÇY)	65	14	65	14
Gottesman ve Shields, 1966[31] (24 TY, 33 ÇY)	42	15	54	18
Kringlen, 1968[32] (55 TY, 90 ÇY)	25	7	38	10
Allen *ve diğerleri*, 1972[33] (95 TY, 125 ÇY)	14	4	27	5
Fischer, 1973[34] (21 TY, 41 ÇY)	24	10	48	20

* Slater'in çalışması için ayrı ayrı dar ve geniş konkordans oranları, büyük uğraş gerektirdiğinden, hesaplanmamıştır.

Tablodan, tüm araştırmalarda eş hastalanma oranlarının tek yumurta ikizlerinde çift yumurta ikizlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yine, tek yumurta ikizlerinin eş hastalanma oranlarının daha eski olan ilk üç araştırmada, daha yeni olan son dört araştırmaya göre çok daha yüksek olduğu da gö-

28 Rosanoff, A. J., Handy, L. M., Plesset, I. R. ve Brush, S. (1934). "The Etiology of So-called Schizophrenic Psychoses with Special Reference to Their Occurrence in Twins", *American Journal of Psychiatry* (91): 247-286.

29 Kallmann, F. J. (1946). "The Genetic Theory of Schizophrenia: An Analysis of 691 Schizophrenic Twin Index Families", *American Journal of Psychiatry* (103): 309-322.

30 Slater, E. (1953). Psychotic and Neurotic Illnesses in Twins, *Medical Research Council Special Report Series*, No. 278. London: Her Majesty's Stationery Office.

31 Gottesman, I. I. ve Shields, J. (1966). "Schizophrenia in Twins: 16 years' Consecutive Admissions to a Psychiatric Clinic", *British Journal of Psychiatry* (112): 809-816.

32 Kringlen, E. (1968). "An Epidemiological-clinical Twin Study on Schizophrenia", *The Transmission of Schizophrenia*, D. Rosenthal ve S. S. Kety (der.), Oxford: Pergamon.

33 Allen, M. G., Cohen, S. ve Pollin, W. (1971). "Schizophrenia in Veteran Twins. A Diagnostic Review", *Archives of General Psychiatry* (128): 939-945.

34 Fischer, M. (1973). "Genetic and Environmental Factors in Schizophrenia: A Study of Schizophrenic Twins and Their Families", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Ek 238.

rülebilmektedir. Hatta bu iki araştırma grubu arasında herhangi bir örtüşme bulunmamaktadır. Dar konkordansta ortalama, tek yumurta ikizlerinde yüzde 56'dan yüzde 26'ya, çift yumurta ikizlerinde yüzde 11'den yüzde 9'a düşer. Geniş konkordansta, tek yumurta ikizlerindeki oran yüzde 65'ten yüzde 42'ye düşer, çift yumurta ikizlerindeki oran ise yüzde 13 olarak sabit kalır. Tüm araştırmalara eşit ağırlık veren bu ortalama değerleri, sadece sayısal olarak değerlendirmemek gerekir. Bununla birlikte veriler, genetik olarak özdeş ikizlerde bile çevresel faktörlerin önemli olması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Günümüzdeki araştırmacıların açıkladığı tek yumurta ikizleri konkordansı, kriterler en geniş anlamlarıyla uygulansa bile, Kallmann'ın iddia ettiği yüzde 86'lık oranın yakınından bile geçmiyor.

Yine de, bu tür araştırmalar yürütenler, hâlâ, tek yumurta ikizlerinde görülen –ve tüm araştırmaların doğruladığı– yüksek konkordans oranlarının şizofreninin hiç değilse bir yönüyle genetik olduğunu ispatladığını iddia edebiliyorlar. Daha önce de söylediğimiz gibi, tek yumurta ikizleri hem çift yumurta ikizlerine göre genetik olarak birbirlerine daha çok benzerler hem de çift yumurta ikizlerine göre daha benzer bir çevrede yaşarlar. Tek yumurta ikizlerindeki yüksek konkordans açısından, çevresel benzerlik de en az genetik benzerlik kadar makul bir açıklama sunar.

Aslında, çevrenin etkili olduğu hipotezinden yola çıkarak yapılabilecek basit ve önemli testler de vardır. Çift yumurta ikizlerinin normal kardeşlerden daha fazla aynı ortamda yaşadıklarına şüphe yok. Ancak, çift yumurta ikizleri, genetik olarak, normal kardeşlerden hiç de farklı değildir; sadece aynı anda doğmuş kardeşlerdir. Bu nedenle, çift yumurta ikizlerindeki konkordansın normal kardeşlerdeki konkordanstan yüksek olmasını gerektirecek tek bir şart vardır: çevre. Çift yumurta ikizlerindeki şizofreni konkordansı oranlarının yanı sıra, ikizlerin

kardeşleri arasındaki oranları da veren bir dizi çalışma vardır. Bu tür araştırmaların sonuçları Tablo 8.3'te özetlenmiştir.

Daha erken bir tarihte yapılan araştırmalarda açıklanan farklılıklar çok daha az olmasına rağmen, tüm araştırmalar, kardeşlerine oranla çift yumurta ikizleri arasındaki konkordansın daha yüksek olduğu konusunda hemfikirdir. Güncel araştırmalarda ise farklar genelde istatistiksel olarak daha anlamlıdır ve çift yumurta ikizleri için risk, kardeşlerin taşıdığı riskten iki ya da üç kat fazladır. Benzer çevrenin, çift yumurta ikizlerindeki konkordansı kardeşlerdekine oranla ikiye ya da üçe katladığı anlaşıldığına göre, tek yumurta ikizlerindeki yüksek konkordansı, ikizlerin büyük ölçüde benzer olan çevreleri ile açıklamak mantıklı görünmektedir.

Benzer bir sonuç, aynı cinsiyetten ve farklı cinsiyetlerden çift yumurta ikizlerindeki konkordans oranlarının karşılaştırılması durumunda da ileri sürülebilir. Genetik olarak eşit benzerlik derecesine rağmen, aynı cinsiyetten çift yumurta ikizlerinin farklı cinsiyetten olanlara göre daha benzer bir çevrede yaşayacağı açıktır. Tablo 8.4'te özetlenen eldeki veriler, yine, çevrenin etkisi beklentisini desteklemektedir. Farklı araştırmacılar, aynı cinsiyetten ikizler arasında yüksek bir konkordans oranı gösteren ve istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit etmişlerdir. Bu genel eğilimin aksi sonuçlar ortaya koyan bir çalışmanın sonuçları ise istatistiksel olarak anlamlı olmamaktadır.

Son olarak, Hoffer ve Pollin tarafından üstünkörü açıklanan bir bulgunun bazı sonuçlarını inceleyelim.[35] Bu araştırmacılar, sonradan Allen *ve diğerleri*'nin raporunu yayımladıkları çalışmalarında Amerikalı savaş gazisi ikizlere ait hastane kayıtlarını incelemiştir. Bu kayıtlar üzerinden tanı konulmuş birkaç yüz şizofren ikiz tespit edilmiştir ancak bu ikizler araştırmacılar tarafından şahsen incelenmiş değildir. Bu nedenle, ikizlerin tek yumurta ikizi mi, çift yumurta ikizi mi olduğuna karar vermek için

35 Hoffer, A. ve Pollin, W. (1970). "Schizophrenia in the NAS-NRC Panel of 15,909 Veteran Twin Pairs", *Archives of General Psychiatry* (23): 469-477.

tüm ikizlere anketler gönderilmiş ve birbirlerine tıpatıp benzeyip benzemedikleri, insanların onları karıştırıp karıştırmadığı gibi sorular sorulmuştur. Çoğu durumda, eş hastalanmanın görülmediği ikizlerden sadece biri anket sorularını cevaplamıştır. Anket sorularını cevaplayan ikize şizofreni tanısının konulduğu durumların yüzde 31,3'ünde tek yumurta ikizleri sözkonusudur. Anket sorularını cevaplayan ikize şizofreni tanısının konulmadığı durumlarda ise tek yumurta ikizi olma oranı sadece yüzde 17,2'dir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ve ikizlerden şizofren olmayanlar arasında tek yumurta ikizlerinin oranının gerçekçi olamayacak kadar az olmasından kaynaklanmaktadır.

TABLO 8.3 / Çift yumurta ikizleri ve kardeşleri için belirtilmiş riskler

	% ÇY	% Kardeşler
Luxenburger, 1935[36]	14,0	12,0
Kallmann, 1946[37]	14,7	14,3
*Slater, 1953[38]	14,4	5,4
Gottesman ve Shields, 1972[39]	9,1	4,7
*Fischer, 1973[40]	26,7	10,1
Kringlen, 1976[41]	8,5	3,0

* Çift yumurta ikizleri ve kardeşler arasındaki örneklem hatasına bağlı farklılık olasılığı yüzde 0,01'den azdır.

36 Luxenburger, H. (1935). "Untersuchungen an schizophrenen Zwillingen und ihren Geschwistern Zur Prüfung der Realität von Manifestationsschwankungen", *Zeitschrift für die Gesamte Neurologie und Psychiatrie* (154): 351-394.

37 Kallmann, F. J. (1946). "The Genetic Theory of Schizophrenia: An Analysis of 691 Schizophrenic Twin Index Families", *American Journal of Psychiatry* (103): 309-322.

38 Slater, E. (1953). Psychotic and Neurotic Illnesses in Twins, *Medical Research Council Special Report Series*, No. 278. London: Her Majesty's Stationery Office.

39 Gottesman, I. I. ve Shields, J. (1972). *Schizophrenia and Genetics: A Twin Study Vantage Point*. New York: Academic Press.

40 Fischer, M. (1973). "Genetic and Environmental Factors in Schizophrenia: A Study of Schizophrenic Twins and Their Families", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, Ek 238.

41 Kringlen, E. (1968). "An Epidemiological-clinical Twin Study on Schizophrenia", The Transmission of Schizophrenia, D. Rosenthal ve S. S. Kety (der.), Oxford: Pergamon.

Bu gayet anlaşılabilir bir durum. Eğer siz normalseniz ama ikiziniz şizofrense, ikizler üzerine araştırma yapan insanlara veya başka yetkililere, gerçekte öyle olsanız bile, ikizinin tıpatıp aynısı olduğunuzu söylememekle tedbirli davranmış olursunuz. Bir şizofrenin tek yumurta ikizi olduğunu söylemek, benzer bir tanıya, hatta belki kısırlaştırmaya davetiye çıkarmak olacaktır. Hatırlayacak olursak, tüm ikiz çalışmalarında zigot türü hakkındaki kimi kararlar, hasta olmayan ikizlere ve akrabalarına yapılan anketlere dayandırılarak oluşturulmuştur. İnsanların gerçek yaşamlarına biraz hassasiyet gösterirsek anlayacağız ki, tek yumurta ikizi şizofren olan ancak kendisi şizofren olmayan kişilerdeki bu inkâr eğilimi oldukça insani bir durum. Bu nedenle eş hastalanma durumunun görülmediği ikiz çiftlerini, sadece bu cevapları temel alarak tek yumurta kategorisinden çıkarıp çift yumurta kategorisine sokmak da bir başka hata. Bu hata da, doğal olarak, tek yumurta ve çift yumurta ikizleri arasındaki oranları yapay bir şekilde şişiriyor. Aslında psikiyatrik genetikçilerin bile ikiz çalışmalarını tümüyle inandırıcı bulmamalarına ve dikkatlerini evlatlık çalışmalarına yöneltmelerine şaşmamak gerek çünkü evlatlık çalışmaları, ikiz çalışmalarının çözemediği genetik olanı çevresel olandan ayırma sorununu, en azından teoride, çözebilir.

TABLO 8.4 / Aynı ve farklı cinsiyetten çift yumurta ikizlerindeki konkordans

	% Aynı cinsiyet (AC)	% Farklı cinsiyet (FC)
*Rosanoff *ve diğerleri*, 1934[42] (53 AC, 48 FC)	9,4	0,0
Luxenburger, 1935[43]	19,6	7,6 (tahmini)
*Kallmann, 1964[44] (296 AC, 221 FC)	11,5	5,9
*Slater, 1953[45] (61 AC, 54 FC)	18,0	3,7
Inouye, 1961[46] (11 AC, 6 FC)	18,1	0,0
Harvald ve Hauge, 1965[47] (31 AC, 28 FC)	6,5	3,6
Kringlen, 1968[48] (90 AC, 82 FC)	6,7	9,8

* Farklı ya da aynı cinsiyetten ikizler arasındaki örneklem hatasına bağlı farklılık olasılığı yüzde 0,05'ten azdır.

Evlat edinilen çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar

Evlat edinilen çocuklar üzerinde yapılan araştırmaların temel prosedürü, bir dizi şizofrenik indeks vaka ile işe başlamak, sonra indeks vakaların evlat edinme sürecinde ayrıldığı biyolojik ak-

42 Rosanoff, A. J., Handy, L. M., Plesset, I. R. ve Brush, S. (1934). "The Etiology of So-called Schizophrenic Psychoses with Special Reference to Their Occurrence in Twins", *American Journal of Psychiatry* (91): 247-286.

43 Luxenburger, H. (1935). "Untersuchungen an schizophrenen Zwillingen und ihren Geschwistern Zur Prüfung der Realität von Manifestationsschwankungen", *Zeitschrift für die Gesamte Neurologie und Psychiatrie* (154): 351-394.

44 Kallmann, F. J. (1946). "The Genetic Theory of Schizophrenia: An Analysis of 691 Schizophrenic Twin Index Families", *American Journal of Psychiatry* (103): 309-322.

45 Slater, E. (1953). Psychotic and Neurotic Illnesses in Twins, *Medical Research Council Special Report Series*, No. 278. London: Her Majesty's Stationery Office.

46 Inouye, E. (1961). "Similarity and Dissimilarity of Schizophrenia in Twins", *Proceedings of the Third World Congress of Psychiatry, Montreal*. Toronto: University of Toronto Press (I): 524-530.

47 Harvald, B. ve Hauge, M. (1965). "Hereditary Factors Elucidated by Twin Studies", *Genetics and the Epidemiology of Chronic Disease*, J. V. Neel, M. W. Shaw ve W. J. Schull (der.), Washington, D.C.: Department of Health, Education, and Welfare.

48 Kringlen, E. (1968). "An Epidemiological-clinical Twin Study on Schizophrenia", *The Transmission of Schizophrenia*, D. Rosenthal ve S. S. Kety (der.), Oxford: Pergamon.

rabalarını incelemektir. İndeks vakalar, biyolojik akrabaları ile ortak genlere sahip olsalar da, en azından teoride, ortak bir çevreyi paylaşmamaktadır. Burada sorulacak soru, indeks vakaların farklı çevrelere sahip biyolojik akrabalarında şizofreni görülme oranının yüksek olup olmadığıdır. Bu soruya cevap vermek için biyolojik akrabalada şizofreni görülme oranını uygun kontrol gruplarında görülen oranlarla karşılaştırmak gerekir.

Amerikalı ve Danimarkalı uzmanlardan oluşan bir çalışma grubunun son dönemde Danimarka'da yaptığı araştırmalar muazzam bir etki yarattı. İkiz çalışmalarındaki yöntemsel zayıflıkların farkında olan bazı eleştirmenlere göre Danimarka'da yürütülen evlatlık çalışmaları, şizofreninin genetik temelini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlıyordu. Saygın nörobilim uzmanı Solomon Snyder, bu araştırmalardan "biyolojik psikiyatri tarihinde bir dönüm noktası" olarak söz eder ve "şimdiye kadar yapılan en iyi çalışma. Genetik mi, yetiştirilme mi tartışmasındaki tüm bulguları yerle bir ediyor" der.[49] Bu araştırmaların uzmanlarından biri olan Paul Wender de şöyle demektedir: "Hiçbir çevresel bileşen keşfedemedik (...) Bu son derece önemli bir sonuç."[50] Wender'in çevresel unsurları tamamen boşa çıkarması çok uç bir nokta olsa da, yapılan çalışmalar, şizofreninin önemli bir genetik temelinin olduğuna dair açık bir gösterge olarak dünyaca kabul edilmiştir. Araştırmaların ayrıntılı ve eleştirel bir inceleme gerektirdiği açıktır.

Pek çok ayrı kaynakta bu çalışmalardan bahsedilmiş olmasına rağmen, aslında, Danimarka'da evlat edinilen çocuklar üzerinde yapılan iki temel araştırma bulunmaktadır. Birincisi, uzman araştırmacı Kety'nin şizofrenik indeks vaka olarak evlat edinilen çocukları ele almasıyla başlar ve bu çocukların akrabalarını inceleyerek devam eder. İkincisinde, uzman araştırmacı Rosenthal, indeks vaka olarak şizofren ebeveynleri ele alır ve bu ebeveynlerin evlatlık verdiği çocuklarını inceler.

49 Snyder, S. (17 Mayıs 1976). *Medical World News*, s. 24.

50 Wender, P. (17 Mayıs 1976). *Medical World News*, s. 23.

İndeks vaka olarak evlatlıkların ele alındığı çalışma, ilk olarak Kety tarafından 1968 yılında açıklanmıştır.[51] Araştırmacılar, Kopenhag kayıtlarını inceler ve yetişkin olarak psikiyatrik hastanelere kabul edilmiş ve kayıtlarda şizofren tanısı konulmuş 34 evlatlık tespit eder. Evlat edinilen her şizofren için, daha önce hiç psikiyatrik tedavi görmemiş evlat edinilmiş çocuklardan oluşan bir kontrol grubu oluşturulur. Kontrol grubundakiler, indeks vakalarla yaş, cinsiyet, evlat edinen aileye veriliş zamanı ve evlat edinen ailenin sosyoekonomik statüsü gibi kriterlere göre eşleştirilmiştir.

Sonraki adım, Danimarka'daki tüm psikiyatrik tedavi kayıtlarını incelemek ve hem indeks vakaların hem de kontrol grubu vakalarının akrabalarını bulmak olur. Kayıtları inceleyenler, bu akrabaların indeks vakaların mı, yoksa kontrol grubu vakalarının mı akrabaları olduklarını bilmemektedir. Psikiyatrik bir kayıt bulunduğunda önce kaydın özeti çıkarılmakta, sonra vakaya, bir araştırma grubu tarafından ve kör tanılama yöntemi ile tanı koyulmaktadır. Akrabalar bu aşamada şahsen incelenmemişlerdir.

Araştırmacılar; indeks vakaların biyolojik akrabalarından (anne-baba, kardeş, anne ya da baba ayrı kardeş) 150'sini ve kontrol grubu vakalarının biyolojik akrabalarından 156'sını tespit ederler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, uzmanların hiç değinmediği şu konudur: Esas itibarıyla ne indeks vakalar ne de kontrol grubu vakalarının akrabaları arasında kesin şizofreni tanısı konulan kişi hemen hemen hiç yoktur. Daha açık bir ifadeyle, kontrol grubu vakalarının akrabaları ile indeks vakaların akrabaları arasında kronik şizofreni hastası olan sadece birer kişi vardır. Araştırmacılar, kayda değer sonuçlar elde edebilmek için, bir "şizofrenik bozukluklar spektrumu" oluşturmak zorun-

51 Kety, S. S., Rosenthal, D., Wender, P. H. ve Schulsinger, F. (1968). "The Types and Prevalence of Mental Illness in the Biological and Adoptive families of Adopted Schizophrenics", *The Transmission of Schizophrenia*, D. Rosenthal ve S. S. Kety (der.), Oxford: Pergamon.

da kalırlar. Spektrum kavramı; kronik şizofreni, "sınır durumu", "yetersiz kişilik", "belirsiz şizofreni" ve "belirsiz sınır durumu" gibi tanıları tek bir kategori altında toplamaktadır. Böyle geniş kapsamlı bir kavram sayesinde indeks vakaların biyolojik akrabalarının yüzde 8,7'sine ve kontrol grubunun biyolojik akrabalarının yüzde 1,9'una spektrum bozukluklarını gösterdikleri tanısı konulur. İndeks vakalar içinde en azından bir spektrum tanısı konulmuş dokuz aile vardır; kontrol grubunda bu türden sadece iki aile bulunmaktadır. Bu farklılık, şizofreninin genetik temeline kanıt olarak sunulmuştur. "Yetersiz kişilik" ve "belirsiz sınırda şizofreni" gibi muğlak tanılar hesaba katılmazsa, Kety'nin araştırmasından kayda değer hiçbir sonuç çıkmamaktadır.

Kety'nin 1968 verilerinden hareketle, "hafif spektrum" kapsamında yer alan bu muğlak tanıların, gerçekte şizofreni ile bağlantısının olmadığını göstermek mümkün. 1968'de incelemesi yapılan 66 biyolojik aile arasında, en az bir "hafif" tanının konulduğu toplam altı vaka vardı.[52] Hafif tanıların, herhangi bir üyesine belirgin şizofreni tanısı konulan ailelerde, diğer ailelerden daha fazla görülmesi gibi bir eğilim sözkonusu *değildir.* Öte yandan "hafif spektrum" hastalıklarının, herhangi bir üyesine (kesinlikle şizofreni kapsamında olmayan alkolizm, psikopati, sifilitik psikoz gibi) "spektrum dışı" bir psikiyatrik hastalığın tanısı konulmuş ailelerde görülme eğilimi kesinlikle çok daha yüksektir. Bir üyesine "hafif spektrum" tanısı konulmuş ailelerin yüzde 83'ünde ve geri kalan ailelerin de sadece yüzde 30'unda "spektrum dışı" hastalıklar görülmüştür. Bu, istatistiksel olarak anlamlı bir farktır. Görünüşe göre, Kety *ve diğerleri*'nin elde ettiği sonuçlar, alkolizm ve suça eğilim vakalarının bulunduğu (ama gerçek şizofreni vakalarının olmadığı) aileler içinde görülme ihtimali yüksek, muğlak tanımlı davranışlara şizofreni etiketinin yapıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu uygun görülmeyen

52 Burada, Kety *ve diğerleri* tarafından kullanılan en belirsiz iki tanıyı ("belirsiz sınır durumu" D-3 tanısı ve "yetersiz kişilik" C tanısı) "hafif" tanı olarak ele alacağız.

davranışlar, evlat edinilmiş şizofrenlerin biyolojik akrabalarında, evlat edinilmiş kontrol grubunun biyolojik akrabalarından daha sık görülmektedir. Bu bulgu nasıl açıklanabilir?

En bariz olasılık, evlatlık verme işlemlerinin yapıldığı gerçek dünyadaki evrensel bir olgu olan seçici yerleştirmedir. Bu, aynı zamanda, evlat edinilen çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda iddia edilen genetik ile çevresel değişkenlerin kuramsal farklılığını da çürüten bir olgu. Evlat edindirme kurumlarının çocukları verdiği aileler, hiçbir zaman rastgele seçilmez. Sözgelimi, üniversite eğitimi almış annelerin biyolojik çocukları evlat edindirileceği zaman bu çocukların özellikle eğitim ve sosyoekonomik statüsü yüksek ailelere verilmesine dikkat edilir. İlkokulu bitirmemiş annelerin biyolojik çocukları ise genellikle daha düşük statüye sahip ailelere evlat edindirilir. Şu halde şu soruyu sormak mantıklı olacaktır: Alkolizm, suç vakaları ve sipilitik psikoz yüzünden parçalanmış ailelerde doğan çocuklar, hangi tür ailelere evlat edindirilir? Dahası, bu çocukların verildiği çevre, şizofreni görülmesine neden olabilir mi?

Dr. Kety'nin büyük bir nezaket örneği göstererek bize gönderdiği ham verilerde, açık bir seçici yerleştirme etkisi tespit edebilmiş bulunuyoruz. Kety'nin ekibi, evlat edinilen çocukların bir biyolojik akrabasının psikiyatrik tedavi kaydını tespit ettiği zaman, o akrabanın akıl hastanesinde mi, genel bir hastanenin psikiyatri bölümünde mi, yoksa başka bir kurumda mı olduğunun da kaydını tutmuştur. Şizofren çocukları evlat edinen aileleri araştırdığımızda, ailelerin sekizinde (yüzde 24) evlat edinen ebeveynlerden birinin akıl hastanesine yatmış olduğu görülmüştür. Bu durum, kontrol grubundaki evlatlık çocukları alan ailelerin hiçbiri için geçerli değildir. Elbette bu, istatistiksel açıdan önemli bir farklılık ve Kety *ve diğerleri*'nin çıkardığı sonuçları daha güvenilir bir şekilde yorumlamak istediğimizde, parçalanmış ve statüsü yüksek olmayan ailelerde doğan ve evlatlık verilen çocuklarda görülen şizofreninin, evlat edindirildikleri çevrenin kötü koşullarının

bir sonucu olduğunu ileri sürmeye imkân veriyor. Evlat edinen ailedeki anne veya babanın akıl hastanesinde yatmış olması, evlat edinilen çocuğun büyüdüğü ortamın psikolojik anlamda pek de sağlıklı olmayacağının işareti.Evlat edinilmiş şizofrenlerin biyolojik ebeveynlerinin çoğunun akıl hastanesinde yattığına dair bir gösterge de bulunmuyor. Bu durum sadece iki aile (yüzde 6) için geçerli; bu oran da, kontrol grubundaki evlat edinilmiş çocukların biyolojik ailelerinde görülenden daha düşük.

Aynı denek grubu, Kety *ve diğerleri* tarafından yazılan daha sonraki bir raporda da incelenir.[53] Bu rapor için, kontrol grubundaki evlat edinilmiş çocuklarla indeks vakaların mümkün olduğunca fazla sayıdaki akrabası kişisel olarak incelenmiş ve psikiyatrik kontrolden geçirilmiştir. Görüşmeler düzenlenmiş, sonrasında bu metinler üzerinden araştırmacılar tarafından kör tanılama yöntemiyle ve oybirliğiyle tanı koyulmuştur. Ancak genel tablo çok fazla değişmez. İndeks vakaların akrabaları arasında, kontrol grubunun akrabalarından daha fazla spektrum tanısı bulunur. Yüz yüze görüşme yöntemi, bu tanıların görülme sıklığını büyük oranda artırmıştır. Ancak, bu sefer de iki grubun akrabalarında da eşit sıklıkta görüldüğünden dolayı yetersiz kişilik tanısının spektrum dışında bırakılması zorunlu olmuştur. Oysa görüşmelerden çok kayıtlara dayanan 1968 sonuçlarının önemi, yetersiz kişilik tanısının bu esnek spektruma dahil edilmesinden kaynaklanmaktaydı.

Akrabalarla görüşmeleri yürüten psikiyatristlerle yapılan kişisel yazışmalardaki birkaç ayrıntı dikkat çekici. 1975 yılında hazırlanan raporda sadece "görüşmeler" ifadesi geçiyor. Fakat akrabaların ölmüş olduğu ya da ulaşılabilir olmadığı birkaç vakada, psikiyatristin, "mevcut hastane kayıtlarına dayanarak sözde

53 Kety, S. S., Rosenthal, D., Wender, P. H., Schulsinger, F. ve Jacobsen, B. (1975). "Mental Illness in the Biological and Adoptive Families of Adopted Individuals Who Have Become Schizophrenic", *Genetic Research in Psychiatry*, R. R. Fieve. D. Rosenthal ve H. Brill (der.), Baltimore: Johns Hopkins University Press.

görüşme"ler yaptığı görülüyor. Daha açık bir ifadeyle psikiyatrist, görüşme formunu, akrabanın verebileceği cevapları tahmin ederek doldurmuştur. Bu sözde görüşmelere, zaman zaman, Amerikalı araştırmacılardan oluşan ekibin büyük dikkati damga vurur. Evlat edinilmiş bir şizofren olan S-11'in biyolojik annesi ile yapılan görüşme, bunun güzel bir örneği.

Kadının akıl hastanesi kayıtları 1968 yılında düzenlenmiş ve araştırmacılar tarafından kör tanılama yöntemi ile tanı konulmuştur. Bu tanı, (o dönemde spektrum dahilinde olan) "yetersiz kişilik"tir. Yetersiz kişilik tanısının spektrumdan çıkarıldığı 1975 yılındaki raporda, kadına, kişisel görüşmelere dayanarak spektruma dahil olan "belirsiz sınırda şizofreni" tanısı konulduğu söylenir. Ancak kişisel yazışmalardan bu kadınla hiçbir görüşme yapılmadığı anlaşılmaktadır. Kadın, psikiyatrist kendisine ulaşmaya çalışmadan çok önce intihar etmiştir. Böylece, hastane kayıtlarına dayanarak kendisiyle bir "sözde görüşme" yapılır. Bu hikâyenin, yine kişisel yazışmalardan ortaya çıkan, belki de en dikkat çekici yanı, kadının iki kere hastaneye yatırılmış olması ve ikisinde de kadını bizzat gören ve tedavi eden psikiyatrist tarafından manik depresif tanısı konulmuş olmasıdır. Yani kadın, şizofreni ile ilgisi olmayan ve açıkça şizofreni spektrumu dışında kalan bir zihinsel hastalıktan mustariptir. Bu hastane kayıtlarının özetlerini inceleyen Amerikalı uzmanların, kadının, kendisiyle bir kere bile görüşmeden, sınırları muğlak bir spektruma dahil olduğunu hem de iki kez tespit edebilmiş olmasına ancak şaşırabiliriz.

Kety araştırması, son dönemde, Kopenhag'la sınırlı kalmayıp bütün Danimarka'yı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Evlat edinilen çocukların akrabalarının hastane kayıtları araştırılmış ve sonuçlardan birkaç yayımda kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca, akrabalarla yüz yüze görüşmeler de yapılır. Bu daha geniş örneklem bakımından yayımlanmış veya mevcut veriler olmadığından eleştirel bir analiz yapmak şu aşamada mümkün değil. Kety, genişletilmiş örneklemden elde edilen sonuçların daha önceki ay-

rıntılı olarak açıklanmış sonuçları desteklediğini ifade etse de, bu daha güncel araştırmanın, yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz ve araştırmayı geçersiz kılabilecek kusurlardan azade olduğunu düşünmek için bir neden yok.

Ketty araştırmasının sonuçlarının, Rosenthal *ve diğerleri* tarafından aynı Danimarkalıların kayıtları kullanılarak yayımlanan türdeş araştırma sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerek.[54] Rosenthal araştırmasında, öncelikle, çocuklarını evlat edindiren bazı şizofren ebeveynler tespit ediliyor. Araştırma sorusu, şizofreni hastası biyolojik ebeveynleri tarafından yetiştirilmemiş olan bu çocuklarda şizofreni eğiliminin bulunup bulunmadığıdır. İndeks çocuklar için oluşturulan kontrol grubu, herhangi bir psikiyatrik tedavi kaydı bulunmayan biyolojik ebeveynlere sahip evlat edinilmiş çocuklardan oluşur. İndeks vakalar ile kontrol grubu vakaları, yetişkinliğe eriştikleri zaman, Danimarkalı bir psikiyatrist tarafından kör tanılama yöntemi ile (yani kimin hangi aileden olduğunu bilmeden) yürütülen görüşmelere katılırlar. Bu görüşmelere dayanılarak, sözkonusu kişilerin şizofrenik bozukluk spektrumu içinde mi, yoksa dışında mı olduğuna dair kararlar alınır. Bugün sayısız ders kitabında, şizofreni hastası ebeveynlerin evlat edinilen çocuklarında spektrum bozukluklarının görülme sıklığının, kontrol grubundakilerden fazla olduğu belirtilmektedir. Bu iddia, çalışmanın ilk (ve yetersiz) analizine dayandırılır.

Yayımlanan ilk raporlarda, spektrum bozukluklarının indeks vakalarda görülme sıklığının hiç de yüksek olmadığı ortaya koyulur. (Şizofreni tanısı ile hastaneye yatırılmış sadece bir evlatlık çocuk vardır. Hatta araştırmacılar, sadece hastaneye yatırılmış şizofreni vakalarını incelemiş olsalardı, "kalıtımın şizofreni üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna varabilirdik" diye samimi

54 Rosenthal, D., Wender. P. H., Kety, S. S., Schulsinger, F., Weiner, J. ve Ostergaard, L. (1968). "Schizophrenics' Offspring Reared in Adoptive Homes", *The Transmission of Schizophrenia*, D. Rosenthal ve S. S. Kety (der.), Oxford: Pergamon, s. 388.

bir itirafta bile bulunurlar.)[55] Bu ilk yayınlar, bireysel vakaların spektruma dahil olup olmadığına kimin, ne zaman ve nasıl karar verdiğini açıkça ortaya koyan raporlar değildir. Bu yayınlardan anlaşılabilen tek şey, görüşmeyi yürüten Danimarkalı psikiyatristin her bir görüşme için "hızlı tanı formülü" oluşturduğu ve bunun, görüşülen kişinin spektrumun içinde mi, dışında mı olacağı ile bir şekilde ilgisi olduğudur. Oysa araştırma grubundaki uzmanların kendi aralarında yaptıkları kişisel yazışmalar, vaka için oluşturulan "hızlı tanı formülü"nün sözkonusu vakanın spektruma dahil edilip edilmeyeceğini belirlemek üzere kullanılmadığını göstermektedir. Bu durumda, bu ilk raporlarda alınan kararlar, yöntemini ve taraflarını bilmediğimiz bir şekilde alınmıştır.

Kety'nin araştırmasında olduğu gibi fikir birliği içinde tanı koyma yönteminden ilk kez 1978'deki raporda söz edilmiş, bunun sonucunda da spektrum bozukluklarının indeks vakalarda daha sık görülme eğilimi bulunmadığı söylenmiştir.[56] Böylece, Rosenthal *ve diğerleri*'nin yürüttüğü araştırmanın hatalı olan ilk raporlarına sık sık atıfta bulunulsa da, aslında araştırma sonuçları olumsuzdur.

Wender *ve diğerleri*, yirmi sekiz "zıt büyütme [*cross-fostered*]" deneğinden oluşan yeni bir grup üzerine yaptıkları çalışma ile Rosenthal'ın araştırmasını geliştirir.[57] "Zıt büyütme" denekleri, biyolojik ebeveynleri normal fakat üvey anne veya babası şizofren olan evlatlıklardır. Bu yeni grup, şizofren ebeveynler tarafından yetiştirilme deneyiminin evlat edinilen çocukta herhangi

55 Rosenthal, D., Wender, P. H., Kety, S. S., Weiner, J. ve Schulsinger, F. (1971). "The Adopted-away Offspring of Schizophrenics", *American Journal of Psychiatry* (128): 307-311.

56 Haier, R. J., Rosenthal, D. ve Wender, P. (1978). "MMPI Assessment of Psychopathology in the Adopted-away Offspring of Schizophrenics", *Archives of General Psychiatry* (35): 171-175.

57 Wender, P. H. Rosenthal, D. Kety, S. S. Schulsinger, F. ve Weiner, J. (1974). "Cross-fostering: A Research Strategy for Clarifying the Role of Genetic and Experiential Factors in the Etiology of Schizophrenia", *Archives of General Psychiatry* (30): 121-128.

bir patolojiye neden olup olmadığını gözlemlemek üzere oluşturulmuştur. Wender *ve diğerleri*'ne göre bu zıt büyütme çocukları, kontrol grubundaki çocuklardan daha fazla patoloji belirtisi göstermemiştir. Fakat bu raporda bir şizofreni spektrumu tanımlama yönteminin terk edildiğini, bunun yerine görüşmelerin "genel psikopatoloji" açısından değerlendirildiğini belirtmek gerekir. Zıt büyütme çocuklarının şizofreni spektrumuna dahil olup olmadıklarına ilişkin fikir birliği içinde –veya başka herhangi bir yöntemle– konulmuş tanılar olup olmadığına dair bilgi, şizofreni genetiği ile ilgili çok sayıdaki yayının hiçbirinde görülememiştir.

Ancak, Kety ve Rosenthal grubuna ait ve psikolojik araştırmalarda yer almayı reddeden kişilerin özellikleri üzerine yazılan anlaşılması güç bir rapordan, konuyla ilgili önemli bilgiler elde edebiliyoruz.[58] Raporun ekler bölümünde yer alan ve Danimarkalı psikiyatrist Schulsinger tarafından hazırlanan bir tabloda (Tablo 14), spektrum bozukluk tanılarının her gruptaki yüzdesi verilmektedir. Tüm zıt büyütme çocuklarının yüzde 26'sına şizofreni spektrumu içinde kalan tanılar konulduğu bu tablodan anlaşılabiliyor, ki bu oran ile indeks vakalardaki oran arasında önemli bir fark bulunmuyor. Bu karmaşık tablo, aynı zamanda, kontrol grubuna ilişkin önemli verilerin de görülebildiği tek yer. Anlaşılıyor ki Danimarkalı araştırmacılar, şizofren ebeveynlerin evlatlık verilmeyen, yani zihinsel olarak hasta biyolojik anne-babaları tarafından büyütülen çocuklarla da görüşmeler yapmış. Bu gruptaki spektrum bozukluk oranı, zıt büyütme çocuklarında gözlemlenen orandan farklı değil. Sonuç olarak, eğer araştırmacılar kendi araştırmalarının planını daha büyük bir ciddiyetle ele almış olsalardı, aslında, şizofreninin tümüyle çevresel kaynaklı olduğunu kanıtlamış olduklarının

58 Paikin, H., Jacobsen, B., Schulsinger, F., Gottfredsen, K., Rosenthal, D., Wender, P. ve Kety, S. S. (1974). "Characteristics of People Who Refused to Participate in a Social and Psychopathological Study", *Genetics, environment and psychopathology*, S. Mednick, F. Schulsinger, J. Higgins ve B. Bell (der.), Amsterdam: North-Holland.

farkına varabilirlerdi. Normal ebeveynlerin zıt büyütme ile yetiştirilen biyolojik çocuklarının şizofren ebeveynler tarafından büyütülmesi halinde tespit edilen spektrum bozuklukları oranı, şizofrenlerin evlatlık verilmemiş biyolojik çocukları arasında görülen orana eşittir. Evlatlık verilmemiş çocuklardan oluşan grup için konulan ortak tanıların, tıpkı zıt büyütme grubu çocukları için konulan ortak tanılar gibi, hiçbir yerde açıklanmadığını öğrenmek, herhalde okuyucuyu şaşırtmayacaktır.

Danimarka'da yapılan bu evlatlık çalışmalarında, eleştirel bir incelemeye tabi tutulduklarında hemen açığa çıkan pek çok zayıf nokta bulunuyor. Hatta öyle ki, saygın bilim insanlarının, bu çalışmalardan genetik ile yetiştirilmenin etkileri üzerine yürütülen aile ve ikiz çalışmalarındaki tüm bulguları yerle bir eden çalışmalar olarak söz etmesi, gerçekten anlaşılması zor bir durum. Aslında Fransa Tıbbi Araştırmalar Ulusal Enstitüsü'nden bir grup araştırmacı, Danimarka'da yapılan evlatlık çalışmalarının son derece yetersiz olduğunu ifade eden bağımsız bir inceleme yazısı yayımlamıştır.[59] Popüler bir psikoloji dergisi için kaleme aldıkları yazılarında Wender ve Klein, araştırmacıların bu bulgularının genelde herhangi bir eleştiri getirilmeden kabul edilmesinin muhtemel sebeplerinden birini zikreder.[60] Wender ve Klein'e göre, –bir hayli geniş bir şizofreni spektrumuna dayanan– Danimarka çalışması, "her bir şizofrene karşılık, bozukluğun daha hafif bir biçimine sahip (...) genetik olarak da en ağır biçimiyle bağlantılı olan belki de 10 kişi bulunduğunu", "Amerikalıların yüzde 8'inin, genetik olarak belirlenen kişilik bozukluğunun ömür boyu süren bir türüne sahip olduğunu ve bunun çok önemli bir bulgu oldu-

59 Cassou, B., Schiff, M. ve Stewart, J. (1980). "Génétique et schizophrénie: réévaluation d'un consensus," *Psychiatrie de l'Enfant* (33): 87-201. Ayrıca bkz. Lidz, T. ve Blatt, S. (1983). "Critique of the Danish-American Studies of the Biological and Adoptive Relatives of Adoptees Who Became Schizophrenic", *American Journal of Psychiatry* (140): 416-431.

60 Wender, P. M. ve Klein, D. R. (Şubat 1981). "The Promise of Biological Psychiatry", *Psychology Today*, s. 25-41.

ğunu" göstermektedir. Bu bulgunun önemi şu sözlerle ifade edilir: "Halkın çoğunluğu, ve ne yazık ki pek çok hekim, duygusal rahatsızlıkların pek çok türünün belirli tıbbi tedavilerle iyileştirilebileceğinden habersiz." Her aşaması hatalı olan bu mantık şöyle işlemektedir: Danimarka'da yapılan çalışmalar, şizofreninin ve pek çok davranışsal garipliğin genetik kaynaklı olduğunu göstermektedir. Genler biyolojik mekanizmayı etkilediğine göre, demek ki şizofreninin ve davranış garipliklerinin en etkili tedavisi, ilaçla tedavidir. Uyumsuz davranışın sebebi olarak çevresel ve toplumsal şartlara odaklanmak ise faydasızdır.

Beynin davranışla ilişkisine dair materyalist anlayışa göre, şizofreni büyük oranda genetik de olsa bu, ilaçların –veya toplumsal değil de biyolojik olan herhangi bir tedavinin– mutlaka en etkili çözüm olacağı anlamına gelmemektedir. Nasıl ki ilaçlar davranışı değiştirebiliyorsa, konuşma terapileri ile değiştirilen davranışlar da beyni değiştirebilir (zaten davranışın değiştirilmesi alanındaki örtük teori de bunu desteklemektedir). Bu mantık, toplumsal ile biyolojik olan arasında daha açık bir bütünleşme olduğuna inanmayı da gerektirmez.

Toplumsal olarak belirlenen şizofreni

Biyolojik determinizmin şizofreni ile ilişkisi bağlamındaki herkesçe benimsenen bilgeliğin kuramsal ve ampirik fakirliğini ortaya koyma çabamız, bozukluğun biyolojisine dair elle tutulur bir şeyler söylemenin imkânsız olduğu anlamına gelmiyor; hele şizofreni diye bir hastalığın var olduğunu inkâr anlamına hiç gelmiyor. Şizofreninin etiyolojisini anlama sorunu, tedavisinin akılcı analizi ve hastalığın önlenmesi tanı kriterlerinin olağanüstü kapsamı ve naifliği yüzünden gitgide daha zor, belki de içinden çıkılamaz bir hal almış durumda. Sovyetler Birliği'ndeki bir adli psikiyatristin koyduğu şizofreni tanısının veya İngiliz bir psikiyatristin Siyah bir gencin Rastafaryanizmin dinî dilini kullan-

dığı için şizofren olduğuna karar vermesinin biyolojiyle ne ilgisi olduğunu insan merak etmeden duramıyor.[61]

Rosenhan ve meslektaşlarının 1973'te Kaliforniya'da gerçekleştirdiği meşhur bir çalışma akla geldiğinde şüpheler azalmak yerine artıyor.[62] Rosenhan'ın ekibindeki araştırmacıların her biri farklı akıl hastanelerine giderek birtakım sesler duyduklarından şikâyet eder. Çoğu hemen hastaneye yatırılır. Araştırmacılar hastaneye yattıktan sonra, deneyin stratejisi gereği, semptomların ortadan kalktığını söyler. Ancak taburcu olmanın o kadar kolay olmadığı anlaşılmıştır. Deneyi yapanların normal olduklarını iddia etmeleri göz ardı edilir; çoğu, kendilerine bir eşya gibi davranan hemşire ve doktorlarla karşı karşıya kalır ve ancak epeyce bir süre sonra taburcu edilir. Sözgelimi hemşireler, hastanede sürekli not tutan bu sözde hastalardan birinin "kompulsif yazma davranışı" sergilediğini söylemiştir.

Belki bundan da açıklayıcı olan olay, Rosenhan ilk deneyin sonuçlarını doktorlara gönderdikten ve ileride başka sözde hastalar da gelebileceğini belirttikten sonra yaşanır. Araştırmanın yapıldığı bölgedeki hastanelerde şizofreni tanısı ile hastaneye yatırılan hasta sayısı düşmüştür. Oysa deneyden sonra bu hastanelere bir daha hiç sözde hasta gönderilmemiştir.

En aşırı biçimi son yirmi yılda Michel Foucault ve okulu tarafından geliştirilen argümanın altında yatan da bu tür deneyimlerdir. Bu argümana göre; bütün bir psikolojik bozukluk kategorisi tarihsel bir icat ve ailede ifadesini bulan toplumun içindeki güç ilişkilerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Foucault'nun bir hayli karmaşık olan argümanını özetlemek gerekirse, Foucault, tüm toplumların üzerinde egemenlik kurulabilecek veya günah keçisi ilan edilebilecek bir birey kategorisine ihtiyaç duyduğunu

61 "Rampton Prisoner Victim of Bungle", *The Guardian* (Londra), 23 Mart 1981. Ayrıca bkz. Littlewood, R. ve Lipsedge, M. (1982). *Aliens and Alienists: Ethnic Minorities and Psychiatry.* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin.

62 Rosenhan, D. L. (1973). "On Being Sane in Insane Places", *Science* (179): 350-358.

iddia eder. Bilimin yükselişinden –özellikle de 19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'nden– bu yana geçen yüzyıllar boyunca "deliler", işte bu kategoriyi dolduran kişiler olur. Foucault, Ortaçağ'daki tecrit evlerinin cüzzamlılar için yapıldığını, deliliğin ise genelde şeytan veya ruhlar tarafından ele geçirilmiş olmakla açıklandığını söyler.[63] Ona göre deliliği kurumsallaştırma fikri, 18 ve 19. yüzyıllarda tecrit evlerinin boşalması ve eskinin yerini alacak yeni günah keçilerine ihtiyaç duyulması sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu bakış açısıyla delilik, sadece bir etiket meselesidir; bireyin bir özelliği değil, sadece toplumun nüfusun belli bir kesimine yakıştırdığı toplumsal bir tanımlamadır. Bu nedenle deliliğin nedenlerini beyinde veya genlerde aramak anlamsız bir uğraştır çünkü delilik ne beyinde ne bireydedir. Şizofreni hastalarının çektikleri acıları ve dengesiz davranışlarını, sadece, güce sahip olanların olmayanlara reva gördüğü bir toplumsal etiket sorunu olarak görüp ciddiye almamak, karmaşık toplumsal ve tıbbi bir soruna verilecek en doğru cevapmış gibi durmuyor. Foucault'nun tarihyazımına ve 1960 ve 1970'lerin antipsikiyatri dalgasının zirvesinde olduğu bir dönemde bu tarihyazımının İngiltere ve Fransa'da gördüğü büyük ilgiye rağmen, akıl hastalarının kapatılması uygulamasının ne zaman ve nasıl başladığına ilişkin Foucault tarafından verilen tarihsel bilgilerin doğruluğu sorgulanmaktadır.[64] Üstelik şizofreni olgusunu biyolojiden tamamen ayıran ve nedenleri sadece toplumsal etiketleme meselesinde arayan Foucault ve takipçileri, çok farklı bir noktadan başlamış olsalar da, ikinci ve üçüncü bölümlerde açıkladığımız gibi 19. yüzyılda gelişmesini tamamlamış materyalizmin öncülü olan düalist Kartezyen düşünceye ulaşmışlardır. Foucault bu konuda o kadar ileri gider ki, bu akıl yürütmenin bir aşamasında, "zihinsel" hastalıktan tamamen ayrı bir "fiziksel" hastalığın, ortaya çıktığı toplumsal bağlam dışında var olup olmadığını bile sorgulamaya başlar.

63 Foucault, M. (1973). *Madness and Civilization.*

64 Sedgwick, P. (1982). *Psychopolitics.* London: Pluto.

Foucault'nun büyük kuramından daha mütevazı ama yine de kültürel determinist olan bir başka girişim de, R. D. Laing tarafından geliştirilen toplumsal ve aile temelli şizofreni kuramlarıdır.[65] Laing, –en azından onun 1960'lardaki ve 1970'lerin başındaki hali– şizofreninin temelde aileden kaynaklanan bir bozukluk olduğunu söyler; ona göre şizofreni, hasta bir kişinin değil hasta bir ailenin üyeleri arasındaki etkileşimlerin yol açtığı bir sonuçtur. Modern toplumun çekirdek aile yaşam tarzı nedeniyle bir arada bulunmak zorunda kalan ailede, her zaman eleştirilen bir çocuk vardır ve bu çocuğa hep hata yaptığı, asla anne-babasının talep ve beklentilerini karşılayamayacağı söylenir. Böylece çocuk, kendini, Laing'in (Gregory Bateson'dan ilhamla) "çifte açmaz" olarak adlandırdığı bir durumun içinde bulur: Çocuk, ne yaparsa yapsın kusurludur. Bu koşullar altında çocuğun kendi hayal dünyasına çekilmesi, dayanılmaz varoluş baskısına verebileceği en makul yanıttır. Bu nedenle şizofreni, kişilerin karşılaştıkları kısıtlamalara verdikleri akılcı, şartlara uygun bir tepkidir. Bir şizofrenin hastaneye yatırılarak veya ilaçla tedavi edilmesi, hastalıktan kurtuluş olarak değil yaşanılan baskının bir diğer yönü olarak görülmelidir.

Aile ortamı, şizofreni gibi bir zihinsel hastalığın gelişim sürecinde önemli olabilir ancak bundan daha geniş bir toplumsal bağlamın da sözkonusu olduğu açıktır. Şizofreni tanısı, orta-üst sınıftan gelen ve banliyölerde oturan kişilerden çok, işçi sınıfından gelen ve kenar mahallelerde oturan kişilere konulmaktadır.[66] Bir toplum

65 Laing, R. D. (1960). *The Divided Self.* London: Tavistock. Ayrıca bkz. Laing, R. D. (1969). *The Politics of Experience and The Bird of Paradise.* Harmondsworth Middlesex, England: Penguin; Laing, R. D. ve Esterson, A. (1970). *Sanity, Madness, and the Family.* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin; Cooper, D. (1972). *The Death of the Family.* Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin; Boyers, R. ve Orrill, R. (der.) (1972). *R. D. Laing and Anti-Psychiatry.* Harmondsworth. Middlesex, England: Penguin.

66 Hollingshead, A. B. ve Redlich, F. C. (1958). *Social Class and Mental Illness.* New York: John Wiley. Ayrıca bkz. Wing, J. K. (1978). *Reasoning About Madness.* New York: Oxford University Press.

kuramcısı için tanıyı belirleyen toplumsal bağlam argümanı gayet açıktır. Zihinsel hastalıklara konulan tanıların sınıfsal yapısının bir örneği, Londra'nın bir kenar mahallesi olan ve yer yer orta sınıftan aileler görülse de daha ziyade işçi sınıfının ikamet ettiği Camberwell bölgesinde Brown ve Harris tarafından 1978 yılında yapılan depresyon araştırmasıdır.[67] Brown ve Harris, çocuklarıyla birlikte bu bölgede yaşayan işçi sınıfından kadınların yüzde 25'inin, kendilerinin belirgin nevroz olarak tanımladıkları (yoğun depresyon da denebilecek) hastalıktan mustarip olduğunu, aynı koşulları taşıyan orta sınıf kadınlarda ise bu oranın yüzde 6'dan biraz yüksek olduğunu göstermişlerdir. Bir psikiyatri kliniğine gitselerdi büyük ihtimalle hasta oldukları söylenecek, hemen tedavisi başlayacak veya hastaneye yatırılacak olan depresyondaki bu kişilerin büyük bölümü, bir önceki yıl eşini kaybetmek veya ekonomik sıkıntılar gibi ciddi sorunlar atlatmıştır. Bu gruptaki kadınlarda ilaç –çoğunlukla da sakinleştirici– kullanımı, haliyle çok yüksektir.

Biyolojik determinizm, bu gibi toplumsal kanıtlara, örneğin genotipleri şizofreniye yatkın olan insanların, genotiplerine daha uygun bir mevkiye gelene kadar meslek ve yaşanılan yer açısından düşüş yaşayabilecekleri türünden iddialarla karşılık verir. Ancak Camberwell'deki depresif ev kadınları vakasında hatalı olanın bu kadınların genleri olduğunu iddia etmek, bir biyolojik determinist için bile oldukça cesur bir hamle olurdu.[68]

67 Brown, G. W. ve Harris, T. (1978). *Social Origins of Depression: Study of Psychiatric Disorder in Women*. London: Tavistock.

68 Cesur ama imkânsız değil. 1979 yılında B. L. Reid ve meslektaşları, *Australian Medical Journal* [Avustralya Tıp Dergisi] için bir rapor kaleme aldı. Raporda, işçi sınıfından kadınlarda rahim kanseri görülme oranının, aynı sınıftan erkeklerin spermlerinde taşıdıkları bir etken nedeniyle daha yüksek olduğu ve işçi sınıfından erkeklerin spermlerinin, orta sınıf bir erkeğin spermine nazaran, DNA bakımından daha basit ve tekrarlı bir yapıya sahip olduğu iddia edilmektedir. Buna göre bu durum, orta sınıftaki karmaşık yapının aksine, işçi sınıfının neden sadece basit ve yinelenen fikirlere sahip olabildiklerini açıklamaktadır. Böyle önoluşçu bir düşünme tarzına göre, elbette biyolojik determinizmin hiçbir türü imkânsız değildir. Reid, B. L., Hagan, B. E. ve Coppleson, M. (5 Mayıs 1979). "Homogeneous Hetero Sapiens", *Medical Journal of Australia*, s. 377-380.

Bir şizofreni kuramının yeterli olabilmesi için; toplumsal ve kültürel çevrenin neden bazı nüfus kategorilerinin şizofrenik semptomlar göstermesine yol açtığını, bu kültürel ve toplumsal çevrenin sözkonusu kişilerin biyolojisini büyük oranda etkileyebileceğini ve bu biyolojik değişikliklerden bazılarının, ölçmek mümkün olsaydı, şizofreninin beyne yansıması veya beyinle etkileşimi olarak ortaya çıkabileceğini açıklaması gerekiyor. Her ne kadar mevcut veriler böyle bir sonuca varmaya imkân vermese de, günümüz toplumunda belirli bir genotipe sahip insanların şizofreni hastası olma ihtimali diğerlerine göre fazla olabilir. Fakat bu, ne daha başka bir toplumda "şizofreni"nin akıbetinin ne olabileceği hakkında fikir verir, ne de bugün bir şizofreni teorisi oluşturmamıza yardımı dokunur. Biyolojik ya da kültürel determinizm veya bir tür düalist bilinemezcilik bu teori oluşturma görevi için yeterli değildir. İşte bu nedenle biyolojik ile toplumsal arasındaki ilişkiye daha diyalektik bir anlayışla bakmamız gerekir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SOSYOBİYOLOJİ: TOPLAM SENTEZ

1975 baharında akademik yayıncılık bakımından dikkat çekici bir olay yaşandı. Harvard Üniversitesi Yayınları; *New York Times*'a tam sayfa ilan vererek, yazar ve yayıncının katıldığı tanıtım toplantıları düzenleyerek, televizyon, radyo ve popüler dergilere röportaj vererek[1] ve basım öncesi tanıtım yazıları yazdırarak, yani tüm güçlü halkla ilişkiler araçlarını kullanarak bir karınca uzmanının evrim teorisi hakkındaki kitabını yayımladı. Evrim teorisinin, Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabından 116 yıl sonra halkta böyle büyük bir heyecan uyandırması beklenmiyordu. Üstelik zooloji profesörlerinin de günlük dergilerde röportajlara konu olması pek alışıldık bir durum değildi. İşte böyle bir dönemde, *Sosyobiyoloji: Yeni Sentez*[2] kitabı ve kitabın yazarı E. O. Wilson kısa sürede büyük ilgi gördü. Elbette yayıncılar böyle bir başarı umuyordu. Gerek yürütülen reklam kampanyası gerek hayvan topluluklarının orijinal çizimleriyle süslü büyük boy kitap formatı, popülerliğin artmasında etkili olmuştu. Yine de matematiksel popülasyon genetiği, nörobiyoloji, primat taksonomisi gibi konularla dolu ve okurlar için kapsamlı bir sözlüğün de

1 Bunlardan biri, çok okunan *Atlantic* dergisinde Fred Hapgood tarafından yazılan olumlu bir inceleme yazısıdır, ki bu yazıdan bölümler daha sonra yayınevinin reklamlarında kullanılmıştır. Bay Hapgood, o dönemde, Harvard Üniversitesi Halkla İlişkiler Bürosu'nda yazar olarak çalışmaktadır.

2 Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

bulunduğu 600 sayfalık bir kitabın, *House and Garden*, *Reader's Digest* ve *People* gibi dergilere konu olması sıklıkla görülen bir durum değil,[3] 25 dolarlık fiyatıyla 100 binin üzerinde satması da... Sosyobiyolojinin, biyoloji alanının dışında da böyle ilgi çekmesinin nedeni, iddialarının geniş çerçevesi. Wilson, kitabının "Genin Ahlakı" başlıklı giriş bölümünde sosyobiyolojiyi, "tüm toplumsal davranışların biyolojik temellerinin sistematik araştırması" şeklinde tanımlar ve "şimdilik sosyobiyoloji hayvan topluluklarına odaklanmıştır (...) Bu bilim dalı ilk insanların toplumsal davranışlarıyla ve ilkel toplulukların örgütsel adaptasyon özellikleriyle de ilgilenmektedir" der. Wilson'ın kitabında, yazının icadından önceki veya sanayileşme sonrası, eski ve yeni tüm insan topluluklarını kapsayacak şekilde "sosyobiyolojiyi, evrimsel biyolojinin bir dalı olarak sistemleştirme" tasarısı hâkimdir. Çalışmaya her şey dahil edilmiştir çünkü "sosyoloji ve diğer sosyal bilimler, ve elbette beşerî bilimler, biyolojinin henüz Modern Sentez'e dahil edilmemiş son dallarıdır." Bu nedenle, "sosyobiyolojinin işlevlerinden birinin, sosyal bilimlerin temellerini tüm bu bilim dallarını Modern Sentez'in kapsamına sokacak şekilde yeniden düzenlemek olduğunu söyleyebiliriz" (s. 4).

Kitabın ilerleyen bölümlerinde yazar; din, ahlak, kabilecilik, savaş, soykırım, işbirliği, rekabet, girişimcilik, düzene uyum, fikir aşılama ve husumet (liste uzayıp gider) gibi insanlığın kültürel göstergelerinin biyolojik açıklamasını yapmaktadır. Ancak Wilson, dünyayı sadece açıkladığı için hoşnut değildir; asıl mesele onu değiştirmektir. Yazar, kitabına tüm toplumu açıklayan bir programla başlamış ve planlı bir toplumdaki etik ve siyasi kararlar için gerekli bilgiyi sağlayacak sosyobiyolog ve nörobiyologla-

3 Bkz. "Getting Back to Nature – Our Hope for the Future", *House and Garden*, Şubat 1976, s. 65-66; "Why We Do What We Do: Sociobiology", *Reader's Digest*, Aralık 1977, s. 183-84; "Sociobiology Is a New Science with New Ideas on Why We Sometimes Behave Like Cavemen", *People Magazine*, Kasım 1975, s. 7. Sosyobiyoloji konulu popüler ve bilimsel yayınların geniş bir kaynakçası için, bkz. Miller, A. V. (1979). *The Genetic Imperative: Fact and Fantasy in Sociobiology*. Toronto: Pink Triangle Press.

rı yakın geleceğin teknokratları olarak kabul eden bir anlayışla kitabını bitirmiştir:

> Kültürleri, ekolojik denge durumunun gerekliliklerine uygun olacak şekilde biçimlendirme kararı alındığında, bazı davranışlar duygusal hasar ya da yaratıcılık kaybı olmaksızın deneysel olarak değiştirilebilecek, bazıları ise değiştirilemeyecek. Bu belirsizlik, Skinner'in mutluluk için önceden tasarlanmış bir kültür kurma hayalinin yeni nörobiyolojiyi beklemek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir. Genetik açıdan doğru ve doğal olarak da tümüyle adil ahlak kuralları da beklemelidir (s. 575).[4]

Sosyobiyologların doğru toplumsal örgütlenme için bilimsel araçlar sunmasını da beklemek zorundayız çünkü:

> En değerli niteliklerimizden ne kadarının daha az gelişmiş ve yıkıcı niteliklerimizle genetik yönden bağlantılı olduğunu bilemeyiz. Grup arkadaşlarına karşı sergilenen işbirliği ile yabancılara karşı sergilenen saldırganlık; yaratıcılık ile hükmetme ve sahip olma arzusu; sportif gayret ile saldırgan tepki ya da bunlara benzer pek çok nitelik eşleştirilebilir (...) Eğer, önümüzdeki yüzyıl içinde kurulması kaçınılmaz görünen planlı toplum, mensuplarını bilerek ve isteyerek, bir zamanlar yıkıcı fenotiplere Darvinci bir üstünlük veren gerilim ve çatışmalardan uzak tutacak olursa, diğer fenotipler de lerle birlikte yok olacaktır. Bu şekilde, yani en aşırı ve genetik anlamıyla toplumsal denetim, insanı insanlığından çıkaracaktır (s. 575).

Elbette, Hobbes'un *Leviathan*'ından sonra da, birkaç temel ilkeye dayanarak bütün insanlık durumunu açıklayıp reçete sunan böyle iddialı çalışmalar olmuştu. Ama Wilson, Hobbes'tan farklı olarak, kendi argümanının ağırlığı dışında hiçbir otoritesi olmayan bir özel öğretmen değildir. O, bilimlerin en itibarlısı olan

4 Davranışçı psikolog B. F. Skinner, insanların ütopik bir toplum yaratmak üzere koşullandırılması da dahil olmak üzere, önceden belirlenmiş şekilde davranmaları için erken koşullanma yöntemiyle programlanabileceğine inanmaktadır. Örneğin *Beyond Freedom and Dignity* ve *Walden II* kitaplarına bakınız. (Ayrıca bkz. altıncı bölüm.)

modern biyolojinin diliyle konuşmaktadır. Profesyonel biyolog ve antropologlar da sosyobiyolojiyi popüler basın kadar hızlı benimser. Wilson'ın kitabından hemen sonra sosyobiyoloji kavramını genişleten, değiştiren ve tekrarlayan bir dizi çalışma ortaya çıkmıştır.[5] Hatta Wilson da bir sonraki çalışması *İnsan Doğası* kitabını tümüyle insan sosyobiyolojisi konusuna ayırır.[6] Biyologlar, hemen sosyobiyolojiyi evrimsel biyolojinin ve antropolojinin resmî bir alt dalı olarak kabul edip ağız birliği etmişçesine bu alana övgüler yağdırır.[7] 1975'ten bu yana sosyobiyoloji konulu en az üç yeni bilimsel dergi çıkmış, bu konudaki araştırma yazılarının derlendiği kitaplar yaygınlaşmıştır.[8] Amerikan ve İngiliz üniversitelerinin bütçelerinde kısıtlamaya gittiği bir dönemde öğretim ve araştırma kadrolarında çok sayıda pozisyon açılır. Sosyobiyolojik açıklamalar ekonomi ve siyaset bilimi literatüründe de görülmeye başlanır;[9] *Business Week* dergisi "Serbest Piyasanın Genetik Savunması" kavramını ortaya atar.[10]

Sosyobiyolojinin bütün insanlık durumunu açıklama iddiası,

5 En fazla incelenen ve tartışılanlar: Barash, D. P. (1977). *Sociobiology and Behaviour.* Amsterdam: Elsevier; Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene.* Oxford, England: Oxford University Press ve (1981) *The Extended Phenotype.* San Francisco: Freeman; Symons, D. (1979). *The Evolution of Human Sexuality.* Oxford, England: Oxford University Press ve Tiger, L. (1978). *Optimism: The Biology of Hope.* New York: Simon & Schuster.

6 Wilson, E. O. (1978). *On Human Nature.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

7 Örneğin bkz. Bonner, J. T. (Ekim 1975). "A New Synthesis of the Principles That Underlie All Animal Societies", *Scientific American* 233 (no. 4): 129-130 ve 132 ve Hutchinson, G. E. (1976). "Man Talking or Thinking", *American Naturalist* 64 (no. 1): 22-27 (*American Naturalist* dergisi, genellikle kitap incelemelerine yer vermez).

8 Güncel sayı 14'tür ve bazı örnekleri de şunlardır: (1975). *Biosocial Anthropology,* R. Fox (der.), London: Malaby Press; Clutton-Brock, T. H. ve Harvey, P. (der.) (1978). *Readings in Sociobiology.* San Francisco: Freeman; De Vore, I. (1979). *Sociobiology and the Social Sciences.* Chicago: Aldine Atherton.

9 Örneğin bkz. Becker, G. S. (1977). "Altruism, Egoism and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology", *Journal of Economic Literature* 15 (no. 2): 506; Beck, H. (1979). "The Ocean Hill, Brownsville and Cambodian-Kent State Crises: A Biobehavioural Approach to Human Sociobiology", *Behavioural Science* 24 (no. 1): 25-36.

10 *Business Week,* 10 Nisan 1978, s. 100 ve 104.

medyada sempatiyle karşılanmasını ve akademide bir paradigma olarak süregelen popülaritesini olmasa da, ilk etapta gördüğü büyük ilgiyi açıklayabilir. Böyle muazzam bir ilgi çeken aslında açıklamanın mahiyetidir. Sosyobiyolojinin temel iddiası, hayvan davranışları gibi insan davranış ve kültürünün de tüm yönleriyle genlerde kodlandığı ve doğal seçilimle belirlendiğidir. Genelde sosyobiyologlar meseleyi toplumsal ve bireysel davranışların her bir ayrıntısının doğrudan genetik olarak belirlendiği fikriyle sınırlı tutsalar da aslında açıklama sistemlerinin merkezindeki iddia, ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, genetiği kontrol etme iddiasıdır; ki zaten ortada böyle bir iddia olmasaydı sistem işleyemez olurdu. Zaman zaman genetikçilerin itirazlarıyla karşılaşan sosyobiyologlar, geri adım atar ve genlerin sadece belli alt ve üst sınırlar içindeki insan davranışlarını belirlediğini, sosyobiyolojinin kesinlikle insan toplumu insan biyolojisinin ürünüdür iddiasından ibaret *olmadığını* söylerler. İnsan kültürünün tüm göstergeleri insan etkinliklerinin bir sonucudur ve buradan çıkan sonuç, türümüzün ortaklaşa ya da bireysel olarak gerçekleştirdiği tüm eylemlerin biyolojik olarak da mümkün olması gerekliliğidir, derler. Fakat bu açıklamadan çıkabilecek tek anlam, gerçekte olan bir şeyin zaten ihtimaller alanında yer aldığıdır. Yine de sosyobiyoloji, sadece bunun gibi laf kalabalıklarından ibaret değil.

Sosyobiyoloji, insan varlığının indirgemeci ve biyolojik determinist bir açıklamasıdır. Savunucuları, öncelikle, geçmişteki ve günümüzdeki toplumsal düzenlemelerde genlerin belirli eylemlerinin kaçınılmaz bir etkisi olduğunu iddia ederler. İkinci olarak, insan toplumunun temelinde yatan birtakım genlerin evrim sürecinde seçilmiş olduğunu, çünkü bu genlerin belirlediği özelliklerin, bu genlere sahip insanlara üreme avantajı sağladığını savunurlar. Sosyobiyolojinin popülerliği ve akademik cazibesi, basit indirgemeci bir program olmasından ileri gelmektedir. İddiası ise, bildiğimiz haliyle insan toplumunun hem kaçınılmaz hem de adaptasyon sürecinin bir sonucu olduğudur.

Sosyobiyolojiye duyulan bu genel ilginin nedeni, statükoyu meşrulaştırmasında aranmalı. Eğer var olan toplumsal düzenlemeler insan genotipinin kaçınılmaz bir sonucuysa, bu durumda önem taşıyan olgular değiştirilemeyecektir. Wilson'ın öngörüsü şöyledir:

> Genetik yatkınlık, gelecek toplumların en özgür ve eşitlikçi olanlarında bile temel bir işbölümü yaratmaya yetecek kadar güçlüdür (...) Benzer eğitimler ve tüm mesleklere eşit giriş hakkı verilse bile erkekler, büyük ihtimalle, siyasi hayattaki, iş hayatındaki ve bilimdeki orantısız rollerini oynamaya devam edeceklerdir.[11]

Çoğu insan tarafından görülemeyen gerçek şu: Eğer biyolojik belirlenim kabul edilirse, herhangi bir şeyi değiştirme ihtiyacı ortadan kalkar çünkü gereklilik kapsamına giren şey, adalet kapsamının dışındadır. Adaletin sözkonusu olabilmesi için bir seçenek olması gerekir. Sosyobiyologlar ise bu konuda tutarsızdır. *Sosyobiyoloji* kitabında Wilson, "genetik açıdan doğru ve doğal olarak da tümüyle adil ahlak kuralları" diyerek doğalcılık yanılgısına düşer. Ancak kısa süre sonra, *Human Decency Is Animal* [İnsan Ahlakı Hayvancadır] kitabında "oluş" kipini [*is*] "gereklilik" kipine [*ought*] çevirmeye dikkat etmiştir. Fakat yaşanan siyasi gerçeklik, bize, "oluş"un "gerekli"yi hükümsüz kıldığını gösteriyor. Yani uygulamaya geçirilebilecek ahlaki kararlar almakta özgürsek, biyoloji konu dışıdır. Biyolojimiz tarafından sınırlandırıldığımız durumlarda da ahlaki yargılar konu dışı kalır. Zaten biyolojik determinizmin bu kadar ilgi görmesinin nedeni, tam da bu her şeyi aklayabilme potansiyelidir. Erkekler kadınlara hükmediyorsa, öyle yapmak zorunda oldukları içindir. İşverenler işçileri sömürüyorsa, bu da evrimin neden olduğu girişimci genler yüzündendir. Birbirimizi savaşlarda öldürüyorsak; bölgecilik, yabancı düşmanlığı, kabilecilik ve saldırganlık genlerimizin bas-

11 Wilson, E. O. (12 Ekim 1975). "Human Decency Is Animal", *New York Times Magazine*.

kısı nedeniyledir. Böyle bir teori, bozulmuş bir toplumsal örgütlenmeyi "serbest piyasanın genetik savunması" ile savunan ideologların elinde güçlü bir silaha dönüşebilir. Dahası, kişi düzeyinde de işlevsel bir teoridir ve bireysel zulüm eylemlerini açıklama ve ezenleri ezilenlerin taleplerine karşı koruma görevi görür. Bu teoriler, bir "neyi neden yapıyoruz"[12] ve "neden bazen mağara insanı gibi davranıyoruz"[13] teorileridir.

Genlerin belirlediği toplumsal örgütlenmenin doğal seçilimin ürünü olduğu iddiasının ileri aşamadaki bir sonucu da, toplumun bir bakıma en uygun ve adaptasyona en yatkın toplum olduğu iddiasıdır. Başlı başına genetik değişmezlik statükoyu desteklemek için kendi içinde tutarlı bir mantığa sahipken, günümüzdeki toplumsal düzenlemelerin en uygun koşullar olduğu iddiası alanın cazibesini daha da artırıyor. "Olması gereken neyse en iyisi odur" düşüncesi yaşamın oldukça kullanışlı bir özelliği. Voltaire'in *Candide*'indeki filozof Dr. Pangloss "olabilecek dünyaların en iyisi"nde yaşadığımız konusunda ısrarcıdır. Sosyobiyoloji, Charles Darwin sayesinde bilimselleşmiş bir Pangloss'çuluktur denilebilir. Bu en iyi olma ve olasılık yaklaşımı öteden beri tipik bir kapitalizm iddiasıdır. Bu görüşü savunanlar, kıt kaynakların ve açgözlü insanların dünyasındaki olası tek ekonomik düzenin bu olduğunu iddia ederler. Genelde de bu düzenin, üretim ve paylaşımın en etkili şekli olduğunu savunurlar. Sosyobiyolojide en uygunluk ve adaptasyon konularında derin çelişkiler bulunmaktadır. Sosyobiyolojinin teknik iddiasına göre, evrim sürecindeki itici güç bireye, gruba veya türe avantaj sağlamak değildir; sadece farklı genotip oluşumlarının mekanik sonuçları evrimin itici gücü olarak kabul edilebilir. Gerçekten de modern sosyobiyolojiyi, davranışın evrimi üzerine yapılmış eski açıklamalardan ayıran şey, sosyobiyolo-

12 *Reader's Digest*, "Why We Do What We Do."

13 *People Magazine*, "Sociobiology Is a New Science."

jinin bütün grubun seçilimini açıkça reddetmesi ve doğal seçilim birimi olarak gene odaklanmasıdır. Bireye avantaj sağlanmasa bile genler avantaj sağlamaktadır. Bunun daha basit bir ifadesi, "bizler, hayatta kalmaya çalışan makineleriz; genler olarak bilinen bencil molekülleri korumaya programlanmış robot araçlarız" cümlesiyle açıklanan "bencil gen" metaforudur.[14] Diğer yandan, sosyobiyologlar birtakım çıkarım ve açıklamalara ulaşmak için en uygunluk argümanlarını kullanır. Bu argümanların çoğu ekonomi kuramlarından gelir ve grupların veya bireyin zamanı ve enerjiyi en iyi şekilde kullanması kaygısından türetilmiştir. Organizmalar, çevresel sorunlar için en uygun çözüm stratejilerini seçen problem çözücüler olarak kabul edilmektedir. Prensipte bu argümanlar sadece gen üretim hızı açısından önem taşısa da, uygulamada, gen üretimine dair zorlu mekanik hesaplamaların yerini alır.

Girişimci, rekabetçi ve hiyerarşik toplumu meşrulaştırmanın aracı olan sosyobiyoloji, siyaset açısından zaten son derece cazip ama aşırı indirgemeciliği sayesinde burjuva aydınları için de ilgi çekici bir yanı var. Fakat antropologlar, sosyologlar, iktisatçı ve siyaset bilimciler kuramın özü üzerinde bir uzlaşmaya varmış değiller. Bu nedenle aynı olgu üzerine birbiriyle çelişen birçok açıklama sözkonusu olabiliyor. Öte yandan, gerçek ekonomi ve siyaset dünyasına ilişkin öngörü ve uygulamaların başarı karnesi iç karartıcı. Toplumsal olguları inceleyenlerin pek çoğu, doğa bilimleri dünyasının bir parçası olmak için uğraşıyor, kendilerine "sosyal bilimci" diyor ve daha kesin sonuçlara ulaşmak için doğa bilimlerinin, istatistik ve matematiğin araçlarını kullanıyor. Sosyal bilimlerin biyolojikleştirilmesi sosyolog, antropolog ve iktisatçıların *bilim insanı* olma arzusunu gerçeğe dönüştürüyor. Aslında, basit genetik avantaj hesabı, herkesin oynayabileceği bir tür spekülasyon oyunu gibi. Böyle olunca da sosyoloji alanında-

14 Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.

ki çekişmelerin verimsiz çölüne akan biyolojik cansuyu, bu topraklarda yüzlerce çiçek açmasını sağlayabiliyor. Bütün kapitalist üretim ve paylaşım sisteminden[15] etik ve ahlak konusuna,[16] Kent State katliamından[17] Sovyet askerî planlarına[18] ve üst-orta sınıfın sözde oral seks tercihine[19] kadar her şey, seçilmiş genler üzerinden açıklanıyor; kaynaklar, yeni bir şeyler bulma arayışındaki zihinlere açılıyor. Öte yandan, indirgemeciler ile karşıtları arasındaki uzun süreli anlaşmazlığın iyice derinleştiği dönemde, sosyobiyolojiye yöneltilen en etkili ve sert eleştirilerden bazıları antropologlardan ve toplum felsefecilerinden geliyor.[20] Tüm disiplinleri tehdit eden sosyobiyolojinin entelektüel emperyalizmi, sosyal bilimler öğrencilerinin doğa bilimlerinin kibri karşısında duydukları ve uzun zamandır uykuda olan kırgınlığı uyandırmaktan ve burjuva düşüncesinin indirgemeci eğilimi ile indirgemeciliğin toplum araştırmalarının yöntembilimsel bir programı olarak açık yetersizliği arasındaki çelişkiyi artırmaktan başka bir işe yaramıyor.

15 Hirschleifer, J. (1977). "Economics from a Biological Viewpoint", *Journal of Law and Economics* 20 (no. 1): 1-52.

16 Campbell, D. T. (1979). "Comments on the Sociobiology of Ethics and Moralizing", *Behavioral Science* 24 (no. 1): 37-45.

17 Beck, H. (1979). "The Ocean Hill, Brownsville and Cambodian-Kent State Crises."

18 Aides, O. (1979). "A Sociobiological Analysis of the Arms Race and Soviet Military Intentions", yayımlanmamış makale.

19 Weinrich, J. D. (1977). "Human Sociobiology: Pair-bonding and Resource Predictability (Effects of Social Class and Race)", *Behavioral Ecology and Sociobiology* 2 (no. 3): 91-118.

20 Sosyobiyolojinin epistemolojisine ve etnografik çalışmalarda kullanımına dair ilk kapsamlı saldırı için, bkz. Sahlins, M. (1976). *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology.* Ann Arbor: University of Michigan Press.
Daha kısa incelemeler için, bkz. Washburn, S. (1978). "Animal Behaviour and Social Anthropology," *Society* 15 (no. 6): 35-41; Geertz, C. (24 Ocak 1980). "Sociosexology", *New York Review of Books*, s. 3-4. Sosyobiyolojinin indirgemeci hatalarının felsefi bir açıklaması için, bkz. Hampshire, S. (12 Ekim 1978). "Illusion of Sociobiology", *New York Review of Books*, s. 64-69.

Sosyobiyolojinin kökeni

Wilson'ın 1975'teki manifestosu, sosyobiyolojinin gelişiminin sadece bir evresi. Öncülleri ise, Stephen Gould'un yerinde bir ifadeyle "pop etoloji" olarak nitelediği ve insan doğası üzerine yapılmış şu çalışmalar: Robert Ardrey, *The Territorial Imperative* [Bölgeciliğin Buyurganlığı (1966)]; Konrad Lorenz, *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine* (1966); Desmond Morris, *Çıplak Maymun*; Tiger ve Fox, *The Imperial Animal* [İmparator Hayvan (1970)]. Bu kitaplara göre insan, doğası gereği bölgeci ve saldırgandır. Bu çalışmalardaki insanlık durumu, hayvan davranışı ve insan paleontolojisinin bölük pörçük ve eksik kanıtlarına dayandırılır ve tam da Hobbes'un "herkesin herkesle savaşı" dediği durumdur. Örneğin Andrey, *homo sapiens*'in, saldırgan ve etçil bir insansı olan ve daha iri ve iyi huylu olan vejetaryen akrabası *australopithecus robustus*'un peşine düşüp onu yok eden *australopithecus africanus*'un soyundan geldiği varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu iddia yanlıştır. *Africanus*'un etçil olduğu iddiası, Andrey'in bu türdeki görece büyük köpek dişlerini yanlış yorumlamasından kaynaklanır. Primat evriminde dişler, vücuttan daha yavaş gelişmiştir. Bu nedenle küçük maymunların, beslenme şekillerinden bağımsız olarak, genelde görece daha büyük dişleri bulunmaktadır. Aslında *africanus* ve *robustus* kendi boyutlarındaki primatlarla aynı oransal büyüklükteki dişlere sahiptir.[21] *Africanus*'un *homo sapiens*'in atası olduğu iddiası, insan türünün bir üyesi olan ve el aletleri yapabilen *homo habilis*'in *Africanus* ile aynı zamanlarda yaşamış olduğunun anlaşılması ile çürütülmüştür. Lorenz'in doğuştan saldırgan insan argümanının, Ardrey'in ortaya attığı iddianın tam zıddı olması ise ironik. Lorenz, atalarımızın vejetaryen olduklarını ve bir yırtıcının hem keskin diş-

21 Tam metrik büyümenin diş boyutu üzerindeki etkisinin bir açıklaması için, bkz. Gould, S. J. (1977). *Ontogeny and Phylogeny*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

ler gibi doğal silahlarından hem de yırtıcıların birbirlerini yok etmelerini engelleyen ölümcül kavgadan kaçınma içgüdüsünden yoksun olduklarını söyler. Her hâlükârda bu kanıtlar; saldırgan, bölgeci, girişimci ve erkek egemen türlere *a priori* bakış açısını desteklemek için özenle elenmiş ve seçilmiş kanıtlarıdır. Siyasi sonuçları ise açık ve nettir. Ardrey'nin vatanseverliğin ve özel mülkiyetin doğuştan geldiğini iddia etmesi buna en iyi örnektir.

> Eğer ülkemizin bağımsızlığını ya da toprak mülkiyeti hakkımızı savunuyorsak bunları yapma nedenimizin basit hayvanlarınkinden hiçbir farkı yoktur; onlarınki kadar köklü ve onlarınki kadar doğuştandır. Sahibinin yaptığı çitin arkasından size bağıran bir köpek, sahibinin bu çiti yaparkenki güdüsüyle aynı şekilde davranır.[22]

Wilson, *Sosyobiyoloji* kitabında akıllıca davranarak "savunma amaçlı[23]" diye tanımladığı pop etoloji ile arasına mesafe koymaya çalışır. Fakat kitapta bolca kullandığı, "insanlar inanmayı bilmeye yeğler,"[24] "insanoğluna bir şey aşılamak garipsenecek kadar kolaydır; bunu isterler"[25] gibi insan doğasına ilişkin ifadeleri ile Ardrey'nin basite indirgeyici genellemesi arasında pek fark bulunmamaktadır.

İnsan doğası teorisinin farklı biçimleri olan sosyobiyoloji ve pop etoloji, bir yönden bütün bir siyaset felsefesinin temel niteliklerini yansıtır. Topluma ilişkin her kuram, aynı zamanda, insan olmanın anlamıyla ilgili bir kuramdır. Her toplum kuramcısı aynı kurguyu sürdürür; insanların doğuştan gelen özelliklerine ilişkin *a priori* değerlendirmelerden yola çıkarak toplumun doğasını anlamaya çalışıyormuş gibi davranır. Oysa gerçekte yaptığı, ulaşılacak hedeften yola çıkarak gerekli varsayımlara ulaşmaktır. Sosyobiyoloji, girişimci burjuva toplumunun varlığını

22 Ardrey, R. (1967). *The Territorial Imperative.* London: Collins, s. 5.

23 Sahlins'in *Use and Abuse of Biology* kitabı, pop etoloji çalışmalarını, Wilson'ın "bilimsel" sosyobiyolojilerine karşı "bayağı" sosyobiyoloji olarak niteler.

24 Wilson, E. O. *Sociobiology,* s. 120.

25 a.g.e., s. 562.

kabul etmekle, Thomas Hobbes'un 1651 tarihli *Leviathan* kitabının doğrudan fikrî takipçisi olmaktadır.[26] Hobbes argümanını geliştirirken, Galile'nin bir sistemi indirgeme ve yeniden tasarlama yöntemini örnek almıştı. Toplumu önce unsurlarına, yani bireylere ayırmış, sonra da bireyleri tekil hareket unsurları haline indirgemişti. İnsanlar, kaçınılmaz olarak birtakım toplumsal olgulara yol açan otomatik makineler gibiydi. Ama Hobbes'a göre insanın toplum içindeki rekabetçi tutumu, doğuştan gelen birincil özelliği değildir. Bu tutum, sınırlı kaynakların olduğu bir dünyada var olmaya çabalayan makine-organizmanın *toplumsal* yaşamının bir sonucudur. Bu bağlamda Hobbes, sosyobiyologlardan hem daha indirgemeci hem de daha sofistike bir düşünürdür. Ortaya attığı önermeye göre, insan doğasında çok az temel içgüdü vardır ve diğer her şey bu az sayıdaki içgüdüden türemiştir. Fakat Hobbes, buradan, toplumsal etkileşimin rekabetin ortaya çıkması için bir önkoşul olduğu sonucuna varır. Herkesin herkesle savaşı, makine-insanın toplum içindeki akılcı ve tedbirli davranış şeklidir. Macpherson'ın açıkça gösterdiği gibi,[27] Hobbes'un aklındaki toplum, bireylerin kendi emek gücünün sahibi olduğu ve emek gücünün de tüm mallar gibi devredilebilir olduğu bir burjuva toplumu olmak zorundaydı. Dolayısıyla Hobbes'un siyaset teorisi, 17. yüzyıl düşüncesinin klasik bir örneğiydi. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ifade ettiğimiz gibi bu düşünce, yeni burjuva biliminin aşırı indirgemeciliği ile burjuva üretim ilişkilerindeki mülkiyetin bireyselliğini ve devredilebilirliğini bir araya getiren bir karışımdı.

Hobbes'un düşüncesinin sosyobiyoloji üzerindeki dolaylı etkisi, Darvincilik ve Sosyal Darvincilik aracılığıyla mümkün olur. Darvincilik, varoluş mücadelesine yaptığı vurgu nedeniyle yaygın

26 Bkz. birinci bölüm; ayrıca bkz. Barker, M. (1981). *The New Racism.* London: Junction Books.

27 Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism.* New York: Oxford University Press.

şekilde "Hobbes'çu" olarak nitelendirilir. Oysa ikisi arasındaki benzerlik bundan çok daha derinlerde yatar ve daha muğlaktır. Tıpkı Hobbes'ta olduğu gibi Darwin'de de rekabet, organizmanın temel bir özelliği değil, makine-organizmanın kaynakları sınırlı bir dünyada kendini otomatik olarak yeniden üretmesinin bir sonucudur. Böylece Darwin de çevre ve organizma arasındaki özel etkileşime bağlı olan bu varoluş mücadelesini daha geniş bir çerçevede ele alabilmiştir. Darwin, varoluş mücadelesi hakkında şunları söyler:

> Bu terimi, birinin varlığının diğerine bağımlılığını içerecek şekilde, hatta daha da önemlisi bireyin sadece yaşamını değil neslini de sürdürme başarısını kapsayan daha geniş ve mecazi bir anlamda kullandığımı söyleyebilirim. Köpek türünden iki hayvanın, kıtlık halinde, hayatta kalmak ve yiyecek için birbirleriyle mücadele edeceği söylenebilir. Ancak, çölün ücra bir köşesindeki bir bitki de yaşamak için kuraklıkla mücadele etmektedir.[28]

Darwin'in "birinin varlığının diğerine bağımlılığı" şeklindeki açıklaması ve *İnsanın Türeyişi*'nde bazı vakalar üzerine yaptığı tartışmalar, işbirliğine vurgu yapan Kropotkin'in de kendini Darwin'ci olarak tanımlamasını sağlar.[29] Kropotkin'in de gözlemlediği gibi, hem Darwin hem de pek çok takipçisi organizmalar arasındaki bu rekabetçi mücadele üzerinde durmuştur. Bu bizi şaşırtmamalı. Hobbes'çu unsurların Darwin'in düşüncelerine hâkim olması, hem *Türlerin Kökeni*'ndeki Malthus etkisinin hem de toplumumuzdaki rekabetçi ilişkilerin yaygınlığının kanıtı. Darwin'in yaptığı, rekabet görüşünü toplumdan alıp biyolojiye taşımaktır. Spencer, 1862 tarihli *Social Statics* [Toplumsal Statik] kitabında kavramı "güçlünün hayatta kalması" şeklinde formüle etmiştir ve 19. yüzyılın sonlarındaki Sosyal Darvinizmin aslında "Spencer'cılık" olarak adlandırılması daha yerinde olur.[30] *Bırakınız*

28 Darwin, C. (1859). *The Origin of Species*, üçüncü bölüm.

29 Kropotkin, P. (1902). *Mutual Aid*, birinci bölüm.

30 Jones, G. (1980). *Social Darwinism and English Thought*. Hassocks, Sussex, England: Harvester Press.

yapsınlar kapitalizminin Darvinci kuram temelinde meşrulaştırılması ise bu tarihsel döngünün tamamlanmasından ibarettir.[31]

Böylece Darvincilik, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, "toplum, rekabet içinde ve en güçlünün hayatta kalması sayesinde ilerler" şeklindeki Hobbes'çu-Malthus'çu-Spencer'cı anlayışı destekleyecek şekilde dönüştürülerek kullanılır. Girişimci faaliyetler, bir grubun diğerine bağımlılığı, "aşağı ırk"a boyun eğdirmek; tüm bunlar hem insan doğasının parçasıdır hem de hayatta kalmanın evrensel kanunlarıdır. Andrew Carnegie, *North American Review* [Kuzey Amerika'nın Dergisi] okurlarına şu ifadelerle seslenir: "İşte burada; kaçış yok. Yerine koyabileceğimiz bir şey henüz keşfedilmedi; bu kanun bireyler için acımasız olabilir ancak ırk için en iyisi çünkü tüm sahalarda güçlünün hayatta kalacağını garanti ediyor.[32]" Bu sahalara herhalde çelik sanayisi de dahil olmalı. Çünkü savaş ve fetih de doğanın kanunu:

> Tüm savaş destekçileri için en büyük otorite, Darwin. Evrim teorisinden bu yana, kendi barbarlıklarını onun adını kullanarak kapatıyorlar ve derinlerdeki kana susamış içgüdülerini bilimin son keşfi gibi sunuyorlar.[33]

Bu gelenek ile Wilson'ın, "en özgün insani nitelikler"in sosyal evrimin "otokatalitik" evresinde ortaya çıktığı yönündeki iddiası arasında doğrudan bir bağlantı sözkonusu. Otokatalitik evre;

31 *Türlerin Kökeni*'nin organizmaların evriminin kanıtı olduğunu düşünen Friedrich Engels, yine de şöyle yazar: "Varlık için mücadele üzerine bu Darwin'ci öğreti, Hobbes'un *bellum omnium contra omnes* doktrininin ve Malthus'un nüfus teorisi ile birlikte burjuva-ekonomik rekabet doktrininin toplumdan alınıp canlılar dünyasına nakledilmesinden ibaret. Bu büyücü gösterisini tamamladığında (...) aynı teoriler organik doğadan tarihe tekrar aktarılacaktır; şimdi de bu teorilerin insan toplumunun ebedi kanunları gibi geçerli olduğunun ispatlandığı söyleniyor. Buradaki çocuksuluk o kadar açık ki, üzerine bir şey söylemeye gerek bile yok. *P. L. Lavrov'a Mektup*, 13-17 Kasım 1875. (Keşke öyle olsaydı!)

32 Aktaran Hofstadter, R. (1959). *Social Darwinism in American Thought*, gözden geçirilmiş basım, New York: George Brazillier, s. 45.

33 Max Norden'ın *North American Review* dergisinde yayımlanan yazısı (1889), aktaran Hofstadter, R. *Social Darwinism in American Thought*.

"kabile savaşları"nın, "soykırım"ın ve güçsüzün genlerinin güçlünün genleri ile birleşmesi anlamına gelen "gen emilimi"nin[34] yaşandığı bir evre.

Darvinciliğin ilkeleri, kapsayıcı bir toplum teorisi oluşturmak için de kullanılabilirdi. Önde gelen Sosyal Darvincilerden biri olan William Graham Sumner, 1872'de, varoluş mücadelesi kavramının "sosyal bilimler ile tarih arasındaki sorunlu ilişkiyi çözdüğünü, sosyal bilimleri birtakım saplantıların egemenliğinden kurtardığını ve nihayet toplumsal sorunlara çözüm bulma ihtimali taşıyan sınırları belirli ve kusursuz bir çalışma alanı sunduğunu" söyler.[35] Her şeyden öte, *Yeni Sentez* tam olarak yeni de değildir. Gerçekten de argüman veya program açısından 1870'lerin Sosyal Darvinizmini 1970'lerin Darvinci sosyobiyolojisinden ayıran hiçbir şey yoktur.

Sosyobiyolojinin entelektüel atalarından duyulan utanç, bu alanda çalışan birçok biyoloğu, yaptıkları çalışmaların özellikle insan üzerindeki etkilerini sahiplenmemeye itmiştir. Onlara göre sosyobiyoloji, her tür hayvanın kültür ve soyut düşünce gibi sıkıntılı bir karmaşıklık taşımayan toplumsal davranışlarının evrimi üzerine yapılan çalışmalardır. *Sosyobiyoloji* kitabına evrim teorisi maskesi altında insan toplumu hakkında siyasi çıkarımlar yapma suçlaması ilk kez yöneltildiğinde,[36] pek çok biyolog anlayışlı davranmış ve kitabın fazla akademik olmaması, ilgi çekebilmesi için insanlarla ilgili bölümlerin sonradan eklendiği sonucuna varmıştır. Oysa sosyobiyoloji literatürünün, Wilson'ın *İnsan Doğası* kitabı da dahil olmak üzere, 1975'ten bu yana gösterdiği gelişim göz önüne alındığında, sosyobiyolojik araştırmanın mer-

34 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 572, 575.

35 Hofstadter, R. *Social Darwinism in American Thought*.

36 Soldan bir bakış için, bkz. Sociobiology Study Group (E. Allen *ve diğerleri*), "Against Sociobiology," *New York Review of Books*. 13 Kasım 1975, s. 33-34. Aynı bakış, Atlantik'in öbür yakasında da benimsenmektedir; bkz. Samuelson, P. "*Sociobiology, a New Social Darwinism*", *Newsweek*, 7 Temmuz 1975.

kezinde insan doğası olduğu şüphe götürmez. Sosyobiyolojinin hayvan davranışlarının evrimi ile ilgilenen bir alanı olabilir; fakat onu genel olarak evrimsel biyolojiden ve özel olarak da evrimsel etolojiden ayıran şeyin ne olduğu net değildir. Net olan ise, sosyobiyologların isteklerinin birbirleriyle çeliştiği: Entelektüel hayatın sıkıntı içindeki bir alanına bolluk getirmiş olan "sosyobiyoloji" adının sağladığı şöhreti istiyorlar ama bu zenginliğin kaynağını (çoğu zaman da sessizce) inkâr ediyorlar. Oysa "köpekle yatan, pireyle kalkar."

Sosyobiyolojinin iddiası

Bir insan toplumu kuramı olan sosyobiyolojinin üç aşaması vardır. İlk aşamada, açıklanması amaçlanan temel olgunun, yani insan doğasının tanımı yapılır. Bu tanım, tüm insan toplumları için geçerli olduğu düşünülen ve spor, dans, yemek pişirme, din, bölgecilik, girişimcilik, yabancı düşmanlığı, savaş ve kadın orgazmı gibi farklı olguları kapsayan geniş bir özellikler listesinden oluşur.

İnsan doğasını tanımlayan sosyobiyologlar, ikinci aşamada, bu evrensel özelliklerin insan genotipinde kodlandığını iddia eder. Birazdan göreceğimiz gibi, sosyobiyologların "genetik kontrol" ve "doğuştanlık" ile ne kastettikleri belirsizdir; bu noktada büyük bir karmaşa ve çelişki sözkonusu. Öyle ki genler ile kültür arasındaki ilişkiye dair her yorum, herhangi bir sosyobiyologdan yapılacak uygun alıntılarla desteklenebilir. Kimi zaman, sadece bazı evrensel özelliklerin doğrudan genetik tarafından kontrol edildiğinden bahsedilir; konformer genler [*conformer genes*] varsayımı[37] veya karşılıklı özgecilik genlerinde olduğu gibi.[38] Kimi

37 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 562. Konformer genler: Kültürel farklılaşmaya yatkınlık sağlayan genler; uyum genleri. Wilson'a göre evlilik, din gibi toplumdan topluma değişen farklı kültürel özellikler bu genlerin sonucudur. *-ed. notu*

38 Trivers, R. (1971). "The Evolution of Reciprocal Altruism", *Quarterly Review of Biology* (46): 35-37.

zaman da, sadece, "kültürün (çok uzun olan) yuları genlerin elindedir" şeklinde bir açıklama yapılır.[39] En kötü ihtimalle de insanın toplumsal örgütlenmesinin evrensel olduğu varsayılır ve başlı başına bu örgütlenmenin gen hareketlerinin bir sonucu olduğu savunulur. Yani tanrılar yaratmak, insanın karmaşık merkezî sinir sisteminin *mümkün* kıldığı bir şey değildir; insan genomu bunun böyle olmasını *istediği* için tanrılar yaratılır.

Sosyobiyolojinin üçüncü aşaması, insanın genetik temelli toplumsal özelliklerinin, biyolojik evrim sürecindeki doğal seçilim sayesinde oluştuğunu gösterme girişimidir. Bu yöntem, önce bir kişilik özelliğini gözlemlemek, sonra da sözkonusu özelliğin çevreye çok daha uyumlu göründüğü ve özelliğin sözde genini taşıyan insanların çok daha fazla üreyebildiği yeni bir insanlık tarihi kurgulamak şeklinde ilerler.

Şimdi, sosyobiyolojinin bu üç aşamasını –yani insan doğası tanımı, insan doğasının doğuştanlığı ve adaptasyon avantajından kaynaklandığı iddialarını– daha ayrıntılı şekilde ele alacağız.

İnsan doğası tanımı

Birçok kişinin devrimci bularak övgüler yağdırdığı yeni bir bilimin kurucusu olma iddiasındaki insanların, önce kendi tanımlama yöntemlerini inceleyerek işe başlaması en mantıklı hareket. Eldeki veriler tarih, sosyoloji ve antropoloji kaynaklı ise bu bilhassa böyle. İnsanın toplumsal örgütlenmesine dair sıradan açıklamaların ötesine geçen "nesnel" ve "bilimsel" bir tanımlama olmadığına ve sosyolojiyi ideolojiden arındırmanın bir hayal olduğuna inansak da, insan toplumları alanında eğitim gören öğrencilerden en azından böyle bir sorun olduğunu fark etmelerini bekleyebiliriz. Geleneksel sosyal bilimler uzun zamandır bu sorunun bilincinde ve etnomerkezcilik, cinsiyet ve siyasi ideoloji gibi çok daha belirgin tarafgirliklerin üstesinden gelmeye çalıştığı zamanlar da olmuş-

39 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 172.

tur. Oysa "insan doğası"nı tanımlamak isteyenlerin karşılaştıkları derin epistemolojik sorunlar, sosyobiyoloji kuramcıları tarafından göz ardı ediliyor. İnsanın geçmişteki ve günümüzdeki toplumsal yaşamının aşırı karmaşıklığı ile karşı karşıya kaldıklarında seçtikleri yol, tüm insanlığı Avrupa burjuva toplumunun biçim değiştirmiş bir hali gibi gören 19. yüzyıl düşüncesine sığınmak oluyor. Wilson'ın ekonomi politik tanımı bunun güzel bir örneği:

> İnsan toplumunun üyeleri, bazen, böcekler gibi yakın işbirliği içinde çalışır fakat daha ziyade sınırlı kaynaklardan kendi paylarına düşeni alabilmek için rekabet ederler. En iyi ve en girişimci olanlar genelde ödül dağılımından orantısız bir pay alırken, en başarısız olanlar daha az arzu edilen başka bir konuma kaydırılır.[40]

Bu sahiplenici, bireyci, girişimci toplum tanımı; 11. yüzyıl Fransası'ndaki, Doğu Avrupa serflerindeki, Maya ya da Aztek toplumlarındaki köy ekonomisine pek uyuyor gibi görünmüyor. O halde kim bu böcek sürüleri gibi işbirliği içinde çalışan anormal insanlar? Herhalde "toplu ego tatmini ile motive olan" Maocu Çinliler...[41]

İnsan doğası denilen toplumsal olguların bütününü ortaya koymak herkes için zorlu bir iş. Sosyobiyologlar bile bu olguların doğru listesi konusunda anlaşmazlık içinde. Kabaca söyleyecek olursak; insan, toplumsal örgütlenmesi, hatta bu örgütlenmenin en işbirlikçi hali bile üreme şansını artıran özelliklerin doğal seçilimi sayesinde oluşmuş, kibirli ve bencil bir hayvan. Biraz daha detaylı bir tanımlada ise insan; bölgecilik, kabilecilik, etki altında kalabilme, kör inanç, yabancı düşmanlığı ve çeşitli saldırganlık türleriyle nitelendirilebilir. Özgecilik bile, karşılığında bir ödül alma beklentisiyle harekete geçen başka bir tür bencillik. Kendini erdemli sanmak, minnet duygusu ve sempati uyandırmak bu ödüllere örnek verilebilir. Öte yandan militan ahlakçılık

40 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 554.

41 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 3.

da, aslında, hilekârları hizaya getirmenin bir yoludur. "En yüce kahramanlık gösterilerinin arkasında, büyük ödülü kazanma beklentisi vardır." "Merhamet (...) bireyin, ailenin ve yakınların anlık çıkarları ile uyum içindedir." "İnsan özgeciliğinin sürdürülemez her şekli, açıkça ve tümüyle bir özkıyım demektir."[42]

Toplumun özelliklerini tarih ve kültürler üzerinden evrenselleştirmek kolay. Etnografik araştırmaların zenginliği ve verilerin yorumlanmasındaki esneklik, şu ya da bu olgunun görüldüğü kabilelerin seçilip sistematik olmayan vakalar şeklinde sunulmasına imkân veriyor. Sistematik olmayan ama birbirini destekleyen vakaların bir araya getirilmesi, bir fikrin savunuculuğunu yaparken kullanılan standart bir yöntem. Evrensellik iddiasıyla çelişen vakalar sözkonusu olduğunda da yine standart teknikler devreye giriyor. Bunlardan biri de, kapsayıcı tanımlama yöntemi:

> Antropologlar, bölgeciliğin genel bir insan özelliği olduğunu genelde pek hesaba katmazlar. Bu, olgunun zoolojideki en dar anlamıyla ele alınmasının bir sonucudur (...) Her tür, kendi özel davranış skalasına göre değerlendirilir. Bu skalada; en aşırı hallerdeki açık düşmanlıktan (...) dolambaçlı bir sahiplenme biçimine veya hiçbir bölgeci davranış sergilememeye kadar gidilir. Amaç, türlerin davranış skalalarını belirlemek ve bir hayvan türünün bu skalada ileri ya da geri gitmesini sağlayan parametreleri tespit etmektir. Bu nitelik kabul edildiği takdirde, bölgeciliğin avcı-toplayıcı toplumların genel özelliği olduğu sonucuna varmak makul olacaktır.[43]

İkinci yöntem, evrensel özelliklerden birinin görülmüyor olmasını geçici bir sapma ile açıklamaktır. Kıran kırana savaş, insan kültürünün sözde evrensel bir özelliği; fakat "bazı yalıtılmış kültürlerin belli bir zamanda birkaç nesil boyunca bu sürece dahil olmayıp etnografların barış hali olarak sınıflandırdığı geçici bir döneme girmeleri de mümkün."[44]

---

42 a.g.e., s. 154-155.

43 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 564-565.

44 a.g.e., s. 574.

Sosyobiyolojiyi eleştirmek için etnografik çalışmalardaki belli bazı yorumların savunuculuğunu yapmak gibi bir niyetimiz yok. Aksi halde biz de, sosyobiyologların hep yaptığı gibi, bütünün parçalarından bazılarını öne çıkarıp yeniden yorumlayarak bir fikri savunma hatasına düşeriz. Sosyobiyologların etnografya literatürüne dair yorumları, antropologların ayrıntılı çalışmalarıyla zaten çürütülmüş durumda[45] ama kendilerine yakın antropologlardan oluşan bir çevreleri de yok değil.[46] Zaten asıl mesele de Samoalıların barışçı mı, yoksa saldırgan mı olduklarını anlamak değil; sosyobiyolojik tanımlamaların insanın toplumsal örgütlenmesine ilişkin verileri, argümanın gerektirdiği şekilde eğilip bükülebilen keyfî bir yoruma nasıl dönüştürebildiğini anlamak.

Şu ana kadar cevap verilmeyen soru, sınırsız bireysel ve kültürel farklılığın olduğu bir yerde, insan doğasının evrensel özelliklerinin neye göre seçileceği sorusudur. Madem saldırganlık ve vatanseverlik insanın evrensel özelliklerinden, o halde savaş karşıtı görüşleri nedeniyle yıllarca hapis yatan A. J. Muste insan değil de başka bir şey miydi? Öte yandan, vatan sevgisiyle sergilenen saldırganlık insanın davranış dağarcığının değişken bir parçası ise, bu saldırganlık hangi sebeple, geleneksel anlayış dışında, mesela koprofiliden daha kabul edilebilir oluyor? Eminiz okur, ne kadar tuhaf olursa olsun belli bir zamanda birtakım insanlar tarafından sergilenmeyen bir davranış bulmakta zorlanacaktır.

Sosyobiyoloji yazınındaki geleneksel insan doğası tanımı, sosyobiyologların davranışın tanımlanmasında karşılaşılan temel sorunları çözmede başarısız olduklarını gösteriyor. Çünkü kölelik, girişimcilik, hâkimiyet, saldırganlık, kabilecilik ve bölgecilik gibi kategorileri somut bir gerçekliği olan doğal nesneler gibi ele alıyorlar; bu kategorilerin tarihsel ve ideolojik kurgular olduğu-

45 Sosyobiyologları utandıran bir eleştiri için, bkz. Sahlins, M. *Use and Abuse of Biology.* Ayrıca bkz. "Sociobiology, a New Biological Determinism", Science for the People Collective (1977). *Biology as a Social Weapon.* Minneapolis: Burgess.

46 Freeman, D. (1983). *Margaret Mead ve Samoa.* Cambridge. Mass.: Harvard University Press.

nu anlamıyorlar. Bir özelliğin, örneğin girişimciliğin evrimine dair bir kuram, büyük oranda, kavramın modern tarihçi ve iktisatçıların zihin dünyası dışında bir gerçekliği olup olmamasına bağlı. Sosyobiyologların yaptığı dört tür tanımlama hatası var ve bu hatalar, insan toplumunu aydınlatma iddialarını önemli ölçüde zayıflatıyor.

İlk hata, sosyobiyolojinin keyfî kümeler oluşturması ve kullanmasıdır. Sadece sosyobiyolojide değil evrim teorisinde de karşılaşılan en büyük tanımlama sorunlarından biri, organizmanın evrimini anlayabilmek için onu parçalarına ayırabilmektir. Peki, tanımlamanın doğru topolojisi nedir? Yani bireyin fenotipinin doğal birleşim çizgileri nerelerden çizilmeli ki evrimsel teori açısından faydalı olsun? Örneğin eller; ellerin evriminden bahsetmek aydınlatıcı olabilir mi? Eller, birim olarak küçük görülebilir ve onun yerine bütün olarak önayakların evrimi anlamlı gelebilir ya da aksine, tek tek tüm parmaklar, hatta eklem yerleri doğru tanımlama düzeyi olabilir. Mesela paleontologlar, genelde karşıt başparmaktan insanlık tarihindeki önemli bir aşama olarak söz eder. Dolayısıyla uygun tanımlama düzeyine ya da düzeylerine daha en başından karar vermenin bir yolu yok. Bu sorunun cevabı, kısmen, ellerin büyümesine etki eden genlerin gelişimin farklı yönlerini nasıl etkilediğine bağlı. Ama ellerdeki değişiklikler aynı zamanda organizmanın dış dünyayla olan ilişkisini de değiştirir; bu değişim de organizmanın farklı yönlerindeki doğal seçilim baskısını etkiler. Sonuç olarak, evrim süreci bakımından eller, vücudun diğer bölümlerine hem iç hem de dış ilişkiler nedeniyle bağlıdır. Tüm bunlar anlaşılana kadar da ellerin, fenotip tanımlamasının doğru birimi olduğu kesin olarak söylenemez.

Gelişim sürecindeki ilişkileri anlamanın ne kadar önemli olduğuna bir örnek de, çenenin evrimidir. İnsanın anatomik evrimi neoteniktir; insan, anatomik olarak, erken doğmuş bir maymun gibidir. İnsan ve maymun, fetüs halindeyken yetişkin hallerine göre birbirlerine çok daha fazla benzerler ve yetişkin

insan, yetişkin maymundan ziyade, bir fetal maymunu andırır. Bu neotenik gelişimin tek istisnası, insanın çene yapısıdır çünkü çene, yetişkin insanda fetüs haline göre daha fazla gelişmiştir; maymunlarda ise bunun tam tersidir. Biraz yaratıcılıkla, çene yapısının insanın vücut şeklinin genel evrimi açısından neden bir istisna olduğuna dair adaptasyoncu açıklamalar bulmak mümkün[47] ancak bu bilmecenin cevabı, aslında çenenin evrimsel bir birim olarak var olmaması. Alt çenede gelişen iki bölüm vardır: çene kemiğinin olduğu bölüm [*dentary*] ve dişleri tutan diş yuvaları [*alveolar*]. Bunların ikisi de insanın olağan neotenik evrimini geçirmiştir fakat diş yuvaları, çene kemiğinden çok daha hızlı kısaldığı için ortaya adına çene dediğimiz bir şekil çıkar.

Evrimi açıklarken bir organizmanın anatomisini bölümlere ayırmak bu kadar zorsa, mesela davranış, özellikle de toplumsal bir organizmanın davranışı sözkonusu olduğunda çok daha fazla dikkat gerekmez mi? Hafızanın topolojisi ile beynin topolojisinin aynı olmadığı, belli anıların serebral korteksin belirli bölümlerinde depolanmadığı ve bir şekilde uzamsal olarak dağıldığı zaten biliniyor. Birbirinin içine geçmiş bilişsel işlevler oluşumları bakımından bir gizem olarak kalmaya devam ediyor ama sosyobiyologlar, bir bütün olarak insan kültürünü birbirinden bağımsız evrimleşen birimlere ayırmakta hiçbir sakınca görmüyor.[48]

Tanımlamada yapılan ikinci hata, somut cisimlerle metafizik kategorilerin birbirine karıştırılması; yani şeyleştirme hatası. Kitabın önceki bölümlerinde ileri sürdüğümüz gibi, bir ad verebildiğimiz herhangi bir davranış veya kurumun fiziksel doğanın kanunlarına tabi gerçek bir şey olduğunu varsaymak mümkün değil. Sosyobiyologların evrim geçiren birimler olarak ele aldığı zihinsel nesnelerin çoğu, aslında, belli bazı kültürlerin veya dönemlerin soyut yaratımları. "Din", böyle bir kelimenin bile olma-

47 Böyle bir girişim için bkz. De Bruyl, E. L. ve Sicher, H. (1953). *The Adaptive Chin.* Springfield, Lil.: C. C. Thomas.

48 Örneğin Dawkins'in *Gen Bencildir*'deki "mem" kavramı..

dığı ve kavramın ayrı bir birim olarak var olmadığı klasik Yunan kültürü için ne anlam ifade edecek? "Şiddet" gerçek bir şey mi, yoksa fiziksel eylemlerde birebir karşılığı olmayan bir kurgu mu? Mesela "sözlü şiddet" veya "şiddet ayrıcalığı" derken ne kastediyoruz? Modern kanunlarda tanımlandığı şekliyle mülk sahibi olmak, bir kişi ile devredilebilir bir mal arasında değil kişiler arasında kurulan ilişkilerin hüküm sürdüğü 13. yüzyıl Avrupası'nda karşılığı olmayan bir kavram. Aslında, bugün "mülkiyet" dediğimiz kişi ile mal arasında kurulan ilişki, Avrupa'da sadece birkaç yüzyıllık geçmişi olan hukuki bir kurgu ve insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri maskelemeye yarıyor.

Sosyobiyologlar çok bilindik bir hataya düşüyor: Sadece, insanın toplumsal deneyimlerini düzene koymak, anlamak ve aktarmak için yaratılmış olan kavramları alıp bunlara kendilerine ait bir yaşam ve dünyaya etki etme ve dünyadan etkilenme gücü bahşederek bu kavramları şeyleştiriyorlar. Tıpkı hayal ürünü tanrıların ürediklerine ve savaşlarda birbirlerini öldürdüklerine inanan Antik Yunanlılar gibi, sosyobiyologlar da dinin kalıtımla aktarılabildiğine ve varoluş mücadelesi içinde doğal seçilim yoluyla görülme sıklığının artabildiğine inanıyorlar.

Üçüncü hata, metaforların gerçek sanılması ve bir metaforun asıl kaynağının unutulması. Sosyobiyoloji teorisinde geriye dönük etimoloji denilen bir süreç var ve şöyle işliyor: Önce insanın toplumsal kurumları metaforik olarak hayvanlara yansıtılıyor; sonra bir insan davranışı, sanki başka türlerde de gözlemlenen genel bir olgunun örneğiymiş gibi, hayvanlara bakılarak yeniden yorumlanıyor. Sosyobiyolojiden eski olmakla birlikte ona da mal edilebilecek bir örnek, böceklerdeki sınıflaşma (kast) olabilir. Kast, insana özgü bir olgudur; başlangıçta ırk veya soy temelli olsa da sonradan emeğin ve toplumsal konumun belli biçimleri ile özdeşleşmiş olan kalıtsal gruplar şeklinde ilerlemiştir. Kast sistemini böceklere uygulayan sosyobiyologlar, insan toplumlarında görülen kastın daha genel bir olguya basit bir örnek teşkil ettiği fikrine meşruiyet

sağlamış olur. Oysa böceklerde kast sistemi yoktur; sadece yaşamsal faaliyetler bakımından farklılaşmış bireyler sözkonusudur. Hindistan'daki kast sistemi, Aryan istilaları ve Dravid yerlilerinin fetihleri sonucunda oluşmuştur. Dalitler [*intouchables*] varla yok arası bir yerde konumlandırılırken, yüksek kasta mensup Hindular toplumsal ve siyasi güç tekeline sahiptir. Peki, bunun karıncalarla ne ilgisi var? Bir kraliçe karınca ile (ki cinsiyetinin bilinmediği dönemlerde kral karınca denilirdi), tümüyle kısıtlanmış bir şekilde, zorla beslenerek yaşayan bu yumurtlama makinesi ile I. Elizabeth veya Çariçe II. Katerina arasında, ya da siyaseten güçlü olmasa da inanılmaz bir servete sahip olan II. Elizabeth arasında nasıl bir benzerlik olabilir?

Bu metaforların tehlikesini, karıncalardaki "kölelik" ile açıklayabiliriz. Günümüzde hiçbir sosyobiyolog, karıncalardaki köleliğe bakıp insanlardaki köleliğin biyolojik açıklamasını yapmaz. Wilson'ın da belirttiği gibi,[49] karıncalarda görülen (bir türün diğerini esir alması anlamındaki) kölelik, bu böceklerin evrim sürecinin farklı evrelerinde, birbirinden bağımsız olarak ve en az altı kez ortaya çıkmıştır. Wilson bu konudan bahsederken çok dokunaklı bir dil kullanır. Şöyle yazar:

> Kölelerin, büyük bir baskıyla karşı karşıya kaldıklarında karınca köleleri, şebekler, mandriller ya da başka bir tür gibi değil de insan gibi davranmakta ısrar etmeleri, tarihin gidişatının en azından genel hatlarıyla ileriye dönük olduğuna inanma nedenlerimden biri. İhtimal dışı alanların veya yasak bölgelerin sınırlarını belirleyen biyolojik kısıtlamalar var.[50]

Bu görüşe göre insanlarda kölelik sistemi işlememiştir çünkü insanın biyolojik doğası, kölelerin, insan dışı canlıların direniş göstermeksizin maruz kaldığı bu uygulamaya direnmesini sağlamıştır. Yani kölelik genel, köleliğe verilen tepki ise türe özeldir. Bu bakış açısındaki sorun ise, karıncalarda "kölelik" sistemi ol-

49 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 365.

50 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 81.

madığını gözden kaçırması. Kölelik, ekonomik artık değer üretmenin bir biçimi, köleler de bir tür sermayedir. Karıncalarda ise mal, sermaye yatırımı, faiz oranı veya serbest emek piyasasındaki nispi endüstriyel sermaye üstünlüğü gibi kavramlar yoktur.

Karıncalarda kölelik ve sadakat bilgisini 19. yüzyıl böcekbiliminden devralan sosyobiyologlar, bu hatalı metaforu kendileri için elverişli bir araç haline getirirler. Saldırganlık, savaş, işbirliği, akrabalık, sadakat, utanma, tecavüz, aldatma, kültür; bunların tümü insan dışı hayvanlara uygulanan kavramlardır. Sonra bu kavramların insanlardaki görülme biçimleri, türe özel, hatta belki daha gelişmiş vakalar olarak açıklanır. Para, "karşılıklı özgeciliğin sayısal ifadesi"dir[51] ve "bölgeciliğin biyolojik açıklaması, kolayca modern mülkiyet kuralları haline dönüşebilir."[52]

Metaforların kullanımı ile de yakından ilgili olan dördüncü ve son tanımlama hatası, farklı olguların aynı başlık altında birleştirilmesidir. Hem sosyobiyologları hem de onların öncüllerini büyük oranda meşgul eden klasik konu, saldırganlık meselesidir. Basitçe, bir insanın başka bir insana nedensiz (ancak her durumda akıldışı olması gerekmeyen) saldırısı anlamına gelen bu kavram, zamanla, bir devletin başka bir devlete sonu savaşa varan saldırısı şeklinde siyasi bir anlam da kazanmıştır. Örgütlü siyasi saldırganlık ile aşırı kalabalıklaşma, *Lebensraum* (yaşam alanı) bulma veya çiftleşme arzusu gibi nedenlere bağlı saldırganca hislerin toplu açığa çıkışını aynı şeylermiş gibi ele almak, sosyobiyolojik indirgemeciliğin bir sonucu. "Gruplar arasındaki şiddet içeren rekabet, üreme şansı açısından önemli olan toprak, hayvan, maden ve benzeri herhangi bir kıt kaynak yüzünden ortaya çıkabilir. Fakat bu rekabet daha ziyade kadınlar yüzünden görülür ve doğrudan bir tehdit olmasa da savaşmakta olanlar, kadınların da dolaylı olarak risk altında olduğunu bilirler."[53]

51 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 553.

52 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 109.

53 Symons, D. *Evolution of Human Sexuality*, s. 149.

Fakat devletler halinde örgütlenmiş olan toplumlar arasındaki savaşın bu eski bireysel saldırganlık hissiyle hiç ilgisi yoktur. Savaş, siyasi ve ekonomik kazanç sağlamak için toplumdaki iktidar sahiplerinin verdikleri emir üzerine girişilen hesaplı bir siyasi eylemdir. "Düşmanlıklar", bireyler arasında en küçük bir husumet olmasa da ortaya çıkabilir; gerekirse propaganda organları tarafından kasıtlı olarak yaratılır. İnsanlar savaş alanlarında birbirlerini herhangi bir sebepten öldürebilirler ama asıl sebep, siyasi iktidar tarafından böyle yapmaya zorlanmalarıdır. Rus devletindeki siyasi iktidar 1917'de dağıtıldığında, Rus askerleri de Alman askerlerini öldürmeyi bırakmıştır. R. Trivers'ın da söylediği gibi,[54] askerî marş çalındı diye cinsel içgüdülerinin yönlendirmesi altında erkeklerin uygun adım savaşa gideceklerini iddia etmek yanlıştır. Marştan daha önemlisi okuldur; diğer yöntemlerin işe yaramadığı durumlarda da hapis ve sürgün tehdididir. Farklı olguların aynı başlık altında incelenmesi, düşünmekten aciz sosyobiyologların anlık bir hatası değil, indirgemeci programın temel adımlarından biridir.

Davranışın doğuştanlığı

Sosyobiyolojinin temel iddiası, insanın toplumsal davranışlarının bir anlamda genlerde kodlandığı şeklinde. Ancak IQ bağlamında açıkladığımız gibi, bugüne kadar kimse, insanın toplumsal davranışlarını herhangi bir yönden belli genlere ya da bir gen grubuna bağlamayı başaramamıştır. Ayrıca bu amacı taşıyan deneysel bir plan öneren de çıkmamıştır. Bu nedenle insanın toplumsal özelliklerinin genetik temeline ilişkin tüm ifadeler, ne kadar olumlu olursa olsun, ister istemez spekülasyondur.

O halde sosyobiyologların, saldırganlık gibi açıkça görülebilen özellikler ile genler ya da insan kromozomları arasında

54 R. Trivers, *Doing What Comes Naturally.* Hobel-Leiterman yapımı film; dağıtım Documents Associates, New York.

ilişki olduğunu ileri sürmesi ne anlama geliyor? Zaman zaman belirli bir özellik için kodlanmış tek bir gen olduğu varsayılıyor. Bu genin varsayımsal olduğu genelde ifade edilse de akıl yürütmenin ileri aşamalarında "eğer" kaydı kaldırılarak varsayımsal model gerçekmiş gibi ele alınıyor. Süreç içinde, bu varsayımsal tek genin sayısı artmaya başlıyor. Özellik ile gen arasında doğrudan ve belirleyici bir ilişki kuruluyor. Bu genin belli bir formunu taşıyan bireyler, sözkonusu kişilik özelliğine de sahip oluyor; farklı formlarını taşıyanlar ise ya o özellikten yoksun oluyor ya da derecesi daha az oluyor. Bu nedenle Wilson, "konformer genlerin görülme sıklığının daha fazla olduğu toplumlar"[55] veya "genetik olarak programlanmış cinsel çatışmalar ve anne-baba ve çocuk çatışması"[56] gibi konulardan bahsedebiliyor. Bu tekniğin en açıklayıcı kullanımlarından biri, toplumsal statüyü belirleyen gizemli "Dahlberg genleri"nin ortaya çıkışıdır. "Eğer başarı ve toplumsal statüdeki yükselişten sorumlu bir gen varsa, en üstteki sosyoekonomik sınıflar arasında bu genin hızla yayılabileceğinin Dahlberg tarafından (1947'de) ortaya koyulduğunu" *Sosyobiyoloji* kitabından öğreniyoruz. İki paragraf sonra da "sözkonusu argümanla ilişkili ve en basit haliyle ifade edilen bu varsayımsal gen dışında başka Dahlberg genleri de vardır" deniyor.[57] İlk cümlenin başındaki "eğer", ikinci cümlenin sonuna geldiğinde "vardır"a dönüşüyor. Sosyobiyoloji teorisinin gelişiminin ileri aşamalarında "Dahlberg geni", insanın kültürel evrimini açıklayan, "yöntem"i ve "sonuçlar"ı olan bir model mertebesine çıkarılıyor.[58] Ünlü insan genetikçisi Dahlberg'in adının geçmesi, hazırlıksız yakalanan okurun ciddi bir bilimsel hipotezin incelenmekte olduğunu ve yayımlanabilir birtakım sonuçlar elde

55 Wilson, E. O. *Sociobiology.* s. 562.

56 a.g.e., s. 563.

57 a.g.e., s. 554-555.

58 Lumsden, W. ve Wilson, E. O. (1981). *Gates, Mind and Culture.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

edildiğini sanmasına yol açabilir. Aslında referans verilen şey, bir ders kitabının son bölümünde alıştırma olarak verilen matematik problemidir;[59] yani öğrencilerin genetik cebir kullanma becerilerini test etmeye yardımı olsun diye uydurulan bir oyun.

Bu basit ve sınırlandırıcı gen kontrolü modelindeki sorun şudur; bir organizmanın gözle görülür özellikleri olan fenotipler genler tarafından ve bağımsız olarak belirlenmez çünkü fenotipler, gelişim süreci boyunca genlerle çevre arasında meydana gelen etkileşimlerin bir sonucudur. Sosyobiyologlar da bu gerçeğin farkında. İşte bu nedenle ara sıra lafı dolandırırlar: "Geriye söylenebilecek tek bir şey kalıyor; eğer gerçekten eşcinsellik genleri varsa, bu genlerde eksik penetrans ve ekspresivite açısından değişkenlik olduğu neredeyse kesindir."[60] Asıl sorun ise şu: Eğer insanlarda taşıyıcıların sadece belirlenemeyen bir bölümünü etkileyen davranış genleri varsa (eksik penetrans) ve ortaya çıkan etkinin yapısı bakımından belirlenemeyen bir değişkenlik sözkonusuysa (ekspresivite değişkenliği), o halde hiçbir genetikçi bu genlerin varlığını ispatlayamaz. Bu sorun, çevrenin tümüyle kontrol altında olduğu ve deneysel çiftleştirmelerin yapılabildiği deney organizmaları için bile yeterince zordur. İnsanlarda ise bu analiz sorununun aşılması mümkün değildir. İnsan genetiği daha Mendel'in çalışmalarından sonraki ilkel evresindeyken, kalıtsal olup olmadıkları keşfedilemeyen bu kişisel özellikler, eksik penetrans ve değişken ekspresivite ile açıklanan baskın genler olarak kabul edilmiştir.

Sosyobiyologlar, bazen, görünür kişisel özelliklerin başlı başına genlerde kodlanmadığını da söylerler. Ama böyle bir potansiyel genlerde kodlanmıştır ve sözkonusu özellikler ancak uygun

59 Dahlberg, G. (1947). *Mathematical Models for Population Genetics.* New York: S. Karger.

60 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 553.
Penetrans; bir gen özelliğinin fenotipte görülme oranı. Eksik penetrans; bir genin her bireyde aynı fenotip oluşumuna yol açmaması durumu. Ekspresivite; genin fenotipe yansıma şiddeti. *-ed. notu*

çevre şartları sağlandığında ortaya çıkar. Bu konuda Symons şöyle der: "'Saldırgan dürtü' veya vücuttan atılması gereken saldırgan enerji birikimi diye bir şey yoktur (...) Doğal seçilim, sadece, üreme başarısı piyasasında kâr, maliyeti geçerse gönüllü dövüşü mümkün kılar ve böyle koşullar oluşmadığı sürece genel olarak saldırgan olan bir türün mensupları bile bütün yaşamlarını barış içinde geçirebilirler."[61] Görünürde çevreye bağımlı olduğu izlenimi verse de bu model de tümüyle genetik olarak belirlenir ve çevreden bağımsızdır. Genlerin hareketleri, uygun sinyallere sabit ve tek tip yanıtlar veren ilkel bir bilgisayar programı gibi görülür. Elbette böyle bir sinyal alınmazsa merkezî sinir devresinin genetik olarak belirlenen bu bölümü hiçbir zaman aktive de olmayabilir.

Kimi zaman da sosyobiyologlar iki mesajı aynı anda vermeye çalışır: "İnsanlar doğuştan saldırgan mıdır? (...) Cevap, (...) evet! Tarih boyunca savaş (...) her toplumda yaygın olarak görülmüştür."[62] Fakat okumaya devam ettikçe, insandaki saldırgan davranışın, "genlerle çevre arasındaki yapılandırılmış, öngörülebilir bir etkileşimin örüntüsü" olduğu ortaya çıkar.[63] Oysa şu anda sosyobiyoloji açısından çok tehlikeli sulardayız. Eğer saldırganlık sadece *bazı* çevrelerde ortaya çıkıyorsa, nasıl oluyor da doğuştan olabiliyor ve biz neden kısaca yanlış çevrelerden sakınma yolunu seçmiyoruz? İşte tam bu noktada genetiğe çok yabancı kavramlar devreye girmeye başlıyor.

> İnsanlarda dışsal tehditlere gereksiz bir düşmanlıkla yanıt vermeye güçlü bir *yatkınlık* vardır (...) Görünüşe göre beynimiz şu şekilde programlanmıştır: İnsanları dostlar ve yabancılar olarak ikiye ayırma *eğilimi* gösteririz (...) Yabancıların hareketlerinden derin bir korku duymaya *meyilliyiz* (...) Şiddet içeren saldırgan-

61 Symons, D. *Evolution of Hitman Sexuality*, s. 145.

62 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 99. Savaş ve saldırganlığın aynı şey gibi ele alınmasına dikkat ediniz.

63 a.g.e., s. 105.

> lığın öğrenilmiş kuralları büyük oranda geride kalmıştır (...) Fakat geride kaldıklarını söylemek, yok olacakları anlamına gelmez. Tek yapabileceğimiz, etraflarından dolanarak yolumuzu bulmak. Bu kurallar örtük ve geri planda kalsın istiyorsak, bilinçli bir şekilde psikolojik gelişimin o zorlu ve hiç geçilmemiş yollarından geçmemiz gerekiyor. Ancak o zaman insanın şiddeti öğrenme yönündeki derin *eğilimini* kontrol etmeyi ve azaltmayı başarabiliriz. [Vurgular eklenmiştir.][64]

Bu sık çalılık içinde yolumuzu bulabilirsek iyi! Davranış ile şartlar arasındaki olumsallığı anlatan dolambaçsız ifadeden yola çıkıp, özel çevresel şartlara bağlı olmayan bir davranışa "eğilim", "yatkınlık" ve "meyil" göstermeye vardık. Beynimiz; insanları dostlar ve yabancılar olarak ayırmaya, bu ayrımı yaptıktan sonra yabancılardan korkmaya ve kendi kendimize yarattığımız böyle bir tehdidin varlığı nedeniyle de şiddet ile karşılık vermeye *programlıdır*. Genlerle çevre arasındaki etkileşimden bahsedilmesine rağmen, bu, açıkça genlerin toplumsal ilişki sürecinde saldırgan davranışlar emrettiği ama bu açık saldırganlığın irade veya siyasi yapılar ile bastırılabildiği bir teori.

Toplumsal örgütlenmenin alternatif biçimlerinin genler sayesinde mümkün olduğunu ancak bunun sadece büyük bir çaba ve fiziksel acı ile başarılabileceğini söyleyen bir gen hareketleri kavramı sosyobiyolojiye nüfuz etmiş durumda. Nasıl ki bir insanın dizlerinin üzerinde yürümesi mümkündür ama insan vücudunun anatomik sınırları nedeniyle bu iş yorucu ve acı veren bir hal alır, işte aynen öyle. Toplumun bazı halleri daha "doğal"dır ve bu nedenle daha kolay ve kalıcıdır. Diğerlerinin devamlılığını sağlamak içinse sürekli enerji harcanmalıdır. Mutluluk doğaya uygun olanı yapmaktır. "Bazı davranışlar duygusal hasar ya da yaratıcılık kaybı olmaksızın deneysel olarak değiştirilebilecek, bazıları ise değiştirilemeyecek"[65] derken kastedilen de budur. Cinsiyetler

64 a.g.e., s. 119.

65 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 575.

arası eşitliğin bedeli büyük ihtimalle sürekli tetikte olma zorunluluğu olacaktır. Yine de fiziksel ve toplumsal durum ile genetik ve fizyoloji arasında bağ olduğunu iddia edebilmek için sadece laftan fazlası gerekir. Bu iddianın altında yatan, hakkında hiçbir kanıt bulunmayan merkezî sinir sisteminin yapısına ilişkin eksiksiz ama örtük bir teoridir. Sosyobiyoloji, manevi kolaylık kavramlarını sinir sistemine dair mevcut bilgilerin herhangi birinden almak yerine bu fikri tipolojik normallik kavramlarından miras alır ve Darwin öncesi biyolojinin karakteristiği olan doğal halleri tercih eder.

Bazen sosyobiyologlar naif genetik deterministler oldukları yönündeki suçlamayı bertaraf etmek için çevrenin genlerden çok daha önemli olduğunu açık seçik ifade ederler. Genlerin "hükümranlığını büyük ölçüde kaybetmesi"[66] düşüncesi ya da "kültürün yularını elinde tutması"[67] tam teknik karşılıkları olmadığından genetiğin dili ile anlatılamayan kavramlar.

Son olarak sosyobiyologlar, zor durumda kaldıklarında, "toplumsal davranışlar açısından esneklik sağlayan genlerin seçilme şansının yüksek" olduğunu söylerler.[68] Bu gerçekten doğru olabilirse de sonuç, sosyobiyolojiyi tüm içeriğinden mahrum bırakmak olacaktır. Teorinin, "insanlar oldukça karmaşık bir sinir sistemine sahip ve çevreye uyum sağlayabilen makinelerdir"den çok daha iyisini söyleyebilmesi gerekir.

Genetik belirlenimin kanıtları

Sosyobiyoloji, toplumsal yapıların genetik kontrolünün varlığı üzerine birkaç zayıf argüman sunar. Öncelikle bir özelliğin varsayılan evrenselliği genetik kontrolün kanıtı gibi sunulur. "Avcı-toplayıcı toplumlarda erkek avlanır, kadın evde kalır. Bu

66 a.g.e., s. 550.

67 Wilson, E. O. *On Human Nature*, s. 172.

68 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 549.

güçlü eğilim, çoğu tarım ve sanayi toplumunda görülür ve sadece bu bile genetik bir temeli olduğunu gösterir."[69] Bu argümanda gözlem ile açıklama birbirine girmiştir. Eğer nedensellik aramak gerekmiyorsa, o halde yüzde 99'u Luteryen olan Finlilerde de böyle bir gen olduğu iddia edilebilir.

Bununla bağlantılı ama çok daha önemli olan bir argüman da insanın toplumsal davranışları ile diğer primatların toplumsal davranışları arasındaki sözde benzerliği temel alır. Evrim biyologları ortak atalardan gelen eş [*homologous*] yapılarla işlev olarak yakın olabilmekle birlikte son derece farklı evrimsel kaynaklardan gelen benzer [*analogous*] yapılar arasında ayrım yapar. Yani kuşların ve yarasaların kanatları eştir çünkü omurgalıların önayaklarının evrimi ile meydana gelmiştir; ancak kuşların ve böceklerin kanatları sadece benzerdir. Eğer bazı yakın canlı formlarının tümü aynı özelliğe sahipse, bunun yakın bir ortak atadan geldiğini varsaymak mantıklıdır. Öte yandan insanların yaşayan yakın akrabaları yoktur. Diğer türlerin hiçbiri aynı cins (*Homo*) veya aynı familya (*Hominidae*) veya üstfamilya (*Hominoidea*) içinde sınıflandırılmaz. Tabii bu, hayvanları sınıflandıranın *Homo* olduğu gerçeğinden de, *Homo sapiens*'lerle büyük insansı maymunların en yakın ortak atasının en az 2 milyon yıl önce yaşamış olmasından da kaynaklanıyor olabilir.[70] Üstelik insan beyni bu süreçte hacim olarak yaklaşık dört katına çıkmıştır. Kısacası, insanlarla maymunlar arasında eşmiş gibi görünen özelliklerin böyle olduğunu söylemek mümkün değildir. Maymunlarda genetik olarak tek tip olan bir davranış, insanlarda erken bir dönemde öğreniliyor olabilir. Örneğin kuşlarda şakımanın bazı türlerde genetik olarak tek tip olabildiği ancak diğer

69 Wilson, E. O. (12 Ekim 1975). "Human Decency Is Animal", *New York Times Magazine*, s. 38-50.

70 Bu 2 milyon yıl tahmini, insanlar ile büyük insansı maymunlar arasındaki bağışıklık benzerlikleri dikkate alınarak hesaplanan en az süredir. Fosil bulgular ise bundan çok daha geriye, 5 milyon yıla kadar gitmektedir.

formlarda öğrenilmesi gerektiği bilinmektedir. Bir ispinoz tek başına büyümüş olsa bile kendi türüne özgü şekilde şakıyacaktır ancak bir yetişkin ispinoz şakıması duymadığından mükemmel olmayacaktır. Öte yandan bir şakrakkuşu sayısız şakıma biçimlerini taklit etmeyi öğrenecek ve ne olursa olsun tıpkı babasından öğrendiği gibi şakıyacaktır. Başka birçok konuda olduğu gibi burada da sosyobiyologlar kendi iddialarını sıralarken birbiriyle çelişen argümanlar ortaya atarlar. Bir yandan türler arasındaki benzer özelliklerin genetik kontrolün kanıtı olduğunu söyler, diğer yandan değişken özelliklerin insan grupları arasında genetik olarak farklılık göstermesinin muhtemel olduğunu iddia ederler. Sonuç olarak benzerliğe dayalı kanıtları kullanma umudu, değişken özelliklerin insanla şempanze arasında eş olup olmadığını bilmenin imkânsızlığı nedeniyle hüsranla sonuçlanır.[71] Aslında benzerliğe dayalı kanıtların keyfî biçimde herhangi bir argümanı desteklemek için kullanılması her zaman mümkündür.

İnsanın toplumsal davranışının genetik olarak kontrol edildiği düşüncesini destekleyen bir diğer kanıt da -içedönüklük-dışadönüklük, sportif faaliyetler, kişinin hızı, duygusal dengesizlik, baskınlık ve şizofreni gibi- birtakım insani özelliklerin bir dereceye kadar kalıtsal olduğu iddiasıdır. Bu argüman iki sebepten yanlıştır. Birincisi, insanın kişilik özelliklerinin kalıtsal olduğuna dair doyurucu çalışmalar yoktur. Beşinci bölümde ele aldığımız gibi, aile içindeki benzerlik ile kalıtsallığı birbirine karıştırmamak son derece önemli. Makul örneklem genişliğindeki kontrollü evlatlık çalışmaları olmadığından, akrabalar arasındaki benzerliklerin sebeplerini bulmaya imkân yok. Amerika Birleşik Devletleri'nde anne-baba ve çocuklar arasındaki herhangi bir toplumsal özellik bakımından en yüksek korelasyon, mezhep ve siyasi parti alanında rastlanan korelasyonlardır. Kalıtımcıların ancak en bayağısı, dindarlık ile Cumhuriyetçiliğin doğrudan

71 Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 551.

genlerde kodlandığını söyleyebilir. Sosyobiyoloji alanında yapılan çalışmaların bir şeyleri savunma amacını en net şekilde ortaya koyan örnek, bu çalışmalarda insandaki psiko-sosyal özelliklerin kalıtsallığına dair kanıtların büyük bir kibirle ele alınışı. Bazıları hiçbir eleştiri getirmeden kalıtsallık hesaplamalarına ilişkin ikincil, hatta üçüncül kaynakları alıntılar;[72] bazıları da sadece sinekler, ördekler ve fareler üzerinde yapılan deneyleri referans göstererek insanın özelliklerinin kalıtsal olduğuna bizleri inandırmaya çalışırlar.[73]

İkincisi, bir özelliğin kalıtsallığı, genetik homojenliğin değil popülasyon içindeki genetik sapmanın kanıtıdır. Beşinci bölümde vurguladığımız gibi, tüm bireylerin genetik olarak özdeş olduğu bir özellik açısından kalıtsallık sıfır olmaktadır çünkü kalıtsallık genetik farklılaşmalardan doğan bir popülasyon içindeki farklılık oranının ölçüsüdür. İnsan genetiğinde davranış özelliklerini kontrol eden ve her bireyde özdeş olan genlerin varlığını tespit etmeyi sağlayacak hiçbir yöntem bulunmamaktadır. Bu da şu soruyu gündeme getiriyor: Acaba sosyobiyoloji, tüm insanların "insan doğası" genleri bakımından genetik olarak tek tip olduğunu mu varsayıyor? Öyleyse, bu genleri kalıtsallık çalışmalarıyla bulmak mümkün değil. Eğer böyle bir varsayım yoksa, o halde genetik tarafından kontrol edilen insan doğası ne demek? Çünkü eğer saldırganlık genleri sadece bazı insanlarda varsa, bu durumda hem saldırganlık hem de saldırgan olmama insan doğasının bir parçasıdır.

Tüm bu laf dolandırmalara ve çelişkilere rağmen sosyobiyolojik teorinin merkezinde yatan düşünce, genetik determinizmdir. Teorilerin işe yaraması için de mevcut duruma uygun şekilde tam da arzu edilen fizyolojik özellikleri ve gelişim özelliklerini ortaya çıkaran genlere başvurmak gerekir. Owen Glendower "Engin de-

72 Örneğin bkz. Wilson, E. O. *Sociobiology*, s. 550'de kalıtsallığı azalttığı söylenen özelliklerin bir listesini bulabilirsiniz.

73 Bkz. Barash, D. P. *Sociobiology and Behaviour*, üçüncü bölüm.

rinliklerden ruhları çağırabilirim" diye böbürlendiğinde, Henry Percy ona şu yerinde cevabı verir: "Ben de ya da bir başkası da, neden yapamasın ki? Ama bakalım sırf çağırdın diye gelecekler mi?" Organizmaların gelişimi ve genlerin yapısı hakkında bildiğimiz şeyler, bir türün içindeki olası genetik farklılıklar açısından birtakım kısıtlamalar olduğunu gösteriyor. Ve kimsenin teori uğruna keyfî ve karmaşık özelliklere sahip genler icat etme hakkı bulunmuyor. Hiçbir omurgalı hayvan fazladan uzuv geliştirmemiştir ve el ve ayaklara ilaveten bir de kanatlara sahip olmak hoş olsa da omurgalıların genotipleri için böyle bir olasılık sözkonusu değildir.[74]

Biyolojik insan doğası teorilerinde çok daha temel bir sorun vardır. Gelişim biyolojisinin, davranış ile belirli insan genotiplerinin çevreye verdiği tepkiler arasındaki ilişkinin tespit edilebildiği bir noktaya eriştiğini düşünelim. Bu şartlar altında bir insanın belli bir çevre içindeki özelliklerini öngörmek mümkün olurdu. Fakat buradaki çevre, toplumsal bir çevre. Peki, toplumsal çevreyi belirleyen şey nedir? Kişisel özelliklerin bir bakıma bununla ilgisi var ancak belirleyicilikleri yok. İşte bu nedenle birey ve toplum arasında diyalektik bir ilişki sözkonusu çünkü biri diğerinin gelişiminin ve belirlenmesinin şartı. Bireylerin hem toplumu yarattığı hem de toplum tarafından yaratıldığı bu diyalektik ilişki teorisi, biyolojik değil toplumsal temelli bir teoridir. Bir genotipin bir fenotiple ilişkisine yön veren kanunlar, toplumun gelişim kanunlarını belirlemeye yetmez. Bireylerin doğalarının toplamını, topluluğun doğasına bağlayacak kanunlar da olmalıdır. Bir toplumsal teori oluşturmak, indirgemeci bakış açısının gündeminde yoktur çünkü bir indirgemeciye göre toplum, karşılıklı nedensellikler ile birbirlerine bağlı olmayan bireylerden meydana gelir.

74 J. B. S. Haldane, bir keresinde, asla melek gibi bir ırk olamayacağımızı çünkü mükemmel ahlak ve kanatlar için gereken genetik varyasyondan yoksun olduğumuzu söylemiştir.

Adaptasyon hikâyeleri

Sosyobiyolojik argümanın son unsuru, insanın toplumsal özelliklerinin oluşumunda doğal seçilimin rolünü gösteren makul hikâyeler kurgulamaktır. Genel hatlarıyla yapılan şey, türlerin evrim tarihi içinde belli bir özellik bakımından bir tür genetik sapma yaşadığını ve bir davranışı belirleyen genotipleri taşıyanların bir şekilde daha fazla üreyebildiğini varsaymaktır. Bunun sonucunda sözkonusu genotipler tür içinde artmış ve nihayet türü niteler hale gelmiştir. Örneğin evrim sürecinin bir noktasında, bazı erkekler genetik olarak daha bireycidir ve diğer erkeklere nazaran grup değerleri konusunda daha az etki altında kalmaktadır. Bu kolay etki altına alınamayan erkekler gruptan dışlanır, ihtiyaç duydukları zaman korunma şansı bulamazlar, grup kaynaklarından pay alamazlar, hatta belki grup arkadaşları tarafından öldürülürler. Böylece etki altına girmeyen bireylerin genotiplerinin aktarılma şansı çok daha az olacak ve bu erkekler çok daha az üreyebilecektir. Nihayet genetik tarafından kontrol edilen etki altında kalma özelliği, o türün niteliği haline gelecektir. Buna benzer hayal ürünü hikâyeler etik, din, erkek egemenliği, saldırganlık, sanatsal yetenek vb. konularda da anlatılır. İhtiyaç duyulan tek şey, geçmişte yaşanan bir genetik farklılık belirlemek ve biraz da hayal gücü; Kipling'in *Just So Stories* [İşte Öyle Hikâyeler] kitabının Darvinci versiyonu gibi... Tabii Kipling'in sorunu, kazanılan niteliklerin kalıtsal olduğuna inanmasıydı.

Eğlenceli ve sıkça rastlanan bir örnek, sosyobiyoloji alanında çalışan üç ünlü antropolog tarafından ortaokul öğrencilerine sosyobiyolojik akıl yürütmenin unsurlarını öğretmek üzere tasarlanmış bir egzersiz.[75] Soru şu: "Neden çocuklar ıspanağı sevmez de yetişkinler sever?" Öğrencilere, önce, insan doğasının bu ufacık özelliğinin genel olup olmadığına nasıl karar verecekleri öğretilir.

75 *Exploring Human Nature.* Cambridge, Mass.: Education Development Center, 1973.

Bunun için anne-babalarına ve arkadaşlarına bu iddianın doğru olup olmadığını sormaları istenir. Hemen ardından da adaptasyon hikâyesi gelir: Ispanağın içinde kalsiyum emilimini önleyen oksalit asit bulunur. Kemikleri büyümekte olan çocukların ise kalsiyuma ihtiyacı vardır. Yetişkinlerin kemikleri daha fazla büyümeyecektir; bu nedenle kalsiyum eksikliği onlar için önemli değildir. Böylece çocukların ıspanaktan hoşlanmamasını ama yetişkinlerin ıspanağı sevmesini sağlayan bir gen öne çıkar. Okur, bu örneğin saçmalığına şaşmamalı çünkü aslında burada ihtiyaç duyulan tüm unsurlar mevcut: (1) gündelik kişisel deneyimleri evrenselliğin kanıtı gibi almak; (2) teorinin ihtiyacına göre belirlenen keyfî ve karmaşık hareketlere sahip bir gen fikrinin ortaya atılabileceğini ima etmek ve (3) ıspanak yemenin üreme hızı üzerindeki etkisini gösteren nicel çalışmalar yapmadan bir adaptasyon hikâyesi uydurmak.

Doğal seçilime dair sosyobiyolojik argümanda merkezî rolü, Darwin'in cinsel seçilim teorisi oynar. Buna göre erkekler kadınları elde etmek için rekabet eder; kadınlar da rakipler arasından nitelikleri geniş ve sağlıklı bir aile kurmaya en elverişli olanı seçer. İnsanın aklında bir Viktorya Dönemi tablosu canlanıyor: Sevdiğinin ayakları dibinde diz çöken ve bütün varlığını onun önüne seren bir delikanlı! Cinsiyetler arasındaki rekabet eşitsizliğinin, cinsiyetlerin üreme yatırımı eşitsizliğinden (terminolojiye dikkat ediniz) kaynaklandığı düşünülür (ayrıca bkz. altıncı bölüm). Kadın yavrusunu ya bedeninde taşır ya da yuvasına yumurta olarak bırakır ve yaşam enerjisinin önemli bir bölümünü onu beslemeye ve büyütmeye adar. Erkek ise serbesttir; inanılmaz küçüklükteki sperm katkısını sunduktan sonra gitmekte ve başka dişilerle flört etmekte özgürdür. Bunun sonucunda doğal seçilim, sağlıklı ve kuvvetli yavrular verecek sağlıklı ve kuvvetli erkeği seçmekte başarılı olan dişilerin lehine işleyecektir. Erkekler ise ya renkleri, şakımaları, vücutları ve diğer süsleri nedeniyle dişilere çekici geldikleri ya da saldırgan yapıları, daha büyük boynuzları vb. özellikleri sayesinde diğer talipleri ortadan kaldırabildikleri için seçilirler.

Cinsel seçilim teorisi, adaptasyoncu argümanın esnek ve güçlü bir biçimidir ve Barash'ın (sıradışı bir içtenlikle) "Diyelim ki..." adını verdiği oyunu oynayan sosyobiyologlar tarafından ustalıkla kullanılır.[76] Sosyobiyoloji teorisinin, ne kadar çelişkili olursa olsun her şeyi nasıl açıklayabildiğini anlamak için kısa bir beyin jimnastiği yapalım ve insan türünde dişilerin süslü ve erkeklerin sönük olması paradoksunu düşünelim. Cinsel seçilim kuramına göre genelde erkeklerin daha parlak renklerde ve gösterişli olması gerekir; dişiler ise aksine daha donuk renklerde olur. Çoğu kuş türünde durum böyledir. Yine de, en azından Batı kültüründe tam aksi görülür. Bu durum cinsel seçilim teorisini çürütür mü? Asla! Symons'ın *The Evolution of Human Sexuality* [İnsan Cinselliğinin Evrimi] kitabına göre bu tam da beklenen şeydir. Batı'da dişilerin muhtemel üreme başarısı dış görünüşten anlaşılır (büyük memeler, geniş kalçalar). Erkeğin sönüklüğü ise tutuculuğunu ve muhtemelen iyi ekonomik imkânlar sunabileceğini gösterir. Üstelik gösterişli, süslü erkekler seçici olmayabilir ve yuvalarını terk etme ihtimalleri vardır. Son olarak kadınlar, erkekleri kontrol edebilmek için cinsel cazibe sahibi olmak durumundadır. "Batı'da, tüm toplumlarda olduğu gibi, ilişkiyi başlatmak genelde dişinin isteği ya da görevidir."[77] (Sosyobiyoloji kitapları okurken röntgencilik yapıyormuşuz, yazarların özel hayatlarını dikizliyormuşuz gibi bir his oluşuyor!) "Dişi Hominidler, fiziksel ve siyasi gücün yetişkin erkeklerde olduğu bir toplumsal çevrede evrildiklerinden" (...) "kadınlar, sahip olduklarını kendi çıkarları için kullanmak üzere evrilir."[78]

Son olarak, bu argümanlar inandırıcı bulunmazsa şu söylenir: "Batı'daki çevre, yapay bir çevredir ve bu nedenle insanların cinsel davranışları geçici bir süre için uyumsuz olabilir." Böylece sorun çözülmüş olur.

---

76 Barash, D. P. *Sociobiology and Behavior*, s. 277.

77 Symons, D. *The Evolution of Human Sexuality*, s. 202.

78 a.g.e., s. 203 ve 204.

Bir ortak özelliğin, bu özelliğe sahip olanların üreme gücünü artırmak yerine azaltacağı bazı durumlar olduğu açık. Mesela yapanın aleyhine, başkalarının lehine olan özgeci davranışların doğrudan seçilim ile seçilmemesi gerekir; yine de özgeci davranış diye bir şey vardır. Sosyobiyololar özgeciliği açıklamak için akraba seçilimine dair hikâyeler kullanırlar. Akraba seçilimi, W. D. Hamilton tarafından toplumsal davranışları açıklamak üzere ortaya atılan, yüksek adaptasyon başarısını inceleyen daha geniş kapsamlı bir teorinin bir parçasıdır.[79] Bireyin akrabalarının bireyle aynı genleri taşıma olasılığı vardır ve akrabalık derecesine bağlı olarak bu olasılık da artmaktadır. Kardeşlerin genleri yarı yarıya ortaktır, birinci dereceden kuzenlerde ise ortaklık 1/8 oranındadır. Belli bir özelliği belirleyen genin popülasyon içinde artmasının bir nedeni, bu geni taşıyanlardan birinin kendi üreme gücünü azaltırken akrabasının üreme gücünü geri dönüşsüz şekilde artırmasıdır. Böylece üç kardeşi için kendini feda eden birey, dolaylı yoldan, kendi genlerini de aktarmış olur. Akraba seçilimi, doğrudan seçilim açıklamasının işe yaramadığı durumlarda birçok özelliği açıklamakta kullanılır. Bunun tipik bir örneği de eşcinselliktir.[80] Eşcinsellerin, heteroseksüellere göre "mecburen" daha az üredikleri için genlerini aktaramadıkları söylenir. Ancak eşcinseller, kendileri bir aile kurmadıklarından, bütün enerjilerini kardeşlerinin çocuklarını büyütmeye adarlar ve bu, eşcinsellerin üreme potansiyeli kaybını telafi eder, genlerinin türün içinde devamlılığını sağlar. Hikâye her zaman olduğu gibi yüzeysel. Öncelikle, eşcinsellerin daha az üredikleri kesin değildir. Sadece eşcinsel olanlar haliyle çoğalamaz ancak hem kendi cinsine hem karşı cinse ilgi duyan pek çok kişi vardır. Bu kişilerin üreme oranları hakkında ise hiçbir şey bilmiyoruz. Hatta, eğer işiniz asılsız hikâyeler anlatmaksa, pekâlâ biseksüellerin cinsel

79 Hamilton, W. D. (1964). "The Genetical Theory of Social Behaviour", *Journal of Theoretical Biology* (7): 1-52.

80 Ruse. M. (1981). "Are There Gay Genes", *Journal of Homosexuality* (6): 5-34.

yönden daha aktif olduklarını bile iddia edebilirsiniz. İkincisi, eşcinselliğin genetik olduğunu gösteren hiçbir geçerli kanıt yoktur. Üçüncüsü, eşcinsellerin, kardeşlerinin üreme oranını artırıp artırmadığı (ya da insan evriminin bir aşamasında artırmış olduğu) yönünde bir kanıt bulunmamaktadır. Son olarak bu efsane, eşcinselliği, mevcut toplumsal ve kültürel gelenekleri yansıtan bir kendini cinsel olarak ifade etme biçimi değil, bireyin şeyleştirilmiş bir özelliği gibi gören anlayışa dayanmaktadır. Bu hikâye tümüyle uydurmadır. Bazı hayvanlarda akrabalar arasında işbirliğinin görüldüğü bilinse de, bu vakaların hiçbiri, işbirliği yapan bireylerin üreme gücü kayıplarını o işbirliği sayesinde telafi ettiklerini göstermemektedir.

Bireylerin adaptasyona aykırı özelliklerini açıklamanın bir yolu olarak akraba seçilimini kullanmak, bu tür hikâyeler anlatanlara büyük kolaylık sağlasa da yabancılar lehine sergilenen özgeci davranışları açıklamakta yetersiz kalıyor. Trivers, bu davranışları açıklayabilmek için karşılıklı özgecilik adlı bir teori ortaya atar.[81] Eğer bir yabancı lehine özgeci davranışa yol açan genler varsa ve bu yabancı ileride bu davranışı hatırlayıp karşılığını verecekse, olasılıkların da doğru çıkması şartıyla, özgeci davranış sergileyenlerin ikisi de adaptasyon şanslarını artırmış olur. Böylece eğer *A*, yüzde 5 ölme riskini göze alarak, *B*'yi yüzde 50'lik bir ölüm riskinden kurtarıyorsa, *B* de gelecekte aynı şeyi *A* için yapabilir ve ikisi de kazançlı çıkabilir. Bu ikisinin karşılıklı özgecilik genleri de artış gösterecektir. Yaşanmış örnekler sunulmadığından, teori, yaratıcı bir akıl oyunu olarak kalmaktadır.

Doğrudan seçilim, akraba seçilimi ve karşılıklı özgecilik teorilerinin birleşimi, sosyobiyologlara, gözlemlenen her olguyu açıklama garantili bir tür spekülatif olasılıklar cephaneliği sağlıyor. Bu sistemi alt etmek ise imkânsız, çünkü söylediklerinin aksini gösteren bir gerçekle çürütülmesi ihtimaline karşı yalıtılmış durumda. Eğer fenotip üzerinde keyfî ve karmaşık etkileri

81 Trivers, R. "Evolution of Reciprocal Altruism."

olan bir gen icat etme ve insanlık tarihinin bilinmesi mümkün olmayan dönemleri hakkında hikâyeler uydurma şansınız varsa, gerçek ya da kurgu tüm olguları açıklamak mümkün oluyor. Sosyobiyologların en indirgemeci olanları bile, adaptasyona dair anlatılan hikâyelerin doğa biliminden ziyade bir tür oyun olduğunu fark edebiliyor. Dawkins şöyle bir itirafta bulunur: "Karşılıklı özgecilik fikrini türümüze uyguladığımızda ortaya atılabilecek ilginç spekülasyonların sonu yok. Kulağa ne kadar cazip gelirse gelsin, ben bu tür spekülasyonlarda başkalarından daha başarılı değilim; bu nedenle bu eğlenceyi okura bırakıyorum."[82]

Adaptasyon hikâyelerinin sosyobiyolojik açıklamalar arasındaki ağırlığı, bilimsel açıdan yeni yöntemler kullandıkları iddiasının çelişkisini de gözler önüne seriyor. Sosyobiyolojiye göre, toplumsal davranışların evrimini inceleyen önceki kuramcılar başarısız olmuştur çünkü doğal seçilime çok dar bir açıdan bakmışlardır. Eski kuram, devamlı olarak, bir özelliğe sahip olmanın bireyin üreme şansını artırdığını mı, yoksa azalttığını mı sorgulamıştır. Bu da normalde gitgide azalması beklenen özgeci davranışların evrimi paradoksuna yol açar. Eski teorideki bu paradoks, popülasyonlar arası seçilim varsayımı ile çözülür. Ancak sosyobiyologlar, yerinde bir tespitle şu noktaya dikkat çekerler; önemli olan *genlerin* tür içinde görülme sıklığının artıp artmadığıdır; ancak o zaman akraba seçilimi gibi dolaylı seçilimler bir özelliğin, o özelliğe sahip birey daha iyi bir adaptasyon sağlamış olmasa da artmasına yol açabilir. İronik olansa şudur; bu iddia hiç de yeni değildir. Doğrudan adaptasyonun evrimin tek itici gücü olduğunun reddedilmesi, hemen hemen yarım yüzyıldır evrim genetiğindeki başlıca gerginlik kaynaklarından biri. Dahası sosyobiyoloji, modern evrim genetiği alanında yaygın olan adaptasyon harici açıklamaları tümüyle yok sayar ve kendini, 19. yüzyılın bayağı Darvinizminin karakteristiği olan bazen dolaylı bazen zorlama birtakım adaptasyoncu argümanlarla sınırlar.

82 Dawkins, R. *The Selfish Gene*, s. 202.

Oysa bir evrimsel olayı doğru şekilde açıklayabilecek ve adaptasyona dayanmayan birçok evrim faktörü bulunur. Öncelikle, birden fazla genin tek bir özelliğe etki ettiği durumlarda seçilimin farklı olası sonuçları olacaktır. Adaptasyon şekillerinin çokluğu, sabit bir doğal seçilim düzeninde alternatif evrim yolları olacağı anlamına gelir. Bir popülasyonun bu yollardan hangisini seçeceği tesadüfi olaylara bağlıdır ve bu nedenle aynı seçilim sürecinden geçerek iki farklı sonuca ulaşan popülasyonlar arasındaki bu farklılıklara adaptasyon temelli bir açıklama bulmaya çalışmak anlamsızdır. Sözgelimi Afrika'da iki, Hindistan'da ise tek boynuzlu olan gergedanlara dair adaptasyon temelli herhangi bir açıklama bulmaya gerek yoktur. Neden Batı'da iki, Doğu'da ise tek boynuzun daha iyi olduğunu anlatan zekice bir şeyler uydurmak zorunda değiliz. Çünkü aslında bu ikisi, aynı genel seçilim sürecinin alternatif sonuçları. Zaten doğrusal olmayan, çok boyutlu ve dinamik süreçlerin hiçbir zaman olası tek bir sonucu yoktur.[83]

İkinci olarak, gerçek popülasyonların sınırlı büyüklüğü genlerin görülme sıklığında rastlantısal değişikliklere neden olacaktır. Böylece, üreme başarısı daha az ya da üreme başarısı bakımından herhangi bir farklılık göstermeyen genetik kombinasyonların bir popülasyon içinde sabitlenmiş olması olasılık dahilindedir.[84] Genotipler arasındaki adaptasyon farklılıkları az ise, elverişli genlerin kaybolup gitme olasılığı çok daha yüksektir. Bu, popülasyonda bir azalmanın meydana geldiği, daha açık bir ifadeyle çevrenin değişim geçirdiği ve yeni genotipler için seçilim süreci ihtimalinin belirdiği durumlarda bilhassa böyledir. Sınırsız büyüklükteki bir popülasyonda bile, Mendelci genetiğin doğası gereği, *s* miktar üreme avantajına sahip yeni bir elverişli

83 Bu ilkenin, artık tüm popülasyon genetiği ders kitaplarının bir parçası olan ilk anlatımı için, bkz. Wright S. (1931). "Evolution in Mendelian Populations", *Genetics* (16): 97-159.

84 a.g.e.

genin popülasyona dahil olma olasılığı sadece *2s*'dir. Doğal seçilim, elverişli genleri tutma konusunda çoğunlukla başarısızdır.

Üçüncüsü, özelliklerde görülen değişikliklerin çoğu, genlerin çoklu fenotip etkilerinin [*pleiotropy*] bir sonucudur. Kırmızı renk tek başına organizma için bir avantaj olduğundan kanın da kırmızı olduğunu iddia etmek aptalca olurdu. Asıl avantaj, hemoglobinin oksijen taşıma özelliğine sahip olmasıdır ve hemoglobin de kırmızıdır. Bu çoklu fenotip etkisinin özel ama önemli bir örneği, vücudun çeşitli kısımları arasındaki oransal değişimi ifade eden tam metrik (allometrik) büyümedir. Geyiklerin büyüme sürecinde boynuzlar vücutla orantısız şekilde büyür, böylece daha iri geyiklerde daha büyük ve orantısız boynuzlar bulunur.[85] Şu halde iri geyiklerin muazzam büyüklükteki boynuzları için özellikle adaptasyona dayalı bir açıklama bulmaya gerek yoktur.

Son olarak, gelişim ve fizyolojide önemli bir rastgele gürültü[86] [*random noise*] bileşeni bulunmaktadır. Fenotipi belirleyen sadece genotip ve çevre değildir; fenotip, hücre ve molekül düzeyinde rastgele gürültü süreçlerine de maruz kalır. Bazı durumlarda, örneğin meyve sineklerindeki tüy gelişiminde, gelişimsel gürültü kaynaklı değişimler, genetik ve çevre kaynaklı değişimler kadar büyük olabilmektedir.[87] Kısaca tüm değişimler, özellikle de insanın toplumsal davranışlarıyla ilgili olanlar, determinist bir bakış

85 Gould, S. J. (1973). "Positive Allometry of Antlers in the Irish Elk, Megaloceros giganteus", *Nature* (244): 375-376.

86 Rastgele gürültü: Genetik ve moleküler biyolojide, genetik faktörlerle çevresel etkilerin hemen hemen tümüyle aynı olması halinde bile görülebilen (özdeş ikizlerdeki farklı parmak izleri veya çiller gibi) fenotip farklılıklarını açıklamaya yönelik teoridir. Buna göre hücrelerde meydana gelen her süreç "gürültülü"dür ve moleküller belirli bir düzende değil rastgele hareket ederler. Bunun sonucunda, bir hücresel süreç sırasında bir molekülün belli bir anda belli bir yerde olması rastlantısaldır ve bu "karmaşa" hali fenotip özelliklerini etkilemektedir. Gelişimsel gürültü ise, gelişim sürecindeki hücre içi dalgalanmalara bağlı rastlantısal olayların fenotip farklılıklarına yol açtığını ileri sürer. *-ed. notu*

87 Deneysel veri ve incelemer için bkz. Falconer, D.S. (1960). *Introduction to Quantitative Genetics*. New York: Ronald Press, s. 140-149.

açısıyla açıklanamaz ve bunlara mutlaka bir adaptasyon hikâyesi gerektiren olaylar gözüyle bakılmamalıdır.

Sosyobiyolojinin, Darvinciliğin ve Mendelciliğin sonuçlarının mekanikçi açıklaması olma iddiasına rağmen, bu alternatif açıklamalardan hiçbirini kullanmaz. İnsan davranışlarının bazı yönlerden sadece başka anatomik ve nörolojik değişikliklerin tesadüfi etkisi, hatta daha fenası rastgele sabitlenmiş genlerin bir sonucu olduğu düşüncesi sosyobiyologlara yabancıdır. Onlar, işe bir özelliği ele alarak başlar; sonra bu özelliğe, sanki kendi evriminde etkili olan tek neden bu özellikmiş gibi, bir köken icat ederler. Sosyobiyolojik teori, evrimsel değişimin hangi aşamalarının belli özelliklerin doğal seçiliminin sonucu olduğunu tartışan genetikçilerin ise adını bile anmaz.[88]

Sosyobiyolojinin, Darvinci ve Mendelci mekanikçiliğin uzantısı olma yönündeki açık iddiasına rağmen uygulamada bu iddia ile çelişecek şekilde adaptasyoncu argümanlara sarılması, sadece bağımsız ideolojik temeli göz önüne alındığında anlaşılabilir olmaktadır. Sosyobiyoloji, insanın davranış dağarcığının tüm yönleriyle adaptasyonun bir sonucu olduğunu, ya da en azından geçmişte böyle olduğunu ileri sürerek, şeylerin mevcut durumunu meşrulaştırmaya zemin hazırlar. Buna göre biz, doğal seçilimin milyon yıllık ürünleriyiz. Doğanın bilgece içimize işlediği toplumsal düzenlemelere bütün kibrimizle meydan mı okuyalım? Girişimci, yabancı düşmanı veya bölgeciysek bunun bir nedeni var. Bu özellikler kör talihin eseri değil; belki daha en başında bile uyumsuz özelliklerdi. İşte bu biyolojik Pangloss'çuluk, biyolojik determinizmin kaçınılmazlık argümanı bakımından en mantıklı

88 Nötralist-seçilimci çekişmesinin kapsamlı bir tartışması için, bkz. Kimura, M. ve Ohta, T. (1971). *Theoretical Aspects of Population Genetics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press ve Lewontin, R. C. (1974). *The Genetic Basis of Evolutionary Change*. New York: Columbia University Press. Barash meseleyi tek cümleyle geçiştirip, "çoğunluk" özelliklerin doğrudan seçilimi fikrini destekliyormuş gibi davransa da (*Sociobiology and Behaviour*, s. 53), bu konu 20 yıldır evrim genetiği alanındaki çalışmaların önde gelen konusu olmaktadır.

sonuç olmamakla birlikte, meşrulaştırma sürecinde önemli rol oynadı. Dahası, özgeciliğin bile üreme bencilliğinin seçiliminin bir sonucu olduğunu vurgulayarak, genel anlamda bireylerin davranışlarındaki bencilliği de destekledi. E. O. Wilson, toplum için en faydalı olanın kendisi için en faydalı olanı yapan bireyler olduğunu, bunun tek şartının da başkalarına zarar vermemek olduğunu savunan Amerikan yeni muhafazakâr özgürlükçülüğünün[89] temsilcisidir. Sosyobiyoloji de Adam Smith'in görüşlerine doğa bilimsel bir dayanak bulma amacındaki bir diğer girişimdir. Bayağı bir Mendelciliği, bayağı bir Darvinciliği ve bayağı bir indirgemeciliği birleştirip statükonun emrine verir.

89 E. O. Wilson ile röportaj, C. Fischler, *Le Monde*, 14 Şubat 1980, s. 15.

Yeni Biyoloji, Eski İdeoloji

Gen, organizma ve toplum

Biyolojik determinizmi eleştirenler, itfaiye erleri gibi... Ne zaman büyük bir yangın çıksa hemen onlardan yardım isteniyor, acil durumda hemen müdahale ediyorlar ama gerçekten ateşe dayanıklı bir bina yapmayı hiç akıl etmiyorlar. Şurada bir IQ ve ırk yangını, şurada suçlu genleri yangını, az ileride biyolojik olarak daha alt statüdeki kadınlar yangını, insan doğasının genetik değişmezliği yangını da ileride... Tüm bu determinist yangınların bütün bir entelektüel mahalle kül olmadan önce acilen aklın soğuk suyuyla söndürülmesi lazım. İşte o vakit determinizmi eleştirenler sürekli her şeye itiraz etmeye mecburlarmış gibi davranıyorlar; okurlar, takipçi ve öğrencilerse bu bitmek bilmez reddiye karşısında gitgide sabırsızlanıyor. "Sürekli bize deterministlerin hatalarından, yanlış yorumlarından bahsediyorsunuz," diyorlar, "ama siz de insan yaşamını anlamamızı sağlayacak olumlu hiçbir şey sunamıyorsunuz." Lumsden ve Wilson'ın birlikte yazdıkları *Genes, Mind, and Culture*[1] [Genler, Zihin ve Kültür] kitabını aşırı determinist indirgemecilikle suçlayanlara cevaben söyledikleri gibi, eleştiri getirenler "ya oturup kendileri yapsınlar, ya da ayak altından çekilsinler!"[2]

---

1 Lumsden, C. J. ve Wilson, E. O. (1981). *Genes, Mind, and Culture.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

2 Lumsden, C. J. ve Wilson, E. O. (1981). "Spectrum", *The Sciences* 11 (8).

Tabii bizler dezavantajlı durumdayız. İnsan varlığının temeli ve biçimleri üzerine basit, hatta basitleştirici görüşler öne süren biyolojik deterministlerin aksine, tüm insan toplumlarını açıklayan doğru tanımı biliyormuşuz veya suç, savaş, aile kurumu, mülkiyet ilişkileri gibi kavramları tek ve basit bir mekanizmanın sonuçları olarak açıklayabilirmişiz gibi davranmıyoruz. Hatta tam tersi; bizim görüşümüz gen, çevre, organizma ve toplum arasındaki ilişkinin basit bir indirgemeci argümanla açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı olduğu yönünde. Ancak araştırmaktan vazgeçmiyor, tüm bunların incelenemeyecek kadar karmaşık olduğunu söyleyip havlu atmıyoruz. Onun yerine, alternatif bir dünya görüşü öneriyoruz. Bu görüş, karmaşık sistemlerin araştırılması için bir çerçeve sunuyor. Bu çerçeve ile, ilişkiler sisteminin doğasında bolca mevcut olan etkileşimi parçalarına ayırıp yok etmeyi değil sürdürebilmeyi amaçlıyoruz. Bununla beraber, bu yapılandırma çalışmasına başlamadan önce eski itirazlarımızı kısaca tekrarlamamız ve önerdiğimiz araştırma çerçevesini netleştirmemiz gerek.

Biyolojik deterministlerin iddialarından biri, kendilerine yöneltilen eleştirilerin aşırı kültürel deterministik olduğu. Kültürel determinizmle kastettikleri ise bireyin, doğduğu andan itibaren içinde yer aldığı kültürün bir yansıması olduğu görüşü. Kültürel determinizm, Skinner'ci davranışçılık yaklaşımını da kapsayacak şekilde ele alınabilir. Bu yaklaşıma göre kişilik özellikleri, doğumla başlayan gelişim sürecindeki duyusal girdi, tepki, ödül ve ceza aşamalarının doğrudan bir sonucudur. Kültürel deterministler, organizmanın boş bir levha, bir *tabula rasa* olarak doğduğuna inanır. Bu boş levhaya ebeveynler, kardeşler, öğretmenler, arkadaşlar ve toplum herhangi bir şey yazabilir. Ancak felsefeci Midgley, ki kendisi sosyobiyolog değildir, çocuklarının doğuştan itibaren birbirlerinden farklı olmalarının, yani bir *tabula rasa* olmamalarının sosyobiyoloji karşıtı yazını büyük oranda

çürüttüğünü düşünür.[3] Aşırı kültürel determinizmin bir doğal sonucu da, insanın davranışları ile aile yapısını ve toplumsal sınıfını yansıtması gerektiğini düşünmektir. Buna göre kişinin toplumdaki yerine bakarak hareketlerini öngörebiliyor olmamız gerekir. Böyle öngörülerde bulunmak, en azından çoğu durumda mümkün olmadığından, bu naif kültürel determinizm elbette ki yanlıştır. O durumda da genlerin birtakım nedensel rolleri olduğu düşüncesini veya mistik, materyalist olmayan bir özgür irade inancını tekrar göz önüne almaktan başka çaremiz olmadığını ileri sürerler.[4] Aşırı kültürel determinizmin ateşli savunucuları, mesela Skinner'cı davranışçılar, gözlemlerin fazla genel olduğunu söyleyerek bu ikilimden kurtulabilir. Anne-babalarımızın, öğretmen ve arkadaşlarımızın bireysel etkileri, karmaşık ama deterministik bir yolla etkileşime girer ve yüzeyde davranış olarak ortaya çıkan ancak sonradan bir davranış programına dönüştürülebilen hareketleri üretir. Böyle deterministler, yeni doğan bir bebeğin *tabula rasa* olduğunu da iddia etmeyecektir çünkü çocuklukta güçlendirilerek şekillendirilecek ve doğuştan gelen birtakım yetenek veya özelliklerden oluşan bir temel olmalıdır.

Biyolojik determinizm ile kültürel determinizm arasındaki bu karşıtlık, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren biyolojinin, psikolojinin ve sosyolojinin başına bela olan genetik mi, yetiştirilme mi tartışmasının dışavurumu. Genetik, insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynayabilir de, oynamayabilir de... Ve eğer oynamıyorsa elimizde yetiştirilmeden başka ne kalır? Biz işte bu ikiliği reddediyoruz. İddiamız ise şu; sonradan toplumsal şartlar ile değiştirilemeye-

3 Midgley, M. (1979). *Beast and Man: The Roots of Human Nature.* Hassocks, Sussex, England: Harvester Press.

4 Özellikle de biyolojik deterministler kendi kurdukları tuzaklardan kaçmak istedikleri zaman. Örneğin şu kitabın son bölümüne bakınız: Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene.* New York: Oxford University Press veya bkz. Wilson, E. O. (1978). *On Human Nature.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press veya Barash, D. P. (1977). *Sociobiology and Behaviour.* Amsterdam: Elsevier.

cek ve şekillenemeyecek bir şekilde genlerimize yerleşmiş önemli bir toplumsal insan davranışı yoktur. Yemek yemek, uyumak, sevişmek gibi biyolojik fonksiyonlar bile bilinç kontrolü ve toplumsal şartlarla büyük oranda değişmektedir. İnsanlardaki cinsel dürtüler yaşam içinde meydana gelen birtakım olaylar neticesinde yok edilebilir, dönüştürülebilir veya artırılabilir. Ancak aynı zamanda insanların birer *tabula rasa* olarak doğduklarını da reddediyoruz çünkü bunun böyle olmadığı ve bireylerin toplumsal koşulların bir yansıması olduğu açıktır. Aksi olsaydı, toplumsal evrim diye bir şey olmazdı.

> İnsanın koşulların ve yetiştirilme tarzının ürünü olduğu, dolayısıyla farklı koşulların ve değişen yetiştirilme tarzının insanı değiştirebileceği şeklindeki materyalist doktrin, koşulları değiştirenin insan olduğunu ve eğitenin de eğitime ihtiyacı olduğunu unutuyor.[5]

İnsanın toplumsal yaşamının biyolojisiyle ilişkili olduğu şüphe götürmez. Daha önce söylediğimiz gibi, eğer insan boyu sadece 20 cm olsaydı, bildiğimiz anlamıyla bir insan kültürü olmazdı. Aşırı kültürel determinizm de en az biyolojik muadili kadar absürttür ve elbette ne biyolojik determinizm ne de kültürel determinizm bir diğerinin önemini tümüyle göz ardı edebilir. Wilson, Barash, Dawkins ve diğerleri, eğer istersek (biyolojik olarak belirlenmemiş mekanizmalar yoluyla) genetik kısıtlamaları aşabileceğimizi ve farklı (daha eşitlikçi) toplumlar yaratabileceğimizi söylerler ama bunu ancak kendimizi riske atarak yapabiliriz. Kültürel deterministler, toplumsal ve kültürel varlığa etki etme anlamında bir çocuğun veya yaşlının biyolojisi ile genç bir yetişkinin biyolojisi arasında fark olduğunu tümüyle inkâr etmezler. Bununla birlikte bu iki determinizm de aynı matematik hatasına düşer ve bir organizmanın yaşamındaki olayların nedenlerini biyolojik olanlar ve

5 Marx, K. (1845). *Theses on Feuerbach*, Marx, K. ve Engels, F. (1969). *Selected Works*, vol. 1. Moscow: Progress Publishers.

kültürel olanlar şeklinde ikiye ayırabileceklerini, bu ikisinin toplamının da yüzde 100 edeceğini sanırlar. Bu inanç, sadece kalıtım üzerine yapılan çalışmalara atfedilen yapay anlamda kendini göstermez, aynı zamanda bireylerin zihinsel durumlarının kökeni ve tedavisi için yürütülen tanı çalışmalarında da görülür. Örneğin bu modelde depresyon, ya içsel (yani vücuttaki biyolojik olayların yol açtığı) ya da dışsal (yani bireyin çevresinde meydana gelen olayların neden olduğu) bir rahatsızlık gibi görülür. Eğer kendinizi, olguları bağımsız, ayrılabilir ve birbiri içine geçmeyen yapılar olarak gören determinist düşünce ile sınırlamışsanız, bu "ya bu, ya öteki" dikotomisi mantığın bir gereğidir.

Biyolojik determinizme karşı geliştirilen ikinci ve daha çoğulcu yanıt, etkileşimciliktir. Bu görüşe göre organizmayı ne genler ne de çevre belirler; belirleyici olan bunlar arasındaki benzersiz etkileşimdir. Etkileşimcilik bilgeliğin ilk adımıdır. Organizmalar özellikleri kalıtsal olarak edinmezler; bu, genler, yani döllenmiş yumurtadaki DNA molekülleri için böyledir. Organizma, döllenme anından ölüm anına kadar tarihsel bir gelişim sürecinden geçer. Herhangi bir anda organizmanın içinde bulunduğu durum hem hücrelerinde taşıdığı genlere hem de gelişimin meydana geldiği çevreye bağlıdır. Farklı çevrelerdeki özdeş genotiplerin farklı gelişim öyküleri olacaktır; aynı şekilde aynı çevredeki farklı genotipler de başka başka şekillerde gelişecektir. Farklı çevrelerdeki farklı genotiplerin farklı gelişme biçimleri üzerine tutarlı genellemeler yapılamaz. Her şey birbirine bağlıdır.

Gen, çevre ve organizma ilişkisini anlayabilmek için gereken temel kavram, reaksiyon normu kavramıdır. Bir genotipin reaksiyon normu, genotip farklı alternatif çevrelerde gelişmiş olsaydı ortaya çıkacak olan fenotiplerin bir listesidir. Organizmanın bir özelliğinin, çevresel deneyiminin fonksiyonu olarak nasıl değiştiğini gösteren grafiklerle ifade edilebilir. Her genotip kendi reaksiyon normu ile nitelendirilir ve bu normlar arasındaki ilişki hiç de basit bir ilişki değildir. Sözgelimi bir genotip düşük sıcaklıklarda

başka bir genotipten daha iyi gelişebilir; ya da yüksek sıcaklıkta bu ikinci genotipe göre daha kötü bir gelişim gösterebilir. Bu konuda üzerinde çokça çalışılmış örneklerden biri, melez mısır çeşitleri arasındaki performans farklılıklarıdır. Tüm melez mısır çeşitlerinde verim; nitrojen, su ve güneş ışığı miktarındaki artışa bağlı olarak artar ancak bazı çeşitlerdeki artış, diğerlerinden fazladır. Çevresel iyileştirme karşısında ortaya çıkan bu farklı reaksiyon normlarının ilginç bir sonucu günümüzdeki melez mısırların, yoğun ekim ama bir nedenle daha zayıf olan çevre şartlarında test edildiğinde elli yıl öncekilerden daha iyi olması ancak eski melez mısırların da düşük yoğunluklu ekim ama zengin çevre koşullarında bugünkülerden daha iyi olmasıdır. Demek ki bitki üremesinde "daha iyi" melezler değil, zorlu koşullara öncekilere nazaran daha iyi yanıt veren ama ikisine de daha iyi yetişme şartları sunulduğunda öncekilerden daha başarısız olan melezler seçilir. Dolayısıyla genotip ve çevre arasındaki etkileşim, organizmanın, ayrı ayrı hesaba katılan genotip ve çevre etkilerinin ortalamasına bakılarak elde edilen bilgi üzerinden öngörülmesini imkânsız kılar. Gelişme süreçleri yeteri kadar anlaşılabilirse, ve bir organizmanın genotipi hakkında yeterli ve ayrıntılı bilginin de mümkün olduğunu varsayarsak, bir fenotipin herhangi bir verili çevre içindeki durumunu öngörmek şüphesiz mümkündür. Fakat bu bilgilere sahip değiliz; hatta yaklaştığımız bile söylenemez. Bu nedenle yakın gelecekte de reaksiyon normlarının nasıl olabileceğini sadece ampirik gözlemler yoluyla öğrenebileceğiz.

Bugüne kadar kimse bir insan genotipinin reaksiyon normunu ölçememiştir çünkü bunu yapabilmek için bir genotipin kopyalanıp pek çok döllenmiş yumurtaya yerleştirilmesi ve genetik olarak özdeş olan bu çocukların özellikle seçilmiş farklı çevrelerde yetiştirilmesi gerekir. Yine de, bitki ve hayvanlarla yapılan deneylerden elde edilen reaksiyon normu bilgisine dayanarak yargıya varmak gerekirse, insandaki reaksiyon normlarının belli bir çevre aralığında büyük oranda sabit olacağını ancak bu aralık

dışındaki çevrelerde görece konumlarında değişiklikler olacağını söylemek mümkündür. Bir örnekle açıklayalım ve vücut ısısını ele alalım. Oda sıcaklığındaki ve giyinik durumdaki tüm sağlıklı insanların vücut ısısı hemen hemen aynıdır (37°C). Ancak bu insanların elbiseleri alınırsa ve dışarıya, dondurucu soğuğa çıkmaları istenirse zayıf insanlardaki vücut ısısı düşüşü, kilolu insanlardan hızlı olacaktır. Güneş altında ağır iş yapmaları istendiğinde ise kilolu ların vücut ısısı, zayıflara nazaran tehlikeli biçimde yükselecektir. Vücut yapısında kalıtsallığın da etkili olduğu bilinmektedir ancak bu kalıtsal yapı farklılıklarının sıcaklık karşısındaki durumu etkileyip etkilemeyeceği ve bu etkinin niteliği çevreye bağlı olacaktır.

Organizmayı genler ve çevre arasındaki bu benzersiz etkileşimin belirlediğini kabul eden etkileşimcilik, ilk bakışta biyolojik ve kültürel determinizmin en doğru alternatifi gibi görülebilir. Orta yolu bulmuş olmanın getirdiği tüm baştan çıkarıcı özelliklere sahiptir: Hem neden-sonuç determinizmine, hatta indirgemeciliğe olan bağlılığından vazgeçmez hem de gelişmekte olan genotip üzerindeki çevre etkisi mekanizmasını ortaya çıkarmak şeklindeki ampirik sorunu farklı bir şekilde ele alabilir. Nitrojen, hücresel kontrolü belirli genlerin etkisi altında olan bitki proteinlerinin sentezlenme oranını nasıl etkiler? Aslında, insanın vücut ısısı örneğindeki gibi, kilolu ve zayıf insanların sıcaklık değişimine verdikleri farklı tepkileri açıklayan bir fizyolojik modele sahibiz. Yine de etkileşimcilik, doğru yolda bir adım olsa da, insanın toplumsal yaşamını açıklama biçimi olarak sorunlu bir görüştür çünkü en bayağı determinizmlerle ortak ve toplum sorununu çözmesine engel iki varsayım barındırır. İlk varsayımla organizma ile çevrenin yabancılaşmasını öngörür, bu ikisi arasına net bir çizgi çeker ve çevrenin organizmayı yarattığını düşünür; ancak organizmanın da çevreyi yarattığını unutur. İkincisi, bireyin topluluk karşısındaki ontolojik üstünlüğünü savunur, böylece toplumsal örgütlenmenin açıklanmasında bireysel geli-

şimi temel alan görüşlerin epistemolojik olarak yeterli olduğunu da kabul etmiş olur. Etkileşimcilik, mevcut insan genotiplerinin tümünün reaksiyon normlarını ve bu genotiplerin içinde bulundukları çevreyi bildiğimiz takdirde toplumu anlayabileceğimizi söylemektedir. Fakat yine de anlayamazdık.

Sanık: organizma

Hem biyolojik kuramla hem de toplumsal kuramla özdeşleşen iki güçlü metafor vardır. Birinci ve daha eski metafor, etimolojik olarak İngilizcedeki "gelişme [*development*]"[6] kelimesindeki örtük, İspanyolcadaki aynı anlamlı *desarollo* kelimesinde ise açık olan açma [*unfolding*] ya da açılma [*unrolling*] metaforudur. Organizmaların, toplum ve kültürlerin, erken dönemlerine içkin her özelliği içlerinde barındırdıkları düşünülür ve bunların önceden belirlenmiş gelişimsel açılma süreçlerine başlamaları için gereken tek şey sadece bir tetikleyicidir. Bu açılma süreci genelde sabit bir düzen içinde birbirini takip eden aşamalar şeklinde tanımlanır: Yunanlılardaki medeniyetin altın, gümüş, bronz ve demir evreleri; Freud'un oral, anal ve ergenlik şeklindeki gelişim dönemleri; Piaget'nin duyu-hareket, işlem öncesi, somut işlemsel ve soyut işlemsel gelişim evreleri gibi.

Bu tür modellerle birlikte kesintiye uğramış gelişim kavramı gündeme gelir; mesela bireyler anal evrede "durmuş" ve bu evrenin ötesine geçememiş olabilir. Sözgelimi neoteni teorisine göre bazı türler gelişim sürecinde diğer türlere göre yetişkinlik evresine daha hızlı erişir, bu nedenle diğer türlerin gençlik [gelişimin tamamlanmasından önceki] evrelerine benzerler. İnsan, morfolojik olarak, yetişkin maymundan ziyade fetal maymuna benzer. Bizler, deyim yerindeyse, prematüre doğmuş maymunlar gibiyizdir. Açılma teorileri, gelişimin içsel faktörlerine üstünlük tanır, çevreye de sadece süreci tetikleme veya şu ya da bu evrede

6 Aynısı "evrim [*evolution*]" için de geçerlidir; kelimenin ilk anlamı "içte olanın açığa çıkarılması"dır.

ilerlemenin önüne geçme rolünü verir. Bu haliyle de başlı başına determinist bir modeldir.

İlk kez 19. yüzyılda kullanılan daha yeni metafor ise Darwin'in eşsiz entelektüel katkısıdır. Bu; deneme-yanılma, etki-tepki, sorun-çözüm metaforudur. Bu modelde organizmalar, toplumlar ve türler, doğanın karşılarına çıkardığı, mevcudiyetlerinden bağımsız birtakım sorunlarla karşı karşıya kalır ve uygun çözümü bulana kadar farklı çözüm yollarını dener. Bunun ilk örneği Darvinci evrimin değişim modelidir. Dış dünya, hayatta kalma ve üreme sorunları yaratır. Türler ise rastgele değişkenler üreterek, "denemeler" yaparak adaptasyon sağlar; bu denemelerden bazıları türün içinde yayılarak ve türe bu dışsal tehdide adaptasyon sağlama kabiliyeti vererek üreme anlamında başarılı olur. Aynı metafor kültür evrimi teorilerinde de görülür. Kültürlerin çevreyle baş etme yolları birbirlerinden farklıdır. Kimileri, bizim gibi, doğru tahminlerde bulunur; kimileri de, Güney Amerika'nın Fuegian yerlileri gibi, kültürel olarak uyum gösteremez ve yok olur. Bazı kültür biçimleri ya da düşünceler daha üstün bir üreme gücüne sahiptir; Dawkins'in "mem" kavramının ifade ettiği de budur.[7] Sözgelimi Hıristiyanlık, putperestliğe son vermiştir çünkü daha akla yatkın ve yaşamın gereklerine daha uygudur.

Deneme-yanılma, bir dizi psikolojik gelişim ve öğrenme teorisinde, Popper, Lorenz, Campbell ve Piaget'nin evrimsel epistemolojilerinde de kullanılan bir metafor olmuştur.[8] Çocuklar (ya da Popper'de bilim), gelişim sürecinde dış dünyanın karşılarına çıkardığı sorunlarla karşılaşır ve bu sorunlara varsayımsal birtakım çözümler üretir. Bu çözümler doğa karşısında sınanır, deneyimle çürütülür ve yerlerini yeni varsayımlara bırakır. Sonunda, gerçekçi bir doğa algısına çok yakın bir bilgi sistemi deneme-yanılma yoluyla kurulmuş olur. Her organizma için birden çok olası gelişim yolu sözkonusudur. Genler gibi içsel faktörler, sadece

7 Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.

8 Bu epistemolojilerin bir derlemesi ve eleştiriler için, bkz. Plotkin, H. (1982). *Evolutionary Epistemology*. New York: John Wiley.

varsayımları üretir. Organizmanın ruhsal gelişimi, bu varsayımları sürekli çevresine uygulayarak ve uygun olanı bularak olur. O halde bu da etkileşimci bir modeldir.

Açılma ve deneme-yanılma metaforlarının ortak noktası, organizma ve çevre arasında kurulan eşitsiz ilişkidir. Organizma, çevreye yabancılaşmıştır. Bir dışsal gerçeklik, yani çevre vardır ve bu çevrenin kendi oluşum ve evrim kanunları bulunmaktadır. Organizma ise bu çevreye uyum sağlar, kendini ona göre şekillendirir; bunu başaramadığı takdirde de ölür. Organizma bilginin öznesi, çevre ise nesnesidir. Bu organizma ve çevre anlayışı; psikolojiyi, gelişimsel biyolojiyi, evrimsel teoriyi ve ekolojiyi ele geçirmiş durumda. Organizmada yaşam süresi içinde ya da nesiller arasında görülen tüm değişikliklerin, kendi bağımsız değişim kanunları olan ve organizma ile etkileşime girerek onun değişimine yön veren çevre nedeniyle meydana geldiği düşünülüyor. Yine de, neredeyse evrensel olan bu organizma ve çevre anlayışı aslında yanlıştır ve tüm biyologlar da bunu bilir.

Organizma ve çevrenin iç içeliği

Bağımsız bir çevre tanımlamaya çalışırken karşılaşılan sorun, çevreyi oluşturan irili ufaklı birçok şeyin sınırsız sayıda farklı yoldan bir araya getirilebilmesidir. Fiziksel güçlerin yapılandırılmamış dış dünyası ile bir organizmanın, yine kendisi tarafından tanımlanan çevresi (yani kelimenin tam anlamıyla organizmayı çevreleyen şeyler) arasında net bir ayrım yapmak gerek. Gerçek organizmalar olmasaydı, çevresel etkenlerin hangi kombinasyonunun bir çevre demek olduğunu, hangilerinin bir çevre olamayacağını nereden bilebilirdik? Aslında çevreyi tanımlayan bizzat organizmadır. Organizmanın çevresini tanımlamasının ne kadar önemli olduğunu gösteren bir örnek, Mars'ta yaşam olup olmadığını keşfetmek üzere tasarlanmış bir uzay aracıdır. Bu uzay aracında yapay bir çevre yaratılır ve bu çevre, içinde besin maddeleri

bulunan bir sıvı karışım ile Mars'taki yaşam sonucu metabolize olacak bu sıvıdan açığa çıkan karbondioksiti algılayabilecek aletlerden oluşmaktadır.[9] Fakat bu tür bir araç, yaşamı, bir sıvıya hapsedilebilecek ve bu sıvıyı metabolize edip karbondioksit üretecek bir şeymiş gibi tanımlar. Hiçbir şekilde öngörülememiş olan muhteşem ironi ise şudur; sıvı metabolize olmuş, bir gaz açığa çıkmış ancak bu gazın Dünya'da eşine rastlanmamış bir yapıda olduğu görülmüştür. Programın hedefleri bakımından yapılan analizlerle geçen bir yılın ardından biyologlar, nihayet bunun bir yaşam belirtisi olmadığına, makineye sıkışmış kil parçacıklarında meydana gelen ve daha önce bilinmeyen bir inorganik reaksiyon türü olduğuna karar verir. Uzay aracını tasarlayanlar, Dünya üzerindeki organizmalardan elde edilen bilgilere dayanarak bir Mars ortamı yaratmış ve aslında bu organizmaların çevre tanımını kabul etmişlerdir.

Organizmalar, sadece, kendilerinden önce var olan ve bağımsız bir çevreye adaptasyon sağlamazlar; yaşam içindeki faaliyetleri ile dışsal dünyanın çeşitli yönlerini yaratarak, yok ederek, değiştirerek ve içten dönüştürerek bir çevre yaratırlar. Çevre olmadan organizma olamayacağı gibi, organizma olmadan da çevre olamaz.[10] Organizma da çevre de kapalı sistemler değildir; biri

9 ABD tarafından Viking Programı çerçevesinde Mars'a gönderilen Viking 1 ve Viking 2 uzay araçları hem yörüngeden gezegeni görüntüleme hem de atmosfer ve yüzey yapısını inceleme amaçlarını taşıyordu. Yüzey ölçümleriyle görevli olan Viking 1, 20 Haziran 1976'da Mars'a iniş yapmıştı. *–ed. notu*

10 İlginçtir ki Dawkins, 1981 yılında yayımlanan *Genişlemiş Fenotip* kitabında çevreyi ciddi bir şekilde ele almaya çalışır. Dawkins, indirgemeci ilkelerine sadık kalmakla birlikte, bizim burada organizmanın fenotipinin bir parçası olarak "aktif çevre" adını verdiğimiz şeyi tanımlamış, böylece organizmanın çevresi ile etkileşime girdiği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Buna göre, bir kunduzun yaptığı su bendi, onun fenotipinin bir parçasıdır; gölü "belirleyen" kunduzun genleridir. Hatta organizmalar bile başka organizmaların fenotiplerinin parçası haline gelir. Virüsler hapşırmamıza neden olur çünkü böylece başka insanlara bulaşma imkânı doğar; hava yoluyla bulaşma, hastalık yapan organizmaların yayılma hızlarını artırmak için kullandıkları bir fenotip manipülasyonudur. Bütün bu argüman ansızın bir karikatüre dönüşüyor: her şey, deliğinden yavaşça çıkıp korku içindeki dünyaya yüzünü nihayet gösteren DNA yılanının dişleri arasında yok oluyor; özellikle de Dawkins'in kaşla göz arasında yok etmeye çalıştığı organizma ve organizmaların iç içeliği!

diğerine açıktır ve bir organizmanın kendi ortamının belirleyicisi olabilmesini sağlayan farklı yollar vardır.

Öncelikle organizmalar, dünyadaki irili ufaklı şeyleri kullanarak çevrelerini yaratırlar. Bir bahçedeki sararmış saman parçası, bir sayornis kuşunun aktif çevresinin bir parçasıdır çünkü bu kuş, yuvasını yapmak için bu samanı kullanacaktır. Taş, saman parçasının yakınında olmasına rağmen sayornis kuşunun aktif çevresi içinde değildir fakat ardıç kuşu tarafından salyangozların kabuklarını kırmak için kullanıldığından, bu kuşun aktif çevresine dahildir. Ne saman ne de taş, hemen yanı başlarındaki çürümüş kayın ağacında yaşayan ağaçkakanın aktif çevresidir. Hangi nesnelerin aktif çevreye dahil olduğu ve aktif çevreye dahil olan bu nesnelerin organizmanın yaşam süresi boyunca birbirleriyle olan ilişkileri, organizmanın gerek yaşam içinde gerekse evrim sürecinde gösterdiği gelişimle birlikte değişmektedir. Tüm canlı bitki ve hayvanlar, kendi metabolizmalarının ürettiği ince bir ısı tabakasıyla çevrilidir. Küçük bir parazit, mesela bir hayvanın derisinin üzerinde yaşayan bir pire, çevresinin bir parçası olan bu ısı tabakasının altında yaşar. Ancak pire büyüdükçe bu havadan örtünün altından çıkıp hayvanın derisinin sadece birkaç milimetre uzağındaki soğuk stratosfere varacak ve kendini yeni bir çevrede bulacaktır. İnsanların çevrelerini istedikleri gibi yeniden kurması olağan kabul edilirken, bu çevresel inşanın yaşamın evrensel bir özelliği olduğu genelde gözden kaçırılır.

İkinci yol, organizmanın çevresini dönüştürmesidir. Sadece insanlar değil tüm canlılar yaşam kaynaklarını hem yıkar hem de yaratırlar. Bir bitki büyürken kökleri aracılığıyla toprakta fiziksel ve kimyasal değişikliklere neden olur. Beyaz çam ağaçları büyürken yeni çam fidelerinin yetişemeyeceği bir çevre yaratır, böylece sert kabuklu ağaçlar onların yerini alır. Hayvanlar ulaşılabilir yiyecekleri tüketir, vücut atıklarıyla suyu ve toprağı kirletir. Bazı bitkiler nitrojen üretir ve kendi kaynaklarını yaratır; insanlar ekip biçer; kunduzlar kendi yaşam alanlarını düzenlerken

su bentleri kurar. Hatta New England'ın doğal tarihinin önemli bir bölümü, kunduzların su seviyesini azaltıp yükseltmesi sonucu oluşmuştur.

Üçüncü olarak organizma, çevresel girdilerin fiziksel doğasını dönüştürür. Dış ortamdaki sıcaklık değişimi organlar tarafından hissedilir fakat aslında hissedilen ısı değil bazı hormonların ve kandaki şekerin yoğunluğunda meydana gelen değişikliktir. Bir çıngıraklı yılan gördüğümüzde veya duyduğumuzda, görme veya işitme duyusunu harekete geçiren foton ve moleküler enerji, iç organlar tarafından adrenalin yoğunluğundaki değişiklik olarak algılanır. Aynı görüntü veya sesin başka bir yılan üzerindeki etkisi, muhtemelen, insan üzerindeki etkisinden çok daha farklı olacaktır.

Dördüncü yol, organizmanın çevresel değişime ilişkin sayısal verileri değiştirmesidir. Besin ihtiyacının karşılanmasında yaşanan dengesizlik depolama yöntemiyle giderilir. Patates yumrusu, aslında bitkisinin su deposudur ancak insan tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılır. Kimi zaman küçük farklılıklar çok daha büyük algılanabilir; örneğin merkezî sinir sistemimiz arka plandaki sesler arasından bir sinyal algıladığında dikkatimiz buraya yoğunlaşır. Ya da organizmalar birtakım dalgalanmaları bütün haline dönüştürerek algılayabilir; sözgelimi bazı bitkiler sadece kritik sıcaklık seviyesinin üzerinde seyreden belli sayıda gün geçtikten sonra çiçek açar.

Organizma ile çevresi arasındaki etkileşimlerin yapısına ilişkin bu bilgiler, organizmanın, özellikle de insanın çevresinin sadece ürünü değil aynı zamanda nedeni de olduğunu göstermeyi amaçlıyor. Zihinsel durum insanın bilinçli faaliyetleri yoluyla dış dünyaya etki ettiğinden, gelişim ve özellikle de insanın ruhsal gelişimi organizma ile çevresinin eşzamanlı gelişimi olarak ele alınmalı. Çevrenin bazı durumlarda organizma için sorun ya da tehdit teşkil edebildiği doğru olsa da, organizma da sözkonusu zorluğu aşmak için dış dünya ile kurduğu ilişkinin koşulları de-

ğiştiriyor ve dış dünyadaki ilgili unsurları yeniden yorumluyor. Organizma ile çevrenin ilişkisi, iç ve dış faktörlerin basit bir etkileşiminden ibaret değildir; bu, organizma ile içinde bulunduğu ortamın birbirlerine tepki göstererek kurdukları bir diyalektik gelişim ilişkisidir.

Organizma ve çevre arasındaki diyalektik ilişkinin genelliğine yöneltilen eleştirilerde, zaman zaman, doğanın en önemli yanlarının değişime kapalı olduğu iddia edilir. Neticede yerçekimi kanununu aşmış değiliz; doğanın bu evrensel gerçeği ile sınırlıyız. Aslına bakılırsa yerçekimi, bu "evrensel doğa gerçeği"nin işleyip işlemeyeceğini belirleyenin organizmanın yapısı olduğunu gösteren güzel bir örnek. Suda yaşayan mikroorganizmaların ve toprak bakterilerinin çoğu "yerçekimsiz" bir ortamda yaşar; çok küçük olduklarından ağırlıkları yoktur, yani yerçekimi sözkonusu değildir. Bununla birlikte bu organizmalar, bulundukları su molekülleri içinde, bizim görece devasa boyutlarımızla fark edemediğimiz ve etkilenmediğimiz bir "evrensel fizik kuvveti" olan Brown devinimi ile boğuşur. Doğada evrensel hiçbir fizik gerçeği yoktur ki, bir organizma üzerindeki etkisi, hatta bu organizmayla ilgisi kısmen organizmanın kendi doğasının bir sonucu olmasın.

Genel anlamda organizmalar için geçerli olan şeyler, insanın ruhsal gelişimi sözkonusu olduğunda daha da öne çıkar. Geçmiş deneyimlerin ve biyolojik şartların bir sonucu olarak gelişen zihin, her an, etkileşime girdiği dünyayı yeniden yaratmakla meşguldür. Zihnin reaksiyon gösterdiği bir zihinsel dünya, bir algılar dünyası vardır ve bu dünya, aynı zamanda, zihin tarafından yaratılmış bir dünyadır. Hepimiz biliriz ki, bir gerçekliğe dair kendi yorumlarımıza karşılık gelen davranışlar geliştiririz. Bir insanın düşmanca ya da dostça davrandığını veya zeki, aptal, cömert veya acımasız olduğunu düşünebiliriz ve bunu, sözkonusu kişinin nesnel davranışlarından veya kendisi hakkındaki düşüncelerinden neredeyse bağımsız bir şekilde yaparız.

Kendi yarattığımız zihinsel dünyaya karşılık gelen davranış-

larımız, bizi çevreleyen nesnel dünyayı da yeniden yaratır. Eğer başkalarını devamlı olarak bize düşman gibi algılarsak ve onlara düşmanlarmış gibi davranırsak, bu insanlar gerçekten düşmanlaşır; algı gerçeğe dönüşür. Bir çocuğun ruhsal çevresi, kısmen, çocuğun gelişim sürecindeki davranışlarının sonucudur. Tüm başarılı bilim insanları gayet iyi bilir ki ne kadar başarılı ve ünlü olurlarsa, yaptıkları aptalca ve sığ açıklamaların ciddiye alınması, hatta bu açıklamalara haksız bir derinlik atfedilmesi o kadar kolaydır. Sonuç, bilim insanlarının özgüvenlerindeki ve ünlerindeki artıştır. Bu, ruhsal çevrenin de belli bir özerkliği olduğunu inkâr anlamına gelmiyor. Saul Bellow'un bir kahramanının dediği gibi, "Paranoyak olmam, takip edilmediğim anlamına gelmez." Yine de, ruhsal ve toplumsal çevremize en büyük katkıyı yapan kendi eylemlerimiz ve bu eylemlere karşılık yapılanlardır. Bu nedenle herhangi bir ruhsal gelişim teorisi, sadece bir organizmanın belirli çevreler içindeki ruhsal gelişiminin nasıl olduğunu değil, gelişmekte olan bu bireyin kendi çevresini yaratmak amacıyla öznel ve nesnel dünyalarla nasıl içe içe geçtiğini de göstermelidir.

Ne kadar hatalı olduğu görülse de toplumsal ve biyolojik kuramlarda çevre ile organizmanın bu şekilde birbirlerine yabancılaştırılması daha önce üzerinde durduğumuz ideolojik gelişmelerin bir sonucu. Özne ile nesne, indirgemeci metafiziğin bir parçası olarak birbirinden ayrılır; dünya üzerindeki tüm etkileşimler de tanımlanabilir özne ve tanımlanabilir nesne arasındaki eşitsiz ilişkiler olarak görülür. Bizim, organizma ve çevre arasındaki iç içelik şeklindeki görüşümüzü etkileşimcilikten ayıran tam da budur. Etkileşimcilik, bağımsız bir genotipi ve bağımsız bir fiziksel dünyayı başlangıç noktası olarak alır ve organizmayı, bu çevre ve genotip birleşiminden doğan bir şey olarak tanımlar. Ancak dış dünyanın gerekli yanlarının gelişmekte olan organizma tarafından yeniden düzenlendiği ve tanımlandığı kabul edilmez.

Fiziksel dünyada olduğu gibi insanın toplumsal örgütlenmesindeki hiyerarşik yapı da bu nesne-özne ikiliğini doğallaştırır. Fakat bu yabancılaşmanın doğrudan siyasi sonuçları da olmaktadır. Yabancılaşmış organizma hayatın gerçeklerine uyum sağlamak zorundadır: "İşte hayat, bununla yaşamayı öğrensen iyi edersin!" Uyum sağlama zorunluluğu, organizma ile çevresi arasındaki, organizmanın ve çevrenin kontrolü dışında kalan somut ve gerekli bir ilişki şeklinde tanımlanır ve bir siyasi hedef olarak ortaya koyulur. Buna göre ruhsal olgunlaşma, dünyaya dair isteklerin yerine dünya gerçeklerini koymayı öğrenme sürecidir. Piaget şöyle der:

> Ergenlikte benmerkezcilik, düşüncenin her şeye kadir olduğuna duyulan bir inanç şeklinde kendini gösterir; sanki dünya gerçeklik sistemlerine değil de idealist şablonlara boyun eğmek zorundaymış gibi...
>
> Ergen, düşüncenin esas işlevinin deneyimle çatışmak değil deneyimi öngörmek ve yorumlamak olduğunu anladığı zaman, denge sağlanmış olur.[11]

Bunun karşısında söylenebilecek tek şey, Marx'ın Feuerbach üzerine tezlerinden ünlü on birinci tezdir: "Felsefeciler dünyayı sadece çeşitli şekillerde yorumlamışlardır; ancak asıl mesele onu değiştirmektir."

Düzenleme ve açıklama düzeyleri

Etkileşimciliğin, biyolojik ve kültürel determinizmde de görülen ikinci yetersizliği, maddesel evrenin farklı düzeylerde incelenebilen yapılar şeklinde düzenlendiği gerçeğini kavrayamamış olmasıdır. Canlı bir organizma, mesela insan; atomaltı parçacıklar, atomlar, moleküller, dokular ve organlar topluluğudur. Fakat sıralama önce atomlar, sonra moleküller, sonra hücreler şeklinde

11 Piaget, J. (1967). *Six Psychological Studies*. New York: Random House, s. 63-64.

gitmez çünkü insan aynı anda bunların hepsidir. Atomlar ve diğerleri, oluşturdukları daha büyük bütünlerden ontolojik olarak daha üstün değildir derken kastedilen budur.

Geleneksel bilim dili, sadece belirli bir düzey için geçerli olacak tanımlama ve teoriler üretmek konusunda oldukça başarılıdır. Fizik diliyle atomların, kimya diliyle moleküllerin ve biyoloji diliyle hücrelerin özelliklerini tanımlamak görece kolaydır. Kolay olmayan ise bir dilden diğerine çeviri kurallarını belirlemektir. Bunun nedeni bir düzey yukarı çıkıldığında, bu düzeydeki daha büyük olan bütünün özelliklerinin sadece kendisini oluşturan birimler üzerinden anlatılmamasıdır çünkü bu iki düzey arasındaki düzenleyici ilişkiler de işin içine girer. Bir hücrenin moleküler yapısını anlatmak, hücrenin özelliklerini tanımlamaya veya öngörmeye yetmez çünkü bunu yapabilmek için moleküllerin uzamsal-zamansal dağılımını ve bunların ilişkilerini düzenleyen moleküller arası kuvvetleri de belirtmek gerekir. Bu düzenleyici ilişkiler, incelenen şeyin belli bir düzeyindeki özelliklerinin diğer düzeylerine uygulanamayacağı anlamına gelir. Genler bencil, öfkeli, kıskanç yahut eşcinsel olamaz çünkü bunlar, genlerden çok daha karmaşık bütünlere, insan organizmasına ait vasıflardır. Aynı şekilde insan organizmalarında da, bu organizmayı meydana getiren molekül ve atomlara ilişkin özellikler olan baz eşleşmesi veya Van der Waal kuvvetleri görüldüğünü söylemek elbette anlamsız olur. İşte, düzeyler ve düzeylere ilişkin özellikler konusundaki bu kafa karışıklığı, determinizmin sık sık mustarip olduğu bir durum.

Görece açık bir biyolojik olay olan kurbağanın bacak kaslarındaki kasılmayla ilgili şu olası açıklamaları ele alalım. Kastaki seğirme hareketinin nedeni olarak tümüyle fizyoloji diline ait şöyle bir açıklama ileri sürülebilir: Kaslar kasılır çünkü bir dizi uygun uyarı motor sinirden geçerek sinir sistemine ulaşır; böylece kasılma talimatı verilmiş olur. Burada mevcut olguya, hemen

öncesinde meydana gelen bir olay neden olmuştur: Önce sinir tetiklenir, sonra kas kasılır. Açıklama şu şekilde devam eder: Sinir, öncesinde motor nöronlara kurbağanın beyninden ve/veya duyusal girdilerinden kaynaklanan birtakım uygun girdilerin iletilmesi sonucunda tetiklenmiştir. Elimizde, zamanlama açısından birbirini takip eden, geçişken ve geriye döndürülemez bir şekilde birbirlerine bağlı bir olaylar dizisi vardır. Yani önce *A* olayı meydana gelir; *A* olayının sonucunda *B* olayı, *B* olayının sonucunda da *C* olayı oluşur ve bu böyle devam eder. Bu, tüm bileşenleri aynı dilde ve tek bir analiz düzeyinde tanımlanan doğrudan nedensellik zinciridir. Bu dizilim Şekil 10.1'de gösterilmiştir. Tek yönlü oklar, dizilimdeki olayların geriye döndürülemez olduğunu gösterir; yani kas kasılması, motor sinirdeki olayların nedeni değildir.

Ancak, kas kasılmasını açıklamanın tek yolu bu değildir. Bir diğer açıklamada kasılma, organizmanın bütününün bir eylemi gibi görülür ve "kaslar kasılır çünkü kurbağa bir yırtıcıdan kaçmak için zıplamaktadır" denir. Burada, karmaşık bir sistemin bir parçasının bir eylemi, sistemin bir bütün olarak işleyişi üzerinden açıklanır. Sistem yaklaşımları, eyleme, tek düzeyli yaklaşımlar ile bulunamayacak veya anlaşılamayacak bir anlam verir ve eylemi organizmanın amaçları açısından tanımlar.

Bu gibi bütüncül açıklamalar, daha da fazla karışıklığa neden olur. Sözgelimi Paul Weiss, Ludwig von Bertlanffy veya Arthur Koestler gibi "genel sistem kuramcıları" bu açıklamalara neredeyse mistik bir önem atfeder.[12] Nörofizyolog Roger Sperry de hem indirgemeciliğin hem de düalizmin tuzağından kurtulma kaygısıyla şunu iddia eder: Bu tür açıklamalar, parçanın davranışının, sistemin –yani organizmanın– özellikleri tarafından sınırlandırıldığı veya belirlendiği bir tür "aşağı doğru

12 Örneğin bkz. Koestler, A. ve Smythies, J. R. (der.) (1969). *Beyond Reductionism.* London: Hutchinson.

nedensellik"tir.[13] Böylece sistem, kendisini oluşturan parçalardan daha önemli bir hale gelmektedir. Bir deney yapılarak kurbağanın bacak kaslarındaki motor sinirler çıkarılsa veya kasları kimyasal bir maddeyle felç edilse bile kurbağa, yine de, başka kas gruplarını devreye sokarak veya farklı bir kaçış stratejisi geliştirerek yırtıcıdan kaçmaya çalışacaktır –ve büyük ihtimalle de başaracaktır.

Hedef odaklı organizmanın bu hedefe ulaşmak için izleyeceği çeşitli yollar vardır. Hatta kimilerine göre, bu sürecin bir parçası olan mekanizmaların ne olduğunu keşfetmeye çalışmak, gerçekte olan şeyin en doğru şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmadığından gereksizdir. Araba kullanırken içten yanmalı motor mekanizmasını veya hesap makinesi kullanırken silikon çipin nasıl çalıştığını bilmenin gerekmediği, bu görüşü açıklamak için sık sık verilen örneklerdendir. Şu açıktır ki bir kurbağanın bacağındaki kas hücresinin yapısına dair herhangi bir açıklama, eğer bu kas hücresinin bacağı hareket ettiren sistemin bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı ediyorsa yetersiz bir açıklamadır. Bir arabayı meydana getiren tüm parçaları ve bunlar arasındaki etkileşimi listelemek size arabanın nasıl çalıştığı, araba kullanmanın nasıl bir şey olduğu veya arabanın ulaşım sistemi içindeki yeri hakkında bir fikir vermez.

ŞEKİL 10.1

⟶ duyusal girdiler ⟶ beyin olayları ⟶ motor çıktı ⟶ kas kasılması

ZAMAN ⟶

Bütüncül açıklamalar, indirgemecilik açısından bir çeşit aynadaki yansıma işlevi görür. Kurbağa bacağına geri dönelim. Kurbağanın bacaklarındaki kaslar kas liflerinden, kas lifleri de büyük oranda ipliksi proteinlerden oluşur. Özellikle iki tür pro-

13 Sperry, R. W. (1976). "Mental Phenomena as Causal Determinants in Brain Function", *Consciousness and the Brain*, G. Globus, G. Maxwell ve I. Savodnik (der.), New York: Plenum, s. 247-256.

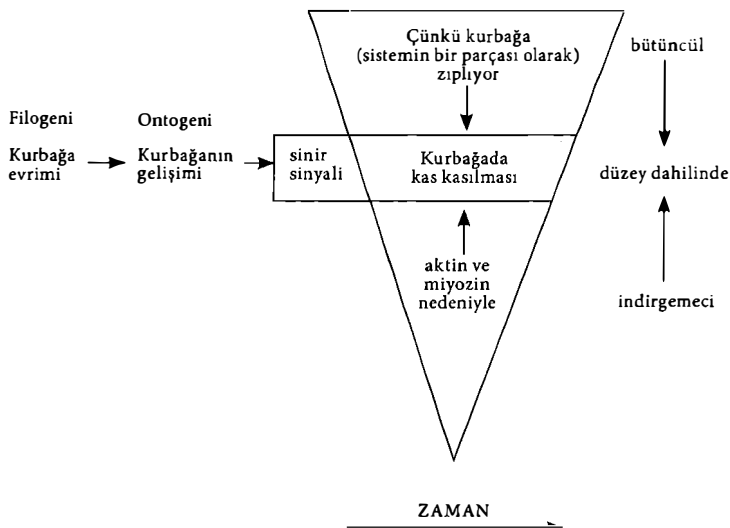
tein molekülü, aktin ve miyozin, kas lifçikleri içinde belli bir düzende dizilmiştir. Kas lifçikleri kasıldığı zaman aktin ve miyozin zincirleri birbirleri üzerinden kayar ve enerji tüketimi gerektiren bir dizi moleküler konformasyonel değişim ortaya çıkar. İndirgemecilere göre kas kasılmasının *nedeni*, birbirleri üzerinden kayan bu proteinlerdir. İndirgemecilik, protein hareketlerini de bu proteinlerin atomik ve moleküler bileşenlerinin özellikleri üzerinden açıklamaya devam eder.

Ancak nasıl ki "*önce* kurbağa zıplar, *sonra* kas kasılır" şeklinde bir ardışıklık yoksa, "*önce* protein moleküllerinin akışı, *sonra* kasılma" şeklinde bir ardışıklık da yoktur. Akan moleküller kasılmayı *oluşturur* ancak bu fizyolojik analiz düzeyinden ziyade biyokimyasal analiz düzeyi için böyledir. Tek düzeyli nedensel açıklamalar zamanlama açısından birbirini takip eden olayları ortaya koyar. Oysa ne indirgemeci ne de bütüncül analizler bu anlamda nedensel açıklamalar gibi görülebilir; daha çok tek bir olgunun farklı tanımlama şekilleridir. Olguya ilişkin tam ve tutarlı bir açıklama, bu tanımlama şekillerinin üçünü de içermeli, ancak hiçbirini diğerlerinden üstün tutmamalıdır.

Aslında tam bir açıklama için diğer tanımlama türlerinin de kullanılması gerekir: Kasın özellikleri, yumurtadan yetişkinliğe kadar süren ve bir organizma olarak vücudunun farklı kısımları arasındaki ilişkileri tanımlayan gelişim süreci dışında anlaşılamaz. Kasılan kasların kurbağanın yaşamasında ve türünü devam ettirmesinde oynadığı rol de genel kurbağa evriminin (ya da filogeni) kapsamı dışında anlaşılamaz.[14] Kurbağalarda kasların kasılmasına ilişkin açıklamalarda kullanılan farklı tanımlamalar arasındaki ilişki, Şekil 10.2'de gösterilmiştir.

14 Örneğin bkz. Gould, S. J. (1977). *Ontogeny and Phylogeny*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

ŞEKİL 10.2 Biyolojide nedensel açıklama türleri

Açıklama düzeylerinin epistemolojik çokluğu ile gerçek dünyada pek çok farklı ve tutarsız neden olduğu şeklindeki ontolojik varsayımı birbirine karıştıran etkileşimcilik, işte bu bütünleşmeyi yanlış yorumlamaktadır. Böyle bir varsayım ya boş bir mistisizme yol açar ya da paradokslar üretir. Sperry'nin daha önce bahsettiğimiz "aşağı doğru nedensellik" iddiasını ele alalım. Eğer kastedilen, karmaşık bir bütündeki bileşenlerin sahip olduğu serbestlik derecesinin, bu bileşenlerin yalıtılmış zerreler olarak sahip olacağı serbestlik derecesinden farklı olduğu ise, Sperry elbette haklıdır. Fakat bundan fazlasını kastettiği de açıktır. Sperry, bir sistemdeki parçaların davranışını belirleyen ve ölçülemez iki tür neden olduğunu söylemektedir. Kas proteinlerinin kenetlenmesi kasılmaya "neden" olunca, bazı nedenler "yükselir." "Zıpla" talimatı kasılmaya neden olunca diğer nedenler "alçalır." Muhtemelen bu nedenler düzeyler arası gidip gelirken, biri aşağı diğeri yukarı giden yürüyen merdivenlerdeki insanlar

gibi birbirlerinin yanından geçip gitmektedir. Bu görüntü, bu türden düalizmlerin temelindeki şu paradoksu ortaya koymaktadır: Ontolojik olarak farklı nedensellik türleri nasıl olur da özdeş sonuçlar üretir? Belki de Sperry tarzı bütüncüllüğün gerçek bir metodolojik meydan okuma karşısında hemen ödün vermez bir indirgemeciliğe sarılmasının nedeni budur.

Biz ise, aksine, maddesel dünyanın ontolojik yapısının tek bir biçimi olduğunu ve kurbağanın kasılan kasının "nedenler"ini yüzde *x* toplumsal (veya bütüncül) ve yüzde *y* biyolojik (veya indirgemeci) şeklinde ikiye ayırmanın mümkün olmadığını söylüyoruz. Toplumsal ve biyolojik nedenler birbirlerinden ayrı, birbirlerine zıt ve birbirlerinin alternatifi değil birbirlerini bütünleyici nedenlerdir. Organizma davranışının tüm nedenleri, "neden" kelimesini sınırlandırmamız gereken zamansal anlamıyla, eşzamanlı olarak hem toplumsal hem biyolojiktir ve tüm bu nedenler farklı düzeylerde analize tabi tutulabilir. Tüm insani olgular eşzamanlı olarak kimyasal ve fiziksel olduğu gibi yine eşzamanlı olarak hem toplumsal hem de biyolojiktir. Olguların bütüncül ve indirgemeci açıklamaları, bu olguların "neden"leri değildir, sadece belirli düzeylerdeki ve belirli bir bilim dilindeki "tanımlama"larıdır. Herhangi bir zamanda kullanılacak olan dil, tanımlamanın amaçları doğrultusunda değişkendir; kas fizyoloğu kurbağalardaki kas kasılması olayının farklı bir yönü ile ilgilenirken ekoloji uzmanı, evrimsel biyolog veya biyokimyacı başka yönleriyle ilgilenir. Amaç farklılıkları kullanılacak olan tanımlama dilini de belirlemektedir.

Zihin ve beyin

Analiz düzeyleri ile gerçeklik düzeyleri arasındaki karmaşa, en açık şekliyle zihin ile beynin ilişkisi konusunda yürütülen tartışmalarda görülür. İndirgemecilere göre beyin, birtakım özellikleri sayesinde gözlemlediğimiz davranışları ve bu davra-

nışlardan çıkarsadığımız düşünce ve niyetleri üreten sınırları belli bir biyolojik nesnedir. Zihin, Batı felsefesinin, sözde zihinsel durumun maddeselliği kuramının hâkim konumu uyarınca, basitçe beyne indirgenebilmektedir. Zihinde meydana gelen olaylar (düşünceler, duygular, vb.), beyinde meydana gelen olaylar nedeniyle olmaktadır ya da sadece beyinde meydana gelen olaylardan bahsetmenin yetersiz ve bilimsel olmayan bir şekli gibi de görülebilmektedir.

Bu açıklama, Wilson ve Dawkins tarafından ortaya koyulan sosyobiyoloji ilkeleriyle tümüyle uyum içindedir, ya da olmalıdır. Yine de bu açıklamayı benimsemekle, önce, bir liberal olarak belli ki hiç çekici bulmadıkları (kin, telkin vb.) pek çok insan davranışının doğuştan olduğunu iddia edip sonra suçlu davranışları ile ilgili sorumluluk alma konusunda liberal etik kaygılar geliştirdikleri (bir yandan da bu davranışların tüm diğer davranışlar gibi biyolojik olarak belirlendiğini söyledikleri) için bir ikileme düşerler. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Wilson ve Dawkins, eğer istersek genlerimizin emirlerine karşı gelmemizi sağlayacak bir özgür irade kavramına başvurur. Böylece Wilson, erkek egemenliğini zorunlu kılan genetik talimatlara rağmen, –ve bir miktar verim kaybını da göze alarak–[15] daha az cinsiyetçi bir toplum yaratabileceğimizi söyler ve kültürün evrimi üzerine spekülasyonlarına devam eder.[16] Dawkins ise bağımsız olarak evrimleşen kültürel birimleri, yani "mem"leri ortaya atar.[17]

Bu, özünde, arsız bir Kartezyenciliğe dönüş, düalist bir *deus ex machina*'dır. Burası, tesadüf eseri, hayatları boyunca beyin üzerinde uyguladıkları araştırma teknikleri şaşmaz şekilde indirgemeci olan pek çok nörobilimcinin de dönüp geldiği noktadır. Nörofizyolog Sör John Eccles, genetikle belirlenmiş ve sınır-

15 Wilson, E. O. *On Human Nature.*

16 Lumsden, C. J. ve Wilson, E. O. *Genes, Mind and Culture.*

17 Dawkins, R. *The Selfish Gene.*

ları belli bir beynin sol yarıküresinde bulunan –ancak kendisinin henüz elektrotları ile ulaşamadığı– irtibat bölgesi adlı bir bölge olduğunu ve bu bölgenin, bedenden ayrılmış ve beyin denen makine üzerinde irade sahibi olan bir zihin ile doğrudan iletişim halinde olduğunu iddia eder.[18] Beyin ve sinir cerrahı olan Wilder Penfield da, epilepsi hastalarının beyinlerini elektrikle uyarmakla ve hareket, duygu ve anıları canlandırmakla geçen uzun yılların sonunda, zihni benzer şekilde tanımlar.[19]

Böyle bir düalizm, kendi kendilerine düştükleri determinizm tuzağından nasıl kurtulacaklarını bilmeyenlerin çıkış yolu bulma çabası. Nörologların durumu ise düzmece bir "beyin bölgesi" yanılgısından kaynaklanıyor; bilincin beyinde –homunkulüs gibi– bir yeri olması gerektiğine inanıyorlar. Bu iddiaya vereceğimiz cevap şu: Zihin –zihinsel faaliyet– beynin bir bütün olarak işlevi, beynin tüm hücresel süreçlerinin dış dünya ile etkileşimlerinden doğan bir ürün gibi görülmeli. Aksini düşünmek ile, beynimizin görme merkezinde retinaya yansıyan görüntülerin fotoğrafını çeken bir makine ve resimleri tarayıp yorumlayan minyatür bir gözlemci olduğu için görebildiğimize inanmak arasında fark yoktur. Oysa görme ve gördüğümüzü yorumlama işi, beynin görme sistemindeki hücrelerin faaliyetlerinin bir toplamıdır.

Sosyobiyologlar açısından ise düalizm, nedenlerin uygunsuz bölümlenmesi şeklindeki diğer indirgemecilik hatasından kaynaklanır. "Eğer kolumu başımın üzerine kaldırıyorsam bu ya özgür iradem sebebiyledir ya da biyolojik olarak belirlendiği içindir." Fakat "özgür irade", bir dizi zihinsel sürece verilen addır. Bu gibi, yani kolu kaldırmak gibi eylemler, fizyolojik bir dille de tanımlanabilir. Özgür irade konusundaki kafa karışıklığı, tümüyle, nedensellik ve analiz düzeylerini yanlış konumlandırmaktan doğar. Nasıl ki vücudumuz veya beynimiz genetik ya da yetiştiril-

18 Popper, K. R. ve Eccles, J. C. (1977). *The Self and Its Brain.* London: Springer.

19 Penfield, W. (1975). *The Mystery of Mind.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

me şeklinde ikiye bölünemez, eylemlerimiz de özgür irade ya da determinizm şeklinde bölünemez. Eşzamanlı olarak bir zihne ve bir beyne sahip olduğumuzu ve yine eşzamanlı olarak toplumsal ve biyolojik olduğumuzu söylemek bu hatalı dikotomileri aşmayı ve bilincimiz ile biyolojik varlığımız arasındaki ilişkileri daha kapsamlı bir şekilde anlayabilmeyi sağlar.

Bireyden topluma

Şu halde etkileşimcilik, önce özne ile nesneyi eşitsiz bir şekilde birbirlerinden ayırır, sonra da özne ile nesne arasındaki ilişkilerin analiz düzeylerini karıştırır. Determinizme bir yanıt olan etkileşimciliğin üçüncü başarısızlığı da tüm reaksiyon normlarının toplamı ile toplumsal örgütlenmeyi birbirine karıştırmasıdır.

Bir insan popülasyonunda mevcut tüm genotipleri bildiğimizi, hatta her bireyin reaksiyon normunu da bildiğimizi ve böylece tüm bireylerin verili bir aile ve toplumsal çevre içindeki ruhsal gelişimini belirleyebileceğimizi farz edelim. Öngörebildiğimiz bu ruhsal gelişimlerin toplamını bir toplum öngörüsü haline nasıl dönüştürebiliriz? Bunu yapabilmek için eksiksiz bir biyolojik eylem normu teorisinden fazlasına ihtiyacımız var. Ayrıca, bireylerin toplamını örgütlü bir topluma dönüştürecek sadece toplumsal bir teori de gerekiyor.

Biyolojik determinizm de etkileşimcilik de dolaylı olarak böyle bir teori barındırır. Bu teori, -daha önce bahsettiğimiz analitik kafa karışıklığının da bir uzantısı olan- şu varsayıma dayanıyor: Toplumsal özellikler, bireysel özelliklerin toplamının doğrudan bileşimsel bir sonucudur. Savaşıyoruz çünkü saldırgan insanlardan oluşan bir topluluğuz ve bir gün savaşlar ortadan kalkacaksa bu ancak her birimizi barışçıl insanlar haline getirerek olacaktır. Dinler yarattık çünkü hepimizin dinsel dürtüleri var. Aramızda zenginler ve yoksullar var çünkü bazılarımız yetenekli, bazılarımız değil. Kimi zaman bu bileşimsel teorinin daha karmaşık bir

versiyonu da ileri sürülür: Belki bütün bir toplumun lider özelliği gösterebilmesi için, sadece, bu özelliğe sahip yeterli sayıdaki insandan oluşan küçük bir topluluğa ihtiyaç vardır. Bu teoriye göre birkaç etkili dinî lider veya saldırgan kişi, toplumu bütün olarak dönüştürmek için yeterli olacaktır.[20] Aslında bu gibi bileşimsel teorilerin neden doğru olamayacağını göstermek hiç de zor değil.

Her şeyden önce, toplumsal örgütlenmenin dağılıma dayanan ve farklı bir nüfus yapısı yaratmakla değiştirilemeyecek özellikleri vardır. Farklı mesleklerden, işlerden, becerilerden, görevlerden ve emek süreçlerinden gelen insanların oranı, mevcut farklı yeteneklerin oransal dağılımının sonucudur diyemeyiz. Doktor sayısı, tıp fakültelerindeki mevcut kadro sayısı kadardır ve mevcut kadroların sayısı da bu işi yapabilecek insanların sayısını ortaya koyan bir araştırmaya göre değil, çalışma ekonomisine göre belirlenir. Daha önce söylediğimiz gibi, sadece bankacılar çocuk sahibi olabilseydi herkes bankacı olurdu iddiasında bulunmak saçmadır. Bu dağılım özelliğinin, insanların farklı şekillerde konumlandırılması halinde bile geçerli olacağını anlamak önemlidir. Eğer sadece en uzun boylular profesyonel bir basketbol takımında oynayabiliyorsa, bu durumda nüfusun ortalama uzunluğundaki artış basketbol takımlarının sayısını artırmaz, sadece oyuncuların ortalama uzunluğunda artışa neden olur. Biyolojik deterministler zaman zaman toplumsal konum ve becerilerin dağılımının doğal yatkınlık ile sınırlı olduğunu iddia etseler de;[21] mühendislik mezunları ve İngiliz dili, felsefe, tarih ve benzeri alanlarda doktora sahibi olanlar arasındaki yüksek işsizlik oranları bunun doğru olmadığını açıkça gösterir.

İkinci olarak, toplumsal yapıdaki tarihsel değişimler öyle bir hızla gerçekleşir ki, bir popülasyondaki farklı genotiplerin oranlarında yaşanan hiçbir değişiklik açıklama için yeterli olamaz. Arabistan ve Mağrip insanının Hicret'i takip eden yüz yıl içinde

20 Lumsden C. J. ve Wilson, E. O., *Genes, Mind and Culture.*

21 Örneğin Hermstein, R. (1971). *IQ and the Meritocracy.* Boston: Little, Brown.

yaşadığı yükselişi ve fakir, geri kalmış, köylülerden ve yerli tüccarlardan oluşan bir toplum iken şiir, matematik, bilim ve siyasette üstün büyük bir Akdeniz İslam medeniyeti haline gelmesini gen frekansında yaşanan değişimle açıklamak pek mümkün değil.[22]

Üçüncü olarak, insanların tek tek kısıtlılıkları, toplumsal örgütlenme düzeyine gelindiğinde ortadan kalkar. Sosyobiyolojinin temel argümanlarından biri, toplumun, toplumsal yasaklar haline dönüşen bireysel özelliklerle sınırlı olduğudur. Yine de toplumsal yaşamın en çarpıcı özelliği, bireysel sınırlamaları ortadan kaldırmasıdır. Toplumları bir arada tutan güç, budur. İnsanlar tek başlarına yapamadıkları şeyleri birlikte yapabilirler. Bu sadece, bir kişinin tek başına kaldıramadığı ağırlığı on kişinin kolayca kaldırabilmesinde olduğu gibi güçlerin birleştirilmesinden ibaret bir durum değildir. Burada sözkonusu olan, toplumsal etkileşimden tümüyle yeni özellikler doğmasıdır. İnsan kollarını çırparak uçamaz, ama bunu toplu halde iken de yapamaz. Yine de; teknoloji, uçaklar, pilotlar, havayolu şirketleri, havaalanı personeli gibi, toplumsal faaliyetin bireysel eylemlerden nitelik olarak farklı ve tümüyle yeni sonuçları sayesinde uçabiliyoruz. Dahası, burada uçabilen, toplum değil bireylerdir. Bireylerin hafızası sınırlıdır; mesela dünya üzerindeki tüm tarihçiler ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar işlerini yaparken kullandıkları (nüfus sayımı sonuçları vb.) malzemelerin çok küçük bir bölümünü dahi ezberleyemezler. Oysa bu verileri bireysel olarak kütüphaneye giderek ve kitap okuyarak elde edebilirler ki bu durum, toplumsal faaliyetin nitelik olarak yeni bir ürünüdür. Tekrarlamak gerekirse, bireyler yeni birtakım özelliklerini toplumdan öğrenirler.

Toplum, aynı zamanda, elbette ki bireylerden de oluşmaktadır. Toplum, yüzyıllar boyu pek çok farklı biçimde karşımıza çıkan metaforda gösterildiği gibi bir organizma değildir. Bireylerin üze-

22 Tabii biyolojik deterministlerin bunu denemediğini de söyleyemeyiz. Bunu amaçlayan, absürt ve ihtiyaca uygun hazırlanmış bir model için, bkz. Lumsden, C. J. ve Wilson, E. O., *Genes, Minds, and Culture.*

rinde ve dışında bağımsız bir varlığa sahip Platon'cu bir oluşum da değildir; bireylerin yaratımıdır. Marx'ın dediği gibi "koşulları değiştiren insanlardır." Isaac Newton daha kundaktayken ölseydi bile Newton mekaniği yine de var olurdu çünkü bir düşüncenin ürünüydü. Toplum düşünemez; sadece insan düşünür. Bu nedenle birey ile toplum arasındaki ilişki, tıpkı organizma ve çevre arasındaki ilişki gibi diyalektiktir. Sadece bireyin çevresini oluşturan ve onu dönüştüren bir toplum değil, birey tarafından da dönüştürülen bir toplum sözkonusudur. Bu toplumun bireylerle ilişkisi aynı zamanda hiyerarşiktir de. Nasıl ki herhangi bir toplam, kendisini oluşturan parçaların özelliklerinden farklı özelliklere sahip ancak bir yandan da bu parçaların sahip olduğu bazı özelliklerden de yoksunsa, toplum da bireysel yaşamların toplamı olarak birtakım yapısal özelliklere sahiptir. Sadece insan düşünebilir ama aynı zamanda sadece bir toplum sınıflı bir yapıya sahip olabilir. Toplum ile birey arasındaki ilişkiyi diyalektik yapan şey, bireylerin, kendi yarattıkları toplum sayesinde –uçmak gibi– tek başlarına kaldıklarında sahip olamayacakları birtakım özellikler edinmeleridir. Bu; bütün, parçalarının toplamından fazlasıdır düşüncesinden ibaret bir durum değildir. Burada parçalar, bir bütünün parçası olmakla nitelik olarak yeni bir şeye dönüşmüştür.

Belirlenim ve özgürlük

Diyalektik belirlenim her şeye rağmen yine de belirlenimdir ve bu nedenle, biyolojik deterministler gibi biz de özgürlük sorunuyla karşı karşıya kalırız. Eğer (en azından kuantum mekaniği düzeyini aşan) her sonucun bir nedeni varsa, o halde bu maddesel, nedensel dünyada özgürlük ne anlama gelir? Her seçim, kişinin seçim anındaki zihinsel durumunun sonucu ve zihinsel durum da önceki koşullardan kaynaklanan doğal bir nedensellik zincirinin parçası ise, bir insan gerçekten özgür olabilir mi?

Hem biyolojik hem de davranışçı deterministler bu soruya

olumsuz cevap verirler. Onlara göre, biz kendimizi özgür sansak da seçimlerimiz aslında genlerimiz veya çocuklukta aldığımız eğitim tarafından programlanmıştır. Dawkins'in tabiriyle bizler, "bizi, gövdemizi, aklımızı kontrol eden" genleri taşımakta olan "hantal robotlar"ız.[23] Özgür olduğumuz düşüncesi bile evrimle programlanmış bir illüzyondur çünkü illüzyonlar adaptasyon için faydalıdır. *Sosyobiyoloji* kitabının yazarı, otoriter bir edayla, "insanlar inanmayı bilmeye yeğler"[24] demektedir.

Çoğu ahlak kuramcısı için ise cevap, evettir; ancak özgürlük düşüncesini nedenselliğe duyulan inançla uzlaştırmak zorlu bir iştir. Kant'a göre çözüm, tabii çözüm demek mümkünse, insan doğasının uzlaşmaz ikili doğasını kabul etmekten geçer. Maddesel varlıklar olarak bizler, tümüyle, birtakım nedenlerin sonuçlarıyız, bu açıdan da tümüyle belirlenmiş durumdayız. Fakat toplumsal ve ahlaki varlıklar olarak seçim yapma ve eylemlerimizin sorumluluğunu alma özgürlüğüne sahibiz. Hume'un çözümü ise sorunu daha siyasi ve pratik bir düzleme taşımak olur. Hume, arzu ve isteklerimize göre davrandığımız takdirde özgür olduğumuzu kabul eder. Bir mahkûm özgür değildir çünkü her ne kadar kaçıp gitmek istese de yapamaz, dışsal güçler tarafından fiziksel olarak kısıtlanmış durumdadır. Bir deli özgür değildir çünkü patolojik bir sınırlama sözkonusudur. Bu özgürlük düşüncesinde arzu ve isteklerin daha eski bir doğal nedenler zincirinin sonucu olup olmaması önemli değildir. Hume'un çözümü yine de tatmin edici değildir çünkü özgürlüğün farklı şekillere bürünebilme özelliğine sahip olması gerekir. Arzu ve isteklerimize göre hareket ediyorsak, fakat bu arzu ve istekler bir şekilde genlerimiz ve geçmiş deneyimlerimiz tarafından programlanıyorsa, o halde eylemlerimiz de dolaylı olarak programlanmış demektir.

Bir açıdan Hume ile aynı fikirde olabiliriz. Birinin evden çı-

23 Dawkins, R. *The Selfish Gene*, s. 21.

24 Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge. Mass.: Harvard University Press, s. 561.

kıp bir yere gitme özgürlüğü ile bir mahkûmun dışarı çıkamaması veya bir zenginin Karayipler'e tatile gitme özgürlüğü ile bir fakirin soğuktan titreye titreye evde oturma zorunluluğu arasında fark gözetmeyen bir özgürlük teorisi hem absürttür hem de siyasi bir karartmadır. Çünkü *Büyük Birader* ne derse desin kölelik, özgürlük değildir. Ancak daha detaylı bir analizde, seçme özgürlüğünün nedenselliğe aykırı değil, nedenselliğin sonucu olduğunu görmek gerekir.

Fiziksel sistemlere baktığımızda rastlantısallık ile belirlenim arasında çelişki olmadığını, hatta bunların birbirlerinden doğan şeyler olduğunu görürüz çünkü organizasyon düzeyleri çakışmaktadır. Radyoaktif çekirdeğin bozunumu nedensiz ve rastlantısaldır çünkü asıl radyoaktif emisyon anına kadar bozunan çekirdek ile bozunmayan çekirdek arasında durum bakımından bir fark yoktur. Yine de saniyenin milyonda birini bile gösteren en hassas saatler, sayaç olarak bir saniyede gerçekleşen rastlantısal radyoaktif emisyon sayısını kullanan saatlerdir. Öte yandan bir gazın içindeki mikroskopik bir parçacığın hareketi, kelimeye yüklediğimiz tüm anlamlar bakımından rastlantısaldır; bu hareket birçok belirleyici çarpışmanın sonucudur ve tamamıyla bu olaylarla belirlenir.

Genellikle nükleer parçalanmanın rastlantısallığı ile moleküler hareketin rastlantısallığı arasında fark olduğu söylenir. İlki gerçek ontolojik rastlantısallıktır; ikincisi ise, öncül koşullara ilişkin sınırlı bilgiye sahip olduğumuz için sadece rastlantısallık görüntüsündedir. Hareket halindeki tüm molekülleri görebilseydik ve yollarını hesaplayabilseydik, ancak o zaman bir parçacığın yolunu kesin olarak öngörebilirdik. Ancak bu epistemik rastlantısallık iddiası, hareket halindeki bir molekül ile mesela raylardaki bir tren arasındaki hayati bir fiziksel farklılığı gölgeliyor. Bir molekülün hareketi, çok sayıda ve birbirinden bağımsız nedensellik zincirinin birleşmesinin bir sonucudur ve tüm bu nedensellik zincirleri bir parçacığın geçeceği aşamaları belirlemek üze-

re kesişir. Sonuç olarak molekülün yolu, kesişen nedensellik zincirlerinden herhangi biriyle sadece çok küçük oranda ilişkilidir. Bu yol, tamamıyla nedenler sayesinde belirlense de, herhangi birinden özünde bağımsızdır. Bir trende ise durum farklıdır çünkü trenin yolu raylarla sınırlıdır. Oysa bir trenin hareketi de geçtiği şehirlerdeki insanların hareketleri anlamında, bu ikisi arasında çok küçük bir yerçekimi olsa da, rastlantısaldır. Bu nedenle rastlantısallıktan bahsederken hangi olgunun sözkonusu olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Biz, rastlantısallık ile bir eylemin diğer eylemlerden bağımsızlığını kastediyoruz.

İnsanın gelişiminin ve eylemlerinin özelliği, bu gelişim ve eylemlerin birbirini etkileyen ve birbiriyle kesişen pek çok nedenler zincirinin bir sonucu olmasıdır. Bir nedensellik dünyasında maddesel varlıklarız. Bu sebeple eylemlerimiz, birbiriyle kesişen bir sistem şeklindeki bu nedenlerin toplamına göre rastlantısal ya da bağımsız değildir. Eylemlerimiz ancak özgür olduğu ölçüde herkesten ve bu çoklu nedenselliklerden tamamen bağımsız olur: Bu, nedensel bir dünyadaki özgürlüğün gerçek anlamıdır. Eylemlerimiz ağırlıklı olarak tek bir nedenle kısıtlandığında biz de özgür olamayız; raylarda giden tren, hücresindeki mahkûm, yoksulluk içindeki bir fakir gibi. Biyolojik deterministlere göre bizler özgür değiliz çünkü yaşamlarımız, belirli davranışlara veya bu davranışlara yatkınlığa neden olan genler gibi görece az sayıdaki içsel nedenle sınırlandırılmış durumdadır. Fakat bu bakış açısı, insan biyolojisi ile diğer organizmaların biyolojileri arasındaki farkın özünü gözden kaçırmaktadır. Beynimiz, ellerimiz ve dilimiz bizi dış dünyanın pek çok başat özelliğinden bağımsız kılmıştır. Biyolojimiz, bizi, kendi ruhsal ve maddi çevresini durmaksızın yeniden yaratan ve yaşamı kesişen nedensel yolların olağanüstü çeşitliliğinin sonucu olan varlıklar haline dönüştürmüştür. İşte bu nedenle bizi özgür kılan, biyolojimizdir.

Dizin

I. Dünya Savaşı 42, 121, 122
II. Dünya Savaşı 42, 86, 206

adaptasyon 32, 110, 179, 182, 207, 306, 309, 311, 321, 340, 341, 343-346, 348, 358, 360, 378
Agassiz, Louis 51, 52
alkolizm 81, 241-243, 270, 291, 292
Amerika Birleşik Devletleri 11, 12, 17, 21, 30, 40, 42, 43, 48, 94, 95, 96, 111-113, 118, 121, 125, 174, 178, 181, 183, 186, 219, 221, 222, 225, 228, 234, 235, 238, 248, 256, 263, 271, 278, 337
Amerikan Tıp Derneği 222, 243
amigdala 224
anti-psikiyatri 30, 107, 109, 262
antisemitizm 112
Ardrey, Robert 314, 315
Asyalı 39, 162, 165, 166
ataerki 12, 14, 22, 65, 91, 94, 107, 174, 176, 184, 195, 196, 204-208, 215, 216, 257
Aydınlanma 67
azınlık 43

Bacon, Sör Francis 66
Bağımsızlık Bildirgesi 93
bakteri 33, 250, 363
Barash, David P. 233, 308, 338, 342, 348, 352, 353
Bateson, Gregory 182, 302
Bellow, Saul 364
Beveridge, Lord William 112
beyin 14, 32, 41, 44, 45, 74, 79-81, 89, 179, 189-197, 209, 214, 220-224, 226, 228, 234, 235, 237, 240, 247-250, 252, 253, 255, 259, 260, 266, 268, 269, 342, 368, 371-374
beyin hasarı 81, 196, 234, 259
beynin bölümleri 252
beynin gelişimi 203
bileşimsel teoriler 375
Binet, Alfred 36, 116-120, 123
biyolojik determinizmin kökenleri 28
biyolojik psikiyatri 12, 15, 242, 260, 289
biyolojizm (biyolojik determinizm) 17, 21, 24, 26, 28-33, 38, 45, 53, 54, 55, 61, 97, 104, 114, 214, 233, 269, 374 26
biyometri 48, 60, 78
Blau, P. 101
Bolşevik Devrimi 103
Boring, E. G. 124, 125
British Journal of Psychology 120, 143, 144
British Psychological Society 142
Broca, Paul 47, 189, 191
Brown, G. W. 39, 99, 258, 303, 363, 375
Brucke, Ernst von 74
Bruno, Giordano 69
burjuva toplumu 23, 45, 61, 71, 74, 78, 83, 90, 96, 102, 114, 115, 215, 270, 315, 316, 322
Burks, B. S. 150, 151, 152
Burt, Sör Cyril 49, 50, 110, 119, 120, 123, 131, 137-144, 147, 161, 276

Campbell, S. B. 245, 246, 247, 313
Candide (Voltaire) 311
Cantwell, D. P. 240, 242, 244
Carnegie, Andrew 318
Cesur Yeni Dünya (A. Huxley) 128
Chavkin, Samuel 225, 229, 231, 232
Christie, Agatha 82
Clarke, Alan 142, 258
Clarke, Ann 142
Cowie, V. 277, 278

Crick, Francis 24, 86, 87, 89
Cromwell, Oliver 63
Dahlberg, G. 331, 332
Dalby, J. T. 244, 245
d'Alembert, Jean Le Rond 53, 68
Darwin, Charles 76, 77, 84, 85, 89, 105, 161, 190, 305, 311, 317, 318, 335, 341, 358
Darwin, Erasmus 77
Davis, Bernard 51
davranış 14, 24, 27, 49, 60, 79-81, 84, 109, 111, 124, 125, 130, 132, 133, 153, 179, 188, 189, 193, 208, 211, 213, 222, 223, 225, 229-232, 235, 238, 241, 248-250, 254, 261, 269, 279, 299, 309, 316, 323, 324, 326, 332, 334, 336, 338, 339, 343, 344, 348, 352
davranışçılık 110, 351
davranış kontrolü 225, 232
Dawkins, Richard 27, 33, 37, 88, 108, 233, 308, 312, 326, 345, 352, 353, 358, 360, 372, 378
Delgado, Jose 226
depresyon 15, 107, 238, 253, 255, 256, 261, 303
Descartes, René 71, 72, 89
Dickens, Charles 38, 70, 71, 83, 84
diyalektik 31, 75, 76, 105, 106, 108, 214, 304, 339, 363, 377
diyalektik materyalizm 75, 105
DNA 13, 42, 86, 87, 88, 303, 354
Dobzhansky, Theodosius 104
doğal seçilim 32, 75, 77, 78, 105, 179, 312, 321, 322, 325, 327, 333, 341, 346, 347
Down sendromu 200
düalizm 72, 73, 233, 373

Einstein, Albert 70, 80
eksik kalıtım 13, 15
Encyclopédie (Diderot-d'Alembert) 53, 68, 93
Engels, Friedrich 21, 57, 75, 208, 318, 353
erkek 14, 44, 56, 65, 80, 105, 109, 123, 125, 162, 174-179, 181-185, 187-191, 195-197, 199, 201, 203-216, 234, 241-243, 315, 335, 340, 372
eşcinsellik 210, 272, 332, 343
etiketleme 109, 209, 301
etkileşimcilik 354, 356, 374
evlatlık çalışmaları 287, 289, 298, 337
evrensellik iddiası 180, 214, 323
evrim 17, 50, 76, 77, 85, 105, 161, 209, 305, 309, 311, 319, 321, 325, 326, 328, 340, 345, 346, 348, 353, 357-359, 361, 371

feminist hareket (bkz. ataerki) 177
fenotip 32-34, 106, 130-133, 325, 332, 344
feodalizm 61, 63, 76
Feuerbach, Ludwig 75, 353, 365
Foucault, Michel 30, 258, 262, 300-302
Fransa 50, 79, 80, 94, 113, 115, 172, 298, 301
Fransız Devrimi 93
Freud, Sigmund 213, 357

Galile (B. Brecht) 66
Galile, Galileo 68, 69, 316
genetik mühendisliği 26, 38, 269
genler 13, 15, 26, 33, 40, 89, 119, 130, 131, 138, 164-166, 199, 207-209, 227, 269, 310, 312, 313, 320, 330, 332, 334, 339, 344, 354, 356, 378
genotip 32, 105, 106, 130-133, 187, 275, 311, 347, 354, 355, 364
Gotha Programı'nın Eleştirisi 103
göçmenler 39, 40, 42, 44, 121, 122, 170

Hayvan Çiftliği (G. Orwell) 93
hayvanlar 34, 80, 192, 212
hiperaktif 234-247
hiperaktivite 14, 41, 234-244
hormonlar 14, 177, 191, 193, 197, 200, 201, 203
Hume, David 378, 379
Huxley, Aldous 89, 128

IQ 15, 18, 28, 36, 39, 45, 49, 50, 80, 83, 85, 98-100, 109, 113, 115, 116, 119-124, 128-130, 133, 134, 136-141, 143-161, 170-173, 180, 184, 188, 200, 220, 227, 246, 249, 276, 330, 350, 375
IQ testi 49, 50, 83, 115, 121, 122, 128-130, 138, 139, 147, 159, 161
ırk 13, 28, 48-50, 55, 81, 116, 122, 161-163, 165, 166, 168-170, 172, 173, 200, 214, 318, 327, 339, 350
ırkçılık 18, 26, 223
ırklar 11, 12, 17, 28, 39, 101, 114, 118, 122, 123, 159, 161, 163, 165, 168, 169, 170, 171, 180, 190

ikiz çalışmaları 275, 279, 280, 282, 287, 298
ikizler 13, 136, 137, 138, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 157, 277, 279, 281, 285, 286, 287, 288
indirgemecilik 24, 70, 75, 78, 85, 87, 89, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 189, 216, 252, 369, 371
İngiliz Devrimi 93
İngiltere 11-13, 17, 18, 21, 25, 30, 39, 42-44, 48-50, 63, 65, 84, 91, 94-97, 101, 111, 112, 118, 119, 121, 141, 144, 158, 170, 174, 177, 178, 183, 186, 205, 211, 218, 219, 228, 229, 232, 234, 249, 251, 256, 258, 263, 266, 269, 301
insan doğası 16, 17, 18, 23, 24, 25, 28, 30, 34, 35, 36, 53, 79, 104, 105, 107, 233, 314, 320, 321, 322, 324, 338, 339
işbölümü 65, 175, 176, 179, 207, 208, 310
işçi 12, 22, 39, 42, 43, 48, 65, 96, 97, 100, 101, 115, 118, 121, 159, 172, 218, 224, 256, 302, 303
işçi sınıfı 12, 39, 49, 96, 100, 115, 218, 256

Jensen, Arthur 39, 45, 50, 98, 113, 137, 139, 140, 141, 142, 160, 173, 190

kabilecilik 50, 306, 310, 322, 324
kaçınma terapisi 229, 230
kadın 25, 40, 42, 43, 65, 80, 174-179, 181, 183-185, 187, 189-191, 194, 195, 198, 201, 203, 204, 206, 208, 209, 210, 212, 213, 215, 229, 250, 257, 260, 294, 320, 335
kalıtsallık 12, 13, 15, 85, 133, 153, 156, 212, 338
kan grupları 162, 165
kapitalizm (bkz. burjuva toplumu) 11, 49, 58, 63, 66, 71, 311
klorpromazin 219, 228, 266
Kopernik, Nikolas 69
korelasyon 60, 101, 133-136, 138, 140, 144, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 156, 158, 171, 337
kölelik 66, 94, 324, 328, 329, 379
"kötü bilim" 55, 59, 60, 61
kromozom 34, 48, 59, 82, 169, 198, 199, 200, 201
kültürel determinizm 30, 31, 97, 112, 230, 233, 262, 304, 352-353

Leviathan (T. Hobbes) 307, 316
Lévi-Strauss, Claude 35
lezbiyenlik 202
liberalizm 22, 93
Locke, John 93, 105
Lombroso, Cesare 47, 48, 81, 82
Luther, Martin 92

Malthus, Thomas 50, 77, 85, 317, 318
manik depresyon 255, 261
materyalist biyoloji 73
meritokrasi 22, 98
Meyhane (E. Zola) 46
minimal beyin disfonksiyonu 41, 234, 235, 237, 253
modern biyoloji 40, 71, 85, 308
moleküler biyoloji 60, 85, 86, 88, 248
muhafazakârlık (bkz. Yeni Sağ) 23

Newton, Sör Isaac 66, 68, 69, 71, 78, 377
Nisbet, Robert 22, 23
normallik 260

Oliver Twist (C. Dickens) 37, 38
Orwell, George (1984) 93, 128
Otomatik Portakal (A. Burgess) 111
otozom 198, 199

özgecilik 320, 322, 344, 345, 349
özgürlük 45, 47, 65, 68, 90, 93, 94, 97, 114, 217, 377-379

Paine, Thomas 93
parkinson 254, 255
Pasteur, Louis 75
Piaget, Jean 357, 358, 365
psikiyatri 15, 107, 109, 217, 218, 262, 287, 289, 292, 303
psiko-cerrahi 41, 250, 251
psikoloji 14, 16, 18, 39, 47, 59, 139, 141, 144, 191, 205, 298
psikometri 85, 110, 126-128, 130, 142, 144

reaksiyon normu 354, 355, 374

sakinleştirici 228, 229, 253, 266, 303
saldırganlık 48, 82, 125, 126, 199, 212, 223, 307, 310, 322, 324, 329, 330, 333, 338, 340
Siyahlar 13, 22, 39, 41, 43, 44, 45, 52, 80, 91, 95, 100, 166, 167, 172, 256
Sosyal Darvinizm 48, 49, 105, 107, 180, 317, 319
sosyobiyoloji 16, 28, 29, 34, 40, 59, 60, 85, 88, 105, 108, 182, 213, 305, 306, 308-312, 315, 316, 319, 320, 322, 324, 327, 331, 333, 335, 338, 345, 349, 372, 378
Sovyetler Birliği 103, 125, 128, 176, 181, 218, 219, 263, 299
Söylemler (R. Descartes) 71
suç 82, 83, 188, 199, 219, 228, 229, 270, 292, 351
suçun kalıtsallığı 85
şeyleştirme 124, 126, 202, 326
şiddet 40, 41, 43, 44, 45, 89, 194, 204, 222-225, 227, 327, 329, 333, 334
şizofreni 15, 89, 109, 110, 217, 219, 255, 256, 260, 262, 263, 265-271, 273, 275-282, 284, 289-292, 294, 295, 297-302, 304, 337

tabula rasa 110, 231, 351, 352, 353
Thatcher, Margaret 21, 111, 177, 178, 205, 225
Türlerin Kökeni (C. Darwin) 305, 317, 318

Ulusal Cephe (İngiltere) 26, 27, 39, 40, 50, 178
uyarıcı 149, 226, 235, 237-239, 244, 250

Voltaire 93, 249, 311

Wilson, E. O. 24, 29, 40, 45, 50, 52, 88, 104, 105, 108, 158, 159, 181, 204, 207, 208, 214, 233, 305-308, 310, 314, 315, 318-323, 328, 329, 331-338, 349, 350, 352, 353, 372, 375, 376, 378
Woolf, Virginia 186

yabancı düşmanlığı 50, 105, 310, 320, 322
Yeni Sağ 21, 22, 23, 25, 26, 30, 50, 178
Yeni Sol 30
Young, Michael 79, 98, 107, 236

Zola, Emile 46, 47, 53, 84

k baskısını 1984 yılında yapan ve büyük tartışmalar yaratarak lanında bir klasik haline gelen *Genlerimizden İbaret Değiliz*, uzun ıllar boyunca tartışılmazlık mertebesine erişmiş olan bir bilim alını, biyolojiyi konu ediniyor ve biyolojik determinizmin bilimsel, oplumsal, politik kökenlerini analiz ediyor.

Sınıf, ırk veya toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler, genetik alıtımın sonuçlarıdır" savını ortaya atan biyolojik determinizm, emen ardından kötü haberi verir: Bu konuda yapacak bir şey yok! yle ya, biyolojiyi değiştiremiyorsan biyoloji kaynaklı şeyleri de eğiştiremezsin. Gerçekten öyle mi peki? İşte yazarlar bu sorunun evabını arıyor. Evrimsel biyolog ve genetikçi Richard C. Lewontin, iyoloji ve nörobiyoloji profesörü Steven Rose ve psikolog Leon J. amin'in bu klasikleşmiş eseri, biyoloji ile ideoloji arasındaki ilişkiye aha önce bakmadığınız bir pencereden bakmanızı istiyor.

Bilim, burjuva toplumunun nihai meşruiyet sağlayıcısıdır. Biyolojik eterminizm sınıflar arasındaki mücadelede kullanılacak silah ise, o aman üniversiteler silah fabrikasıdır."

ayımlandığı günden itibaren tartışmalar yaratmış, Stephen Jay ould, Richard Dawkins, Edward Osborne Wilson gibi yazarların akkında eleştiri ve değerlendirmeler kaleme aldığı *Genlerimizden baret Değiliz* şimdi Türkçede!

25 TL. KDV DAHİL